Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit

Hazırlayanlar:
Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman

2. CİLT - 1. KİTAP

2. baskı

YKY

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
BURSA - BOLU - TRABZON - ERZURUM - AZERBAYCAN - KAFKASYA - KIRIM - GİRİT

2. Cilt

1. Kitap

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:
Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı –R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı – R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 1. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 2. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 1. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 2. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 1. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 2. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit

2. Cilt

1. Kitap

HAZIRLAYANLAR:
YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2203
Edebiyat - 664

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit
Evliyâ Çelebi
2. Cilt - 1. Kitap

"Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan"

Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Kapaktaki Bursa gravürünün kaynağı:
De Sinety, *Voyage de S.A.R Monseigneur le Duc Montpensier,*
Paris, tarihsiz (Ressam: L. Sabatier)

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Ofset hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Haziran 2005
2. baskı: İstanbul, Ocak 2008
ISBN 978-975-08-0953-X
Takım ISBN 978-975-08-0952-1

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

Evliyâ Çelebi dostu, dostumuz
İ. Gündağ Kayaoğlu'nun
aziz hatırasına

Giriş

Türk büyükleri arasında mümtaz bir yere sahip ve dünyanın iyi tanıdığı şahsiyetlerden biri olan Evliyâ Çelebi, Dünya seyyahları arasında ilk akla gelenlerdendir. Yarım asır boyunca gezip dolaştığı yerleri titiz bir şekilde anlattığı ve âdeta oya gibi işlediği on ciltlik *Seyahatnâme*'si dünyanın saygın eserleri arasında yerini almıştır. Çok değişik dillere çevrilen bu eserin günümüz Türkçesinde yapılmış tam bir yayını yoktur. Osmanlı döneminde sansür kurulları tarafından sakıncalı görülüp bazı yerleri çıkarılarak eski harflerle yayınlanmıştır. Daha sonra günümüz diline aktarılarak yapılan yayınlar da *Seyahatnâme*'yi tam olarak yansıtmamaktadır.

Hakkında fazlaca yazı yazılan ve çok geniş bir bibliyografyaya sahip olan Evliyâ Çelebi için ulusal ve uluslararası sempozyumlar düzenlenmiştir. Pek çoğu yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanan birçok yayın, kültür tarihi içinde yerini almıştır. Hakkında oluşturulan yanlış kanaat ve bilgi eksikliği sonucu *Seyahatnâme* hak ettiği ciddiyette ilgi görmemiştir. Yabancı araştırma ve yayınlar çoğaldıkça ülkemizde de ilgi artmaya başlamıştır.

Evliyâ'nın seyahate başladığı 1640 ve Arap harfleriyle ilk yayınının başladığı 1896 yılından, Latin harflerine aktarılarak yapılan yayınının sonuna gelindiği şu günlerde *Seyahatnâme*'nin geçirdiği maceraya bakıldığında, balın oluşumu gibi bu yayın da uzun ve maceralı bir yolculuk geçirmiştir. Ama bu baldan alınacak tadın yine de İ. Gündağ Kayaoğlu'nun birinci cildin sunuşunda yazdığı gibi "Günümüz Türkçesiyle yapılan bu yayından alınacak tadın da olsa olsa 'diyet baklava' tadında olacağını biliyoruz." Böylesi zor bir işi yaparken gözümüzden kaçan hatalarımızı hoş gören okurlarımızın affına sığınıyoruz.

Okuyucunun ilgisi giderek artmış ve günümüz diliyle de yayınlanması zorunluluğu doğmuştur. Bu ilgi karşısında *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nin günümüz Türkçesine aktarılması işlemine başlanarak, İstanbul'u anlatan birinci cildi 2003 yılında yayınlanmıştır. Elinizde bulunan ikinci cilt, esas itibariyle seyahatin başladığı cilttir. Yelkenlerin rüzgârla dolmasıyla başlayan bu seyahat, kendi söyleyişiyle 51 yıl sürmüştür. XVII. yüzyılın tarihî dilinin günümüze aktarılması, anlamın bozulmadan, dildeki akıcılığın kaybolmadan, Evliyâ Çelebi havasının yitirilmeden verilebilmesi takdir edileceği üzere zor bir iştir. Anlatan ile dinleyeni karşı karşıya getirip, aradakileri görmeden okuyanın yazarı anlaması için bazı kelimeler ve kelime öbekleri günümüz diline aktarıldı. Bu aktarma işlemine başlamadan önce birçok kuralın ortaya konması gerekiyordu. Bunlar zamanla ortaya kondu.

Giyecek, değerli taş, para birimleri, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, savaş araç ve gereçleri, sivil ve askerî kurum, makam, rütbe, unvan, lakap, meslek, esnaf, vb. isimlerin birçoğunun bugün bire bir kelime karşılıklarını bulmak imkânsızdı. Bunlar ya dipnotlar ile ya da eser sonuna konacak bir sözlük ile açıklanabilirdi. Bu tür kelime sayısı, tahminlerin çok ötesinde çıktı. Böylelikle eserin arkasında sanki ayrı bir tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü oluştu. Dipnotlarla metin içine bu sözlüğü yedirmek ise metnin akıcılığını kaybettirdi. Bunun yerine, gerek duyulan yerlerde parantez içinde kısaca kelime karşılığı verildi; ancak bugün yaygın kullanış şekli varsa o tercih edildi.

Elinizdeki eser bugün herkesin anlayacağı günümüz Türkçesi ile yazılmaya çalışıldı. Türk alfabesinde yer almayan harfler metinde kullanılmadı. Deyim ve terimlerle eserin özelliği gereği bazı kelimeler korundu. Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna mümkün olduğu kadar sadık kalındı, çok zorda kalınmadıkça cümle içinde kelimelerin yerleri bile değiştirilmedi. Metin içinde geçen başkasının ağzından verilen konuşmalar ile Evliyâ tarafından şive özellikleri korunarak nakledilen bölümler aynen korundu. Sadeleştirilmiş metin içinde hemen her her kelimenin bire bir karşılıkları verildi. Metnin akıcılığı için bazen cümlede tasarruflar yapıldı, ancak kesinlikle bilgi dışlanmasına gidilmedi.

Âyet ve hadislerle öbür Arapça ve Farsça metinlerin orijinal metinleri veya transkripsiyonları verilmedi, Türkçe karşılıkları verildi. Âyet ve hadislerin kaynakları ibarenin yanında köşeli parantez içinde gösterildi. Orijinal yazmadaki Evliyâ Çelebi'nin

bırakmış olduğu kelime, satır, sayfa boşlukları metinde de gösterildi. Çıkma ve derkenarlar metnin içinde işaret edilen yerlere yerleştirildi. Yazma eserin varak numaraları, araştırmacılara kolaylık olması amacıyla metin içinde italik şekilde verildi.

Bölgesel isimler, bugünkü bilinen adlarıyla yazıldı. Yerli yer isimlerinde tanımlamalar ve doğuş nedenlerinin izah edildiği kısımlar dışında yer isimleri bugün Türkçe'mizde kullandığımız şekliyle kullanıldı. Ancak yer isminin ilk geçtiği yerde bir defaya mahsus olmak üzere parantez içinde isminin orijinal şekli yazıldı. "İslâmbol" kelimesi İstanbul şeklinde değiştirilmesine rağmen İstanbul anlamında kullanılan diğer isimler orijinal şekliyle bırakılmıştır. Yabancı yer ve ülke isimleri bugün Türkiye'de bilinen şekliyle kullanıldı. Yaygın olmayan yer isimleri ise orjinal şekliyle bırakıldı.

Türk şahıs adları bugün kullanılan şekliyle yazıldı. Ancak Ahmed, Mehmed gibi isimlerdeki son harfler aslına uygun şekilde bırakıldı ve "t"ye dönüştürülmedi. Mehemmed gibi isimler "Mehmed" şeklinde yazıldı. Evliyâ Çelebi'nin kendisi için kullandığı "Hakîr" sıfatı, bir tevazu sıfatı olarak kullanıldığından "değersiz" şeklinde çevrilmedi olduğu gibi korundu. Yabancı şahıs isimleri ise Türkiye'de bilinen imlâ ile yazıldı. Yaygın olmayan isimlerde orijinal şekli korundu.

Dua ve övgü cümleleri sadeleştirildi ve metin içinde italik olarak verildi. Çok uzun dua cümleleri, metin içinde dua olma özelliği dışında bir anlam taşımıyorsa sadeleştirme yapılmadı, italik olarak yazıldı.

Şiirlerin diline dokunulmadan, olduğu gibi verildi. Tarih düşürme beyit ve mısraları yanında tarih bulunuyorsa Milâdî tarihe çevrildi; bunun dışında ayrıca bir hesaplama, hesap kontrolü veya tarih düzeltmesi yapılmadı. Atasözleri ve deyimler, yabancı dilde ise Türkçeye çevrildi, Türkçe ise orijinali ile birlikte parantez içinde karşılıkları verildi

Hicrî tarihler köşeli parantez içinde Milâdi tarihe çevrildi. Bu çevirim sırasında Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Tarih Çevirme Kılavuzu* (Yücel Dağlı – Cumhure Üçer, Ankara, 1997) kullanıldı. Orijinal metinde yer alan fihrist, eserin başında yeniden verilmedi bunun yerine çok genişletilmiş olarak içindekiler ilâve edildi. Ayrıca eserin sonunda, eserden kolay yararlanmayı sağlayacak detaylı karma bir dizin hazırlandı.

Orijinal metinde boş bırakılan bir kelimelik yerler için (---) işareti ile, boş satır miktarı ise noktalar arasında parantez

içinde, bizim tarafımızdan ilave edilen yerler de köşeli parentez [ ] içinde gösterilmiştir.

Eserin Günümüz Türkçesi yayınını başlatan, birinci cildin yayınından kısa bir süre sonra aramızdan ayrılan ve ömrünü Türk kültürüne adamış İ. Gündağ Kayaoğlu'nu bir kez daha anıyoruz.

Evliyâ Çelebi yayınlarının süreklilik kazanmasında Yapı Kredi Yayınları'ndaki görevi sırasında büyük katkıları olan Enis Batur'a, bugün de aynı anlayışla ilgi gösteren yayın yönetmeni İlknur Özdemir ve yayın koordinatörü Aslıhan Dinç'e, öteden beri çalışmalarımızın editörlüğünü yürüten M. Sabri Koz'a teşekkürlerimizi sunarız

Dr. Yücel DAĞLI - Seyit Ali KAHRAMAN

İçindekiler

[220b] Seyahatnâme'nin İkinci Cildi

Evvelâ hamd edelim, Hâlık-ı eflâke ve mâ-fîhe ki ızhâr u ayân eyledi: Bu cümle acâ'ib u garâ'ib ve yer ü gök ve melek-i cennet ve rıdvân ve dahi hûr ile gılmân ve gül ü sünbül ü reyhan ve mül ü bülbül ü destân ve dahi çeşme-i hayvân ve dürr ü lü'lü ü mercân ve meh-i mihr-i dırahşân. Mesnevî:

Hamd kılmak Hâlika vâcib dürür
Ni'metine ins ü cin tâlib dürür

Hem salât ile selâm ol Ahmed'e
Mazhar-ı Levlâk-ı sırr-ı Emced'e

Sahbına evlâdına olsun selâm
Anlar-ile oldu bu dîn bi't-temâm

Anların rûyâbın'olsun yâ İlâh,
Evliyâ kulunu eyle (---)

Hamd ve övgü; o zerreyi, şemmeyi (koklanacak şey) ve renkli kainatı Yaratan'a ki bu hakir kulu yokluk ülkesinden meydana getirip kendine ibadet etmeye memur etti.

"Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." [Zâriyât, 56] emriyle beş vakit namaz kılmayı farz etti. İslâm dininden namazı, orucu, zekâtı ve haccı kullarına farz eyledi. Hakk emrine uymak için bütün kulları farzları yerine getirip ibadet ederler. Bu hakir kul da hac ibadetini yerine getirmek arzusuyla seyahat isteyip;

"Ayâ, baba, anne ve kardeş kahrından nasıl kurtulup cihanı gezip dolaşıp dünya seyyahı olabilirim?" diye 1040 senesinin Muharrem ayının birinci günü [10.08.1630] yaya olarak İstanbul şehri içinde başıboş gezdiğimizi yukarıda birinci cildimizde İstanbul'un özelliklerinde yazmıştık.

Benzersiz şehir olan bu güzel İstanbul'u tamamıyla ve doya doya gezip dolaşıp elimizden geldiği kadar bütün yapılarını, ibret verici işlerini ve bütün eserlerini anlatmıştık.

Yine 47 fasıl üzere bütün esnafların pirlerini ve yetiştiricilerini, kanun ve kurallarıyla, Sultan Murad Han Gazi'nin Bağdad gazasına gidişinin ordu alayını da yazmıştık. Belde-i Tayyibe içinde seyahat, ziyaret ve gezip görme arzumuz sona erip gece gündüz aşk ve şevkimiz Arz-ı mukaddese, cennet ülkesi Bağdad, Mekke, Medine, Mısır ve Şam taraflarına gitmeye bel bağlayıp birinci cildimizin başlarında yazıldığı üzere bir mübârek gecede mihnethanemizin bir köşesinde uykuya varmışken bizzat Hazret-i Risâlet-penâh'ı rüyamda görüp mübârek ellerini öperek;

"Şefaat yâ Resûlallah" diyecek yerde "Seyahat yâ Resûlallah" demişiz. Kutlu zât, yüzündeki örtülerini açtıktan sonra güzel yüzünü gösterip gülümseyerek;

"Şefaatim, seyahatim ve ziyaretim. Allah'ım ona (bu yolda) sıhhat ve selâmet ver" diye Fâtiha dediler.

Toplantıda hazır bulunan sahabelerin hepsi Fâtiha'yı okudular. Ben de bütün büyük sahabelerin ellerini öpüp uykudan uyandığımız daha önce ayrıntılı olarak anlatılmıştı.

Allah'ın hikmeti *"Allah bir şeyi irâde ederse sebeplerini de hazırlar"* ertesi günü sabahleyin Gedikpaşa semtinde bulunan eski bir can dostumuz Okçuzâde Ahmed Çelebi evine varıp gördüm ki büyük bir hazırlık yaparak Bursa şehrini gezmek ve ziyaretlerde bulunmak üzere hazırlanmışlar.

O vefakâr, dert ortağı can dostum;

"Ey can dostum kardeşim Evliyâm! Gel senin ile *'Önce yoldaş, sonra yol'* sözüne uygun olarak arkadaş olup beş-on gün içinde eski taht merkezi, büyük bir şehir olan Bursa şehrini seyredip gezip dolaşıp kalbin aynasını gam pasından arındırıp hüzünlü gönlümüzü şenlendirelim. Gamlı gönlümüzü gamdan kurtaralım. Binlerce ibret verici eserleri, yüzlerce bilgin canları, geçmiş Osmanlı sultanlarının türbelerini ve diğer nurlu mezarları ziyaret edelim. Özellikle Emir Sultan hazretlerinin mübârek kabrine yüz sürüp kalbimiz nurla dolsun, cihan cihan can sohbetleri edelim" deyince hemen içime bir ateş düşüp o vefalı dostun teklifiyle içime Bursa diyarına gitme arzuları gelip sanki Hak tarafından *[221a]* Rabbânî bir ilham olup Bismillah deyip toplantıda hazır olanların hepsi, ahbaplar ve dostlar;

"Kutlu olsun, esenlikle ve gönül rahatlığıyla dönmek nasip olsun" dediler, hayır dua ile bir Fâtiha okundu.

Bu hakir de hemen o sırada baba, anne, kardeş ve kız kardeşin haberleri yok iken 20 nefer dostlar ile Eminönü'ne gelip bir Mudanya kayığına bindik.

1050 [1640] tarihinde doğum yerimiz olan Kostantıniyye şehrinden ilk seyahate çıkıp Bursa'ya gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları, ibret verici eserleri büyük yerleşim yerleri olan eski şehirleri insaf nazarı ile seyretmeye gayret edip Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu,

"..Yerde gezin, dolaşın..." [Neml, 69; Ankebût, 20, Rûm, 42] emrine uyarak yeryüzünü gezip dolaşıp,

"Gecelerce ve gündüzlerce oralarda korkusuz gezin, dolaşın" [Sebe, 18] âyeti üzere gece gündüz dünya yüzünde yedi iklimin dört köşesini yedi gezegen gibi seyrettiğimiz dağlar, çöllerde, karada ve denizlerde çektiğimiz şiddetli elemleri ve ömrümüz,

"Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır" sözünce değerli ömrümüz nice geçti, onu bildirir.

Evvelâ Bismillah ile Eminönü'nden bir gemiye binip deniz dalgası ile önce Galata burnunda Kurşunlu Mahzen önünde Kostantıniyye Körfezi girdabı olan derin boğazı zorluklarla geçtik.

"O, sizi karada ve denizde gezdirendir..." [Yunus, 22] âyetine mazhar olup ilk başta denizin sıkıntısını çekip Fındıklı kasabası önünde biraz dinlendikten sonra *"Önce yoldaş, sonra yol"* sözü uyarınca bir kaç olgun usta gemici yolcular gemimize gelip arkadaş oldular.

1050 Muharrem'inin ilk cuma günü [23.04.1640] kuşluk vaktinde ateş saçan güneş felek kulesine doğru iki mızrak boyu yükseldiğinde "Tanrı'ya hamd olsun uygun vakittir" diye bütün gemiciler bir yere toplanıp isa seren edip salpa demir ettiler.

Sürükleye sürükleye geminin demirini çekip bütün levendler hazır oldular. Dua ve övgülerle yelken yırtıp "Hüdâ âsân ede!" diye Fâtiha okunup sıyırma pupa rüzgâr ile göz açıp kapayıncaya kadar Sarayburnu akıntısı girdabını kolaylıkla geçip istek yelkenini Bursa'da Muradiye tarafına yönelttiler ve cüz'i iradelerini o tarafa yönlendirip gemi içinde herkes cavk cavk ve şavk şavk sohbet etmeye başladılar.

Bazı dostlarımızdan hanendeler:

Allâhümme yâ Hâdî
Âsân eyle yolumuz
Sehhil ubûre'l-vâdî
Tiz geçir tut elimiz

ilâhilerini okuyup söylerken meğer arkadaşlarımız arasında Sultan İbrahim Han'ın Karcıbaşısı Sefer Ağa'nın tanburcusu, santurcusu, neyzen ve kemençecisi var imiş. Ayrıca Sadrıazam Kara Mustafa Paşa'nın Ulak Kara Receb Ağasının bir çöğürcüsü ve iki hanendesi var imiş. Hepsiyle bir yere gelip;

"Gelin sizinle bu gam girdabında üzüntünün verdiği karışıklığı yok etmek için bir segâh faslı eyleyelim" diye hakir tahrik edince segâh, mâye ve gerdâniye makamı evlerinde gezinerek gerdâniyede karar edip iki peşrevden sonra Derviş Ömer bestelerinden üç murabba bir semâî faslı edip bir can sohbeti olmuştur ki rahmet denizleri yaratılalıdan beri deniz üzerinde öyle bir Hüseyin Baykara faslı olmamıştır.

Gemicilerden Kışlakçı Dayı, Çördüm Dayı ve Cıvık Veli adlı dayılar çöğürleriyle geldiler. Onlar da âşıkâne ve sâdıkâne bir fasıl ettiler ki çöğür erbabı olanların ağızlarından salyaları aktı.

Bu zevk ve şevk üzere **Heybeli Adası** önüne vardık. İstanbul'a 18 mildir ve fırdolayı 9 mil kuşatır. Mamur ve bakımlı bir adadır ve bir manastırı var. Yılda bir kere, binlerce kayık kefereler İstanbul'dan gelip bu manastırı seyrederler. Zira kefere zamanında Ayasofya'dan perhiz ve ibadetle uçan Rahip Angiliya'nın bu kilisede mezarı vardır. Bu ada halkı safi zengin gemici Rum kefereleridir. Âb-ı hayat suyu ve bağları vardır. Hakimleri; bostancıbaşı ve bir yeniçeri yasakçısıdır.

Buradan kalkıp yine uygun vakitle şimşek gibi şakıyıp sanki gemi başından ateşler çıktı. Tanrı'nın ihsanı ile tamam beşinci saatte deniz kıyısına varıp demir attık. Beyt:

Be-deryâ der-menâfi' bî-şümârest
Eger hâhî selâmet der-kenârest[1]

1 "Denizde (inci, mercan; yolculuk, ticaret vs.) sayısız menfaatler vardır. Ancak yine de selâmet ve emin olmak isitiyorsan, işte o kenarındadır (sahildedir)".

Büyük şehir ve eski kale
Dârıhal beldesi yani Mudanya

Kostantin Tekfur'un kızı *[221b]* Mudına yapısıdır. Mudına'dan bozma olarak Mudanya derler. Tanrı'ya hamd olsun esenlikle bu şehre girdik. İlk defa gurbet ellerde cuma namazı kılmak bu şehirde nasip oldu. Temiz toprağına yüzümüzü sürüp yüz bin dua ve yakarış ile Cenâb-ı Allah'a hamd ü senâ edip şehri seyretmeye başladık.

Deniz kıyısında, Bursa'nın bakımlı ve gelişmiş bir iskelesidir. Gelen giden gemiler için güvenli ve sağlam doğal bir limandır. Zira bu Mudanya, İstanbul körfezinin kıblesi tarafında bir köşe bucağa vaki olduğundan yedi zorlu rüzgârdan güvende olmuş ve korunmuştur, ama yıldız rüzgârından tam olarak korunmuş değildir. İyi demir tutar yatak limandır. İskele başında gümrükhanesi vardır. Gelen giden gemilerden ve kara tarafından gelen tüccarlardan öşür alır, on yük akçe iltizam eminliktir.

Şehri, deniz kenarında geniş bir alanda kurulmuş olup kalesi bir alçak kayalı yerde şeddadî taş yapı sağlam bir yerleşim yeridir. 721 [1321] tarihinde Orhan Gazi, şehzâdeliği sırasında babası Osman Gazi'nin izniyle ve Sultan Hacı Bektaş-ı Velî'nin duasıyla ilk defa bu kaleyi feth edip bir daha küffara sığınacak yer olmaması için yer yer kalesini yıkmıştır. Ama azıcık şey ile bakımı ve onarımı mümkündür.

Bu şehir, Anadolu eyaletinde Gazi Hudavendigâr sancağı ki, ilk taht merkezi Bursa'dır, onun voyvodalığıdır ve 150 akçe payesiyle kazadır. Kadıya senede 2000 kuruş gelir sağlar. Bazı zaman Bursa mollalarına paşmaklık bahası olarak verilir, hoş bir kazadır.

Şehrin bütün evleri baştan başa kiremit örtülüdür. Üç camii var, yedi mescitleri, üç hanı, bir hamamı, iki sıbyan mektebi ve iki yüz adet dükkânları var. Ama medrese, dârülkurrâ ve dârülhadisleri yoktur. Zira halkının çoğunluğu Rumlardır.

Suyu ve havasının tatlılığından Urum dilberleri çoktur. Bağı ve bahçeleri de oldukça fazladır.

Beğenilen yiyeceklerinden; inciri, üzümü, üzüm şırası ve sirkesi meşhur olup dünyaya sirkesi yayıldığından belde isimleri içinde bu şehre "Dârıhal" derler.

Bu şehri gezip seyrettikten sonra hepimiz atlara binip kıble tarafına bağ ve bahçeler içinden geçerek dört saatte asla boş bir

yer görmeyip bakımlı ve verimli Filedar Sahrası adlı ova içinde dört tarafı seyrederek;

Nilüfer Nehri: Öyle bir akarsudur ki bahar mevsiminde asla geçit vermez. Kıble tarafında Keşiş dağından, Keteli dağlarından ve Kestel dağlarından gelip toplanarak bu Filedar Ovası içinden akar, nice bin mezraaları, verimli toprakları, nice ağaçlık ve güllük gülistan yerleri sular.

Ana yol üzerinde yapılmış olan (---) gözlü sağlam bir köprü vardır ki her kemerleri gök kuşağından örnek verir büyük bir köprüdür, (---) tarihinde (---) Hanın tertemiz kızı Nilüfer Sultan yaptığından dolayı nehrin ve köprünün ismine Nilüfer Köprüsü derler, o nehir bu köprü altından geçip batı tarafında (---) (---) mahalde Akdeniz'e karışır tatlı bir sudur.

Buradan iki saat daha kıble tarafına bağ ve bahçe, boştan ve ekili tarlalar içinde gidip Bursa'ya girdik.

İpek yurdu, büyük şehir, Diri ve Kadir olan Tanrı'nın nazargâhı, devletler taht merkezi ve eski Osmanlı başkenti olan Bursa Kalesinin anlatılması

Bu göklerin gölgesinde yayılmış olan yeryüzünde Âdem Peygamber'in yeryüzüne inmesinden beri ilk tarih Hazret-i İdris Nebî'den kalmıştır. Daha sonra yazılan, Kıptî milletinin tarihidir ki bu ana kadar günlük olayları teker teker yazmaktadırlar. Sonra Yunan tarihlerinden Madyan oğlu Yanko'nun kardeşi *Yanvan Tarihi*'dir. İsrailoğulları tarihlerinden *Heccâm Tarihi* adlı tarihleri var, ama güvenilir bir tarih değildir.

Sonra *Hind Tarihi,* sonra *Çin Hakanı Tarihi,* sonra *Acem Tarihi,* sonra *Arap Tarihi,* sonra *Efrenc Tarihi,* sonra *Latin Tarihi,* sonra *Rum Tarihi*dir. Bu tarihlerin tamamını okumuş, incelemiş dünya tarihçilerinden bir tarihçi Bursa'nın kurucusundan asla sözetmemiştir. Ancak *[222a] Süleymannâme* Tarihinde ve *Evveliyyât-ı Tuhfe Tarihi'n*de yazar ki bir kere Hazret-i Süleyman şaşaa ve tantana ile Süleymanî tahtı üzerinde havalanıp uçarken Bursa yakınlarında bulunan Ruhban Dağı'nın en yüksek tepesine inip dört tarafa bakınır. Konuşma sırasında Hazret-i Süleyman, veziri Âsaf Berhayâ'ya;

"Ne olaydı şu gönle huzur veren yerde büyük bir şehir olaydı" diye buyurduklarında hemen cinler, dev ve perilerden bazı yakın hizmetçileri;

"Ey Allah'ın Emini! Bir kere Nuh Tufanı'ndan evvel bu yere bir Süleyman ile asker çekip geldiğimizde bu yüksek dağın eteklerinde büyük bir kale ve eski bir şehir var idi. O kaleyi cinler kavmi yaptı, derler. Almakta âciz kalıp fethedemeden dönüp gittik. İşte Tufan'da yere batıp adı sanı yok olmuş" deyince Hazret-i Süleyman hemen bütün insanlara ve cinlere, yabani hayvanlara ve kuşlara emredip derhal taş ve toprağını temizlerken kalenin burçları ve bedenleri belli olur, ancak temizlemekte çok zorluk çekerler.

Hemen Hazret-i Süleyman rüzgâra emredince bir kere lodos rüzgârı Âd kavmine estiği gibi sert bir rüzgâr esip bütün taşı ve toprağı havaya savurup göz açıp kapayıncaya kadar kalenin duvarları, burçları ve bedenleri ortaya çıkar. Kara bir dev;

"Ey Allah'ın Emini! Bu kalenin altındaki kayalarda bir tılsımlı define vardır. Onu bulsanız dünya halkına kıyamete kadar yeterli gelirdi" der.

Bir dev de karşı çıkıp "Bulunmaz" der.

Biri de "Eğer o define bulunursa, o define ile Allah'ın Emini bu şehri imar ede" der.

Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhal devlere emredip o defineyi bulup şehri baştan başa onarıp ismini *Bulursa* korlar. *Bursa*, Bulursa'dan bozulmadır.

Daha sonra Süleyman Peygamber Bursa'nın batı tarafında bir merhale yakın Edincik adıyla büyük bir şehir kurup Belkıs'a taht merkezi eder. Hâlâ büyük köşkleri, yüksek kemerleri Edincik şehrinde açık ve seçik bellidir. Ayasofya sütunlarının çoğunluğu bu Edincik şehrinden gitmiştir.

Bahar günlerinde Hazret-i Süleyman Bursa'ya gelip Ruhban Dağı'nda Belkıs kız ile yayla faslı ederlerdi. Süleyman Peygamber'in duası bereketiyle Bursa Tufan'dan sonra Allah'ın güvenli kıldığı bir yer olmuştur. Ama kalenin yapıcısı belli değildir. Fakat bu kale bir köhne yapıdır. Feleğin dönmesinden beri yerinde durur bir karar yeri, sağlam bir kale ve dayanıklı bir surdur.

Bütün duvarları göklere doğru yükselmiştir. Temeli yeşil renkli bir yalçın kaya üzerinde dört köşe şeklinden uzunlamasına sağlam bir kaledir. Uzunlaması doğudan batıya doğru olmuştur. Kuzey ve yıldız tarafı göklere baş kaldırmış kayalar üzerine oturmuş kaledir. O tarafı uçurum olduğundan üç tarafında aslâ hendek yoktur. Ama Pınarbaşı tarafında Değirmenler Mahallesi

ve Kebir Mahallesi tarafında çok derin hendekleri vardır. Zamanın geçmesiyle hendekleri bakım görmemiş, Celâlî Karayazıcı, Said Arap ve Kalenderoğulları adlı isyancı eşkıyalar Bursa'yı kuşatıp hendeklerini toz toprak ile doldurmuşlardır.

Ama bu kalenin dört tarafı temellerinde taşlar var ki her biri hamam kubbesi kadar büyük taşlardır. Bundan bellidir ki insanoğlu yapısı değildir. Daha sonra Kaydefâ eline girip bazı burçlarını ve duvarlarını onarmıştır. Bu onarımın Yunan dili üzere tarihleri vardır.

Bu kale, Keşiş Dağı'nın eteğinde bulunduğundan lodos ile doğu rüzgârından emindir. Bütün evleri kuzey ve yıldız rüzgârı tarafına bakmaktadır ki Filedar Ovası bütün bağları, bahçeleri ve bostanları ile bukalemun nakşı gibi görülmektedir.

Kalenin fırdolayı büyüklüğü 11.000 adımdır ve 6.000 bedendir, 67 kule ve 5 kapıdır. Öncelikle güney tarafa Pınarbaşı Kapısı, yine güney tarafa açılır Zindan Kapısı vardır ve Kaplıca Kapısı batıya açılır. Bir de Balıkpazarı Kapısı vardır.

Diğer taraftan bu kale, bütün zamanlarda Rum keferesi elinde kalmıştı. Konya'dan Selçuklular ikişer kere yüz bin kişilik bir ordu ile yedi kere gelip yedişer sekizer ay kuşattılar. Ancak kış mevsimi gelince fethedemeyip dönüp giderlerdi.

Osmanoğlu Devleti'nin ortaya çıktığı ilk yıllarda önce *Osman [222b]* lafzı senesi tarihinde, Osman Gazi beyliğinin ilk yıllarında üç kere kuşattılar. Üçüncüsünde Osman Gazi nikris hastalığına tutulup bu sefer de alamayıp yine Konya'ya yöneldi. Şehzâde Orhan Çelebi ile Şeyh Hacı Bektaş-ı Velî'yi 80.000 İslâm askeri ile Bursa'ya gönderip kuşattırdı. Bursa Kalesinin Kaplıca tarafında büyük bir kule ve Pınarbaşı'nda da büyük bir kule yapmaya başladılar. Yedi ayda bu kuleleri tamamlayıp Bursa'yı yeniden kuşatmaya başladılar.

Kaplıca tarafından Orhan Bey, Pınarbaşı tarafındaki kuleden Orhan Bey'in kardeşinin oğlu Timur Bey ve dağ tarafındaki eğimli yerden de Balabancık Bey kuşatıp dört taraftan yardıma gelen kâfirleri tamamen kılıçtan geçirdiler. Kale içinde sığınmış olan kefereler kıtlık ve yokluğa düşüp sonunda bir sene kuşatmadan sonra vire ile kaleyi Orhan Gazi'ye 722 [1322] tarihinde teslim ettiler. Osman Gazi'ye müjde ile Orhan Gazi seğirdip gitti, ancak Bursa feth olduğu saat Osman Gazi ruhunu teslim etmişti. Oğlu Orhan Gazi müstakil padişah olup Hacı Bektaş-ı Velî ile

Bursa'ya geldi. Bursa ilk Osmanoğlu taht merkezi olup o kadar mamur ve bakımlı oldu ki sanki bir İrem bağı idi.

Osman Gazi'nin vefatına tarih *"Feth-i Bursa"*,

Diğer sanatlı tarih:

Meğâribde meşârıkda pür zeynîdir
Ki tarihi "Ümmü'l-fütûhîn"dir.

Ama *Bursa* lafzı eksiktir.

Daha sonra ılgar ile Osman Gazi'nin naşını Bursa'ya getirip İç kalede defnettiler, büyük ziyaretgâhtır. Merhum Osman Gazi, tanta çıkmadan önce babası Ertuğrul Gazi beyliğinde yetmiş pâre şehir fethetmiştir. İlk fethi Kocaeli (Akçakoca eliyle) ve Yalakâbâd Kalesidir ki, bu İznik şehrine yakındır.

Osman Gazi seyyidlerden Hazret-i Şeyh Edebalı azizin kızını aldı. Orhan Gazi o kızdan doğduğu muhakkaktır. Onun için Osmanoğulları, anneleri tarafından Peygamberimizin soyundandırlar.

Şeyh Hazret-i Tursun Fakıh, Şeyh Edebalı'nın akrabalarından olup Osman Gazi'nin tahta ilk çıkış hutbesini bu Tursun Fakıh okudu.

Diğer taraftan Bursa yeni fetholduğundan Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Karaman, Darende ve Maraş diyarlarından o kadar ümmet-i Muhammed gelip toplandı ki insan deryası oldu.

Orhan Gazi denizler gibi İslâm askerleri ile dört tarafta olan düşmanlara, şahin yuvasından süzülür gibi süzülüp düşmanlardan intikam alıp ganimet malları ile bütün İslâm gazileri zengin oldu. Bursa'yı da mamur ve bakımlı hale getirip Belh u Buhara ve Horasan diyarlarından nice yüz erenler gelip yerleştiler. Hâlen Bursa mamur olmakta ve gelişmektedir. Ancak ilk gördüğümüz zamanda,

Bursa imaretlerinin anlatılması

İç kalede toplam 2.000 güzel evler ve kat kat yüksek saraylar vardır. Ancak bağı ve bahçeleri olmayan dar evlerdir. Yedi mahallesi, yedi cami ve mescidi ve bir hamamı vardır. Çarşı pazarında 20 adet dükkânları vardır.

Sultan Orhan Camii buradadır. Uzunluğuna ve genişliğine 110 ayak camidir. Bu camiin tek şerefeli bir minaresi vardır. Orhan

Gazi burada gömülü olup Orhan Davulu dedikleri kırmızı kılıflı büyük davul bu camiin bir kemerinde asılıdır. Osmanoğlu devletinde ilk bu davul çalınmıştır.

Eski padişahlara mahsus derli toplu küçük saray bu kaledir. Tâ Fâtih Sultan Mehmed'e gelinceye kadar padişahların sarayı bu idi. Gazi Hudavendigâr Sultan I. Murad Edirne'yi fethedince Edirne Sarayı'nda kalmaya başladı. Fâtih Sultan Mehmed 1453 tarihinde İstanbul'u fethedince 3. taht merkezi olup Bursa'ya ve Edirne Sarayı'na rağbet kalmadı. Bursa Sarayı hâlâ kullanılmamaktadır, ama suculari, yapı ustaları ve bostancıları vardır.

Bu İç kalenin bütün caddeleri büyük taşlar ile yapılmış tertemiz kaldırımlar döşelidir.

Bütün evleri eski tarzdır. Bazısı kâfirden kalmış evlerin taş ve tuğla duvarlarında yapı ustaları birer san'at ile tarihler yazmışlar ki sanki birer kıt'a güzel yazılardır. O evlerin ne kadar zaman önce yapıldığı tarihlerinden bellidir. Bütün *[223a]* evleri kârgir süslü yapılardır ve baştan başa al renkli kiremit ile çatıları örtülmüştür. Bu evlerin birer çeşit servi ağacı gibi sanatlı ocakları var ki, biri birinden ölçülü altıgen ve yuvarlak duman bacaları vardır.

Yer yer kale içinde servi ve ceviz ağaçları ile üzüm asmaları vardır.

Havası ve suyu tatlı, yüksek bir yer olduğundan kale halkı sağlıklıdırlar.

Bursa hakimlerinin anlatılması

Öncelikle Fâtih Sultan Mehmed'den beri Anadolu eyaletinin hükûmeti altında Hudavendigâr adıyla bir sancak paşası hakimdir. Padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu 618.079 akçedir.

Sancağında zeamet 420 ve timar 1005'dir. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşıları vardır. Savaş olduğunda kanun üzere cebelileri ile alaybeylerinin sancağı altında pâk, silâhlı ve mükemmel seçkin asker olur. Paşası da 500 askerle sefere katılır.

500 akçelik seçkin kadılıklardandır. Bursa'dan azledilenler Edirne ve İstanbul mollası olur yüksek makamdır. Senelik 40.000 kuruş geliri olur. (---) adet nahiyesi var ki nahiyeleri bunlardır: Başka şehir içinde 7 mahkeme naibi vardır. Sonra Kine nahiyesi, Filedar nahiyesi, Abelyond nahiyesi, Kestel nahiyesi ve Çukurca nahiyesi.

.... (1 satır boş) ....

İstanbul tarafından yeniçeri çukadarı, pazara gideni ve kapıcılar sınıfından bir keçeli kapıcı muhzırbaşısı ru'us-ı hümâyûn ile hükmeder. Bir oda Bursa yeniçeri ağası, cebeci çorbacısı, yirmi yeniçeri deyneği kolluğu, sipah kethüdayeri, müftüsü, nakibül-eşrafı, ipek kantar emini, gümrük emini, şehir voyvodası, çöplük subaşısı, muhtesib ağası (zabıta amiri) ve ayak naibi. Bunların tamamı her türlü cezayı vermeye yetkili hâkimlerdir. Çünkü Bursa, kalabalık halkı olan büyük şehirdir.

Aşağı Kale ve büyük şehrin anlatılması

(---) tarihinde Eğri Fâtihi Sultan III. Mehmed devrinde Celâlî Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan ve Cennetoğlu adlı isyancıların Bursa üzerine saldırılarını, Bursa ileri gelenleri duyup padişah fermanıyla şehrin üç tarafına burçlu, köşebentli, dirsekli ve her tarafı mazgallı yalın kat büyük bir kale yapmışlardı, ama o kadar sağlam bir şekilde yapılmamıştı. Burası da, Keşiş Dağı ismiyle anılan dağın eteğinde doğudan batıya uzunlamasına kurulmuş büyük bir beldedir. Uzunluğu tamı tamına bir fersahtır ve genişliği yarım fersahtır. Fırdolayı iç kalenin üç tarafını kuşatmıştır ve çevresi 15.000 adımdır.

Duvarları o kadar yüksek değildir. Tatarlar Kapısı tarafında hendeği vardır, başka taraflarında hendeği yoktur ve ayrıca hendeğe ihtiyacı da yoktur. Zira sulu yer olduğundan düşman gelip metris kazmak işteşe alçak yerinden su çıkar. Onun için hendeği yoktur.

Yer yer kuleler üzerinde topları ve mazgalları çoktur, ama İç kalede cebehane ve tophane daha boldur. Her iki (dinî) bayramlarda ve kutlamalarda büyük şenlikler olur. Dizdarı vardır, ama iç il olduğundan kapıcılarından başka neferleri yoktur. Ancak şehrin 6.000'den fazla bekçi ve gözcüleri vardır.

Bu aşağı kalenin fırdolayı toplam (---) adet kale kapıları vardır. Bazısı demir kanatlı kapılardır, bazıları belvan tahta kapılardır. Ama her kapının üzerindeki kulelerde baca ve füruş mazgal yerleri yapmışlar ki eğer düşman kapı önüne gelirse yukarıdan düşman üzerine taş ve kumbara bırakacak delikler vardır.

Evvelâ doğu tarafına açılan Tatarlar Kapısı, kuzey tarafına açılan Filedar Kapısı ve Hasan Paşa Kapısı (---) yönüne bakmaktadır.

.... (1 satır boş) ....

Bu büyüklükte olan büyük bir kalenin içinde bakımlı, sağlam ve kat kat eski tarz toplam 23.000 ileri gelen evleri ve diğer insanların evleri vardır. Bunların içinden en donanımlı, yüksek ve büyük olan saray Yukarı İç kalede padişahlara mahsus büyük saraydır ki 3 hamamı ve 600 adet odası vardır. Ama ıssız yerde olduğundan bahçesi yoktur. Diğerleri Paşa Sarayı ve Molla Sarayı.

.... (1 satır boş) .... *[223b]*

Eğer bu yapıların hepsini tarz ve yapı tipleriyle birlikte öğrendiğimiz kadarıyla yazsak başka bir mutluluk kitabı olur.

Bu şehirde 176 Müslüman mahallesi, 7 Ermeni mahallesi, 9 Rum mahallesi, 6 cemaat Yahudi ve bir de Kıptîler mahallesi vardır. Bir mahalle de miskinler var, ancak başka bölgededir, Muradiye yolu üzerindedir.

Bu aşağı şehir, bir düz yerde kurulmuştur. Kale eteğine kurulan evler, imaretler ve Ulu Cami semtleri yüksek bir yere kurulduğundan bir saat uzaklıktaki kuzay tarafında bulunan Filedar sahrasından bu şehre bakıldığında Keşiş Dağı eteklerinde gök renkli kurşunlar ile süslenmiş, ateş saçan güneşin parıltısı bu şehre düşünce han, hamam, mescit, selâtin camileri, diğer hayrat ve hasenatların ve yine kurşun örtülü çarşıların kat kat süslendiğini insan görünce hayran kalır. Zira bu şehir, Filedar sahrasından acaip ihtişamlı bir şekilde bellidir ki seyrettiğimiz büyük şehirlerin hiç birine benzerliği yoktur, üzerinde ışık dalgalanır rûhaniyetli büyük eski bir şehirdir. Zira burada olan büyük ermişler, tefsirciler, hadis bilginleri, edebiyatçılar ve yazarlar başka diyarlarda yoktur, ancak cennet benzeri Bağdad'da ola.

Bu şehrin güney tarafında Ruhban Dağı'nda hayat suyu kaynakları bulunduğundan o yüksek dağdan, 1.060 adet isim ve şekilleriyle bilinen hayat suyu, akarsular akarak yukarıda sayılan evlere ve saraylara kehriz ve kanallarla evden eve akıp bütün yapıları sulayan pınar suları çağlayan bir şehirdir. Geniş vilâyeti bakımlı, bağ ve bostanları meşhur, ebedi sürecek olan cennet benzeri yerdir.

Meyveli ve meyvesiz ağaçları, sayısız çiçekleri ve özellikle erguvan çiçekleri açan ağaçları o kadar bol olur ki senede bir kere Emir Sultan hazretlerinin "Erguvan Cemiyeti" şenliği olup bütün

diyarlardan denizler gibi insanlar toplanıp büyük bir topluluk olur ki bu çok meşhurdur, anlatmak ve izah etmek mümkün değildir. Ancak o büyük topluluk Emir Sultan ruhaniyeti ile olur.

Böyle bir geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, nimetleri sayısız ve tatlı suları çağıldayan, evden eve suları akan süslü bir şehirdir. Anadolu toprağında yedi beldeden biri de bu Bursa şehridir.

Selâtin camileri ve diğer camilerin anlatılması

Hepsi 1040 mihraptır. Bunlardan 357 tanesi sultan, vezirler, ileri gelenler ve şehrin seçkinlerinin yaptırdıkları camilerdir.

Bunlardan birincisi **Ulu Cami-i Kebir**dir. (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han yaptırmıştır. Sanki bir Kahkaha Kalesidir. Bursa şehrinin havalı yüksek yerinde yapılmış büyük bir camidir. Cami içinde (---) adet dört köşe pâye sütunlar vardır ki her pâyenin aşağısında insan boyu kadar kısmı süslü, altın yaldızlı ve nakışlıdır.

Üst tarafında her payenin dört tarafında *Yâ Hannân, Yâ Mennân, Yâ Deyyân, Yâ Sübhân,* esmâü'l-hüsnâları (Allah'ın güzel isimleri) ve çeşit çeşit yazılar yazılmıştır.

Bu yazıların elifleri ve diğer harfleri üçer arşın yüksekliğindedir ki Musta'sımî yazısı tarzındadır.

Bu sütunlar üzerinde toplam 19 kisra kemerli kubbeler vardır. Bütün yapıları gerçek kurşun ile örtülüdür. Her kubbenin alemleri, parlak güneş gibi ışık verir.

Yirminci kubbe yeri camiin ortasına yapılmış, yapı ustası kasten açık bırakmış, balık şebekesi gibi kubbe yerine sarı pirinç telden ağ örülmüştür ki kuşlar giremeyip oradan güneşin ışığı camiin içine girip aydınlatır. Bu açık kubbe altında Hanefî mezhebi üzere ona on yuvarlak bir havuz var, içinde türlü türlü balıklar yüzerler. Bütün kalabalık cemaat o havuzdan abdest tazeleyip Tanrılarına ibadet ederler.

Acaip bir mihrabı vardır ki diller anlatımında ve tanımlamasında âciz kalır. Bir ceviz ağacı levhasından siyah minberi üzerine marangoz ustası, elinden geleni yapıp ustalığını göstererek bir Mânî nakşı ve Erjeng bukalemun nakşı minber yapmıştır ki bunda olan Bursa Fahrî oyması *[224a]* gibi şükûfe, turunca, islimî, çâr-gül, mutabbak gül, katmer gülleri, çeşit çeşit mutahhil

ve kitâbeleri var ki cihan ressamları toplansa böyle ustalık etmeye kadir değillerdir. Sanki kuyumcu kalemkârî nakşı güzel bir minberdir ki görmeye muhtaç yüksek bir kürsüdür. Benzeri meğer Karadeniz sahilinde Sinop Camii'ndeki nakışlı minber ola.

Bir nakışlı ibret verici mü'ezzinler mahfili var ki sanki cennet mahfilidir. Dört tarafı pencereler ile billûr camı, necef ve moranlar ile süslenmiş aydınlık bir camidir. Vakıfları sağlam olduğundan bunda olan halıçalar bir camide yoktur.

Her gece yedi bin kandil ile aydınlatılır aydınlık bir camidir. Gece ve gündüz bol cemaati olur. Zira yetmiş yerde, her dersi verebilecek ders hocaları vardır ki iki bin talebe ders görürler.

Bu camiin bir yan kapıdan bir yan kapısına kadar uzunluğu 350 ayaktır ve kıble kapısından mihraba kadar da 180 ayaktır.

Üç kapısı var, sol tarafında Hünkâr mahfili kapısı, sultan mahfili tek katlıdır. Kıble kapısı ve sağ tarafta Mahkeme kapısı. Kıble kapısı tarafında taşra sofası vardır, ama başka camiler gibi büyük haremi yoktur, bir küçük haremdir. Ortasında Şeyhülislâm Aziz Efendi bir abdesthane havuzu ve muslukları yapmıştır.

Bu camiin sağında ve sol tarafında tuğladan yapılmış iki kalın yüksek minareleri var ki göklere baş kaldırmıştır. Mahkeme tarafındaki minarenin kadehinde üstad mimar bir şadırvan kadehi yapıp tatlı suyunu tâ Keşiş Dağı'ndan uçurmuş, gerçekten büyük bir ustalık göstermiştir. Ama şimdiki hâlde zamanın geçmesi ile su yolları bozulup fıskiye çalışmaz olmuştur. Ama ne zaman yağmurlar bu şehrin üzerine yağmaya başlasa bu minarenin şerefesinde biriken yağmur suları bu anılan şadırvan kadehine toplanıp bütün kuşlar o rahmet suyundan içip susuzluklarını giderirler.

Sözün kısası bu şehir içinde böyle ruhaniyetli cami yoktur. Bursa şehrinin sanki Ayasofyası'dır.

Ve şehrin seçkin yerinde olduğundan bol cemaate sahiptir ki mamur arazi üzerinde bu camiin benzeri yoktur. İnsanoğlu bu camii tam olarak anlatmak ve tarif etmekte aciz kalır.

Bu cami, bütün camilerden büyük olduğundan ilk olarak bu ibadethane anlatıldı. Ancak ilk önce Bursa fethedildiğinde yapılan Yukarı ve İç kalede bulunan Sultan Orhan Gazi Camii'nin anlatılması:

..............(1.5 satır boş) ....

Cami eski bir mabettir.

Gazi Hudavendigâr yani şehit Sultan I. Murad Han Camii'nin anlatılması: Bursa şehrinin batı tarafında yarım saat uzaklıkta başka kasabadadır ki Eski Kaplıca derler bakımlı, cennet gibi bir mahallede yapılmış ibret verici süslü bir camidir. Bir cami tarzında değil başka bir şekilde yapılmış sanatlı bir camidir. Mimarı Frenk adamı olduğundan Frenk tarzında bir camidir ki aşağısı ibâdethane, üst tarafı ise baştan başa medrese odalarıdır. Herkes odasından imama uyup ibâdet ederler. Görmeye muhtaç, seyretmeye değer nurlu bir cami ve sırlarla dolu ruhaniyetli eski bir mabettir. Kıbleden mihraba kadar uzunluğu (---) ayaktır, genişliği ise yetmiş ayaktır.

Cami içinde Murad Han'ın bir doğanı uçup bir kemer üzerine konar. Murad Han bu doğanı peftere (yapma kuş) ile o kadar okuya davet edip bek gösterip gelmek ihtimâli olmayınca Gazi Murad Han öfkelenip "Kaskatı kal" deyince Allah'ın emriyle o doğan kuşu o kemer üzerinde cılkısı (perçemi) ve kündesi (bukağısı) ve gagasıyla hâlâ taş olup kalmıştır ki ortalıkta açık ve seçik görülür. Bu camiin bir kapısı ve bir tabakalı minaresi vardır, lâkin avlusu yoktur. *[224b]*

Yıldırım Bayezid Han camiinin anlatılması: (---) tarihinde yapılmış, Bursa şehrinin doğu tarafında, şehrin cennet bahçeleri içinde güllük gülistanlık, sümbül ve reyhan bahçeleri içinde, cemaatten uzak kalmış aydınlık ve küçük bir camidir. Eski tarz olan bu camiin uzunluğu 150 ayak ve genişliği 100 ayaktır.

Bir kapısı ve bir şerefeli sanatlı düzgün bir minaresi var. Bu garip cami uğursuz Timur hadisesinden dolayı eksik kalmış ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi Rumeli'nden yardım göndererek tamamlatmıştır. Vakıfları az olduğundan garip kalmıştır.

Yıldırım Bayezid Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed camiinin anlatılması: Bu cami **Yeşil imaret** adıyla ünlü nur dolu bir camidir. Bursa'nın doğu tarafında Gökdere aşırı yüksek bir tepe üzerinde süslü ve sanatlı bir camidir ki bütün duvarları beyaz mermerle kaplıdır. İki kubbesi vardır. Uzunluğu 108 ayak ve genişliği 80 ayaktır. İçinde asla sütun yoktur.

Mihrap ve minberini anlatmada âciz kalırız. Zira o mihrapta olan hayâl-pesend Hıtâyî nakışları göklerdeki meleklerin bile yapmaya güçleri yetmez.

Ancak bir kıble kapısı var ki bu kapının sağında ve solunda, tâ yüksek kemerine çıkıncaya kadar kat kat, yiv yiv girişme, islimî, rumîler ve zülf-i nigâr bol san'atlı nakışları işlenmiştir ki Behzad ve Velican Hıtâyî kâğıt üstüne bu nakışları kalemle işlemeye kâdir değillerdir.

Ama bu mermer ustası bu kapıya tam üç yıl ham mermer üzre san'at icra edip ustalığını göstererek bina sahibi Sultan Mehmed Han'dan üç senede kırk bin altın alıp,

"Yeşil İmaret kapısı kırk bin altına mâl olmuştur" diye dostlar arasında söylenir. Gerçekten karada ve denizde seyahat edenler arasında övülen, dünyaca meşhur yüksek bir kapıdır.

Bu cennet benzeri camide ibret verici güzel san'atlar, çeşit çeşit ustalıklar sergilemişler ki övücüler onun övgüsünü yapmada âciz ve yetersiz kalırlar. Sözün kısası, bu cami acaip bir tarz ve garip bir tavır üzere yapılmıştır ki güzellik açısından ve tatlılık yönünden yeryüzünde böyle bir insan işi yapılmamıştır.

Sözün kısası; güzellik ve tatlılığı, işçiliği ve inceliğini anlatmak çok zor ve açıklamak müşküldür.

Yeşil Cami adıyla anılmasının aslı, bütün kubbeleri ve bir tabaka minaresinin külâhı tamamen yeşil kâşî çini ile kaplanmış olup İsvan zümrüdü gibi güneşin ışıklarından parıldar, bundan dolayı Yeşil İmaret derler.

Dış avlusundaki upuzun çınarlar ile süslenmiş bir camidir. Görebildiğimiz kadarıyla Bursa şehri içinde böyle süslü ve nakışlı bir cami yoktur. Seyyâhlar "Gayrı memleketlerde de böyle Tanrı evi görmedik" diye söylerler. *Vesselâm.*

Çelebi Mehmed Han oğlu Murad (Muradiye) camiinin anlatılması: Bursa'nın batı tarafında, şehrin dışında başka bir kasabadır ki han, cami, imaret, mescitleri, tekke ve medreseleriyle bakımlı ve süslü bağ ve bahçeli şenlikli bir kasabadır.

Bir bakımlı, şirin ve aydınlık eski bir ibadetgâhtır ki bunu yapan Fâtih Sultan Mehmed Han'ın babası Koca Sultan II. Murad Han'dır. Bu zât iki kere padişah olmuştur. Edirne'de vefat etmiş, cenazesi Bursa'ya getirilerek bu camiin avlusuna defnedilmiştir. Ancak nur dolu camii öyle ruhaniyetli gönül açan bir camidir ki âdemoğlunun gece gündüz itikaf niyetiyle burada yatıp kalkıp dışarı çıkacağı gelmez. Tâ bu derece nurlu camidir. İki kubbe ve kıble kapısından mihraba uzunluğu yüz elli ayaktır ve genişliği altmış ayaktır.

Mihrabı, minberi ve mü'ezzinler mahfili sade güzeli eski tarzdır ve bir kıble kapısı vardır.

Bu camiin tarihi: "*Zîde ammere men ammerehu* (Bu binâyı yapanın ömrü uzun olsun.) Sene 850 [1446].

Bir tabaka yüksek bir minaresi vardır. Dış büyük avlusunda büyük ve uzun çınarlar var ki her biri göklere baş uzatmıştır. Gölgelerinde bütün cemaat eğlenip dinlenirler. Bursa'nın bir dinlenilecek ve gezilecek yerinde yapılmış bir selâtin camiidir ki nice şehzâdeler burada gömülüdürler.

Emir Sultan camiinin özellikleri: (---) tarihinde (---) yapısıdır. Yüksekçe bir sed üzerinde bir minareli bir küçük camidir. *[225a]* Ve

.... (2 satır boş) ....

Bu camilerden başka bildiğimiz selâtin camii yoktur ki bütün (---) adet geçmiş padişahlar camileridir. Bunlardan başka şehrin doğusu tarafında;

Molla Arab Cebbârî camii: Anlatılması ve övülmesi lâzım değildir. Hemen Ulu Cami tarzı ve biçiminde yapılmış küçük bir camidir. Ancak yüksekçe bir yere yapıldığından gayet hoş havalı, dinlenilecek ve rahat edilecek bir camidir. Bu cami Molla Arab Cabbârî adıyla adlandırılmış olup gerçekten hoş havası insanı zorla ve mecburen getirir. Bütün maarif ehli orada can sohbeti edip Hakk'a ibadet ederler.

Üftâde Efendi Camii: İç kalededir.

.... (15 satır boş) ....

Musallâ büyük camii: Sedbaşında bir yeşillik alandır. Dört tarafı kârgir duvarlardır.

Bursa mescitlerinin anlatılması

Bu camilerden başka toplam (---) adet mescitlerdir ki cami olmaya uygun ibadethanelerdir. Evvelâ,

Zeynîler Mescidi: Abdüllatif Makdisî yapısıdır. (---) kitabı yazarı Molla Husrev'in bu mescitte ibadet köşesi vardır. Hakir o şerefli makamda uğurlu olması için bir günde bir Kur'an hatmi tamam etmeyince dışarı ayak basmadım. Ulu ibadet yeridir ki o değerli kitap yalnızlık köşesinde yazılmıştır.

.... (5 satır boş) ....

Ruhban Dağı'nın yarısında Kadı Yaylası'ndan Bursa'yı seyredince 200 kurşunlu cami ve 700 minare görülmekte idi. *[225b]*

Bursa'nın ilim öğretilen medreselerinin anlatılması

Evvelâ Orhaniye Manastır Medresesi ve Hudavendigâr Medresesi, Yıldırım Han Medresesi, Çelebi Mehmed Han Medresesi, Koca Muradiyye Medresesi, Emir Sultan Medresesi, İsa Bey Medresesi, Emir Sultan yakınında Kasım Paşa Medresesi, Cüneyd Bey Medresesi, Hançeriyye Medresesi, Kadri Efendi Medresesi, Molla Yegân Medresesi, Molla Fenârî Medresesi, Zeynüddin-i Hâfî Medresesi, Sultanî Medresesi, Bayezid Paşa Medresesi, Hamza Bey Medresesi, Edebiye Medresesi, Gazzâziye Medresesi ve Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa Medresesi.

.... (5 satır boş) ....

Tamamı (---) adet olan medreseleri yapanları, derecesi ve mahallesiyle anlatıp yazsak bir tomar olur.

Dârülhadislerin anlatılması

Tamamı

.... (3 satır boş) ....

Kur'ân-ı Azim ve Furkan-ı Mecid dârülkurrâlarının anlatılması

Tamamı

.... (3 satır boş) ....

Ebced-han küçüklerin ve çoçukların mekteplerinin anlatılması

Tamamı

.... (3 satır boş) ....

Tarikat ehli tekkelerin anlatılması

Tamamı 300 adettir. Bunların en mükellefi **Hazret-i Mevlânâ-yı Celâleddin-i Rûmî Tekkesi**dir. Pınarbaşı yolu üzerinde 80 adet fukara odalarıyla, semâ ve safâ meydanıyla donanmış, bağ ve bahçesiyle süslenmiş bir gülistan ve bostan tekkesidir. Sonra,

Emir Sultan Tekkesi: Bir tepe üzerinde baştan başa kurşun ile örtülü Emir Sultan Tekkesi'dir.

Zeynîler Tekkesi: Nu'mân bin Sâbit yolunda büyük âsitanedir ki ilim öğretilen bir tekkedir.

Üftâdî Efendi Tekkesi: İç kalede Halvetî tarikatına mensup tekkedir.

Abdâl Murad Sultan Tekkesi: Bursa'ya bakan yeşillik ve gölgelikler içinde bir gezinti ve dinlenme yeri olan Âl-i Abâ Tekkesi, yani Bektaşî Tekkesi'dir. Yalınayak başı kabak, güçlü kuvvetli, İlâhî aşk ile ciğeri yanık, sinesi kebap olmuş canlar vardır ki dinlenmeye ve gezmeye varan canlara can u gönülden hizmet ederler. Bu tekkeyi Orhan Gazi yaptırmıştır. Binden fazla sahan, tencere ve kazan gibi bakır kaplar vakfı vardır. Bütün *[226a]* ziyaretçiler orada sohbet edip ibâdet ederler.

Şeyh Geyikli Baba Tekkesi: Deveciler semtinde Bektaşî fukaraları ile dolu bir şanlı dervişler tekkesidir. Ama vakıfları olmadığından gelen bağışlarla kıt kanaat geçinirler. Bu tekke Orhan Gazi yapısıdır.

Abdâl Musa Sultan Tekkesi: Bektaşî tekkesidir, Orhan Gazi yapısıdır.

Akbıyık Sultan Tekkesi: Bektaşî tekkesidir.

Ebu İshak Kâzrunî Tekkesi: Vücudu Erzurum'da Tebriz kapısının iç yüzünde bir kule içinde gömülüdür ki herkesin ziyaret ettiği bir yerdir.

Gülşenî Tekkesi, bakımlı tekkedir.

Halvetî Tekkesi, on yedi tanedir.

Kâdirî Tekkesi, dokuz tanedir.

Nakşibendî Tekkesi, üç yerde tarikathanedir.

Kümeylî Tekkesi, bir tanedir.

Kalenderhane Tekkesi, bir tanedir.

Sa'dî Tekkesi birdir.

Rufaî Tekkesi bir tanedir.

Bedevî Tekkesi, birdir, ama fukarası tamamen Arap taifesidir.

Küşte-gîrân yani **Güreşçiler Tekkesi**

.... (10 satır boş) ....

Yemek dağıtan imaretlerin anlatılması

Hepsi (---) adet imarettir. Evvelâ Sultan Orhan Gazi İmareti, Gazi Hüdavendigâr İmareti, Yıldırım Bayezid Han İmareti, Çelebi Sultan Mehmed yani Yeşil imaret, yine Yıldırım Han

İmareti, Hazret-i Emir Sultan İmareti ve Koca Murad Han İmareti.

.... (2 satır boş) ....

Bu imaretlerden başka 21 adet fakirlere hizmet veren imaretler vardır ki gelip geçen yolculara, zengin ve fakirlere bütün yıl boyu sabahtan akşama teklifsizce açıktır.

Büyük tüccar hanlarının anlatılması

Tamamı 108 kervansaray hanlarıdır.

Evvelâ kale gibi **Pirinç Hanı**, demir kapılı, develikli ve at ahırlı, 200 odalı büyük handır.

Acem Hanı, bu da kale gibi bir büyük handır. Bunun da develiği, ahırı ve kat kat ve çeşit çeşit 200 odası, havlısında iki katlı bir mescidi ve altında büyük bir havuzu var. Nahçıvan, Şirvan, Lahican ve cihan yarısı Isfahan'dan gelen Acem tüccarlarının hepsi burada konaklarlar. İpek mizanı emini burada oturup iki yüz adamıyla gelen ve giden bütün ipek tüccarlarından gümrük alır. Senelik 300 kese iltizamlı büyük eminliktir.

Kurşunlu Han, Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı ve **Yağ Kapanı Hanı**, büyük handır. Bir adam bahis ile bir fıçı boza içmiş, fıçısı hanın kapısı üzerinde asılı durur.

Bir adam da bir çömçe (kepçe) boza içmiş, o büyük fıçının yanına asmış. Bir tabaka kâğıt üzerine sülüs hatt ile

"Bu fıçıyla bozayı içen sığırdır. Bu çömçeyi içen âdemdir" diye yazmış, hâlâ seyirliktir. *[226b]*

Nice daha güzel hanlar vardır, ama kale gibi olup baştan başa kurşun örtülü hanlar bunlardır, ki yazıldı.

Kervansarayların anlatılması

Tamamı ondur. Bunlara yolcular, gelen ve gidenler konup göçer, bedava yatılır, teklifsiz kalınır evlerdir. Vakıf tarafına bir habbe vermeyip konup göçer konuk-saraylarıdır. Ali Paşa Kervansarayı, Mimar Sinan yapısıdır.

Bekâr hanlarının anlatılması

Tamamı 70 adet bekârhanelerdir. Bunlarda zanaat ehli, garip ve başka şehirlerden gelmiş bekârlar kalırlar. Ancak hepsi birbirlerine kefildirler. Kapıları zincir ile bağlanıp kapatılır. Kapıcıları ve odabaşıları vardır.

..............(1 satır boş) ....

Kaynak suyu çeşmelerinin sayıları ve anlatılması

Hepsi 2060 can bağışlayan çeşmelerdir. Gerçi bu büyük şehir çeşmeye muhtaç değildir ama gelen gidenler ve memleketinden ayrı garip susamışlar için hayır sahipleri 2060 adet çeşme yapmışlar ki her biri hayat suyundan nişan verir.

Sürgün Şeyhülislâm Azîz Efendi, 200 adet hayat pınarı çeşmeler yaparak her can bağışlayan çeşmenin üzerine *"Sâhibü'l-hayrât fakir Aziz (Hayrat sahibi fakir Aziz)"* diye yazıp birer Fâtiha istemiştir. 200 çeşmesi hemen Bezzazistan önünde, Kavukçular içinde, Gelincik Çarşısı'nda, Ulu Cami semtlerinde ve her köşe başında ikişer yerden adam boynu kalınlığında tatlı sular akar, birbirinden doğup geçerek bir çeşmeye daha varır. Bütün çeşmeleri böyle yapılmıştır.

Bu çeşmelerden başka bu şehir içinde toplam 23.000 hanede birer akar sular bulunmaktadır ki her biri birer su değirmenini yürütür. Bunlar evden eve gidip nice bin havuz, fıskiye ve şadırvanı, ev hamamlarını, bağ ve bostanları sular. Zira bu Bursa şehri Ruhban Dağı'nın eteğine düştüğünden bütün evleri biri birinden yüksekçe yapılmış olup haneden haneye su akıtmak mümkündür. Bütün suların kaynağı 17 gözdür.

Bunlardan en önemlisi hayat suyu olan Pınarbaşı'dır ki Ruhban Dağı'nın eteğinde nice yerde kayalardan pâk, saf, beyaz ve temiz berrak su çıkıp Bursa şehrini istila eder.

Sünderlibaşı, Çatal Kaynakbaşı, Kepizbaşı, Naşi Deresibaşı, Sobranbaşı, Ardıçlıbaşı, Hansunbaşı, Billûr Kaynağı, Samanlı Kaynak. Keşiş Dağı'nda bir pınar vardır, akıp kayıp olur, oradan saman dökülerek bu mahalden saman belli olduğu için Samanlı Kaynak derler.

Diğerleri, Şeker Kaynağı, Selâm Kayası Kaynağı, Kral Kaynağı ve Murad Dede Kaynağı. Kısacası 17 adet büyük kaynaklar vardır ki Temmuz ayında bunların birine insanoğlu elini sokup üç taş çıkarmaya gücü yetmez. Tâ bu derece soğuk sulardır.

Ancak zamanın geçmesiyle su yolları bozulup zâlim suyolcuları geceleyin su yollarına at fışkısı dökerek, yıkılmış ve bozulmuş olan yerleri fışkı ile kapanır, su akar. Ama elbette suların lezzeti ve rengi değişir. Fakat gündüz gözüne fışkı dökmek ihtimalleri yoktur, yoksa hâkim haklarından gelir.

Ama ağız tadı olan ve zevk sahibi kimseler anılan on yedi kaynaktan ve nice yüz temiz çeşmelerden su getirip içip safa ederler. Kısacası Bursa demek, sudan ibaret bir sözdür. (---) (---) (---)

Su değirmenlerinin özellikleri

Tamamı 170 su değirmenidir. Pınarbaşı'ndan aşağı Balıkpazarı'na doğru biri birinden aşağı baştan başa değirmenlerdir. Balabancık'tan aşağı nice değirmenler vardır. Iğrandı Deresi'nde, Miskinler tarafında, Tabahane tarafında, İç kale altında ve Hasan Paşa kapısı tarafında da kat kat değirmenler vardır.

Hayat suyu selsebillerin anlatılması

Hepsi altı yüzdür. Bu şehir sebilhaneye muhtaç değildir, ama Osmanoğlu devletinin kemâlinden eski padişahlar, seçkinler ve ileri gelenler sebilhaneler yapıp sıcak yaz aylarında *[227a]* bütün susamışlara Ruhban Dağı'nın billûr gibi buzundan kar parçalı hayat suları dağıtıp içen canlara sebilhaneciler,

"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir." [Dehr, 21] âyetini okurlar. Mükellef, donanımlı ve bakımlı sebilhaneler vardır.

Bursa şehrinin hamamlarının anlatılması

Tamamı (---) adet eski hamamlardır.

Ama hepsinden havası, suyu, yapısı, hizmet edenleri ve esvapları pâk **Çelebi Sultan Mehmed Hamamı,** anlatmaya ve tarif etmeye ihtiyacı olmayan aydınlık bir hamamdır.

İnebeyi Çarşısı Hamamı, Yıldırım Han'ın evkafıdır.

Tahtakale Hamamı, Kayağan Çarşısı Hamamı, Bostancı Hamamı, Kale Hamamı, Bıçakçı Hamamı, Muradiye Hamamı ve **Yıldırım Hamamı**

.... (2 satır boş) ....

Bu hamamlar tamamen çifte hamamlardır ki bütün insanlar içindir. (---) (---) (---) (---) (---)

Ev hamamlarının anlatılması

Hepsi üç bindir. Bu şehrin suyu bol olduğundan ev hamamları gayet çoktur. Bir kaçını ev sahipleri kâr etmek için herkese açık hamamlar haline getirip dışarıdan yeni kapılar açmışlar.

İlâhî kudret kaplıcaları
yani ılıca suyunun anlatılması

Anadolu'da ılıca derler, Arabistan'da (---) [humma] derler, Acem'de germâb derler, Rum'da kaynarca derler, Bursa'da kaplıca derler, Moğolca'da kerense derler, Rumeli'nde bana derler. Nice diyarlarda vardır.

Allah'ın işi bir tatlı su kükürt madenine uğrasa hakimlerin sözüne göre o su ateşte kaynar gibi kaynayıp Allah saklasın pişirip helâk eder. Ama bu sıcak sulara, soğuk sular karıştırılarak ılık su hâline getirilir. Daha sonra insanoğlu ne kadar yıkanıp içse o kadar faydalıdır. Eski bilgeler ve hekimler yetmiş özelliğini yazmışlar. Çoğunlukla kükürtlü ve civalı hap kullananların dişleri dökülmüştür. Ama bu Bursa'da nice yüz ılıca kaynakları vardır, kefere zamanındaki insanlar bu kaplıcaların özelliklerini bilmediklerinden üzerlerine bir yapı yapmamışlar.

Eski Kaplıca: Gazi Hudavendigâr'ın yapısıdır. Büyük bir kubbenin ortasında İmam Züfer görüşü üzere büyük bir havuzu var ki ona ondur. Dört tarafında Hanefî kurnaları ve iki adet halvetleri vardır. İnsan girdiğinde yeniden hayat bulur, insanoğlunun vücudu kulak memesi gibi yumuşak olup teninden insan eli sabunda kayar gibi kayar. Ancak suyu gayet sıcak ve hararetli yaratılmıştır. Kullanmadan önce soğuk su karıştırırlar, gayet faydalı kaplıcadır. İçenin sıkıntısını, zahir hastalığını ve yürek oynamasını giderir.

Ancak bu ılıcaya girmenin ilk şartlarını bilerek giren şifâ bulur, bilmeyip girenler zâtülcenb (akciğer iltihabı) hastalığına tutulup bir gün ansızın Tanrı müsâfiri deyip mezarlığa ve suskunlar vadisine korlar.

Faydalı şart odur ki ilk başta havuz kenarına varıp pâk abdest alıp abdestten sonra başını bir hayli sıcak suyla yıkaya, daha sonra vücuduna döküp vücudunu haberdar edip ondan sonra ayaklarını havuz içine sokup bütün vücuduyla havuza girip safâ ede. Ancak çok durmayıp dışarı camekâna çıkıp çıplak durmaya. Zira havuzda eprimiş (yumuşamış) vücut dışarı soğukta çeşitli hastalıklara yakalanabilir. Hemen aceleyle örtünüp biraz dinlenmeli, yararlı olan terler dışarıda çıkıp peştemal ve havlı silecekleri tere bulaşır ki onları çıkara. Daha sonra elbiselerini giyerek yeniden hayat bulur. Böylece etmeyen can, canından bıkıp halka karşı gönül kırıcı olur. Gayet sakınmak lâzımdır. Ne kadar

yararlı ise pes o kadar zararlıdır. Bursa kaplıcalarının en faydalısı bu Hudavendigâr ılıcasıdır. Ve dışarı camekânı eski tarz olduğundan soğuk değildir.

Çekirge Sultan kaplıcasının özellikleri: Bu da büyük bir evliyâullahın nazargâhıdır. Yapısı derli topludur ancak suyu uyuz hastalığına ve cüzam illetine yararlıdır. Suyundan *[227b]* kırk gün içen cüzamlı kırk yıllık cüzamdan Allah'ın izniyle kurtulur, saç sakal ve kılları eskisi gibi yerine gelip nefesi Davudî bülend nefes olup nefis sahibi de olup çoluk çocuğa karışa. Zira cüzam ve miskinin kaşı ve kirpiği dökülüp nefesi ve nefsi bozulur. Allah saklasın bulaşıcı hastalıktır ki arslandan kaçar gibi kaçmak gerek demişler. Onun için bütün Anadolu topraklarında miskinler mahallesi şehirlerin dışında kurulmuş başka semttir.

Kükürtlü kaplıcasının anlatılması: Bu da bir ufak tefek binalı ılıcadır, ama gayet sıcaktır ve çok kükürtlüdür. Fakat faydası o derecedir ki bir insan Banaz ve Honaz kasabası halkı gibi giciyik yahut kızıl uyuz olsa, bu kükürtlü ılıcasında başka dellâklar vardır, uyuz hallerini çok çok iyi bilip uyuzluktan haberdâr olmuşlardır. Onlar uyuz olan adamlara pâk keseler sürüp kükürtlü halvetine girip yarım saat tahammül edene aşk olsun. Dışarı çıkıp bir eski gömlek giyip bir gün bir gecede tâ ki acaiplikler görüp Hudâ'nın işini müşahede ede. Bütün vücudunun derisi kara kara soğan zarı gibi soyulup, vücudu inci tanesine dönüp gümüş tenli ve düzgün bedenli olur. Kükürtlü kaplıcası bu derece faydalıdır. Suyunu her zaman içse de yararlıdır.

Sözün kısası, bu Eski Kaplıca kasabasında 300 kadar bağ ve bahçeli evler vardır. Her birinde birer çeşit kaynar ılıcalar vardır, kimi erkekler için ve kimi kadınlar için, kimi çocuklar için, kimi gençler için, kimi yaşlı erkek ve kadınlar için, her birinde birer çeşit büyük faydalar olduğunu Bursa halkı bildiklerinden çoluk çocukları ve aileleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelip beşer onar gün tanıdıklarının hanelerinde kalırlar, çoluk çocuklarıyla türlü türlü ılıcalara girip can sohbeti ederler. Erbâbına bellidir ki bu kadar kaplıcalar vardır, Cenâb-ı Bârî her birinde birer özellik yaratmıştır. Ancak şehre yakın,

Yeni Kaplıca'nın özellikleri: Bir kapalı yerde meydana gelmiştir. Bu da Eski Kaplıca gibi bütün binaları kurşun örtülü büyük bir yapıdır. Daha önce küçük bir yapı imiş. Süleyman Han

gelip nice kere girip nikris hastalığından şifa bulunca sadrâzamı olan Sarı Rüstem Paşa'ya;

"Şurada büyük bir bina ile bir hamam inşa eyle" diye ferman edince (---) tarihinde bu Yeni Kaplıca'yı Rüstem Paşa yaptırmıştır. Semerkand, Belh, Buhara, Lûristan ve Moltan seyyahları, böyle san'atlı, sağlam ve büyük hamam görmedik, derler. Camekânı geniş bir alan üzerinde büyük kubbelerdir ki sanki gök kubbedir. Camekânı bin adam alır büyük bir mekândır. Beyt:

Gurûr etme libâs-ı fahr ile ömr-i cihandır bu
Kabâ-yı cismini kor bunda herkes câme-kândır bu

diye duvar yüzünde iri ta'lik yazısıyla yazılmıştır.

Gerçekten mahallinde kayd olunmuştur. Bu camekânın ortasında ham mermerden bir havuzu ve havuz içinde bir şadırvanı fıskiye gibi akmada berrak bir tatlı sudur. Yüzden fazla nalın giyer natırları vardır. Ve nice mahbub yatır-kârları, pâk dellâkları, pervasız ve yüreği yaralı âşıkları vardır.

Ve içeri büyük havuz üzerinde büyük bir kubbesi var ki bazı hendese ilmi sahipleri yüz arşın yuvarlak yapı nurlu bir kubbedir, der. Tamamı altı yüz adet billûr, necef ve moran camı ile süslenmiş gök bir kubbenin üzeri baştan başa lâcivert renkli kurşun ile kaplıdır.

Havuzu, fırdolayı ona on büyük ada şeklinde geniş bir havuzdur ki sanki bir göldür. Dört tarafından altışar basamak mermer merdivenler ile inilir. Bu havuzun dört tarafında ham mermerden ejder ve arslan kelleleri heykelciklerinin ağızlarından sıcak su havuz içine akmadadır. Ve "sovukluk" dedikleri mahalde bir şadırvanı var ki fışkıran suları kubbeye çıkar.

Bu havuzun dört tarafında sekiz adet kubbeler üzerinde büyük kubbe oturtulmuştur. Her kemer altında birer Hanefî kurnaları vardır Onlarda yıkanan insanlar havuz içinde yüzmekte olan insanları seyrederler, bir seyirlik yerdir.

Bu aydınlık hamamın bütün döşemesi renk renk mermerlerdir ki sanki kuyumcu elinden çıkmış minadır. *[228a]* İki halveti var, sağ tarafındaki halvette bir küçük havuz var, suyu gayet sıcaktır. Ancak yakınında soğuk su vardır. Sıcak su ile soğuk suyu birbirleriyle karıştırırlar, ikisinin karışımından ılık su meydana gelir. Gerçi bu sıcak suyun yararları meşhur değildir ama rahatlatıcı, gönül açan ve aydınlık yapı ibret verici bir hamamdır.

Bu ılıcalarda herkes dilberleriyle sine sineye kucak kucağa olup bir bucağa gitmek taze çağlıktır ve ayıp yağılık değildir. Âşık ve mâşuka sürur, sevinç ve şenlik sağlıktır. Özellikle sonbaharda bütün âşıklar saf saf ve sıra sıra olup karanlık gecelerde bu kaplıcaları türlü türlü kandiller ve fanuslar ile aydınlatıp herkes yârânlarıyla havuz içine girip kimi tavus kanadı ve kimi güvercin taklası atıp kimi dalgıç gibi dalıp bir dilberin huzuruna çıkıp selâm verir.

Kimi bir biri üzerine çıkıp el ele olup aşağı güçlü kuvvetli adamlar dalıp üstünde çelebiler türlü türlü oyunlar ettikten sonra tatlı suya takla atarlar.

Kimisi peştemalını balon gibi kubbeler edip yüzgeçlik eder. Kimi elleriyle şadırvanlar eder, kimi ağzından ve dişlerinden fıskiyeler ederler. Bazısı bir saat su üzerinde asla elleri ve ayakları hareket etmeden yatarlar.

Bazı zaman bütün sadık âşıklar yek dil, yek cihet olup el ele verip gemicilerin "He ya mola" sesleri gibi bir hay-huy ile el ele dolaştıkça büyük havuzun içinde olan temiz su Umman denizi girdabı gibi dönüp dolaşıp deniz selleri gibi aktıkça önüne hiç kimsenin durmaya güçleri yetmeyip bütün âşıklar kendi halleriyle durup su ile dönüp dolaşırlar ki göz ermez büyük bir gösteridir. Daha nice bunun benzeri oyunculuklar vardır.

Bursalıya mahsus tuhaf hünerler vardır. Ama bu kaplıcalara çok giren Bursa gençlerine şaka yollu "Çekme su kaçırırsın" diye latife ederler. Fakat Bursalılar hoşlanmadıklarının bir aslı vardır ki "Mânası şairin içindedir" olmak var. (---) (---) (---)

Kaynarca kaplıcasının özellikleri : Bu da yararlı ılıcadır.

Daha nice ılıcalar vardır, ancak "Garip (gurbete düşen) kör gibidir." sözüne uygun olarak ilk seyahatimiz olup bu ellerin yabancısı olduğumuzdan isimlerini bilmiyoruz ve pek çoğuna da girip görmedik.

Bursa'nın çarşı pazarının anlatılması

Hepsi 9000 dükkândır. Evvelâ kale gibi dört demir kapılı ve demir zincir ile bağlanıp zaptedilmiş kale kapıları gibi büyük bir bedesteni var.

Tamamı (---) adet sağlam ayaklar üzerinde (---) adet mina kubbelerdir ve hepsi 300 dolaptır. Her birinde birer Mısır hazinelerine sahip bezirgânlar vardır. Burada o kadar kıymetli

mücevher kap-kacaklar, hediyelikler ve hatıralıklar var ki bir diyarda yoktur.

Bu bedestenin dört tarafında **Kuyumcular Çarşısı** başka bir ulu yolun iki tarafına yapılmış baştan başa kârgir yapılardır.

Gazzazlar Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, Takyeciler Çarşısı, İpekçiler Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, Terziler Çarşısı, Hallaçlar Çarşısı ve **Hamhâlet Çarşısı**, özellikle hepsinden donanımlı ve süslü gelincik gibi **Gelincik Çarşısı** başka bir ana yolun iki tarafında ûd, amber, zebât, kalle-misk, gülsuyu ve başka güzel kokular satılır süslü bir çarşıdır ki içinden geçmekte olan gelip-giden yolcuların dimağları kokulanıp insan mutluluktan bir adım dışarı gitmek istemez. Ta bu derece güzel çarşılardır. Gayet zengin bezirgânlar ve dindar, ümmetin sâlihlerinden çelebi adamlardır.

Bu anılan on adet esnafın dükkânları bedestenin dört tarafını kuşatmıştır. Hepsi kârgir yapı ve düzen üzere kurulu tamamı kurşun örtülü toloz (tonoz) kemerlerdir ve ara ara bazı yerlerinde demir pencereleri vardır.

Her köşe başında elbette birer çeşme bulunmaktadır ki ikişer lüleli hayat sularıdır. Yazın en sıcak günlerinde çarşılara hizmetçiler bu çeşmelerden hayat suları saçarlar. Bütün çarşılar Bağdad'ın serinleme evlerine benzer. Bursa'nın bütün ileri gelenleri şiddetli sıcaklarda bu kapalı güzel çarşılarda oturup hüsn-i cemâl pazarı ederler.

Bu anılan çarşılardan başka yüzlerce yerde düzenli olarak yapılmış muhabbet pazarları vardır. *[228b]* Ülkeleri gezen seyyahların anlattıklarına göre bu çarşı pazarların yapılarına denk şirin bir yapı bir diyarda yoktur. Ancak Haleb'de ve Edirne'de Ali Paşa Çarşısı vardır, diye överler.

Gerçekten de Bursa'nın çarşıları İstanbul'da bile yoktur. **Saraçhanesi** de bir ana cadde üzerine kurulmuş bakımlı güzel bir çarşıdır.

Uzun Çarşısı gayet bakımlı, donanımlı ve kalabalık bir çarşıdır ki insan deryası'akar. Esnafın her türlüsü orada bulunur.

Pirinç Hanı yakınında **Kebapçılar Çarşısı** gayet donanımlıdır. Safa erbabınca biline ki Bursa esnaflarının yiyecek ve içecek satıcılarında asla ve kat'a kefere yoktur, hepsi Müslümanlardır.

Bakkallar Çarşısı: Gayet pâk, temiz ve süslü dükkânlardır. Hoşafçıları dükkânlarını türlü türlü değerli kâse ve bakraçlar ile

ve kalaylı nakışlı maşrapalar ile süsleyip yedi sekiz renkte hoşaflar satarlar. Bahar günlerinde şerbet ve hoşaflar üzerine kızıl renkli gül yaprakları saçıp hoşaf alanların kâselerine gülsuyu saçarlar. Bu da başka bir memlekete mahsus değildir.

Kayağan pazarında **Yemiş Pazarcıları Çarşısı** da dükkânları türlü türlü meyve dallarıyla süslenmiştir. İpek çarkçıları da başka bir çarşıdır.

Tamamı 75 âriflerin toplantı yeri, zariflerin mekânı kahveleri var ki her biri biner adam alır. Bütün çalgıcılar, okuyucular ve hoş güzel rakkaslar onlardadır ki günde üç kere Hüseyin Baykara fasılları ederler. Her kahvede gazelhân ve meddahlar var ki gazelhanları sanki Şair Hassan'dır, meddahları sanki Ebü'l-Meâl'dir. Meddahların büyük ustaları Kurbanî Alisi Hamza adında zamanın yegânesi bir zat idi.

Meddah Şerîf Çelebi, Tuslu Firdevsî'nin *Şehnâmesi*'nde sanki Firdevsî kendisi idi ki firdevs melekleri gibi "pençe-i âfitâb" kıssasına oturup hayran kalırlardı, etki sâhibi çelebi idi.

Kıssahan Horçene Mahmud, Kara Firuz ve Tireli Ali Bey, *Ebü'l-Müslim-i Teberdâr* okumada sanki *Siyer-i Veysî* sahibidir.

Bütün kahvehanelerinde bin hüner sahibi yetkin ustalar dop dolu idi.

Bunlardan Ulu Cami dibinde **Emir kahvesi** nakışlı, süslü, bakımlı, seçkinlerin yeri dünya sevgilisi rakkasları var ki her biri benzersiz seçkin ve müstesnadırlar. Bu kahve Ulu Cami yakınında olduğundan ezân-ı Muhammedî *"Hayya ale's-salâ"* dediğinde kahvede bir can kalmayıp hepsi camiye giderler. Gayet musallî Bursa halkıdır.

Şerefyâr kahvesi, Serdâr kahvesi ve **Cin Mü'ezzin kahvesi** kısacası bütün kahveler birer irfan mektepleridir.

İstanbul kahvehaneleri, Sultan IV. Murad Han zamanında padişah fermanıyla yasaklandığından beri Bursa kahveleri meşhur olup tiryâkilerinin yüzleri gülmüştür.

Herkesçe meşhur olan 97 yerde bozahaneleri var ki hiçbir diyara mahsus değildir. Pâk çinili, nakışlı tavanlı ve kârgir sofalı biner adam alır bozahane ve buzhaneler vardır ki Temmuz'da bodrum katlarında bozalarını buzlar üstüne koyup bozaları göğreyip (mavileşip) bozarıp soğuk olur, cüllâb gibi pâk bozası olur.

Bütün ileri gelenleri için bozahaneye girmek ayıp değildir. Zirâ kahvehaneler gibi bunlarda da okuyucular ve çalıcı müzisyenler vardır. Hoş ve tatlı boza sâkileri var ki her biri birer güneş parçası ay yüzlülerdir. Bellerinde Bursa'nın kırk kalem işlemeli peştemâlları ve pâk elbiseleriyle salınırlar. Elindeki ayağına âşıklar ayak bağlayıp bozaya bozulup bozadır başının derdi olur. Nice yüzlerce yerde bu gibi cilvegâh yerleri vardır, ama biz kısalttık. İki yerde de tahtakalesi vardır.

Bursa şehrinin bütün ana yolları çakmak taşıyla döşenmiş pâk caddelerdir ki bu da bu gibi kaldırımla meşhurdur. Ancak Allah saklasın kaldırımı çakmak taşı olduğundan at ayağı kaysa elbette yerlere serilir, gayet parlak taşlardır. Bu kadar yüz yıldan beri bir taşına zarar isabet etmemiştir.

Köprülerin özellikleri

Bir çarşısı da Gökdere üzerinde **Iğrandı Köprüsü** üzere sağında ve solunda 200 cüllâh (çulha, dokumacı) dükkânları vardır. Her dükkânın içerisindeki odalarının pencereleri, akmakta olan Gökdere'ye bakar. *[229a]* Bu köprü dükkânlarının üzerleri tamamen toloz kemerler ile kurulu olup kurşun ile kaplıdır. Bu köprünün iki başında kale kapıları gibi demir kapılar üzere mazgal delikleri vardır. Kapıları kapatıldığında bir yerden girmek mümkün değildir. Bu köprünün bir tarafı boştur. Han gibi müsâfirhane olup atlar bağlanır. Anadolu, Arap ve Acem ülkesinde bir göz meşhur, göklere baş çekmiş büyük köprünün biri de budur.

Irgandı Köprüsünün yapılmasının sebebi: Türk dilinde ırgandı; ırgalandı, salındı demektir. 722 [1322] tarihinde Orhan Gazi Bursa'yı feth ettiğinde, Allah yolunda bir savaşçı, âşık kişi, Şâfiî vaktinde hamama giderken bu köprü mahallinde bir ses ortaya çıkıp;

"Çıkayım mı, varayım mı" diye bağırır. O gazi de dal kılıç olup;

"Çık hey anasını fülân ettiğim" deyip ses gelen mahalle bir satır vurunca hemen o an o yerden gürüldeyerek büyük bir hazine akıp zemin ırgalanıp sarsılır.

Bu gazi, hayretler içinde kalıp şaşar. Görse ki derenin içine Kaydefâ sikkesiyle mühürlü altınlar yığılır. Derhâl Orhan Han'a gelip hazinenin başından geçeni bir bir anlatır. Orhan Gazi der;

"Yâ ne haber ettin. Allah sana müyesser etmiş. Var Bursa içre hayrat u hasenatlar eyle" deyince padişah fermanıyla gelip bütün malı hanesine taşıyıp öşrünü (onda bir vergisini) Müslümanların beytülmalına verip bu büyük köprüyü de yapmıştır. Bundan dolayı Irgandı Köprüsü derler, ibret verici köprüdür.

Bursa şehrinin içinde ve dışında büyük ve küçük toplam 48 köprü vardır.

Bu Bursa şehrinin yüzlerce sokaklarında dükkânlarının üzerinde üzüm asmaları yetişmiş olup salkım salkım türlü türlü üzümler avize gibi asılmıştır. Gölgelik haline gelmiş sokaklar üzüm asmaları ile süslenmiş pazarlardır.

Bazı meydancıklarda büyük çınarlar ve salkım söğütler ile bezenmiş sokkakları vardır. Zira bu şehir İrem bağı gibi bir cennet bahçeli şehirdir ki 47.000 bağ ve bahçe, bostan ve gülistandır, diye yazılmıştır. Aşağı şehrin her hanesinde birer İrem bahçesi gibi bahçeler bulunduğundan başka her birinde havuz ve şadırvanlar da vardır.

Bursa'nın mesireyerleri ve dinlenme yerlerinin anlatılması

Evvelâ hepsi 366 mesire ve dinlenme yeridir. "Gün başına birer mesire yerimiz vardır" diye Bursa halkı övünürler ki doğrudur. Hatta daha fazla olması ihtimali de vardır. Zira her bağ ve bahçesinde adam kaybolur gülistan ve bostanlardır.

Ama bunların hepsinden önce Huda'nın nazargâhı **Pınarbaşı mesire yeri:** Yalçın kayalardan hayat suları akıp mutfaklarında kebaplar pişip yenildiğinde bu hayat suyundan içilirse hemen o anda yine adam acıkır. Böyle hızlı hazmettirici bir can suyudur. Bu mahalde bir cami var. Arap ve Acem'de Pınarbaşı adıyla meşhur sevinç yeri bir mesiregâh ve gönül rahatlatıcı bir mekandır.

Mevlevîhane mesiresi: (---) yapısıdır. Haftada iki kere Mevlânâ mukâbelesi olup bütün ahbaplar ve dostlar toplanarak Mevlânâ dersine hazır olup semâ ve safâdan sonra çemenzâr sahrasında cavk cavk gönlü yanıklar ve âşıklar zevk u safa ederler.

Abdâl Murad Sultan mesiresi: Ruhban Dağı'nın eteklerinde yüksek bir tepe üzerinde bir vadidir ki bütün Bursa şehrinin her yapısı tek tek gözükmektedir. Bir ferahlatıcı zemini vardır ki Yaratıcı'nın işi ile toprağı sanki yeşil kadife ile döşenmiştir. Bu

kutlu eşikte göklere baş çekmiş büyük çınarlar, kara ağaçlar, salkım söğütler, ardıç ağacı, şimşir ve servi ağaçları var ki bunların gölgesinde on bin adam konaklasa yeterli gelir.

Bazı ağaçta yaban asmasından ve sağlam iplerden salıncaklar vardır. Dostlar ve zarif dilberler binip salınıp birbirlerine salıncak kolanı çekerler. Birkaç yerinde zarifler toplantı yeri mastaba sofaları ve namazgâh sofaları vardır. Mutfaklarından akar sular ile kebap dolapları vardır. Alev alev yanan ateşte kebabı su çevirir, bir kebap olur, insanın çevirmesine muhtaç değildir. Havası, suyu ve görüş açıklığı yerinde hoş havalı bir mesire yeridir. *[229b]*

Fıstıklı mesiresi: Çam fıstığı ağaçlarıyla bezenmiş ve gülistan ile süslenmiş bir saklıca köşedir. Ama çok çok tatlı ve yumuşak havası vardır.

Karanfilli mesiresi: Kaplıca yolu üzerinde bir güzeller dinlenme yeridir.

Kaplıkaya dinlenmeyeri: Bir dağlık, ormanlık, ağaçlı ve yeşillik hüdâyî yerdir. Yapıdan ve binadan bir eser yoktur, ama cana safa, ruha gıda verir akar suları ve hoş sesli bülbüller ve kuşlar ile dolu rahatlatıcı bir mekandır.

Çamlıca safayeri: Bu da çok yüksek ağaçların gölgesinde dünyayı aydınlatan güneşin ışıkları tesir etmez bir Acem hıyabanı gibi eski bir ağaçlıktır.

Abdülmü'min Kasrı dinlenmeyeri: Bu da övgüye ihtiyacı olmayan bir mesiredir.

Asa Suyu ziyaretyeri: Şehrin doğu yönünün dışında yarım saat uzaklıkta Keşiş dağı eteklerinde kestanelik ormanı içinde bir hayat pınarı kaynayıp akar. Hazret-i Emir bu iç açıcı yere varıp abdestini tazelediğinde mübârek ellerindeki asası (deyneği) ile zemine dürtünce bir hayat suyu çıkar ki âb-ı hayattan nişan verir hazmı kolay bir sudur. Bundan dolayı Asa Suyu adıyla meşhur olmuştur. Emir Sultan'ın ma'bedhane sofası var bir yeşillik yerdir. Gayet iri kestanesi olur. Tamamı aşılama ağaçlardır ki tanesi kırkar dirhem kestanesi olur.

Sobran mesiresi: Yapısı olmayan yüksek bir makamdır ki tamamen kestane ağaçlarıyla süslenmiştir.

Ali Mest cilveyeri: Gelen ve giden yolcular için bir tekkedir ki gayet bakımlıdır.

Kadı Yaylası dinlenmeyeri: Keşiş Dağı'nın yarısından aşağı beş saatte çıkılır, her yeri rahat görür bir tepe üzerinde kestaneli havadar yeşillik bir yerdir.

Okmeydanı seyiryeri:

.... (4 satır boş) ....

Ruhban Dağı yani Keşiş Dağı

mesiresinin anlatılması

Bu isim ile adlandırılmasının sebebi odur ki Ayasofya'dan patrik ve râhipler riyazat ile uçarak bu dağda konaklayıp sâkin olurlardı. Onun için Keşiş dağı derler. Bursa şehrinin kıblesi tarafında şehre eğilmiş, göklere baş kaldırmış yüksek bir dağdır.

Dağların özelliklerini anlatır

Evvelâ Feleklerin Yaratıcısı, Azîz Rab, 148 büyük dağ yaratıp yer yüzüne kilit vurmuştur ki yer yüzünde zelzele meydana geldiğinde bu dağlar çivi gibi zemini tutar.

Bu büyük dağların hakkında Âlemlerin Yaratıcısı Kur'ân-ı Azim'inde *"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur"* [Zümer, 63] buyurmuşlardır.

Tefsirlerde "mekâlîd", kilit ile açıklanmıştır. Yani; "Habibim, biz dağları yer yüzüne kilit gibi kilitleyip yaratmışız", *"Dağları kazıklar yapmadık mı?"* [Nebe', 7] âyetleri bu manayı vermektedir.

Eski bilgin ve filozof seyyahlar öyle sırları öğrenip yazmışlar ki;

"Birinci iklimde 19 büyük dağ vardır, ikinci iklimde 27 dağdır, üçüncü iklimde 31 dağdır, dördüncü iklimde 24 dağdır, beşinci iklimde 29 dağdır, altıncı iklimde 36 dağdır, yedinci iklimde 32 büyük dağ vardır" diye bütün *Coğrafya, Atlas Minor*'da, *Papa Monta*'da ve bütün hey'et kitaplarında bu büyük dağlar böyle yazılmışlardır.

Ama bütün dağların başı Kaf Dağı'dır ki Cenâb-ı Hak, hakkında Kur'an-ı Kerim'inde *"Kâf. Şanı yüce Kur'an'a andolsun ki (o büyük ve yüce bir kitaptır)"* [Kâf, 1] âyetini indirmiştir ki Kaf Dağı dünyayı kuşatmıştır.

Ama Moskova taraflarında buz denizi dokuz ay kıştan donup Kalmuk küffârları o buz denizi üzerinde yetmiş günlük buzu beş gün

beş gecede geçip **Kaf Dağı** dibinde, benzetmek olmasın kâbelerine varırlar.

Onların dillerinde Kaf Dağı'na Kalmuk kavmi "Yıldırak Tav" derler. İnşaallahu Taala o yerlere seyahat etmek nasip olursa yazarız.

Kırk elli senede bir kere Kalmuklar yetmiş seksen *[230a]* bini bir yere toplanıp Kaf Dağı ziyaretini edip yine buz denizinin donu çözülmeden geri vatanlarına dönerler. Kâf Dağını İskender'den sonra Kalmuk taifesinden başka görmüş insanoğlu yoktur, ancak Kalmuklar görür.

Ama İskender'in Hakk emri ile inşa ettiği **Yecüc Seddi**, Moskov diyarına yakın bir bucaktır. Ona Kalmuk kavminin her zaman varmaları haberi doğrudur ki Kalmuk kavminde asla yalan ve boş söz olmaz, Kaf dağına vardıkları doğrudur.

Kaf Dağı'ndan sonra (en büyük) **Elburz Dağı**dır kim Heyhat Sahrası'nın kıble tarafında büyük bir dağdır

Sonra **Alman Dağı**, Avusturya diyarındadır.

Sonra **Kumar Dağı**, Mısır bölgesinde ekvatordan güney tarafına 20 fersah içeridir ki Mısır'a gelen mübârek Nil'in başıdır. İnşaallah bütün dağları gördükçe yazacağız.

Ancak bu **Ruhban Dağı** ilk gördüğümüz ulu dağdır.

Kırk elli kadar zevk sahibi dostlarla biraraya gelip şehir âyanından Mü'ezzin Cin Çavuş, Naib Ali Efendi, Şefi'i Efendi ve nice canlar ile seyishaneler ve yetecek kadar çadır ve çullar ile Bursa'dan çıkıp kıble tarafına Pınarbaşı'na, oradan yokuş yukarı beş saat gidip,

Gazi Yaylası menzili: Orhan Gazi Bursa'yı bir yıl kuşattığında bu yaylada Müslüman gaziler muhafaza edip konakladıkları için Gazi Yaylası derler. Yeşillik ve kestane ağaçlarıyla bezenmiş huzur verici bir yerdir. Bursa şehri baştan aşağı görülür. Bir küçük gölü vardır, içinde çeşit çeşit alabalıkları vardır. Buradan yine baş yukarı beş saatte,

Sobran menzili: Bu da bir öz (vadi) içinde kestane ormanlı büyük yayladır. Bunun göllerinde dolu alabalıklar vardır. O gün ağlar ile o kadar balıklar avlayıp tereyağlar ile pişirip yedik. Sanki her bir balığı Musa Sofrası'dır. Osman Gazi'nin kırk bin koyununun dölünden türeyen ve çoğalan nice yüz bin koyun burada yaylalanır. Yörük taifesi çobanları vardır. Bir kaç erkeç koyunlar

hediye getirip kebap fasılları edip bir gece de orada misafir oldu.

Bundan sonra sabahleyin atlarımıza binip yine kıble tarafına baş yukarı lâle, sümbül, reyhan, gül ü gülistanlı, tutya çiçekli ve çeşit çeşit kır çiçekleriyle bezenmiş dağlar içinden geçtikçe zerrin ve reyhanın hoş ve tatlı kokusundan dimağlarımız kokulanıp hayat suları içerek üç saatte,

Bakacak menzili: Burada da ormanlıklar içinde konaklayıp üç gün üç gece has sohbetler edip keklik avı, balık avları, tereyağları ve kuzu kebapları zevkleri eyledik. Bu Bakacak adlı mahalle onun için bakacak derler ki Ramazan gecelerinin hilâli belli olur mu ve olmaz mı diye Ramazan hilâline baktıkları için "Bakacak" derler. Eğer hilâli görürlerse o Bakacak mahallinde ateşler yakıp aşağı şehre işaret ederler. Orada da kaleden toplar atılır, sabahı oruçlu olurlar. Bakacak mahalli fil hortumu gibi şehre eğimli bir yalçın kayadır. İnsan aşağı bakmaya cür'et edemeyip aklı perişan olur.

Bu mahalden Bursa'nın Filedar sahrasında olan köyler, kasabalar, ekinlikler, bağlar ve bostanlar Nilüfer Nehri ile sulanmış ova bukalemun nakşı gibi süslenmiş evrak sayfaları gibi apaçık görülür. O kadar büyük yüce dağdır ki Bursa şehri altına girip Ulu Cami, İç kale ve Bedesten semtleri asla görünmez. Ama uzak yerleri bir bir görülür ve seyredilir yüksek bir mekandır.

Bu mahalde göklere baş kaldırmış yalçın kayalar vardır ki kimi ejderhâ gibi kimi file benzer, kimi gemi, kimi kartal gibi türlü türlü acaip ve tuhaf şekilli korkutucu ve heybetli kayalar vardır. Oradan yine atlara binip kıble yönüne yokuş yukarı yine sünbülistan ve reyhanistan içinden geçerken bu mahallerde yüksek boylu ağaçlar yoktur. Ancak yeşillikler ve kır çiçekleriyle bezenmiş yerlerdir. Beşinci saatte,

Süleyman Han Pınarı menzili: Bir geniş öz (vadi) içinde ferah artıran, safa veren, işret yeridir ki insanın aklı gider. Bir kayadan bir hayat suyu çıkar ki insanın içinden üç taş çıkarmaya gücü yetmez. Tâ bu derece buz parçası gibi soğuktur. Bu yerde hamam kubbesi gibi *[230b]* bir taş vardır. O taşa bir adam dokunsa ırgalanır, Lenduha attı derler.

Bu mahalde de küçük ve büyük göller vardır. Alabalıkları olur ki birer, ikişer okka gelir. Bukalemun gibi nakışlı balıkları olur ki Yunus Sofrası gibidir. Burada olan büged (küçük su birikin-

tisi) yerlerde ve göllerde kış aylarında hayat suları donup İstanbul tarafından iki üç yüz neferatıyla karcıbaşı gelip bu göllerden buz keserler, her parçası sanki billûr, necef ve morandır. Elmas parçası gibi parıltısı insanın gözünü kamaştırır.

Temmuz ayında karcıbaşı izniyle Bursa halkı, nice bin katır yükü kar parçalarını keçeler içine koyup şehre taşırlar. Bursa halkı da bununla susuzluklarını giderirler.

Bundan başka her gün nice yüz yük mirî katar ile keçe torbalar ile kar ve buz taşıyıp Mudanya İskelesi'nde kar gemilerine yükletip Âsitâne-i Saadet'te saadetlü padişahın matbahına, helvahanesine, has haremine, sarayın diğer kısımlarına, sadrâzama, yedi vezire, şeyhülislâma, kadıaskerlere kısacası padişah kanunu üzere belirlenen yerlere kar ve buzu dağıtırlar. Allah nazardan saklasın, her sene Keşiş Dağı'ndan yüz binlerce yük kar ve buz gider, bir kar ve buz hazinesidir.

Âb-ı zülâl'in özellikleri: Cenâb-ı Hakk kudret eliyle bu dağı yaratalıdan beri kar vardır. Allah'ın işi, âb-ı zülâl dedikleri yaratık, nice bin yıllık kar içinde burada bulunur. Padişahlar isterlerse bu kadar bin adam Ferhadî külünkleri ve kazmalarıyla eski karları kesip bulurlar, ama gayet büyük bela ile bulunur. Allah'ın işi, esvap güvesi tabir ettikleri gibi kurttur ki kar içinde karı yiye yiye girdiği yollardan bulunur.

Âb-ı zülâl kurdunun tanımlanması: Dut yaprağı tırtılı gibi kırk ayaklı ve sırtında kırk siyah küçük küçük bakır gibi benli ve iki kızıl renkli mina gözlü bir hayvandır, ama Allah'ın hikmeti yine bütün vücudu buzdur ve ağzı vardır ama dudakları yoktur. Hemen ağzı sülük ağzı gibi bellidir. Ve arkası yine sülük gibi bölük bölük ve yiv yivdir. Tanrı'nın emri içi palude cüllâbı ile doludur. Cüssesi Langa bostanının tohumluk hıyarı kadar olur. Daha büyük ve daha küçük de olup eski kar içinde yerleşip çoğalır bir tür yaratıktır. *"Allah ne dilerse yapar (Allah dilediği gibi izzetiyle hükmeder)"* [İbrahim, 27]

Ama Sultan İbrahim'e getirdikleri ve gördüğüm âb-ı zülâl küçük hıyar kadar var idi. Allah'ın işi elmas gibi berraktır, ama buz olduğundan tez erir.

Âb-ı zülâlin faydaları: Bir adam birleşmeden ve bir hatun çocuktan kalsa âb-ı zülâl yeseler Allah'ın izniyle çocuk hâsıl edeler. Birleşmeye kuvvet verir, gayet güçlendiricidir ve görme kuvvetini artırır.

Sözün kısası bütün hastalıkları defedip o adam anadan doğmuş gibi olur. Ama bu zülâlin bulunması çok zordur. Meğer ki padişahlar isterlerse buldururlar. Fakat Elburz dağlarında köpek kadar olur, derler. Ve açıkta dört ayakları olup yine kar içinde yaşar, dışarı çıkıp bir an nefes alıp yine kar içine gider derler. *"Sorumluluk anlatana aittir"* hakir, görmedim.

Ve yine Keşiş Dağı'nda Süleyman Han Pınarı'ndan yine yokuş yukarı karsız ve ağaçsız çimenlik yerlerdir, ama çiçekleri yoktur, çıplak dağlardır. Tam beş saatte cihanın kulesi Keşiş Dağı'nın tâ en yüksek tepesidir ki göklere baş kaldırmıştır. Aşağıda bulutların şehir üzerine geçtiği görünür, tâ bu mertebe yüksektir. Aşağı Bursa'dan iki günde bu kuleye çıkılır, ama çok zordur. Gayet yüksek dağ olduğundan kar, ağaç ve bitkilerin durması ihtimali yoktur.

Çıplak kayalı yüksek zirvedir ki kıble tarafında Kütahya dağları görünür. Batı tarafında deniz aşırı Rumeli tarafında Gelibolu dağları görünür. Bulutsuz açık hava olduğunda ateş saçan güneşin ışıkları İstanbul Kalesi üzerine parıltılarını yansıttığında Yedikuleleri, Sultan Ahmed Camiinin *[231a]* altı adet minâreleri ve Ayasofya Camii apaçık bellidir. Tâ bu mertebe yüksek dağdır ki insan bir kaya gölgesine sığınmasa rüzgâr insanı doğancı pefteresi gibi havaya atar, gayet şiddetli sert rüzgârı olur.

Bu dağın en yüksek tepesinde uzun bir mezar vardır. Dört tarafına iri taşlar ile sınır etmişler, bundan bellidir ki mezardır. Lenduha oğlu Sağda'nın mezarıdır, derler. Hazret-i Hamza korkusundan bu dağda yerleşmiş olup burada yatar diye insanların arasında yayılmıştır.

Bu mezar yakınında yer altında bir mağara vardır, yokuş aşağı hayli gider, karanlık büyük bir mağaradır. İçinde yetmiş seksen küçük mağaralar daha vardır. Kefere zamanında İstanbul'da Ayasofya kubbesi üstünden rahipler uçup bu mağaralarda kalırlarmış. Bazı kayalarda Yunan harfleriyle ve Latin dili ile yazılmış iki bin yıllık tarihli yazılar vardır. Gezintiye çıkan maarif erbabının güzel hatları vardır. Seyrine doyum olmaz yüksek bir dağdır.

Bu seyirleri ve zevkleri edip yine atlara binip yokuş aşağı 12 saatte,

Kadı Yaylası menzili: Çadırlar ile yine konaklayıp bir gün zevk u safa eyledik. Buradan yine yokuş aşağı karcılar yoluyla tam 10 saatte Bursa şehrine girdik.

İleri gelenler, imamlar, hatipler ve büyük şeyhlerin anlatılması

.... (2.5 satır boş) ....

Bursa şairlerinin anlatılması

.... (3 satır boş) ....

Bursa halkının giyim-kuşamları, dilleri, kazançları, iş-güçlerinin anlatılması

Nice bin samur kürklü muhteşem zengin bezirgânları ve âlimleri vardır. Bir fırkası halk tabakasıdır, at ve raht, taht ve hanedan sahipleridir ki hizmet ehilleridir. Bir fırkası kara ve denizler tüccarı, zengin ve iş sahibi kimselerdir. Bir fırkası çarşı ve pazarda san'at sahipleridir, güçlerinin yettiği kadarıyla çeşit çeşit değerli elbiseler giyerler.

Dilleri; Anadolu toprağı olduğundan özel lehçeleri Etrâk lehçesine yakın kelimeleri vardır. Meselâ "Ahmed Çelebi" yerine "Ehmet Çebü", "Mehmed Çelebi" yerine "Memet Çebü", "İsmail" yerine "İsmîl Çebü", "Ca'fer" yerine "Câfar Çebü" derler. Nice bilinmeyen kelimeleri vardır, ama çok gözü açık, zeki şehir oğlanları vardır ki ümmü'l-kelâm (laf ebesi), cihan rindi, ârif, nükteci çelebileri vardır.

Bütün halkı garipleri sever, zevk ehli, eğlenmeyi sever ve hoş-sohbet adamlardır. Çoğunlukla kazançları ve işleri ipek üretmektir, kadife, sereng ve Bursa çatma yastıkları dokumaktır.

.... (1 satır boş) ....

Bursa'nın tatlı havası ve suyunun anlatılması

Dördüncü iklimdendir. Buranın enlemi (---) ve boylamı (---) dır. Havasının ve suyunun tatlılığından halkının yüzlerinin renkleri kırmızımsıdır. Ama lodos rüzgârı tarafını Ruhban Dağı (Uludağ) kapattığından dolayı o rüzgârda havası ağırdır. Ancak güzel kadın ve sevimli erkekleri gayet çoktur ki, seçkin ve gönül alan gençlerine şairler övgüler dizip şehr-engizler etmişlerdir.

Kadınları gayet güzel, nazik, endamlı olup kelimeleri ölçülü, dişleri inci tanesi gibi, misk kokulu saç örgülerini büklüm büklüm ve dalga dalga ettiklerine Bursa şairleri "giysû-yı mergûle" derler, bir diyar kadınlarına mahsus değildir, ancak Bursa'ya mahsustur.

Erkekleri o kadar yaşarlar ve yaşlanırlar ki *[231b]* kuvveti gitmiş ve işi bitmiş, sohbetten ve münasebetten tamamen kalmış adamlar olur. Hâl sahibi nice bin büyükler vardır ki yukarıda zikri geçmiştir. Sözün kısası, bu şehrin tatlılığı ve temizliği, güzelliği ve inceliği gibi olmazdır. Halkı nâzik endamlı, simînbeden, kalplerin sevgilisidirler. Söze gelseler sonunu düşünen, dervişçe güzel sözlü ve tatlı dilli konuşurlar ki, inci tanesi gibi sözleri insana tesir edip adama gönül rahatlığı ve kalp safası verir. Zira her biri birer tarikat önderi zâtlarca yetiştirilmiş ve onlardan feyz almış kimselerdir.

Bursa'nın mahallelerinin isimlerinin anlatılması

.... (3.5 satır boş) ....

Bursa yiyeceklerinin övülmesi

Evvela has ve beyaz somunu İstanbul'un Tophane somunu lezzetinde ve beyaz çakıl ekmeği bir diyara mahsus değildir, beyaz katmer gül gibidir. Katmerişi, kâhisi, gözlemesi ve beyaz tandır kirdesi de bu şehre mahsustur. Kirde kebabı gayet tazedir. Zira koyunları Keşiş dağında otlayıp yol zorlukları çekip zayıflamadan boğazlanırlar. Gayet semiz etleri olduğundan kirde kebapları meşhurdur. Ve tahinlisi ve beyaz misk kokulu helvası (---) (---) (---) (---) (---)

İçeceklerinden Pınarbaşı'nın hayat suyu, 17 adet pınarlarının hayat veren suları, çeşit çeşit hoşafları, renk renk şerbetleri, tantanalı ve mücevher Yemen kahveleri, ilik gibi süzme bozaları, Handan Bey şerbeti, Tirelioğlu şerbeti, Karanfilli şerbeti ve Sücahoğlu şerbeti...

Meyvelerinin ve yetiştirdiklerinin anlatılması

Evvelâ kırk çeşit armudu "Sicill-i şer'-i şerîf"te kayıtlıdır. Çeşit çeşit sulu üzümü, kaysısı, sulu kirazı ve kestanesinin yer yüzünde olmak ihtimâli yoktur ki her bir tanesi kırkar dirhem gelir. Kirde kebabıyla kestaneyi yarıp şişte kebap ile pişip kebap

yağıyla karıştırılınca nur olur. İnsan yemeden doymayıp şehit olur demek mertebesi lezzetli kestanesi vardır.

Ve yedi çeşit dutu dünyaca meşhurdur ve dut bağları vardır ki Filedar sahrasını süslemiştir. Zira Bursa'nın mahsulatının en büyüğü ipektir. Bu diyarda olan ipek, Acem diyarının Lahican'ında ve Şirvan'ında olmazdır.

.... (1 satır boş) ....

Bursa'nın sanayiinin anlatılması

Evvelâ çeşit çeşit kırmızı kadife işlenir ki Frengistan'ın Ceneviz'inde işlenmez. Renkli sereng, Bursa alacası, neftî ve mavi bezleri, kırk kalem peştemalları, Bursa ipeği keseleri ve fitil ibrişimi meşhur olmuştur. Çatma işlemeli kadife yastığı.

.... (9 satır boş) .... *[232a]*

Osmanoğulları padişahlarından olan geçmiş padişahların ziyaret yerlerinin anlatılması

Allah onların hepsine rahmet eylesin

Bu kitabın yazılma sebebi ve bu güzel eserin düzenlenmesenin nedeni, geçmişlerin anlaşılması ve bilinmesidir. Gönül açan bu eseri bu yolla yazdı. Rum tarihçileri ve mana sahibi söz söyleyenler âyet *"Bizden kimse müstesnâ olmamak üzere herbiri için malum birer makam vardır."* [Sâffât, 164] gereğince yeryüzünde ilk defa makam edinen insan, beşeriyetin (insanlığın) babası Hazret-i Âdem Safî aleyhisselâmdır. Evlatlarının evlatları yeryüzüne yayılıp cihanı süslediler.

Lâkin kavim ve milletler arasında büyük ayrılıklar ve çatışmalar olmuştur. Ama çeşitli cinsleri *"ân merzibûm, bi-takdîri hayyi'l-Kayyûm"* fermanıyla aslında Rum (Anadolu) kavmi Ays bin İshak Nebî evlâdındandır, ama sağlam söz ve haberle Yâfes'e ulaşmaktadır. Yiğit ve cesur bir kavim, temiz inançlı, asalet ve ululuk sahipleridir ki ilk defa Anadolu diyarına ayak basan 476 [1083] tarihinde Selçukoğulları'dır.

İlk başta Selçuklular, Dânişmendoğulları beyleri ile fikir birliği ve gönül birliği ederek Malatya, Kayseri, Alâiye, Antakya ve Konya diyarlarına yerleşip Konya'da müstakil padişah olup tahtgâh edindiler. Dânişmendli beyleri de Sivas ve Erzurum bölgelerini tahtgâh edinip Niksar şehrinde Melik Gazi hazretleri kaldı ki orada gömülüdür. Bunların ilk çıktıkları yer Mâve-

raünnehir'dir. Daha sonra Selçuklulardan Sultan Alâeddin, ünlü ve yarar padişah oldu. Mahan yurdundan Osmanoğulları'nın atası Ertuğrul doğrulup Sultan Alâeddin yanına geldi. Zira yakınlıkları var idi. Ertuğrul, boy beyi olup Konya'dan Bursa, İznik ve İznikmit taraflarını yağmalayıp etrafındakilerle ve yakınlarıyla zengin olup ün ve san sahibi oldu.

Tanrı'nın hikmeti, 600 [1204] tarihinde Selçuklular'ın soyları tükenince bütün Anadolu halkı kendi istek ve iradeleriyle Ertuğrul Bey'i bey edip tuğ ve sancak verdiler, ancak sikke ve hutbe sahibi değil idi. Nice zaman bey olup İznik yakınında Söğütçük adlı kasabada vefat etti, orada gömülüdür. Sonra yerine oğlu Ertuğrul oğlu Osman Bey Gazi bütün büyük velilerin izinleriyle bağımsız padişah olup sikke ve hutbe sahibi oldu. Tahta çıkış tarihi, evvelâ "Osman" lafzıdır, sene 699 [1299].

Bunların kutlu zamanlarında ilk defa cuma hutbesini Tursun Fakıh okudu, kutlu seyyidlerden Şeyh Edebalı hazretlerinin kızını alıp Orhan Bey ondan doğdu. Osmanoğulları, anneleri tarafından kutlu seyyidlerden olduklarının sebebi odur. Tâ Fâtih Sultan Mehmed'e gelinceye kadar Osmanoğulları'na, Osman Bey, Orhan Bey, Murad Bey ve Yıldırım Bey derlerdi. Fâtih Sultan Mehmed, Kostantıniyye'yi feth ettiğinde Akşemseddin hazretleri sultan deyince sikkelerine öyle yazdılar.

Sultan I. Selim'e, Kemâl Paşazâde *"Hâdimü'l-Harameyn"* [Mekke ve Medine'nin hizmetçisi] dedi. Süleyman Han'a, Ebussuud Efendi *"Sultanü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn"* [İki karanın sultanı ve iki denizin hakanı] dediler. Zira Malta ve Rodos'u feth edip *"sâhib-i bahr"* oldu. Bağdad'ı feth edip *"Sultanü'l-berreyn"* dediler. *Allah saklasın* ya Bağdad veya Rodos elden gitse *"es-Sultanü'l-berreyn ve'l-bahreyn"* demek doğru olmaz. Onun için Osmanoğulları Bağdad ve Rodos'un korunmasına çok gayret ederler.

Osman Han Gazi'nin fetihlerinin anlatılması

Evvelâ Bilecik Kalesi, İnegöl Kalesi, Karahisar Kalesi, İnönü Kalesi, İznik Kalesi, Köprühisar Kalesi, Ilıbad hisarı, Kestel Kalesi, Kite Kalesi, Biga Kalesi velhâsıl iki yüz kale ve iki yüz hutbe sahibidir.

Osmancık devletindeki vezirleri bildirir

(---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[232b]*

Osmancık zamanındaki âlimleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

Osmancık devletindeki şairleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

Osman Han Gazi ziyareti

Sultan Alâeddin'den sonra yirmi bir sene bey olup yirmi altıncı yılda vefat etti. *Allah bağışlama nuruyla kabrini nurlandırsın.* Ömür müddetleri altmış dokuz sene oldu. Bursa'yı, Orhan Gazi şehzâde iken feth ettiği saat Osman Gazi vefat ettiğine tarih; *"Feth-i Bursa"* 761 lafzı tarih olmuştur. Diğer tarih:

Meğâribde meşârıkda pür zeynîdir
Ki târih-i "Ümmü'l-fütûhîn"dir. *Sene (---)*

ama Bursa lafzı eksiktir.

.... (3/2 satır boş) ....

Osman Han Gazi oğlu Orhan Han Gazi'nin tahta çıkışının kısaca anlatılması

Hicret'in yedi yüz beşinde tahta çıktı.

Orhan Gazi'nin fetihleri: Evvelâ, Akyazı Kalesi, Konrapa Kalesi ve Rumeli'nde Yanbolu Kalesi ve Gelibolu'nun fethi tarihi;

Bismirrahmânirrahîmdir. *Sene 740.*

Mudurnu Kalesi, Kocaili Kalesi, İznikmit Kalesi, Yalakâbâd Kalesi, Bursa Kalesi, İznik Kalesi, Taraklı Kalesi, Bolu Kalesi, Göynük Kalesi, Karesi Kalesi, Balıkesri Kalesi, sağlam Bergama Kalesi, Edremid Kalesi, Çemennik Kalesi, İşlona hisarı, Tekirdağı hisarı, Bolayır Kalesi, Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa eliyle, yine Bolayır'da yatar, *Allah rahmet eylesin.* Bu kaleler feth oldu, ilk defa Hacı Bektaş-ı Velî telkiniyle yeniçeri askeri tayin olundu.

Orhan Gazi ziyaret yeri: 771 [1369/70] tarihinde vefat etti. Babası Osman Gazi ile ikisi İç kale camiinde nur dolu bir türbede gömülüdürler. Kırk bir sene padişah olup işin sonunda âhiret

padişahı oldu. Ömür müddeti, altmış dört sene oldu. Hayrat sahibi, fakirleri sever, Allah yolunda savaşır, yumuşak huylu bir padişah idi.

Orhan Gazi'nin vezirleri

.... (4.5 satır boş) ....

Orhan Gazi asrındaki usta şairleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

Orhan Gazi devletinde olan büyük evliyâları, âlimleri ve sâlihleri bildirir

Evvelâ **Davud-ı Kayserî** hazretleri: Karamanlıdır. Ancak Kayseri'de ilim tahsil etmek için bulunup kaldığı için "Kayserî (Kayserili)" derler. Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin *Füsûs*'unu şerh etmiştir. Tasavvuf ilminde sanki Teftazanî'dir. Orhan Gazi'nin İznik'te yaptırdığı medreseye ilk defa bu zât müderris olduğundan müderrislerin önderi bu zâttır.

Mevlânâ Alâeddin: Esved Hoca demekle bilinir. İlm-i usûlde (metodoloji) *[233a] Muğni'l-Lebîb* adlı kitabı yazmış ve şerh etmiştir. Gerçekten de güzel açıklamıştır. *Kitâb-ı Vikâye*'ye de güzel bir şerhi vardır.

Mevlânâ Cendereli Kara Halil: Osmanoğulları devletinde ilk defa Orhan Gazi bunları Anadolu kadıaskeri edip bütün kadıaskerlere öncü oldular.

Mevlânâ Hasan-ı Kayserî: Fıkıh ilminde çok önemli bir yeri vardır. *Arûz-ı Endülüsî*'ye kısa ve makul bir şerh yazmıştır. Muhyiddin öğrencilerindendir. Tahsil ve bilgisini tamamlamak için Şam'a giderek orada olgunluk ve ilim tahsil etti. (---) (---) (---) (---) (---)

Orhan Gazi zamanında Sultan Hacı Bektaş-ı Velî neseb-nâmesinin özellikleri

Allah sırrını kutsasın

Safa dostlarınca şöyle bilinsin ki Hünkâr hazretleri çocukluk çağlarında hiç bir zaman çocukların içine karışıp oyun oynamakla vakit geçirmedi.

Mübârek zâtında bazı haller ortaya çıkıp türlü türlü kerâmetler gösterir ve inci saçan ağızlarından hikmet dolu kelimeler

duyulurdu. Cidden dünyaya meyletmedi, boş şeylere ve nefsine uymadı. Hemen gece ve gündüz hâli ibâdet, taat, dünyadan el etek çekme idi. Hatta Horasan'da babası Allah emrine varınca (vefat edince) Hacı Bektaş'a sultanlığı arz eylediler, kabul etmedi. Tam kırk sene büyük çile çekip gündüz oruçlu ve gece ayakta olup ibadetle, perhizle, zühd ve takvâya meşgul idiler.

Allahu Taâlâ'nın yardımıyla şöyle yetişmişlerdi ki gece ruhları cisimler âleminden ruhlar âlemine geçtiğinde nefsleri dünya sıfatından görünürdü.

Kurb (yakınlık) âleminde âşinâ olana âşinâlık gösterirdi. Peygamberlik sırlarının içyüzü, Allah'ı bilmenin kemâli, öteler ilmi ve velilik kendilerinden zâhir olurdu. Bir mertebeye ulaşmışlardı ki;

"Bâtın-ı esrâr-ı Ali bendedir" derlerdi. Sonunda bir gün Horasan erenleri Hacı Bektaş'tan işaret istediler. Büyük bir toplantı yerinde hepsine kerâmet belirtilerini gösterdi. En sonunda;

"Şeyhler kanunu üzre sana kâmil bir mürşid (yol gösterici) lâzımdır ki Hakk yoluna gitmen için rehber ola" dediler.

"Nola bize bir pir ola ki irşad ehli işaretlerini göstere" dedi.

Huzurunda bir kimse kerâmet işaretlerini göstermeye gücü yetmedi. Sonunda kendileri bütün Horasan erenleri huzurunda mükemmellik mertebesini işaret edip bütün Horasan büyükleri hayretler içinde kaldılar. Ancak Hak tarafından Rabbânî ilhâm ile Hacı Bektaş-ı Velî,

"(Bu kusurlar sahibi hakirin atası) kutuplar kutbu, âriflerin sultanı, doksan binlerin başı Türkistan piri Hoca Ahmed Yesevî ibn Muhammed Hanefî hazretlerinden *Allah rahmet eylesin* fakirlik cihazını onlardan kabul edip onların irşâdına tâbi olduk ve onlardan me'zun olup irşad olduk" diye işaret buyururlardı.

Dervişlerin fakirlik cihazı şunlardır; kubbe elif tâc, hırka, seccade, çerağ, sofra ve alemdir. Cibrîl-i Emîn *aleyhisselâm* cennetten Hazret-i Muhammed *aleyhisselâm*'a Allah emriyle getirmişti. Hazret de usul ve esasıyla İmam Ali'ye teslim etmişti. O da oğlu İmam Hüseyin'e vermişti. Onlardan İmam Zeynelâbidin'e değmişti. Onlardan İbrahim-i Mükerrem hazretlerine değmişti. İbrahim-i Mükerrem, lanetli Mervan'ın hapsinde iken Horasan'dan Ebu Müslim-i Mervî hazretleri gizlice çıktı, kubbe elif tâcı, hırka, çerağ, sofra, alem ve seccadeyi İbrahim-i Mükerrem hapiste iken usul ü erkânı ile Ebu Müslim-i Mervî'ye emanet etti.

O da İmam Muhammed Bâkır'a teslim etti. O da oğlu İmam Cafer'e tapşırdı. O da İmam Musa Kâzım'a verdi. O da oğlu Horasan Sultanı Ali bin Musa Rıza'ya ulaştırdı. O da âriflerin sultanı doksan binlerin başı atamız ceddimiz Türkistan piri Hoca Ahmed Yesevî bin Muhammed Hanefî'ye tapşırdı. Hoca Ahmed Yesevî *rahmetullahi aleyh* doksan bin müridi var idi. Her biri beşer onar kere o kubbe elif tâcı, hırka, alem ve seccade vaslalarını istediklerinde birine vermeyip;

"Bu vaslaların sahibi var, bizde emanettir. Sahibi ortaya çıktığında ona teslim ederiz" diye müritlerine böyle buyururlardı. Ta ki Sultan Hacı Bektaş-ı Velî ortaya çıkıp Hoca Ahmed Yesevî'den irşad olup o tâc, hırka, alem ve seccâde vaslalarını;

"Babandan miras fakirlik cihazındır" diye Hacı Bektaş'a *[233b]* emanet etti. Zira bu vasla tâc, hırka ve seccâdeye lâyık olmaya belirtiyi Hacı Bektaş gösterdi. Her kim ki o kisvetlere ve o cihazlara işaret gösterdi, büyükler kutbu ki kutuplar kutbu mertebesidir. Bu mertebenin bâtını Muhammed Mustafa'nın peygamberliği ve Ali Murtaza'nın veliliğidir. Hassaten, bu mertebe irs yüzünden Peygamberimizin nesebinden başkasına nasip olmaz.

Hacı Bektaş-ı Velî Neseb-nâmesi: Mübârek isimleri Seyyid Muhammed Hacı Bektaşî el-Horasanî diye tanınmıştır. *Allah sırrını aziz eylesin.* Seyyid İbrahim Mükerrem'in oğludur. İbrahim Mükerrem, Mervan'ın hapsinde merhum oldu. İbrahim Mükerrem, Ali Musa Rıza oğludur. O da İmam Kâzım oğludur. O da İmam Câfer-i Sadık oğludur. O da İmam Muhammed Bâkır oğludur. O da İmam Zeynelâbidin oğludur. O da İmam Sultan Hüseyin oğludur. İmam Hüseyin'in babası Aliyyü'l-Murtaza *kerremallahu vechehûdur.* İmam Hüseyin'in anası Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır ki Hazret-i Muhammed *aleyhisselâmın* kızlarıdır. Şeyh Ahmed Yesevî menakıbında böyle buyurmuşlar. Beyt:

Nesl-i Şâh Murtaza ceddeş Nebiyyi Hâşimî
Der tevârîh încâ-nist Hâcı Bektaş-ı Velî

Bu takdirce Horasan seyyidlerinin, Hünkâr'ın sahih nesepli olduğuna şüpheleri yoktur. Şüphe eden *Allah korusun* günahkâr olur. Ama *Ayn-ı Ali Tarihi*'de böyle yazmış, lâkin karine yakındır. Ama atalarının künyeleri ile yazmış.

Evvelâ Seyyid Muhammed Hacı Bektaş bin Seyyid Musa Nişaburî bin Seyyid İshak es-Sâkin-i Râye bin Seyyid İbrahim-i

Mükerrem el-Askerî bin Seyyid Musa (Ebî Sebha diye tanınır) bin Seyyid İbrahim el-Murtaza el-Asgar bin İmam Musa Kâzım *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Şüphesiz İbrahim el-Mücâb Muharrem, Horasan Sultanı İmam Ali bin Musa Rıza'nın ana baba bir küçük kardeşidir. Zira ki İmâm İbrahim Mücâb, Abbas, Kasım ve Hamza adlı yüce şahsiyetlerin hepsi bir anadan olduğundan İmam Musa'nın 37 evlâdı arasında seçkin olmuşlardı. Yani ki "sıfat-ı *Necmetü'n-nübüvve*" diye şöhret bulmuşlardı.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin muhterem babaları Seyyid Musa-yı Mükerrem, "Nişaburî" lakabıyla meşhur olmuştur. İmam Musa Rıza vefatından sonra Horasan yurdundan göçüp Nişabur şehrinde oturdular. Orada Şeyh Ahmed adlı bir azizin Hateme adındaki kızını aldı, Hacı Bektaş-ı Velî o kızdan dünyaya geldi. Çocuklar arasında dürüstlükle ve dindarlıkla seçkinleşip Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'nin müridlerinden Şeyh Lokman ki, Horasan erenlerindendir, büyük babası Hacı Bektaş'ı Şeyh Lokman'a öğrenciliğe verip Hacı Bektaş onlardan dünya ve din ilimlerini öğrendi. Şeyh Lokman hazretleri Horasan'da ulu sultan idi. Hatta İmam Câfer devrinde olduğundan İmam Câfer mübârek kendi hırkasını Bayezid-i Bistamî eliyle adı geçen Şeyh Lokman hazretlerine giydirdi ve,

"Bu hırka sahibi geldiğinde emanettir, onlara teslim eyle" diye emaneten gönderip teberrüken Şeyh Lokman giyip yine sakladılar. Onlar da bütün Horasan erenleri huzurunda hırkayı Hacı Bektaş-ı Velî'ye teslim edip tevhidlerle ve zikirlerle hırkayı Bektaş-ı Velî giymişlerdir ki hâlâ Bektaşî fukaralarının giydikleri on iki imam işaretli on iki terekli beyaz tâc ve cübbe yenli beyaz abâ hırka idi. Ama irşadı Hoca Yesevî'den görüp Rum erenlerinden olduğundan izin isteyip yedi yüz fukara ile Seyyid Muhammed Buharî-i Saltık ile Hacı Bektaş'ı Anadolu'da Osmancık'a gönderdi.

Mevlânâ-yı Rumî, Hacı Bektaş-ı Velî, Şems-i Tebrizî, Muhyiddin-i Arabî, Karaca Ahmed Sultan ve başka yetmiş büyük evliyâlar bir yerde toplanarak has sohbetler edip Orhan Gazi asrında Hacı Bektaş-ı Velî meşhur olup yeniden çeri yani yeniçeri peyda edip Rum diyarlarını Orhan ile birlikte feth edip 700 fukaralarının hepsini feth olunan şehirlerde post sahibi etti. Muhammed Buharî Sarı Saltık Bay'ı Kâfiristan'a gönderip Dob-

ruca, Eflak ve Boğdan, Leh ve Rusya'da çok gazalar edip "Saltık" namıyla meşhur oldu.

Onun için hâlâ Rumeli'de 700 Bektaşî tekkesi vardır. *[234a]* Daha sonra Hacı Bektaş-ı Velî (---) tarihinde yine Orhan Gazi zamanında vefat etti. Orhan Gazi, Hacı Bektaş Sultan'ın cenazesinde bulunup Kırşehir'de defn ettiler. *Allah rahmet eylesin.*

Nice bin keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Nur dolu mezarlarını Tatar beylerinin inançlı temiz bir kızı Gevherî Hanım adında kadın yaptırmıştır. Zamanın geçmesiyle harap olmaya yüz tutunca Süleyman Han asrında Kayseri sancak beylerinden Şeytan Murad namıyla anılmakta olan bir bey Hacı Bektaş kabrini ve tekkesini yeniden imar edip lacivert kurşunla kapatmıştır. Kabri ve şehri süslemiştir. Daha sonra bütün dostlar, tekke ihya eden hakkında "Şeytan Murad değil Sultan Murad imiş", demeye başladılar ki büyük evliyâlara inanırmış. *Allah hepsine rahmet eylesin* dediler. İnşaallah Hacı Bektaş Sultan'ın tekkesi de mahallinde yazılır.

Şeyh Seyyid Ahmed Kebîr-i Rufâî: Orhan Gazi şeyhlerinden ulu sultandır. Amasya'nın Lâdik şehri içinde Ulu Cami'de medfundur. Vefat tarihi 752'dir [1351].

Şeyh Hasan Rufâî: Orhan Gazi bu zâta inanırdı. Tokat'ta Sünbüllü Baba'ya yakın bir tekkede gömülüdür. Lâdik şehrinde gömülü olan Şeyh Ahmed Kebîr-i Rufâî'nin amcasının oğludur.

Şeyh Geyikli Baba: Bektaşî fukaralarındandır.

Şeyh Karaca Ahmed Sultan: İran şehzâdelerindendir. Dünyayı terk ederek seyahat ile Orhan Gazi'ye gelip Hacı Bektaş-ı Velî ile müşerref olmuşlardır. Akhisar beldesinde gömülüdür, ulu âsitânesi vardır. Kırşehir'de de makamları vardır, halkın ziyaret yeridir.

Şeyh Ahî Evran-ı Kayserî: Selçuklulardan beri yaşayıp Orhan Gazi ile görüşme şerefine ermiştir. Molla Hünkâr (Mevlânâ Celâleddin Rumî), Şems-i Tebrizî, Sadreddin-i Konevî ve Hacı Bektaş-ı Velî ile de sohbet etmiş, debbağlık eder ulu sultandır. Denizli şehrinde gömülüdür.

Şeyh Abdâl Musa: Sultan Orhan Gazi zamanında yaşamıştır.

Şeyh Abdâl Murad: Sultan Orhan Gazi zamanında yaşamıştır. Ziyaret yerleri mahallinde anlatılır.

.... (2.5 satır boş) ....

Orhan Gazi oğlu Sultan I. Murad Gazi Hudavendigâr'ın tahta çıkışının anlatılması

(---) tarihinde tahta çıktı. Doğum tarihi 727 [1327].

Gazi I. Murad Han'ın fetihlerinin anlatılması

Evvelâ Edirne fethi sene 761 [1360], Siroz Kalesi'nin fethi sene 786 [1384], Varna büyük savaşı sene 846 [1442], Batnos fethi, Misis fethi, Burgos fethi, Dimetoka fethi, Keşan-ili fethi, İpsala fethi mükerrer ve Edirne Zağrası fethi, Gümülcine fethi, Kütahya Kalesi fethi, Hamidili fethi, Akşehir fethi, Seydîşehir fethi, Yalvaçhisar fethi, Burkoz fethi, Polya yani Tanrı-yıkdığı fethi, İskete fethi, Marilye fethi, Havâle fethi, Dusin fethi, Zihne fethi, Siroz'un ikinci defa fethi, Ferkariye fethi, Köprü fethi, Pirlepe fethi, Manastır fethi ve Filoronya fethi.

Bu kaleler feth olup bütün Müslüman gaziler ganimet mallarıyla zengin oldular ve yeniçeriler altın yaldızlı üsküf giydiler idi.

Bilecik şehrinde bir cami, Bursa Yenişehri'nde bir cami, bir zâviye ve orada Postun-pos Baba'ya bir tekke inşa etti.

Gazi Hüdâvendigâr'ın Kosova savaşında vefatı

791'de [1389] Kosova cenginde üç kere yüz bin kâfiri kılıçtan geçirip büyük gaza etmişken yerlere serilmiş kâfir leşlerini seyrederken Miloş Koblaki adlı kâfir leşler içinden kalkıp Murad Han'ı o mahalde bıçağıyla vurup şehit etti. Karnını yarıp kalbini Piriştine dışında Gülab Nehri kenarında büyük bir türbe içinde defn ettiler. Hâlâ halkın ziyaretgâhıdır. Melek Ahmed Paşa efendimiz Bosna'dan gelirken tamir edip bakımını yaptı. İnci tanesi gibi nur dolu bir türbe olup içine türbedar ve Kur'ân okuyanlar tayin eyledi. Murad Han'ın naaşını Bursa'ya getirdiler.

Gazi Hüdâvendigâr ziyaret yeri

Bursa şehrinin batı tarafında Eski Kaplıca yanında büyük bir türbe ve eski bir tekkedir. Mübârek kabri üzere saban oku ve zevlesi kadife ile kaplı asılı durur ve şehid olduğu kanlı elbisesi ve diğer aletler ve koşumları tamamen korunmuştur. Ancak mübârek türbesine inşan girdiğinde dehşet hâsıl olur. Saltanat müddeti 30 sene ve ömürleri ise 70 senedir. *[234b]*

Hudavendigâr Gazi zamanında olan vezirleri bildirir.

.... (2.5 satır boş) ....

Hudavendigâr Gazi saltanatında olan şairleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

Hudavendigâr Gazi zamanında olan âlimleri ve sâlihleri bildirir

.... (10 satır boş) ....

Murad Gazi Hudavendigâr oğlu Yıldırım Bayezid Han'ın tahta çıkışının kısaca anlatılması;

(---) tarihinde Bursa'da tahta çıktı. Yıldırım gibi dört tarafındaki kâfiristanları yağmaladı, dağıttı ve fethedip babasının kanını alarak gazalar etti.

Yıldırım Bayezid Han'ın fetihleri

Evvelâ Rumeli'nde Üsküp yakınında Kıratova, Üsküp, Vidin, Vodane, Hıroz, Yanbolu, Silistre, Uruscuk, Yergögi, Nigebolu kalelerinin fethi ve Anadolu'da Alaşehir, Beyşehri, Seydîşehri ve diğer Konya, Aydın, Saruhan, Ayasuluk, Milâs, Balat, Teke, Menteşe, diğer Osmancık, Kastamonu, Amasya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Malatya kaleleri.

Bu anılan kaleleri ve nice yüzlerce beldeleri fethedip bir senede yedi kere Anadolu'dan Eflak ve Boğdan'a geçip feth ettiği için Emir Sultan Yıldırım lakabıyla lakaplandırdığından dolayı "Yıldırım Han" dediler.

O sene İstanbul'u derya gibi askerle muhasara edip bilek zoruyla ile kadı tayin etti, böylece şer'-i mübîn icrâ olurdu. Unkapanı'ndan tâ Gül Camiye varıncaya kadar 700 Müslüman hanesi ile mamur olup Aya Kapısı'nın iç yüzünde Sirkeci Tekkesi mahkeme ve Gül Cami ibâdethaneleri idi.

Daha sonra hicretin 805. [1402] senesinde tedbirsizlik ve kötülüğü isteyen adamlarının yanıltıcı görüşleriyle Timur Han, Hind ve Acem diyarlarından çıkıp Yıldırım Han ile cenge başlayınca Yıldırım Han gördü ki bütün askeri kendinden yüz çevirip Timur'un yanına kaçtılar. Kapı kullarıyla kendisi yalnız kalıp savaş ve er meydanında yiğitlikler ve cengaverlik göstererek yüzlerce Tatar askerine kılıç yetiştirip yiğitlik, önderlik, emirlik

ve kahramanlık ederdi. Lâkin kendileri iş görmemiş, yara bere yememiş ve ark atlamamış, yetişmemiş tay ata binip bir dahi Tatar içine at sürünce attan tekerlendi. At kaçınca Tatar içinde yaya kaldı. Tam bir saat yaya olarak Tatar ile ceng edip tirkeşinde (ok kabı) oku kalmayıp elinden kılıcı düşünce Tatar, Yıldırım Han'ın başına üşüşüp elini ayağını bağlayarak nursuz Timur'un huzuruna götürdüler. Timur ayak üzere kalkıp tazim edip yanına oturtarak;

"Safâ geldin, felek hâlidir, böyle olur, gam yeme" diye nice sohbetler etti. *[235a]* Konuşma sırasında Timur;

"Ey birader Yıldırım Han! Senin elinde biz senin gibi *Allah saklasın* yenilip beni senin yanına bu hâl ile getirseler, beni neylerdin?" deyince hemen Yıldırım Han gazabından;

"Seni demir kafes içine koyup Bursa şehrine götürürdüm" deyince hemen Timur ateş gibi olup bir demir kafes içinde Yıldırım Han'ı haps edip Acem diyarına götürmeye niyet etti.

Üçüncü gün Yıldırım Han üzüntüsünden ateşli sıtmaya tutulup demir kafes içinde vefat etti.

Ardınca Çelebi Sultan Mehmed, kırk bin nâmlı ve seçkin asker ile Timur ordusuna yetişip öyle bir satır vurdu ki bütün Tatar askeri kılıçtan geçti.

Timur Amasya taraflarına kaçtı. Kılıç artığı olan esir Tatarlara ölülerinin derilerini yüzdürüp derilerinden çadır yaptırdı. Çelebi Mehmed Han, Tatar derilerinin gölgesinde oturup babasının intikamını aldı. Hâlâ o ovaya "Taşak ovası" derler. Zira Tatar derileri zekerleri, taşakları ve yumurtalarıyla yüzülüp gölgelik olduğundan "Taşak sahrası" derler. Daha sonra babasının cenazesini Tatarlar elinden alıp, ılgar ile Bursa'ya getirip babasının camii sahasında defn etti. Üzerine büyük bir türbe yapmıştır, ziyaretgâhdır.

Yıldırım Bayezid Han ziyaret yeri

Allah'ın rahmeti ve bağışlaması ona olsun

Sultan IV. Murad Han, nur dolu mezarına varıp ziyaret ettiğinde;

"Ne böyle padişahane yatarsın. Osmanoğlu'nun ırzın ayaklar altına serip Tatar elinde namusumuzu alçalttın" diye sandukasına bir tepik vurunca "Bre meded, ayağım" diye IV. Murad bağırıp

çağırmaya başlamış. O gün nikris hastalığına yakalanıp sonunda ölümüne sebep o oldu.

Yıldırım Han'ın saltanat müddeti

Sene 14 ve ömür müddeti 67 sene. Yetmiş sancak yeri Türk eşkıyâsından ve kefere düşmanlarından feth edip 600 hutbesi okunur Sâm dengi bir padişah idi. Ama; "Kaza gelince göz kör olur."

Beyt:

Edemez def' sakınmakla kazayı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

Yıldırım Han vezirleri

.... (3.5 satır boş) ....

Yıldırım Han zamanındaki şairleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

Yıldırım Han zamanındaki âlimleri, sâlihleri ve büyük velileri bildirir

Mevlânâ Şeyh Şehâbeddin-i Sivasî: Yıldırım Han âlimlerindendir. Nice yüz cilt değerli kitaplarından başka bir *Kur'an* tefsiri yazmıştır ki sanki *Tefsir-i Cerîrî*'dir. Kendileri Ayasluk'da gömülüdürler.

Mevlânâ Kutbeddin-i İznikî: Timur ile çok mücadele edip susturmuştur. İznik'te gömülüdür.

Şeyh Hacı Bayram-ı Velî: Karaçubuk Nehri kenarında Sol adlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Bayramî tarikatının kurucusudur. Yıldırım Han zamanında Ankara Kalesi içinde büyük türbesinde medfundur. Şeyh Hamid hazretlerinden icazet almıştır.

Simavnazâde Şeyh Bedreddin (Abdülaziz oğlu İsrail oğlu Mahmud oğlu): Yıldırım zamanında ilim deryası idi.

Mevlânâ Fahreddin el-Acemî: Seyyid Şerîf'ten ilim tahsil etmiştir. Edirne'de gömülüdür.

Şeyh Abdürrahim (Emir Aziz-i Merzifonî oğlu): Mahlasları Rumî'dir. Yine Merzifon'da gömülüdür.

Şeyh Pir İlyas-ı Amasyavî; yine Amasya'da gömülüdür. *[235b]*

Yıldırım Bayezid Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tahta çıkışının anlatılması

(---) tarihinde tahta çıkışları Bursa'da gerçekleşti. Ama hemen o sene Osmanoğlu devleti karışıp ayaklanmalar oldu. Her taraftan durağı cehennem olan kâfirler Müslümanlar üzerine hücum edip devletinde kardeşleri Süleyman Çelebi, İsa Çelebi ve Musa Çelebiler Rumeli'nde devletine zarar verip fetihlerine engel oldular. Süleyman Çelebi iki sene, yedi ay ve yirmi gün padişah oldu. Musa Çelebi de Edirne'de padişah oldu. İsa Çelebi ise Selânik taraflarında bir alay serseriyi başına toplayıp padişahlık davasına kalkıştı. Sonunda Koca Çelebi Mehmed Han üç kardeşini bir senede âhirete gönderip kendisi müstakil padişah olup dört tarafta baş kaldıran küffârlara hücum etti.

Çelebi Sultan Mehmed Han'ın fetihlerinin anlatılması

Evvelâ Rumeli'nde Peravadi, Ofçabolu ve Köprülü kalelerinin fethi, tekrar Eflak ve Boğdan'ı haraca kesip Rusçuk karşısında Eflak hududunda Tuna kenarında Çöl Kalesi yani Yergögü Kalesi'ni yapıp asker kodu. Anadolu'da Mudurnu Kalesi ve tekrar Kastamonu fethi. Nice fetihler daha etti ki 260 hutbesi okunur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Çelebi Sultan Mehmed ziyaret yeri

Hicretin 824. [1421] senesinde vefat etti. Saltanat müddeti yedi sene on bir ay ve on iki gün, ömrü 38 sene. Yeşil İmaret adındaki nur dolu camiin önünde nakışlı bir kubbe içinde medfundur. *Allah bol bol rahmet etsin.* İlk defa bu zât Mekke ve Medine fukarasına surre göndermişlerdir.

Zamanlarında yapılan büyük yapıları bildirir

Edirne'deki Eski Camiin temellerini Musa Çelebi adındaki kardeşi attı, ancak tamamlanması Çelebi Mehmed Han'a kısmet oldu. Filibe yakınlarında Konis adlı beldede Meyyitoğlu diye bilinen Gazi Mehmed Bey'in mezarına büyük bir türbe, bir cami ve fakirlere yemek dağıtılması için bir imaret inşa eyledi.

.... (1.5 satır boş) ....

Çelebi Mehmed Han devletindeki şairleri bildirir

.... (3.5 satır boş) ....

I. Mehmed Han zamanındaki âlimler, sâlihler ve şeyhleri bildirir

Evvelâ **Kara Şemseddin-i Simavî,** çok seyahat etmekle ve garip bilgilerle meşhur iken Bursa'dan Rumeli Zağrası'na sürülmüştür. Orada gömülüdür.

Şeyh Abdüllatif Makdisî (Gânim-i Ensârî oğlu Ali oğlu Abdurrahman oğlu) Velilerden büyük bir kimsedir.

Sonra (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[236a]*

Çelebi Sultan Mehmed Han Gazi oğlu Sultan II. Murad Han'ın tahta çıkışının anlatılması

824 [1421] tarihinde tahta çıktı. Doğumu 806 [1403/4] senesidir.

Zamanlarında feth edilen kaleleri bildirir

Evvelâ İzmir Kalesi, Güvercinlik Kalesi, Canik vilâyeti, tekrar Selânik, Yanya Kalesi, Yenişehir Kalesi, Tırhala Kalesi, Semendire Kalesi, Novoborda Kalesi'ni ve Destpotoğlu'nu haraca kesti.

Kul (kapukulu askerleri) ayaklanıp ihtiyar oldu diye tahttan indirdiler. Oğlu Sultan II. Mehmed 13 yaşında iken 847 [1443] tarihinde tahta geçip iki sene taht sahibi padişah oldu.

"Bir taze oğlandır, padişahlığın hakkından gelemeyip her taraftan düşman baş kaldırdı" diye kul ayaklanıp yine Koca II. Murad'ı taht sahibi padişah edip Fâtih Sultan Mehmed'i Manisa'ya gönderdiler. (---) tarihinde yine Murad Han padişah olup yine kul ayaklanıp;

"Padişahımız koca oldu, bize genç bir şanlı padişah gerektir" diye 855 [1451] tarihinde yine Fâtih Sultan Mehmed Muharrem ayının 16. günü ki perşembe [18.02.1451] günüdür, müstakil padişah oldu. Yaşı 21 seneye ulaşmış idi ki Edirne'de taht sahibi olduğuna tarihtir: *Rahmetü Rabbih,* sene 855 [1451[. (---) (---) (---) (---)

Koca Sultan II. Murad Han'ın vefatı ve ziyaret yeri

Allah yattığı yeri bağışlama nuruyla nurlandırsın

Hicretin 855'inde [1451] Edirne'de vefat etti. Mübârek cenazesini Bursa'ya getirip camii yakınında nur dolu türbesinde defn ettiler. Bursa'da gömülü olan padişahların hepsinden azametli olarak yatar. Pâk mina kubbesi, sandukası ve sandukası üzerinde

sırmalı ve işlemeli örtüsü vardır. Murad Han'ın saltanatı 28 sene, ömrü 49 senedir. Vefâtı 855 [1451] senesindedir.

Sultan II. Murad Han'ın hayır eserleri

Edirne'de Üç Şerefeli Cami ve başka bir camii "mescitlerin en güzeli" diye meşhur olmuştur. Edirne'de iki medrese, bir dârülhadis, bir bedesten ve (---) göz Ergene Köprüsü, Ergene'de bir cami ve imaretini tamamen gaza malıyla yaptırmışlardır. Seyyidlere (Peygamberimizin soyundan gelenlere) ilk defa Sultan Murad ulufe tayin etmişlerdir.

Koca Sultan II. Murad Han devletindeki vezirleri bildirir

.... (2.5 satır boş) ....

II. Murad Han zamanındaki seçkin şairleri bildirir

.... (2.5 satır boş) ....

II. Murad Han zamanındaki âlimleri, sâlihleri ve şeyhleri bildirir

Evvela **Şeyh Zekeriyya-yı Halvetî:** Pir İlyas'ın halifesidir. Amasya'da Pir İlyas Türbesi'ne yakın Saraçlar Mescidi yakınında gömülüdür.

Hüsameddin oğlu Şeyh Abdurrahman: Gümüşlüzâde namıyla meşhur olmuşlardır. Pir İlyas'ın kızkardeşinin oğludur. Koca Murad Han'ın üç oğlundan ikisi elini öperler. Şehzâde Mehmed ayağını öpünce şeyh boğazından ridâsını (omuz atkısı) Şehzâde Mehmed'in boynuna sarıp;

"Kostantıniyye Kalesini ta'mir ü termim edip camiler ve medreseler inşa eyle" diye fâtiha okurlar.

Yirmi bir yıldan sonra Fâtih Mehmed Han'a İstanbul'u feth etmek nasip olur. Amasya'da Pir İlyas kabrine yakın Yakub Paşa Zâviyesi'nde yatmaktadır.

Molla Yegân oğlu **Mevlânâ Mehmed Şah**

.... (10 satır boş) .... *[236b]*

Osmanoğlu şehzâdeleri ziyaret yeri

Evvelâ **Osman Gazi** oğlu **Şehzâde Alâeddin Paşa.** Vefat tarihi 704 [1305]. İç kalede babasıyla Orhan Gazi yanında yatar.

Bayezid-i Velî oğlu şehzâde Şehinşah Bursa'da hâkim idi.

Ve **şehzâde Şehinşah oğlu Şehzâde Mehmed Han** babasıyla Bursa'da idi.

Ve **Bayezid-i Velî oğlu Şehzâde Mahmud,** bu Şehzâde Mahmud oğulları **Şehzâde Musa, Şehzâde Emir, Şehzâde Orhan** ve biri de **Şehzâde Alemşâh** ve oğlu **Şehzâde Osman**'dır.

Bu sekiz adet şehzâdeleri, Sultan I. Selim kardeşi Şehzâde Ahmed Han üzerine Bursa Yenişehri üzere sefere gideceği sırada dünya devleti için sekiz şehzâdeyi şehid edip dünya kaygısından kurtardı, hepsini Orhan Gazi yanında defn edip Ahmed Han üzere sefere gitti.

Bayezid-i Velî oğlu Şehzâde Ahmed Han'ın şehid olması

Bursa Yenişehri'nde Selim Han ile savaşırken attan tekerlenip yakalanınca Selim Han'ın huzuruna getirerek Selim Han'ın çadırı içinde aman vermeyip boğarak şehit ettiler. Cenazesini Bursa'da Orhan Gazi yanına defn etti.

Şehzâde Ahmed'in bozguna uğramasının tarihi:

Sıdı Sultan Ahmed'i Sultan Selim-i kâmrân

Sene, 927

Bu Ahmed Han cenginde Şehzâde Ahmed oğlu Şehzâde Murad, bu Murad, babası Şehzâde Ahmed'in öldürüldüğünü görünce, "Niçe yüz benim; başkası değil" diyen ünlü yiğitler Acem diyarında Erdebil'e kaçtı, Şah İsmail yanında üçüncü senede vefat etti. Kabri, Erdebil şehri içinde Şeyh Safî hazretleri yanında gömülüdür.

Ve yine Şehzâde Ahmed Han'ın iki oğlunun büyüğü Şehzâde Alâeddin gürbüz er idi. Ve küçüğü Şehzâde Ali Han, bu iki şehzâdeler için bütün âlimler Selim Han'a rica ettiler, günahsızlardır diye affedildiler. İstanbul'da az müddet içinde vebadan öldüler. Bunların da cenazesini Bursa'ya götürüp Orhan Gazi ile Osman Gazi kabrinde defn olundular.

Bayezid-i Velî oğlu Şehzâde Korkud'un şehid edilmesi

I. Selim Han'ın kardeşidir. Yapılan büyük savaşta bozguna uğrayınca kaçıp Teke vilâyetinde Piyâle lalasıyla bir mağarada saklanmış bulunup 919 [1513] tarihinde katl olundu. Pâk cesedi

Bursa'da II. Murad yanında bir yüksek türbe içinde defnedildi, ama güçlü kuvvetli şehzâde imiş.

Sultan II. Murad Han oğlu Şehzâde Hasan, Fâtih Sultan Mehmed'in ana bir küçük kardeşi idi. Fâtih, tahta çıkışı sırasında Şehzâde Hasan'ı boğarak şehit edip babası Murad Han cenazesiyle Şehzâde Hasan'ı Bursa'ya gönderip Murad Han Türbesi'nde defnedildi.

Fâtih Sultan Mehmed Han oğlu Cem Şah'ın vefat tarihi

Sultan Bayezid-i Velî ile büyük ceng edip sonunda bozguna uğradı. 11 sene Mekke, Medine, Yemen ve Aden'de seyahat etti. Oradan Mısır'a geldi, oradan İstanbul'a gelmek niyetiyle Rodos'ta Malta generaline uğradı. Onlar bir gemiye koyup;

"Seni İstanbul'a götürsünler" diye hile edip Cem Şah'ı doğru Fransa'ya götürdüler.

Annesinin annesi Fransa kralının karısı idi. Cem Şah'ı ona teslim ettiler.

Bütün adamlarıyla birlikte Cem Şah'a büyük bir saray verdiler. Başka bir hükûmet yer verdiler. Avda ve eğlencede padişahcasına zevk u safâlar edip gece gündüz huzurunda on sekiz ban oğlu ban el kavşurup kölesi gibi hizmetinde olurlardı.

Sonunda bu durumdan Cem Şah kardeşi Sultan Bayezid'in haberi olunca bir mektup ile Fransa kralından Cem Şah'ın tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini ricâ ettiler.

Fransa kralı da Cem Şah'ı zehirli ustura ile tıraş ettirip Yemen ve Aden seyyahı iken Cem Şah adem (yokluk) diyarına gitti. Bayezid Han'ın izniyle naşını Bursa'da Koca II. Murad yanında başka bir türbe içinde defnettiler.

Kendisinden kalanlardan Cem Şah Sa'dîsi, "Câm-ı cem" dedikleri kadehtir ki bâdesini içip yine kadeh kendinden ağzına kadar dolardı. Ve bir satranç-bâz maymun ve bir beyaz tuti (papağan) Cem Sa'disi'ni siyaha boyayıp;

"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ancak ona dönücüleriz" [Bakara, 156] âyetini ve "Padişah sağ olsun" sözlerini Sa'dî öğretmişti.

Bayezid Han muhallefâtı (geride kalanları) gördüğünde "Câm ol câm, ama Cem'i yok" der ve O câmı (kadeh) hazineye korlar.

"Kanı beyaz papağan?" diye sorarlar.

Hemen konuşan papağan dile gelip;

"Padişah sağ olsun, efendim gittiğinden dolayı siyah matem donu giydim" der.

Ama Fransızların inancınca; *[237a]* "Zehirli ustura ile Cem Şah'a benzer sarı benizli bir adamı tıraş edip yüzünün rengi karışmış ve kendisi de ölmüş birini 'Cem'in naaşıdır' diye Bayezid Han'a gönderdik. Onlar da Cem'dir diye Bursa'da atalarının yanına gömerken cem şekilli herifi yer kabul etmeyip başka yere defn etmişler. Yoksa bize gelip sığınan kızımız evlâdı olan Cem'i vermeyip daha sonra dış Fransa ülkesine Cem'i kral eyledik. Hâlâ krallarımız Cem Şah neslindendir. Bundan dolayı Cem tarafından ve annesi tarafından Fransa'nın Osmanoğullarına yakınlığı vardır" derler.

Sözün kısası ve işin aslı, bu hakir [10]74 [1664] tarihinde Alman diyarında Beç, Pırak ve Loncat adındaki büyük şehirleri gezerken nice düşkün rahip ve patriklerle dostluklar kurup Cem Şah'ın hallerini söyleştiğimizde Cem Şah'ın annesini Fâtih İstanbul'u feth ederken Sarayburnu'nda nasıl aldığını, Bayezid ve Cem Şah o kızdan olup Cem Şah'ın Mısır'da, Mekke, Medine, Yemen ve Aden'de, İspanya ve Fransa'da seyahat edip dış Fransa kralı olduğunu bir bir tarihlerinden okudular. Fâtih Sultan Mehmed oğlu Cem Şah'ın vefat tarihi:

Bahâr-ı devlet Cem çûn
Harâbî yâft bîş ez-sayf
Resîd ez-gayb tariheş
Zi-dünyâ reft Cem vâ hayf[1] *Sene (---) 900*

Cem Şah'ın dörtlüğü

Iztırâbı ko gönül, (ey) murg-ı revân sabr eyle
Eskiyüp işte harâb olmadadır ten kafesi
Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin
Dokunur oldu katı sem'ime bâng-ı çeresi

Divan sahibi yiğit bir şehzâde idi. *Allah rahmet eylesin.*

---

1 Cem'in ömür devletinin baharı yaz gelmeden harâb oldu. Ona gaybdan şu tarih ulaştı: "Cem dünyadan göçtü. Yazık yazık!..."

Cem Şah'ın diğer vefat tarihi:

Dediler eyleyüp du'â-yı sürûş
Câm-ı Cem'den eylesün Cem nûş

Cem Şah'ın diğer tarihi:

Ayn-ı nizâm-ı âlemest. *Sene (---)*

Şehid kardeşler ziyareti
merhum u mağfûrân

Çelebi Süleyman Bey, Şehzâde Musa Çelebi ve **Şehzâde İsa Çelebi.** Bu üç şehzâde de Yıldırım Bayezid Han'ın oğullarıdır. Bunların üçü de babaları Yıldırım Bayezid Han, Timur hadisesinde vefat edince üçü de Rumeli'nde birer ikişer sene küçük beylik şeklinde padişah olup üç kardeşi de Çelebi Sultan Mehmed Han birer yolla katl edip cenazelerini (---) (---) türbesinde defn eyleyip müstakil padişah oldu.

Şehzâde Kasım Han, Şehzâde Ali Şah, Şehzâde Cihan Şah, Şehzâde Veli Han ve **Şehzâde Boğa Han**, bunların hepsi Koca Sultan II. Murad Türbesi'nde kubbeler içinde gömülüdürler ki bunlardan başka yüzlerce şehzâdeler, sultanlar, kadınlar ve valide sultanlar gömülüdür. Hepsi sırmalara gömülmüş sandukalar içinde yatmakta olup türbedarlarıyla bakımlı ve süslenmiş nur dolu kabirlerdir.

Süleyman Han oğlu **Çelebi Sultan Mustafa** (---) tarihinde Süleyman Han Acem seferine giderken Karaman Ereğlisi'ne vardığında, Şehzâde Mustafa, şehzâdeler kanunu üzere babası Süleyman Han'ın ayaklarına yüz sürüp padişah eşiğinde otağa vardı. Haset ve bozguncuların yalan haberleriyle Çelebi Mustafa'yı boğarak şehit ederek otağ önüne cenazesini bırakınca bütün halk Süleyman Han'dan nefret ettiler.

Mazlum şehzâdenin vefatına tarih *"Mekr-i Rüstem"*dir, sene (---) [1553]. Daha sonra Mustafa Çelebi'nin naaşını Bursa'ya getirip bu Murad Han türbelerinde defnettiler.

Ancak bir Süleyman Han oğlu Mustafa da Eyyub Sultan'ın kabr-i şerîfi yakınında harem kapısının doğu tarafında "sa'îd-i şehid" diye tarihiyle mezar taşında yazılı bir Şehzâde Mustafa var. Bunu da hançerle vurup şehit etmiştir. Süleyman Han'ın iki Şehzâde Mustafa'sı olmak ihtimâli ola. Bunun yukarıda Eyyub

Sultan şehri ziyaretinde özellikleri anlatılmıştır. *Allah rahmet eylesin.*

.... (2 satır boş) ....

Bu yukarıda yazılan Osmancık'tan beri gelen 6 adet padişah, bütün evlatları ve aileleriyle birlikte Bursa'da medfunlardır ki ilk taht şehridir.

Bu altı adet padişahın başlarında birer çeşit sarıkları vardır ki asla diller ile anlatılmaz ve tarif olunmaz. Kıvrım kıvrım, yiv yiv ve burma burma bir çeşit Mahan diyarı sarığıdır ki görmeye muhtaçtır. *[237b]*

Bu sarıkları sarmaya nice kimseler çalışıp uğraştılar ama başarılı olamayıp sarıkçı (destârî) vazifesini elde edemediler. Tâ Selçukoğullarından beri silsile ile birer adama münhasır ibret verici bir iştir. Asla bir kimseye göstermezler, biri öldüğünde oğlu sarıkçı olur, duaya mazhar olmuş kimselerdir.

Bu sarık Fâtih Sultan Mehmed'in babasından kalıp Fâtih örf-i izafet sarardı. Tâ Mısır fâtihi Selim'e gelinceye kadar böyle oldu. Fâtih Selim, Mısır'ı feth ettiği gibi Selimî sarık sardı. Hâlâ Osmanoğlu tâcı, Selimî sarıktır. Ta dünyanın sonuna kadar ebedi devam edip bozulmaya. Gerçekten de çok güzel Osmanlı devleti sarığıdır.

Bu mahalde Bursa'da gömülü padişahlar Koca II. Murad Han'da tamam oldu. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

II. Murad oğlu Fâtih Sultan Mehmed Han'ın, İstanbul'u 857 [1453] tarihinde feth edip İstanbul'da gömülü olduğu birinci ciltte padişahlar ziyaretinde ayrıntılarıyla yazılıdır.

Evliyâlar ziyaret yerlerinin anlatılması

Alah hepsinden razı olsun ve sırlarını kutsal kılsın

Evvelâ Bursa şehrini Selçuklular ve Osmanoğulları'ndan ilk defa Osman Gazi üç kere kuşatmıştır. Yerine Orhan Gazi'yi baş kumandan edip Orhan Gazi eliyle Bursa şehri feth olaldan beri içinde ve dışında gömülü Müslüman gazilerinden bütün şehitleri, fethinde bulunan büyük evliyâları, binlerce âlimleri, sâlihleri, şeyhleri, seyyidleri, kitap yazan ve derleyenleri, eski vezirleri ve diğer büyüklerin ziyaretlerini bildirir.

Evvelâ **Geyikli Baba Sultan:** Yesevî fukaralarından olup Azerbaycan şehirlerinden Hoy-ı hüsn-hûydandır. Büyük dağlarda vahşî sığınlara binerdi. Orhan Gazi ile sefere gidip at tavlası

gibi bir tavla sığınları var idi. Yüklerini bile vahşî ceylanlara yükletirdi. Bursa'da İç kale içinde Hünkâr Sarayı yakınında uzun bir ağaç dikmiştir. Hâlâ göklere boy uzatmış büyük bir ağaçtır. Mübârek kabri Bursa şehri içinde (---) mahallesinde büyük bir tekkedir ki Orhan Gazi yapısıdır. *Sırrı mukaddes olsun.*

Bundan sonra velilerin müctehidi, azizlerin seçkini **Şeyh Hazret-i Abdâl Musa:** Bu da Hoca Ahmed Yesevî fukarası idi. Horasan'dan Hacı Bektaş ile Anadolu'ya geldi. Nice yüzlerce kerâmetleri görülmüştü. Bunlardan biri Geyikli Baba'ya kor olmuş ateşi pamuk içine sarıp işaretli hediye gönderir. Geyikli Baba da onlara süt gönderir. İşaret odur ki;

"Sen ateşle pamuğu barıştırdın ise ben de halis süt elde edilen vahşî geyikleri terbiye ettim, at gibi binip ve sütünü yiyip kullanırım" işaretini etti. Hakikaten ikisi de o zamanın gerçek erleridir. Bursa içinde (---) mahallesinde bakımlı bir tekkede yatmaktadır. Bunlar da Bursa fethinde bulunmuşlardır. *Sırrı mukaddes olsun.*

Sonra ilim ve hikmet hazinesi, temizlik ve saflık örneği, nefsiyle zahid **Şeyh Hazret-i Abdâl Murad ziyareti:** Horasan erenlerinden olup Bursa fethinde bulunmuşlardır. Meczuplardan ve mazınne kimse idi. Bursa'nın güney tarafında şehre bakan ağaçlık bir yer içinde medfundur. Bursa halkının dinlenme ve gezinti yeridir. Kara ve denizlerin gezginlerinin de gezinti ve dinlenme yeridir. Nur dolu türbesi içinde bir kılıcı var ki üç arşın gelir. Sultan Ahmed bir arşın kadarını kesip uğur getirsin diye hazineye götürmüştür.

Gizli güneş, görünen ay (Mehmed oğulu Hamza oğlu Mehmed oğlu) **Mevlânâ Şemseddin Mehmed Fenârî:** Yıldırım Han âlimlerinin en büyüklerindendir. Yetmiş ilimde eserleri vardır. Lâkin Allah'ın işi sonra kör olmuşlardır. Kör olmasının sebebini öyle yazmışlar ki bir gün bu molla, üstadı Kara Alâeddin hazretlerinin mübârek kabirlerini açıp üstadının mübârek vücudunu taptaze görür. O sırada nurlu kabir içinden bir ses duyar;

"Yaptığın doğru mu? Allah gözünü kör etsin." Bu sözleri duyunca Allah'ın emriyle çok şiddetli bir rüzgâr çıkıp kabrin bütün tozu Molla'nın gözüne girer. Molla Allah'ın emriyle kör olur. Meğer adı geçen Molla;

"Toprak âlimlerin tenini çürütmez" kelâmını inkâr edermiş. Yıllarca kör kalıp bir gün Orhan Gazi veziri Ivaz Paşa anılan Molla'ya *[238a]* gücenip der;

"Ayâ ol günü görem mi ki o kör Şemseddin Muhammed'in cenaze namazını kılam" der. Derhâl Ivaz Paşa'nın bu sözünü kör Molla'ya yetiştirirler. Mevlânâ da buyururlar ki;

"Cenâb-ı İzzet Kahhâr, Kayyûm ve Kâdirdir ki bir anda Ivaz Paşa'yı kör ede. Bu hakiri görür hale getirip onun namazını bu âciz hakir kıla" der.

Tanrı'nın hikmeti az müddet geçmeden bir gün Yıldırım Han, Ivaz Paşa'ya bir husus için öfkelenip Ivaz Paşa'nın iki gözlerine mil çektirir, Ivaz Paşa kör olur.. Tanrı'nın hikmeti o Kadir gecesinde Mevlânâ Şems kadre erip nergis gözleri Allah'ın izniyle aydınlanıp Ivaz Paşa'nın cenazesine imam olmuştur. Âlimlerin bir keşif ve kerâmetidir. 833 [1430] tarihinde vefat ederek Bursa'da kendi medreseleri yanında gömülmüşlerdir. Zahir ve batın ilimlerinde yetişkin ve mükemmel idi. *Allah rahmet eylesin.*

Vefa denizi, şifa yurdu, saygı merkezi, ihtişam kutbu, zamanın zahidi ve dindarı (Ali oğlu) Şeyh Şemseddin Mehmed, yani **Hazret-i Seyyid Emir Sultan:** Hz. Hüseyin soyundandır. Buhara'da dünyaya gelmiştir. Hac emrini yerine getirmek için Mekke-i Mükerreme'ye, oradan Medine-i Münevvere'ye gelip atası Hazret-i Resûl'ü ziyaret ederken Medine şerîfleri;

"Nedir bu sende Âl-i Muhammedî sikkesi" diye itiraz edip saldırırlar ve şerîfler surresini vermezler. Hemen Hazret-i Emir;

"Gelin atamızın huzuruna varıp şer' ile yüzleşelim. Hangimiz temiz soydan ise onlar hüküm buyursunlar" diye bütün Mekke şerîflerini Peygamber Efendimizin huzuruna götür. Hemen Seyyid Emir;

"Es-selâmualeyke ey Ceddim" der.

Hemen Ravza-i Mutahhara içinden;

"Ve aleykümüsselâm ey evlâdım, Muhammed bin Ali" diye Peygamber Efendimizin sesi gelip;

"Oğul! Anadolu'ya doğru elinde bir kandil ile yürüyesin." buyururlar. Hemen o mahalde bütün Mekke şerîfleri Emir hazretlerinin ayaklarına düşüp nice yüz şerîfler de birlikte Emir Sultan ile Anadolu'ya doğru yola çıkarlar. Görseler ki havada asılı bir kandil birlikte konak konak gidip karanlık gecelerde üzerlerine

nur gibi ışık verir. Ta ki Bursa şehrine girdiklerinde o kandil sönüp kaybolur. Emir Sultan bütün fukaralarına:

"Ey dostlar, bizim ömrümüz kandil bu şehirde sönüp makamımız bu şehir olması işaretidir" buyururlar. Hemen Bursa ileri gelenleri Emir Sultan'ın ayak tozuna yüz sürüp dört kere yüz bin adam müridi oldular. Zira o kandil ışığı ile bu zâtın Bursa'ya girdiklerini her menzilde bütün âşıkları görür. Bursa halkı da üç gün üç gece o kandili görerek ulu sultan olduğuna tanıklık ettiklerinden bütün Bursa büyükleri Hazret-i Emir'den dervişlik cihazını kabul edip (---) (---) fukarası oldular.

Bizzat Yıldırım Bayezid Han önlerinde yaya yürüyüp dervişi olduklarından başka Yıldırım Bayezid Han, Nilüfer Hanım adındaki kızlarını Emir Sultan'a nikâhlayınca büyük sevinç ve şenlikler oldu. Anadolu diyarında bir velvele veren aziz oldu ki cihanda zamanın seçkini oldu. Hattâ Yıldırım Han, Ulu Cami'i yaptığında ilk cuma namazı kılındıktan sonra Yıldırım Han, Emir Sultan'a:

"İyi cami olmadı mı sultanım", der. Emir Sultan:

"Kati güzel ve süslü cami olmuş ama ortasında beş on küp (damlası bile haram) şarap gerektir ki gelip giden cemaatler mel'un şaraptan içip gideler, hemen o eksiktir" deyince Yıldırım Bayezid Han:

"Yâ Sultanım! Bu ibâdethanedir. Hiç ne mümkündür ki böyle camide şarap ola" diye cevap verir. Hemen Emir Sultan:

"Bak a Yıldırım, bu camii sen inşa edip içine şarap komayı irtikâb etmeyi makul görmedin, sen ki Cenâb-ı Bârî'nin Kudret eliyle bir damla meniden yarattığı ism-i azam tılsımı, arş ve kürsi meleklerinden üstün ve şerefli Allah'ın evi olasın. Özellikle insanoğlu hakkında Allah 'Mü'minin gönlü Allah'ın Arş'ıdır.' diye. Sen o Allah'ın arşı içine Allah'dan korkmadan nasıl gece ve gündüz pis şarap korsun" deyince hemen Yıldırım Han uyanıp şaraba tövbe eder.

Emir Sultan hikâyesi: Timur Acem ellerinden çıkıp *[238b]* Bursa üzere gelirken Hazret-i Emir'e derler ki:

"Sultanım, Bursa üzerine eşkıya geliyor. Fakirlerin hali neye varır" derler. Emir de:

"Tahta'l-kale sahibi işini bilir. Eskici Koca'ya ve Hazret-i Hızır'a ısmarlamıştır. Onlar iş başında memurlardır. Onlar bilir"

derler. İşin sonunda Yıldırım Bayezid Han bozguna uğrayıp âhirete göçtükten sonra Emir Sultan bir tezkire yazıp;

"Var şu yaprağı Timur ordusunda bir Koca Eskici vardır, ona teslim eyle. Bu menzilden hareket buyursunlar" diye bu tezkireyi bir fukarasına verir. Derviş hemen tezkireyi Eskici Koca'ya teslim edince;

"Aziz hazretleri öyle mi buyurdular. Nola bu mekandan kalkalım" diye iğnesini başına sokup gayrı âletlerini torbasına koyup kalkınca azametullah Timur ordusunda bir kurulmuş çadır ve çerge kalmayıp bütün Timur ordusu o mahalden kalkıp bölük bölük giderler. Meğer o eskici kutuplar kutbu imiş. Nice bunun gibi hikâyeleri var. Bir ciltli kitap *Menâkıb-ı Emir Sultan*dır.

Emir Sultan'ın vefat tarihi :

"Oldu intikâl-ı emir" Sene 833 [1430].

Bursa şehrinin dışında, doğu tarafında bir yüksekçe havadar yerde büyük bir türbe içinde medfundur. Yüksek kapısının kanatları baştan başa gümüş pullar, gümüş halkalar ve gümüş musanna sürgüler ile süslenmiştir. Kapının girişi de tamamen gümüş eşiktir. Bu kapıdan aşağı altı basamak taş merdiven ile mübârek türbesine inilir. Bütün duvarlarının içi ve dışı tamamen ibret verici bukalemun nakşı kâşî çinidir. Pencerelerinin dört adedi batı tarafına, Bursa ovasına bakar tunç pencerelerdir. Dört penceresi de kıble tarafında cami avlusuna bakmaktadır.

Bu türbe içinde olan askılar, mücevher eşyalar meğer Ravza-i Mutahhara'da ola. Burada olan kıymetli ibrişim halılar bir türbede yoktur. Mübârek kabrin dört tarafında nice yüz altın ve gümüş çerağlar, mücevher kandiller, kırkar ve ellişer okka gelir saf altınla bezenmiş şamdanlar, çerağdanlar, buhurdanlar ve gülâbdanlar ile süslenmiş nurlu bir türbedir. (---)

Sandukasının her tarafında Yâkût-ı Musta'sımî, Şeyh Bekrî, Abdullah Kırımî, Hâlidî, Demirci Kulu, Zehebî, Şeyh, Şeyhoğlu Dede Mehmed, Karahisarî ve Karahisarî Hasan Çelebisi hattıyla anılan hattatların yazdıkları Kur'an-ı Kerim'ler var ki her biri birer dahme-i Efrasiyab değer Kur'an-ı Kerim'lerle süslenmiştir. Sandukası ibrişim ipek ile örtülüdür.

Baş tarafları mahallinde yeşil Hüseynî imâmesi ile bir heybet ve asalet üzre yatmaktadırlar ki insan bu türbeye girdiğinde güz yaprağı gibi tir tir titrer. Bazı kimseler edeplerinden içeri

girmeyip mübârek başlarının bulunduğu taraftaki pencereden Fâtiha okuyup gider.

Kabrinin kıble tarafı şirin nurlu bir camidir. Avlusunun dört tarafı fukara odalarıdır. Bir yemek pişirilen imareti vardır ki gece ve gündüz bütün insanlara dağıtılır. Binlerce keşif ve kerâmetleri görülmüş tasarruf sahibi ulu sultandır.

Hikâye: Kaçan kim Sultan I. Selim Bursa Yenişehri'nde kardeşi Sultan Ahmed'i şehit ettikten sonra Bursa'da bütün atalarını ziyaret eder. Sonra Emir Sultan'ın türbesine gelip ruhaniyetlerinden yardım isteyip ziyaret ederken hemen Hazret-i Emir merkadinden,

"Ey Selim, *'Allah'ın dileğiyle hepiniz güven içinde Mısır şehrine girin'* [Yusuf, 99] âyeti sesi geldiğini bütün ziyaretçiler ve orada bulunanlar duyup;

"Müjde padişahım, sana Mısır fethi müjdelendi" diye Selim Şah'ı uyardılar. Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi bu niyete *"el-Fâtiha"* dediler.

Fâtiha-i şerîfi de Hazret-i Emir'in kabri içinde okunduğunu işitip Mısır'a gittiler ve feth ettiler. Hazret-i Emir bu mertebe ulu sultandır.

Ve ilâhî sırların müftisi, sonsuz nurların mücahidi **Ahmed el-Bistâmî oğlu Ali oğlu Şeyh Abdurrahman:** Tefsir, hadis ve fıkıh ilminde benzersiz bir bilgindi. Şiir ilminde de dengi olmayan belâgat sahibi bir zâttır. Kendilerinin Bursa'da oturduklarına delil olan bu seçkin beyitler onlarındır. Müfred:

Fakîr u garîb ete'r-Rûm zâyiren
De'a Abdurrahmân el-mukîm bi-Bursa[1]

Yine Bursa şehri içinde medfundur.

Gânim el-Ensârî oğlu Ali oğlu Abdurrahman oğlu Şeyh Abdüllatif Makdisî *[239a]* : Bunlar Konya'ya varıp Sadreddin-i Konevî hazretlerini ziyaret ederken nur dolu türbeden bir el çıkıp bu şeyhi eteğinden çekerek sanduka yanında oturtup;

"Yâsîn-i şerîf'i oku" sesi duyulunca hemen adı geçen zât yüksek sesle Yâsîn-i şerîf'i okur. Keşif ve kerâmet sahibi bir zâttır. Oradan Bursa'ya gelip 856 [1452] tarihinde Zeynîler Zâviyesi'ni

---

1 Bursa'da ikamet eden Abdurrahman'ın çağrısı üzerine garip ve fakir kişi, Rum ilini ziyaret için geldi.

yapmışlardır, orada yatmaktadır. Çelebi Mehmed Han zamanında bundan ulu sultan bilinmez idi.

Sonra zamanın zahidi ve çok ibadet edeni **Molla Yegân oğlu Mehmed Şah:** II. Murad âlimlerinden olup Zeynîler'de gömülüdür.

Ve **Mevlânâ Yusuf Balı ibn Yegân:** Telvih kitabına değerli bir haşiyesi (izahı) vardır. Bursa şehrinde yatmaktadır. Nice garip ve tuhaf ilimlere sahip idi.

Ve **Abdullah-ı Kırîmî oğlu Seyyid Ahmed:** Bunların da Telvih'e muğlak açıklaması vardır. II. Murad Han'ın Merzifon'daki medresesine müderris olmuştur. Bursa'da yatmaktadır.

Ve **İbrahim oğlu Mevlânâ İlyas:** Sinop şehrindendir. Bunlar çok hızlı yazı yazdıklarından bir günde muhtasar *Kitâb-ı Kudûrî*'yi yazmışlardır ki insanın gücü yetecek şey değildir. *Fıkh-ı Ekber*'e değerli bir şerhi (açıklaması) vardır. Bursa'da Zeynîler yanında yatmaktadır.

Şeyh Akbıyık Sultan: Bayramî tarikatı fukaralarındandır. II. Murad Han zamanında tarikat önderi (şeyh) olup nice bin fukara müridi var idi. Sonunda İlâhî aşk ile vefat etmiştir. Bursa içinde (---) (---) mahallesinde tekkesi içinde yatmaktadır.

Şeyh Uzun Muslihiddin: Bakır Küresi'ndendir. Bursa'da Şeyh Tâceddin hazretlerinin nur dolu mezarlarında bir hasır yaygı üzerinde kırk gün Yâsîn-i şerîf okuyup kırkıncı gün mübârek kabir üzerine Allah'ın emriyle ruhunu teslim edip gasl ederler. Tâceddin hazretlerinin yanında defn ederken mübârek bir el Tâceddin kabrinden belirerek eliyle Şeyh Muslihiddin'e yer hazırladığını orada hazır olanların hepsinin gördükleri anlatılmaktadır.

Ve **Yusuf oğlu Ali oğlu Mevlânâ Mehmed Şah:** Fenârî oğullarındandır. Fâtih zamanında doğmuştur. Zeynîler civarında yatmaktadırlar.

Sonra ruhanî âlemin kutbu, Rabbânî hikmetin madeni, **Molla Fenârî:** *Aleyhi rahmetü'l-bârî.* Murad-ı Sânî'nin ve Ebülfeth'in zamanında hâce-i âlem ü âlim idi. Cemî'î ulûmda te'lîfâtı vardır. Mevtine tarihdir: "*Cennetü'l-Firdevs*" sene 834 [1430]. (---) (---) (---)

Sonra vahdet meczubu, izzet meslûbu **Şeyh Abdâl Mehmed:** Ana yol üzerinde güzel türbesi var, gelen geçenlere dinlenme yeri, ibadet yeri ve safa tekkesidir.

Şeyh Ramazan Baba: (---) (---) tarafında bir yeşillik ve havadar yerde gömülüdür. Yalınayak, başı kabak, ârif-i billah Bektaşî fukaraları vardır.

Şeyh Cenubî Efendi: Mevlevîhane şeyhi olduğundan tekke avlusunda gömülü bir azizdir.

Ruhanî âlemin kutbu, Rabbânî hikmetin madeni **Şeyh Hazret-i İshak-ı Kâzrunî ziyareti:** Mübârek isimleri İbrahim'dir, künyeleri Ebu İshak'dır. Annesi Şehriyar Hatun idi. Ermeni krallarının kızı idi. İslâm ile şereflenerek Akçakoyunlu padişahlarının birine nikâhlanıp Hicretin 352 Ramazan'ında [Ekim 963] salı gecesi dünyaya gelip (---) (---) (---) zamanında meşhur olmuştur. Kutuplar kutbu mertebesinde iken vefat edip Erzurum'da Tebriz Kapısı'nın iç yüzünde bir kule içinde defnedilmiştir. Revan Kalesinde kuşatılıp mecburen Van'ı Kızılbaşa veren şehid Murtaza Paşa, Ebu İshak ile bir türbede yatar. Bu hakir o türbeyi ziyaret ettiğimizde bir ak sakallı yaşlı bir avret türbedarı var idi.

Hikâyenin sebebi: (---) tarihinde Abaza Paşa devlete başkaldırıp Erzurum'da kapandığında sekban haşerâtları Kânköy adlı bir köye varıp nice yaramazlık edip köy içinde nice fesatlıklar ederler. Bir handa çok güzel bir Ermeni kızı haber alıp onu tasarruf etmeye niyetlenip Ermeninin evini basarlar. Hemen Ermeni kızı o mahalde yüzünü göğe tutup; *[239b]*

"Ey Ebu İshak Sultan, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, taptığın Muhammed dinine girip senin türbene hizmet edeyim" diye canu gönülden Cenâb-ı Allah'a yönelince Allahu Taala'nın emriyle o kız ak sakallı ihtiyar olup durur.

Eşkıya sekbanlar içeri girip kızı araştırırlar. Mümkün olup bulamazlar ve şaşkın olup giderler. Sonra o sakallı kız Ebu İshak'ın türbesine gelip orada bulunanların önünde İslâm ile şereflenip türbedar olmuştu. Hakir üç kere görmüş olup ihtiyar kadının hayır duasıyla nasiplenmiştik. Bu Bursa içinde olan Ebu İshak Kâzrunî'nin makamıdır ki Yıldırım Bayezid Han yaptırmıştır. Deveciler kabristanının karşısında bir dervişler tekkesidir.

Sığır Pazarı evliyâsı ziyareti ve (---) (---) (---) (---) (---).

Ve ona yakın **Davud Baba** ziyareti: Yesevî fukaralarındandır. Gelen giden dervişlere konaklama yeridir.

Hazret-i Çekirge Sultan ziyareti: Eski Kaplıca'da Gazi Hudavendigâr Murad Han Türbesi önünde başka bir fukara tekkesidir. (---) (---) (---) (---).

Şâdî Sultan ziyareti: Emir Sultan yakınında yatmaktadır.

Abdullah Efendi: Kitap telif eden ve bilgili bir kimsedir.

Şeyh Emir Ali Efendi: Halvetî tarikatından nice kerâmetleri görülmüş ârif bir zâttır.

Dünya ve din sultanı, Kâf-ı yakin simurgu, **Sultan Karaca Mecidüddin** (---) (---) (---) .

Karanfilli Dede ziyareti: Bursa'nın batı tarafında Hasan Paşa Kapısı'ndan dışarı Karanfilli Tekkesi'nde yatar.

Sünbüllü Dede ziyareti: Tatarlar Kapısı'ndadır.

Şeyh Ali Mest ziyareti: Tatarlar Kapısı'ndan içeri tekkesinde yatmaktadır.

Hazret-i Şeyh Fazlullah ziyareti: Evliyâların büyüklerinden ulu sultandır.

Molla Arab Cebbarî Hazretleri: Dağ dibinde camii avlusunda gömülüdür.

Subhanî kulübenin sakini, ârif-i billah **Şeyh Zeynüddin Hâfî ziyareti** (---) zamanında

.... (1 satır boş) ....

Mevlânâ Aşçızâde: İlimler deryasıdır.

Hüsameddin Çelebi: Zahiri ve batını tamamlamış muhterem bir zât imiş.

Ve **Hâlis Dede.**

Şeyh Seyyid Ali-i Belhî: Nakşıbendî tarikatından ulu sultandır.

Yoğurtlu Baba: Horasan erenlerindendir.

Hayâlî Efendi: *Hayâlî* kitabının mü'ellifidir.

Hayâlî civarında **Şeyh Aliyyüddin Efendi.**

Din deryasının dalgıçlarının önderi, yakin denizinin özü **Şeyh Tâceddin ziyareti:** (---) (---).

Gavs-ı azam mertebesinde **Hazret-i Zeyneddin.**

Bunlar da te'lif sahibi ilim deryası kimselerdir.

Rabbânî hikmetin madeni, saklı güneş **Şeyh Karamanî ziyareti:** (---) (---) (---) (---) (---).

Şeyh Abdüllatif Efendi ve **Şeyh Hacı Halife:** Bayramî tarikatında ulu sultandır. Ve **Şeyh Abdülaziz Efendi.**

Şeyh Safiyyüddin ziyareti. (---) (---) (---) (---)

Şeyh Muslihiddin-i Rumî oğlu Mu'allimzâde Mehmed: Mânâlar dalgıcı bilginlerden bir çelebi imiş. Te'lifatları değerlidir. Vefatına tarih, Hayâlî güftesiyle;

Makarr olsun ana firdevs-i a'lâ Sene 980 [1572].

Âlim ve yüce zât **Şeyh Hazret-i Seyyid Ali:** Mekkelidir.

Mevlânâ Hasan Çelebi: Tefsirci ve hadisçi büyük âlimlerdendir.

Sadr sahibi imam ve kadri yüce zât **Hızır oğlu Molla Husrev:** *Dürer ü Gurer* sahibi, âlimler sultanıdır. Bunlar da Zeyneddin Hâfî yanında gömülüdür. Orada bir küçük tekkesi vardır. Gayet karanlık ibâdet yeri köşesidir. *Dürer ü Gurer*'i orada yazmıştır. Bu hakir teberrüken o küçük tekke odasında bir hatm-i şerîfi tamam etmeyince dışarı çıkmayıp sevabını Molla Husrev ruhuna bağışladık.

Şeyh Abdüllatif Makdisî: Yıldırım Han imamı idi.

Hızır Şah Efendi: Tefsirci, hadis bilgini ve yazardı.

Sarımsakçızâde Süleyman Efendi: Eski Kaplıca yakınında başka bir nur dolu kabri vardır. Osmanoğulları diyarında ve başka İslâm diyarlarında okunan *Mevlûd-i Şerîf* kitabını bu Süleyman Efendi *[240a]* yazmıştır.

Yıldırım Han Camii yakınında büyük bir mağara içinde nice yüz yıldan beri cenazeler iskelet haline gelmiş olup taptaze açıkta yatarlar, gömülü değillerdir.

Mevlânâ Seydî: Ali torunlarındandır. Bursa mezarlığında gömülüdür.

Yusuf el-Bağdadî oğlu Bağdadîzâde Hasan Çelebi: Güvercin ruhu ten kafesinden kanatlanıp Bursa'da Zeynîler'de konarak orada yuva etti. O makam hâlâ insanların ziyaret yeridir.

Mevlânâ Hüsâmeddin oğlu Mehmed oğlu Hüseyn Hüsâmeddin, meşhur **Kara Çelebizâde:** Emir Sultan Camii önünde gömülüdür.

Muhterem rükn, muhteşem kutup, zamanın zâhidi ve âbidi **Şeyh Mehmed Üftâde Efendi:** Üsküdarlı Mahmud Efendi'nin şeyhidir. Bunlar Celvetî tarikatındandır. Lâkin Mahmud Efendi Celvetî tarikatının kurucusudur. Üftâde Efendi Bursalıdır. Yine Bursa'da İç kale içinde camilerinde medfundur ki büyük bir tekkedir. Vefatına tarih:

Düşdü ıskât-ı bâ ile tarih
Göçdü Üftâde Bursa'nın kutbu Sene 988 [1580].

Kerâmet ve yüksek makam sahibi idi.

Mevlânâ Kemâleddin, meşhur **Bakara Dede:** Amasya yakınında Sonisa kasabasındandır. Önce altmış sene debbağlık (deri işleyicisi) işinde ömür tüketip kendini yetiştirmişti. Ancak secde ilimlerini unutmuştu. Hak hidayet edip Amasya müftüsü Hatib Kasımzâde'den kara heceden başlayıp bir senede Kelâm-ı İzzet'i tamamladı. Yedi senede de nice ilimleri tamamlayıp Bursa Muradiye Medresesi ihsan olundu. Uzun seneler yaşadıktan sonra yüksek makamlar elde edip ciltlerle değerli kitaplar yazmıştır. Hatta *Dede Cöngü* adındaki kitap bu zâtın te'lifidir. Geçici dünyaya Bursa'da veda edince Emir Sultan civarında defnedilmiştir. Vefatına tarih:

Gülşen-i cennât ana me'vâ ola. *Sene 975 [1567/8].*

Mevlânâ Şeyhülislâm Aziz Efendi: (---) (---) Han zamanında müftü idi. Azl olunup Bursa'ya sürüldü. Deveciler mezaristanı yakınında ana yol üzerinde gömülüdür.

Mevlânâ Sâlih oğlu Ali: Vâsi Alisi namıyla şöhret bulmuştu. *Hümâyûnnâme'nin* yazarıdır. Ama nice yazdığı kitapları var ki herbiri birer hazinedir.

Akşemseddin oğlu Şeyh Nurullah: Babasından yüz çevirip Bursa'ya marifet öğrenmek için gitmişti. Odasında kalem-tıraş ile kalem yontarken kalem-tıraş karnına batınca rahat uykusuna yatıp cennet diyarına gitti. Kabri, Zeynîler yakınındadır.

Emir Şah oğlu Abdülganî: Doğum yeri Bolu şehridir. İstanbul kadısı olduğuna tarihtir:

Valî-i seccâde-i şer'-i mübîn Sene 793 [1391].

Vefâtına tarihdir:

Fî cennâti'l-huldı süknân Sene 798 [1396].

Bunlar da Zeynîler'de gömülüdürler.

.... (8 satır boş) ....

Bursa şehri içinde nice yüz bin büyük evliyâlar gömülüdürler ve binlercesini de ziyaret ederek birer Fâtiha-i şerîf ile mübârek ruhlarını yâd ettik. Ama isimlerini bilmediğimizden dolayı yazamadık. Bu yazdığımız sultanlara birer Yâsîn-i şerîf okuyup ruhaniyyetlerinden yardım isteyip yüce himmetlerini rica ettiğimiz *[240b]* bu yazılan sultanlardır. Her birine birer yolla âşinâlık kazanıp Tanrı'ya hamd olsun ilk seyahatimizde bu kadar büyük

evliyâların nur dolu mezarlarını ziyaret ederek türbelerinin eşiklerine yüz sürdük. Himmetleri hazır ola. Bu niyete bütün iman sahipleri ruhu için, Allah rızâsı için, Fâtiha, vesselâm, *Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun.*

Bursa şehri içinde kırk gün kırk gece zevk u safâlar edip tanışıklığını ve hukukunu kazandığımız seçkinler ve ileri gelenlerdir.

Bursa içinde hanedân sahibi velinimetleri ve seçkin maarif sahiplerini bildirir

.... (9 satır boş) ....

1050 Safer'inin 20'inci [11 Nisan 1640] günü yukarıda yazılan velinimetlerimiz ile vedalaşıp nicesi dostluklarında atlarına binerek hakir ve yol arkadaşımız Okçuzâde Ahmed Ağa ile bizi tâ Nilüfer Köprüsü'ne dek getirdiler. Oradan birbirimizle son vedayı edip 3 saatte yine Mudanya kasabası, orada bindiğimiz atları Bursa ayânlarının hizmetçilerine teslim edip yükü hafif bir gemiye binerek ılıman bir havada Mudanya'dan çıktık. Deniz dalgaları bizi ele alıp Urfa mancınığı gibi salına salına çalkaladı. Bir günde canımızdan bıktık. Sonunda;

Amansız, iç yarası Bozburun menzilinin anlatılması

Eski zamanlarda bayındır ve bakımlı bir iskele imiş. Amansız ve rüzgârsız girdaplı bir burunda bulunduğundan bütün gelen giden gemiler elbette girdap gamına düşüp beş on gün ve bir iki ay yatarlar. Malları çürümüş tüccar, esnaf ve gemici taifeleri bedduâ ede ede bu iskele harap olmuştur. İskele başında bir han, birkaç misafirhane, küçük bir camii var; birkaç bakkal, ekmekçi ve bozacı dükkânları var, başka bir yapı yoktur. Lâkin dört tarafında bağ ve bostanları çoktur. İskele başındaki camiin duvarlarının üzerlerinde yolcuların şikâyet yazılarından bir nokta yazacak yer kalmamıştır. Zira her geminin, bu girdaba düşmeyince kurtulması mümkün değildir. Değişik diller üzere türlü türlü yazılar ve güzel hatlar seyreylemek isteyen Bozburun girdabına varıp hatları ve dünya kaç bucaktır o belâ limanın hapishanesini seyr eylesin. Duvarların yüzünde bu gibi nice bin şiirler vardır: Beyt:

Âh elinden Bozburun feryâd elinden Bozburun
Bekleye bekleye seni kalmadı ağız burun

Şiir:

Ey belâlı Bozburun feryâd elinden âh dâd
(---) (---) (---) (---) (---).

Bunun benzeri nice yüz bin rastgele yazılan yolcuların durumunu bildiren şiirler vardır ki insan gülmeden hayran olur. Hakir de iki gün bekledik. Sonunda on beş zarif ve temiz insanlar bir yere toplandık, silâhlarımızı kemerlerimize bağlayıp sıkıntımızı gidermek için doğu tarafına bağ ve bahçeler içinde türlü türlü sulu armutlar yiye yiye yaya olarak üç bin adım gidip;

Armutlu kasabasının özellikleri

(---) nahiyesidir. Naib oturur ve subaşısı Bursa beyi tarafındandır. Kasabası bir düz ovada bağlı ve bahçeli, dağı ve taşı armut ağaçları ile süslenmiş bakımlı bir kasabadır. Ondan dolayı Armutlu derler.

Hepsi 300 adet olan bakımlı evleri tamamen kiremit ile örtülüdür. Bir camii, bir hamamı, üç mescidi, bir hanı ve *[241a]* on adet dükkânı vardır.

Havası ve suyu gayet tatlıdır. Bir gece misafir olduk. Sabahleyin gemiciler haber edince alelacele deniz kıyısına gelerek yine gemiye bindik. Tanrı'ya hamd olsun hafif inbat rüzgârı esip Bozburun girdabından kurtulduk. Bütün gemiler yelkenlerini açıp Katırlı adlı dağın dibinde Bababurnu adındaki mahalde Baba Sultan ruhuna Fâtiha okuyarak elli mil denize çıktık, eyyam mayna edip derya süt liman olup hayretler içinde kaldık. Şiir:

Kalırsa hicr ile girdâb-ı gamda zevrak-ı dil
Ne çâre neyleyeyim rûzigâr elimde değil

sözünce denizin yüzünde serseri gezdik.

Sonunda uygun olmayan hava ile orsa orsa kullanarak ikindi vakti İstanbul kıyılarında beş mil daha gidip;

Ayasdifanaz kasabasının özellikleri

Madyan oğlu Yanko İstanbul'u yaparken bu şehri onun oğlu Aya İstefan yaptırdığı için meşhur galatı ile Ayasdifanaz derler.

Deniz kıyısında bostancıbaşı hükmünde (---) yi subaşılığıdır ve bir yasakçı kolluğu vardır. Eyüp mollası nahiyesi hükmündedir.

Kefere asrında büyük şehir imiş. Emevîoğulları'ndan Süleyman bin Abdullah zamanında Hicretin 92 [711] tarihinde İstanbul'u kuşatıp feth edemeden döndüklerinde Ömer bin Abdülaziz hazretleri bu şehri harap etmiştir. Hâlâ deniz kıyısında 500 kiremit örtülü bakımlı Urum kasabasıdır. Bir zâviyesi, küçük bir çarşısı ve iki kilisesi var. Ama havası gayet tatlıdır.

Burada bütün yol arkadaşlarımız ile gemiden çıkıp bir gece misafir olup sabahleyin buradan yaya olarak kuzey tarafa deniz kıyısı ile 3 saatte;

İskender Çelebi bahçesinin anlatılması

Deniz kıyısında İrem bağına benzer bir hünkâr bahçesidir. Sultan II. Selim Han zamanında İskender Çelebi adlı bir defterdarın bahçesidir ve Mimar Sinan yapımıdır. Daha sonra (İskender Çelebi) çocuksuz öldüğünden dolayı padişahlara geçmiş ve onlara hasbahçe olmuştur. Bahçe ustası ve 200 külâhlı bostancı neferleri vardır.

Şeyhülislâm Hüseyin Efendi ziyareti

(---) tarihinde IV. Murad Han'a, çekemeyen ikiyüzlüler, "Müftü başkasını tahta çıkarmak istiyor" diye Murad Han'a şikâyet ederler.

İskender Çelebi bahçesine sürüldükten sonra arkasınca bostancıbaşı yetişip boğarak şehit eder. Orada gömdüler. Osmanoğulları devletinde ilk defa bu günahsız Hüseyin, Hüseyn-i Kerbelâ gibi şehit olunmuştur. Osmanoğulları devletine öyle bir müftü gelmemiş idi. Kırk bin fetva ezberinde idi. *Allah'ın rahmeti üzerine olsun.*

Onu ziyaret edip bahçe üstadından atlar alıp bütün yol arkadaşlarımız ile binerek deniz kıyısı ile seyrederken eşyalarımızın bulunduğu olan gemi de kürek çekerek geçerdi. Hakir de 1050 Safer'inin 25'inci [16 Nisan 1640] günü Belde-i Tayyibe yani İstanbul'a girdik. O gün kederler içindeki evimize varıp babamızın ve annemizin mübârek ellerini öpüp huzurlarında el bağlayıp durduğumuzda aziz babamız;

"Safâ geldin Bursa seyyahı, safâ geldin" diye buyurdular.

Hâlâ ki bir tarafa gideceğimden bir kimsenin haberi ve bilgisi yok idi. Hakir babama dedim,

"Sultanım, hakirin Bursa'da idiğimiz neden bildiniz" dedim. Buyurdular ki,

"Sen 1050 Muharrem'inin aşurası [02.05.1640] gününde kaybolduğun mübârek gecede nice etkili dualar okuyup ve *Kevser suresi*ni bin kere okuyup o gece rüyamda seni görürüm. Bursa'da Emir Sultan hazretlerini ziyaret edip ruhaniyetinden yardımcı olmasını isteyip seyahat rica edip ağlardın. O gece bana nice büyük evliyâlar rica edip senin seyahata gitmen için izin istediler. Ben de o gece hepsinin rızasıyla sana izin verince Fâtiha okudular. Gel imdi oğul, şimden gerü sana seyahat göründü. Allah mübârek eyleye. Ama sana nasihatim var..." diye elimden yapışıp huzurunda diz çökerek oturup sağ eliyle sol kulağıma berk (kuvvetli) yapışıp nasihata başladı.

Muhterem babamın öğüdü: "Oğul, âdem yoksul olur, Besmelesiz yemek yeme. Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme. *[241b]* Cünüp olup yemek yeme.

Elbisenin söküğünü üstünde dikme. İyi adını kötüye takma ve kötüye yoldaş olma, zararını çekersin."

"Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla basma, dostların ayağına sarkma. Komadığın yere el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, ekmek ve tuz hakkını gözet, nâmahreme bakıp ihanet etme.

Davetsiz bir yere varma, varırsan güvenilir yerde dürüstlere var. Sır saklar ol, her mecliste duyduğun sözleri sakla.

Evden eve dolaşıp söz gezdirme, kınamaktan, koğuculuktan ve çekiştirmekten uzak ol. İyi huylu ol, herkesle güzel geçin, inatçı ve sivri dilli olma.

Senden ulular önünde gitme, ihtiyarlara saygı göster. Devamlı temiz olup yasaklanmış her kötülükten kaçın. Beş vakit namazını kıl, iyi halli ol, ilimle meşgul ol."

Öğüt beyitleri

Sormağa ey yâr, eyleme gel âr
Anla ne kim var ilm-i tamâmı

Fârsî'yi bilgil, ehlini bulgıl
Afsah-ı nâs ol, Arab u Acamı

Vakt-i namaz et, Hakka niyâz et
Hâlıkı yâd et, gözle imâmı

Bildiğin öğret, dersini fikr et
Eyleme hiç red, hâs u avâmı

İlme harîs ol, şuğle enîs ol
Ehl-i celîs ol, görme melâlı

Damla-be-damla, göl olur anla
Sözümü dinle, temm ü kelâmı"

"Oğul, dünya için öğüdüm odur ki, daima zarif olup tok gözlü ol ki oturup kalktığın vezirlere, devlet adamlarına ve büyüklere varıp dünya için bir şey isteme, bu yüzden senden nefret edip seni küçük görmesinler.

Rıza lokmasına kanaat eyle, eline giren malı da israf etme, kanaatle geçin. *"Kanaat tükenmez bir hazinedir"* demişler. Sağlık ve sayrılıkta lâzım olur, dünyalık akçeyi lokma ve hırka için saklayıp nâmerde muhtaç olma. Beyt;

Düşmana kalırsa kalsın dosta muhtac olma tek

Gezip dolaştığın yerde iki yerden gayret kuşağını beline bağlayıp kendini daima koru.

Su uyur, hizmetkâr, gaddar ve hain düşmanlar uyumaz.

Büyük velileri ziyaret et. Bütün ziyaretgâhları, her diyarda olan ovaları, çölleri, yüce dağları ve taşları, ağaçları ve yöreleri özellikleriyle kaydet, havası ve suyunu, görmeye değer eserleri ve kalelerini, fâtihleri, yapıcıları ve büyüklükleriyle yazıp *Seyahatnâme* adıyla bir kitap telif eyle. Sonun hayır olsun.

Düşman şerrinden güvende olup Hak Taalâ yardımcın ve güvencin olup dünyada esenlikte, son nefeste iman nasip edip Peygamber Sancağı dibinde haşr olasın. Bu öğütlerimi kulağına küpe eyle" deyip enseme bir pehlivan sillesi vurarak kulağımı burup "yürü sonun hayır ola, el-Fâtiha" dedi.

Hakir sille sarsıntısından sersem olup gözümü açtım. Evimizin içi pür-nur olmuş. Hemen babamın yine elini öpüp sessizce durdum. Derhâl onu gördüm, babam bir heybe içine bir *Kitâb-ı Kâfiye*, bir *Kitâb-ı Şâfiye*, bir *Molla Câmî*, bir *Kudûrî*, bir *Mültekâ*, bir *Kitâb-ı Kûhistanî*, bir *Hidâye*, bir *Gencîne-i Râz*,

kısacası 12 adet nefis kitaplar ve 200 sikkeli küçük altın harcırah verip;

"Yürü, ne yana gidersen sana desturdur, ama gurbet ellerde tedârik sahibi olup merd ol ve dert ehline yâr ol" buyurup alnımdan öptükten sonra Çarşamba pazarında Abdülahad Efendi'ye götürüp onların hayır dualarını aldık.

Şeyh Mısrî Ömer Efendi, Şeyh Gafûrî Efendi, Şeyh Ehl-i Cennet Efendi, Şeyh Bektaşî Hasan Efendi kısacası on iki büyük şeyhlerin kutlu ellerini öptük.

Her biri "Yürü seyahatini Hudâ mübârek ede" diye himmet buyurdular.

Hudâ'nın emriyle hakirin can gözü açılıp bu zayıf insanda bir çeşit vecd meydana gelip mutlu *[242a]* olurdum.

Oradan evimize geldik. O hafta 1050 Rebiulevvel'inin [21 Haziran 1640] ilk günü akrabalarımızdan Kuloğlu Mehmed Reis'in gemisiyle İzmit'e gitmek için aziz babamızın mübârek ellerini öpüp izin alarak Bismillah ile;

İznikmit vilâyetine gittiğimiz menzilleri bildirir
Hudâ kolay getire. Âmin yâ Mu'în

Evvelâ Cuma gününde Yemiş İskelesi adlı mahalde eşyalarımızı gemiye koyup Cuma namazını Yemiş İskelesi'nde Ahî Çelebi Camii'nde kılarken hatırıma o cami içinde Hazret-i Risâletpenâh'ın rüyamda imamlık edip hakirin mü'ezzinlik ettiği ve fecr namazından sonra Peygamber Efendimizin mübârek ellerini öpüp;

"Şefâ'at yâ Resûlallah" diyeceğime Peygamber Efendimizin meclisinin heybetinden

"Seyâhat yâ Resûlallah" dediğim hatırıma gelip Hudâ'ya hamd olsun seyahat nasip eyledin. Bin bin sana hamd ü sena edip yüzümüzü yerlere sürüp dünyada beden sağlığı ile iyi bir seyahat, son nefeste iman dileyip Cuma namazını kıldıktan sonra gemiye bindik.

Dua ve sena ile demir alıp yelken yırtıp Bismillah ile Kurşunlu Mahzen önünden geçerek Sarayburnu'nu poyraz rüzgâr ile geçip Üsküdar tarafında Kadıköy Burnu'nu, Kalamış Burnu'nu, hünkârın Fener Bahçesi Burnu'nu ve Yelkenkaya Burnu'nu pupa sıyırma eyyâm-ı muvâfık ile giderken,

Darıca Kalesi menzili: İstanbul'dan 80 mildir. Deniz kıyısında bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şeddâdî taş yapı çetin bir kaledir. Limana bakan bir kapısı var. Kale muhafızı ve neferleri yoktur. Ancak içinde 20 kadar kiremit örtülü ev ile bir camii var. Gayrı çarşısı, pazarı ve hamamı yoktur. Kostantin oğlu Acem diyarında Dârâ Şah'ı yenince Dârâ'nın oğullarını burada bir mağara içinde ruhbanların hapsine verip sonra bu kaleyi yapınca ismini "Dârâha" koymuştur. Dârâ oğulları ismiyle anılan güzel bir kaledir.

Daha sonra 827 [1424] tarihinde Çelebi Sultan Mehmed feth etmiştir. Hâkimi Kireççibaşıdır ve (---) vakfı subaşılığıdır. Gebze kazasına bağlıdır.

Aşağı varoşunda 300 kiremitli güzel evler, bir cami, bir han ve hamamı ve sokakları vardır. Limanı gayet güzel ve rahat olduğundan Gebze şehrinin iskelesidir. Gebze bunun kuzeyinde dağlar üzerinde bir saat uzaklıkta Bağdad ve Erzurum yoludur. Bu kaleden demir alıp eyyâm olmayıp süt limanda bütün gemiciler kürek çekerek 20 milde,

Dil İskelesi menzili: Konya, Halep, Şam ve Mısır'a giden hacılar ile tüccar ve ziyaretçilerin tamamı bu iskelede at kayıklarına binip bir mil karşı tarafta bulunan Hersek diline geçerler. Zira bir boğazdır. Doğu tarafı seksen mil büyük bir körfezdir ki bu körfezin bittiği yerde İzmit şehri vardır. Ancak bu Gebze dili iskelesinde iki eski han, iki ekmekçi dükkânı, bir bozahane, iki bakkal dükkânı ve bir çeşmesi var. Çeşmenin tarihi:

Yoluna Sultân Murâd-ı Gâzî'nin bu çeşmeyi
Mustafâ Ağa-yı ser-bostâncıyân etdi sebîl

Seyr edenler dediler lafzen anın târîhini
Etdiler bin kırk sekizde Kevser'i bunda sebîl

İçme Suyu menzili: Burada demir bırakıp bütün dostlar ile taşra çıktık, deniz kıyısında çadırlarımızı kurup dostlarımızla eğlenceye ve keyfe daldık.

Müshil özelliği taşıyan İçme suyu: Her sene Temmuz ayında yani kiraz mevsiminde, bütün İstanbul'dan ve diğer bölgelerden binlerce insan gelip burada toplanırlar. Çadırlarını kurduktan sonra saz söz meclisleri tertip ederler, eğlenirler ve içerler. Böylece kırk gün kırk gece deniz kıyısında top, tüfenk ve fişenk

şenlikleri ve eğlenceleri olur ki dillerle söylemek ve sözlerle anlatmak mümkün değildir.

Dert sahibi olup da hasta edici ve sağlığı bozucu rahatsızlıklara yakalanmış olanlar, burada üç gün üç gece bu İçme suyundan içince Allahu Taala'nın emriyle ve izniyle kusmaya başlayıp sarı sarı ve yeşil yeşil safra, sevda (kara safra), balgam ve diğer usareler çıkarır ki pis ve kötü kokusundan dolayı insan ölüm mertebesine varır.

Bazı insanların da alt tarafından safra, sevda, usareler, kara balgam, namazbur (abdestbozan), okran ve sıranca isimli çeşitli hastalıkların sebebi olan şeyler çıkar ki, insan yeniden hayat bulur. Bazı insanlardan, benzetmek gibi olmasın, tespih gibi dizilmiş çıkınca çıkınca şeyler çıkıp kırkar ellişer boğum bağırsak gibi çıkılar çıkar, bunları çalılara sererler, gelip gidenler bakıp seyrederler. Acep hikmettir ki bazı çıkıları *[242b]* yarınca içinden nice yüz siyah başlı kurtlar ve kelebek gibi rahatsız edici haşerâtlar çıkar.

Bu İçme suyu bir yalçın kayadan kaynayıp çıkar. Berrak ve yumuşak sudur, ancak biraz acıdır.

İçme suyunun nasıl içilmesi gerektiği: Öncelikle üç gün asla tuzlu ve canlı kısmı yiyecekler (hayvansal gıda) yemeyip perhiz edilmelidir.

Dördüncü günün sabahı ve akşamında birer fincan su içilmelidir. Ancak kişi kendini sıcak tutmalıdır.

Üç gün bu hâl ile vücudunu haberdar edip muğlab içmiş gibi olur. Bundan sonra üç gün dahi üç sefer daha bu sudan içilmeli ve tuzsuz piliç maslukası suyu içilmelidir.

Tamam on beş amel ettikten, alttan ve üstten faydaları görüldükten sonra limon sulu ekşi çorba içilerek amelini kesmesi gerekir. Bundan sonra nice faydaları görülür.

Buradan gemilere binerek karşı tarafta bulunan Yalova ılıcalarına gidip orada hamamlara girince bütün halk sıhhat bulup beyaz inci tanesi gibi düzgün uzuv sahibi olurlar. Gerçekten iyi özellikleri olan içme suyudur. Bu yerlerde yedi gün zevk ettikten sonra yine gemilere binerek, yine kürek çekerek yarım saatte;

İnehacı Köyü: Deniz kıyısında bir mescitli ve 60 evli bir Müslüman köyüdür. Bir değirmeni var.

Buradan yine sekiz saat kürek çekerek;

Zeytunburnu Köyü: İzmit toprağında bir iskeledir. Yapılardan bir eser yoktur. Yeniçeri ağalarına mahsus gemiler bu iskelede yüklenir. Dağlarında mamur köyler vardır. Oradan eyyâm-ı muvâfık ile o körfez içre iki yanındaki mamur yerleşim yerlerini seyr ederek 8 saatte;

Makedonin Kalesi yani İznikmit Kalesinin özellikleri

Yunan dilinde *Aleksandıra* yani *İskender Tarihi*'nde İskender-i Yunan, Hazret-i Peygamber'den 882 sene önce bu Makedon şehrinde dünyaya gelmiştir. Amma Filikos oğlu İskender Rumeli'nde Kavala'da doğmuştur.

Bu dünyaya dört İskender gelmiştir, Yunanlıların sözüne göre. Ama bu İzmit'te dünyaya gelen İskender ünlü büyük bir padişah olup İzmit'i öyle mamur edip sağlam bir kale yapmıştı ki İstanbul'a denk bir kale idi. Hâlâ yapılarının kalıntıları, burçları ve bedenleri açık seçik bellidir. Onun için İzmit'e Yunan tarihlerinde *Makedonlu İskender* derler. Temmuz ayında İstanbul karşısında İskender Çamlıca dağında yaylalanırdı. Hâlâ Üsküdar, İskenderî'den bozulmadır.

İzmit'in doğu tarafında Sapanca Gölü'nü İskender kesip İzmit Körfezi'ne karıştırdı. Sakarya Nehri'yle Karadeniz ve İzmit Körfezi arasında Kocaeli şehri ve İzmit bir ada gibi kaldı.

Nice müddet İzmit ada olup daha sonra İstanbul Tekfuru Keştantış Sapanca Körfezi'nin yolunu kapatınca İzmit ada olmaktan kurtuldu. Ama yine Osmanoğulları dilese Sapanca Gölü'nü İzmit körfezine katsa bir kantar odun beş akçeye ve bir tahta iki akçeye olup bütün İzmit gemileri tâ Düzce pazarına varıp yanaşıp o mahal canlanır ve iskele olurdu.

Beri taraftan bu İzmit Kalesi İstanbul Rumu keferesi elinde iken 731 [1331] tarihinde Orhan Gazi feth etmiştir. Ama fethinde zorluk çektiğinden feth ettikten sonra kalesini yer yer yıkmıştır ki bir daha küffâr açgözlülüğe kapılıp cehennem yurdu etmek arzusuna düşmeyeler. Hâlâ o zamandan yıkıntılardan kalan deniz kıyısında dört köşe, bir kapılı, büyük bir kule sığınma yeri var. Bir dizdar (kale muhafızı) ve 10 neferatı var. İçinde bol miktarda gemi yapımcıları için keresteler vardır, başka şey yoktur.

Orhan Gazi denizler gibi asker ile bu kaleyi ilk defa kuşatmaya Koca Bay'ı kumandan edip "İznimdir var git" buyurmuşlar. Kale feth olunca ismine "İznim git" demişler. İzmit, "İznim

git"den bozulmadır. Bazıları İznikmit derler, bir kısım insanlar İzmigit derler. Fetihten sonra Koca Bay yine kumandan olup Kalipo vilâyetini feth edince ismine Kocaili dediler. İzmit o amber kokulu temiz toprakta kurulmuştur ki her tarafı İrem köşesi bir diyardır.

Daha sonra Fâtih Sultan Mehmed Han, Anadolu eyaletini yazdırdığı sırada bu İzmit'i Anadolu eyaletinde kaydettirip sancak yazmıştır. Birkaç kere zamanımızda üç tuğlu vezirlere arpalık şeklinde verilirdi.

Padişah tarafından *[243a]* hâss-ı hümâyûnu 26.526, zeamet 25, timar 187, çeribaşısı ve alaybeyisi vardır. 300 akçe şerîf kazadır. Ve (---) nahiyedir.

.... (1.5 satır boş) ....

Kadısına senelik 5.000 kuruş, paşasına 20.000 kuruş olur. Mamur ve şenlikli büyük bir şehirdir. İskelesi sanki Mısır iskelesidir ve zengin bezirgânlar vardır. Yeniçeri serdârı, sipah kethüdayeri, müftüsü, nakibüleşrafı, seçkinleri ve ileri gelenleri gayet çoktur. Çoğu kereste bezirgânlarıdır. Çeşit çeşit kıymetli kumaşlar giyer muhteşem yeniçeri oturakları ve korucuları vardır.

Bu şehirde tamamı 3500 donanımlı ve süslü tabaka tabaka bağlı ve bahçeli mamur ve bakımlı kırmızı kiremit örtülü evler vardır.

Bunların en büyüğü Bağdad fâtihi Sultan IV. Murad Sarayı; bağ ve bahçeli büyük bir saraydır ki anlatılmasında dil âciz kalır. Hâlâ padişahlara mahsustur.

Bahçe üstadı ve 200 adet bostancı neferatları vardır. Bundan sonra Paşa Sarayı, Altıntopoğlu hanesi, Serdâr Solak hanesi (---) (---) (---) mamur saraylardır.

Hepsi 23 mahalledir. Üç mahallesi kefere ve bir mahallesi Yahudilerdir.

Tamamı 23 mihraptır.

Bunların en eskisi çarşı içinde **Mahkeme Camii,** bir minareli (---) örtülüdür, kalabalık cemaati vardır.(---) (---) yapısıdır.

Ve deniz kıyısında **Pertev Paşa Camii,** selâtin camii gibi kurşun kubbeli ve bir minareli aydınlık camidir. Süleyman Han veziri Pertev Paşa yedi sene hakim olup inşa etmiştir. Gayet aydınlık ve süslü tatlı bir camidir ki Koca Mimar Sinan yapısıdır.

Ve **Mehmed Bey Çamii** ve **Alâeddin Bey** ve **Abdüsselâm Camileri** Mimar Sinan yapısıdır.

Bu camilerin dışındakiler mescitlerdir. Dârülhadis, medrese ve darulkurrâ yoktur.

Tamamı (---) hamamdır. Bunlardan **Pertev Paşa Hamamı**, suyu, havası, yapısı ve giyecekleri güzeldir, seçkin tellâkları ve yakışıklı hizmetçileri vardır.

Suyu güzel **Rüstem Paşa Hamamı**, bu da Pertev Paşa gibi Mimar Sinan Ağa yapısıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Tamamı (---) handır. Ama bunlardan donanımlı **Pertev Paşa mihmansarayı**, 70 ocak gelen giden yolcular için handır ki bütün yapısı kârgir toloz kubbe ve kurşunlu büyük handır, ve (---) (---) (---). Bunlardan başka tüccar hanlarıdır. Evvelâ;

.... (1.5 satır boş) ....

Bu hanlardan başka İskele başında tamamı 200 adet kereste ve başka malların konduğu mahzenler vardır.

Tamamı 1100 adet çeşitli san'at erbabının dükkânları vardır. Ve kırk adet münakkaş kahvehaneleri vardır. Serdâr kahvesi (---)

.... (1 satır boş) ....

Bunlar tâbî civanlarıyla meşhur kahvelerdir. Ama bu şehrin kârgir yapı bedesteni yoktur. Lâkin tüccar hanlarında bütün değerli ve pahalı şeyler bol miktarda bulunur. Hünkâr Sarayı yakınında tersane-i âmiresi vardır.

Bu şehrin bütün evleri yüksek bayırlar üzerine kurulu olup pencereleri kıble tarafında denize bakar. Bütün sokakları tamamen beyaz taş ile kaldırım döşelidir. Bütün hanelerinin enseleri dağlardır ve dağlar üzere bağlardır. Suyu ve havasının tatlılığından halkı sağlardır ve yüzlerinin renkleri ağlardır.

Bu şehrin yiyeceklerinin, içeceklerinin ve yetiştirdiklerinin beğenilenleri:

Şehrin doğu tarafında olan dağlara ağaç denizi derler, insan kaybolur. Allahu Taala'nın emriyle orada öyle büyük ağaçlar var ki göklere başlarını uzatıp her birinin gölgesinde 10.000 koyun gölgelenir, güneş tesir etmez, hadsiz, sınırsız dağlardır. Bu ağaçlı dağlar içinde çeşit çeşit tahtalar biçilir. Bıçkı değirmenleri vardır ki anlatılması mümkün değildir. Mısra:

"Şenîden ki bûd mânend dîde" (İşitmek, görmek gibidir.) sözü uyarınca ibret verici akarsu değirmeni çarklarıdır.

Bu dağlarda bordınar direk keserler ve ellişer arşın boyunda çapa direk keserler, Rumeli ve Balkan direkleri meşhurdur.

Bundan başka İzmit körfezinin tamam olduğu yerde deniz kıyısında tuzlası meşhurdur. *[243b]* Lezzetli tuz olduğundan başka tuz emini vardır.

Ve şehir içindeki camilerde ve çeşmelerde akan eden Paşasuyu hayat suyundan nişan verir, bu da meşhurdur. Ve beyaz kirazı ve kızıl elması da meşhurdur.

İzmit'in ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ şehrin batı tarafında **Şeyhzâde** (---) **Efendi**, Bayram Paşa şeyhi idi. Halvetî tarikatında tarikat öncüsü ulu sultan idi. Hatta kâf ilminde yetişkin ve söz sahibi idi. Bütün fukaralarına hırka ve lokma paralarını verirdi, bir yerden belirli gelirleri yok idi.

.... (2.5 satır boş) ....

Ziyaret ettiğimiz bu sultanlardır. Himmetleri hazır ve nazır ola. Bu şehir içinde akrabamız Kuloğlu Mehmed Çelebi hanesinde on gün zevk ü safa edip nice ahbaplar ve dostlar ile karşılaştıktan sonra yine gemiye binip denizin karşı tarafında üç mil uzaklıkta,

Baş İskele menzili:

.... (25.5 satır boş) ....*[244a]*

Buradan yine gemiye binip 30 mil,

Dil İskelesi menzili: Karşı tarafına Gebze dili derler. Bu dil Hersek tarafında gerçekten deniz içine girmiş bir dildir. Hudâ'nın hikmeti,

Dil'in yaratılmasının sebebi: Bir gün bir dünya gezgini, Orhan Gazi zamanında bu mahalle gelip gemicilere;

"Oğullar beni karşı tarafa geçirin" der.

Gemiciler dervişi karşı tarafa geçirmeyip giderler. Hemen gönlü yaralı, bilgin ve ârif-i billah derviş eteğine toprak doldurup;

"Biz karşıya Allahu Taala'nın emriyle böyle geçeriz" diye eteğinden toprağı denize döktükçe deniz kara olup yürüyerek geminin ardı sıra yürür. Gemiciler bu hâli görüp;

"Meded sultanım boğazı doldurup ekmeğimize mâni olup İstanbul'dan İzmit'e gemiler geçmez olur. Lütf edip gemimize girin" diye rica ederler.

O zât da 12.000 adım kadar denizi dil gibi doldurduktan sonra gemiye girerler. Hâlâ onun için dil derler, bir sivri kumsal burundur.

Ve derviş hazretleri karşı tarafa geçip kerâmet gösterip halini açığa vurdukları için derhâl temiz ruhlarını Hakk'a teslim eder. Gebze Dili iskelesi hanı yakınında Dil Baba Dede medfundur. *Sırrı mukaddes olsun.*

Bu anılan Hersek dili yakınında büyük bir han vardır, gelenler ve gidenler onda konuk olup karşı taraftan kayıkların gelmesini beklerler. (---) tarihinde Hersekoğlu Ahmed Paşa, Fâtih'in veziridir, o han onların yapısı olduğundan Hersek dili derler bir burundur. Daha sonra bu dilden geminin yelkenlerini açıp 50 milde,

Kara Yalova Kalesi menzilinin anlatılması: Kalesi ve şehri tekfur kral kızı (---) (---) adındaki bir prenses yapısıdır. (---) tarihinde Osman Gazi fermanıyla Kara Yalvaç oğlu feth ettiğinden Yalova derler. Feth etmede zorluk çektiğinden kalesi yıkılmıştır, bazı yerlerde temellerinin kalıntıları bellidir.

Yıldırım Han zamanında Bursa sancağı hükmünde yazılmıştır. 150 akçe kazadır. Yeniçeri serdârı ve subaşısı vardır. Şehri tamamı 700 evdir, baştan başa kiremit örtülü, bağlı ve bahçeli, bakımlı fukara evleridir.

Ve yedi mihraptır, çarşı içinde bir minareli ve kiremit örtülü çok cemaati olan camidir. (---) (---) yapısıdır.

Bir hamamı, 3 hanı ve 40-50 dükkânı var. Deniz kıyısındadır, ama suyu ve havası ağır, sıtma yurdu, yoğurtlu, bakımlı bir kasabadır.

Bol ve çeşitli meyveleri gayet güzeldir. Bu kasabayı gezip dolaştıktan sonra orada arabalara binip kıble tarafına 5 saat gidip,

Kaplıca menzili: Bir ıssız dağlık içinde asla güneş tesir etmez bir ağaçlık yerdir ki her tarafında birer köşe ibâdethane hüzün kulübeleri vardır. İki yüzden fazla çadırlar var. Biz de çadırımızı bir köşede kurup sohbete başladık. Daha önce yazılmış olan Dil İçmesi'nde müshil su içenler elbette buradaki sıcak su ılıcalarına

gelip sağlıklarını kazanırlar. Yüksek bir dağ içinde ılıcalardır. Yanko bin Madyan zamanında yapılmıştır.

Kaplıca'nın yapılmasının sebebi: Yanko kızı Aline adındaki kadın uyuz hastalığına yakalanarak kaş ve kirpikleri dökülünce cascavlak tıraşlı ışığa dönüp cüzam ve miskin olur. Başvurulan bütün eski hekimler kıza ilâç bulmaka âciz olup sonunda hava değişimi için o kızı İstanbul'dan bu dağlara bırakırlar.

O kız da bu yüksek dağlar içinde başıboş gezerken bu ılıca suyuna rast gelip ondan içer. Birkaç günde uyuzları kara kara yanıp söner.

Kıza malum olur ki o suda özellik vardır deyip her gün sudan içerek suya girip kırk günde vücudu inci tanesine döner.

Babası Yanko'dan adamlar gelip kızı bu hâlde görünce İstanbul'da Yanko'ya müjde ederler.

Kızı görmeye bu şifa yurduna gelip kızını görünce Tanrı'ya şükreder. Bu ılıca üzerine altı adet büyük kubbeler yapıp daha nice hayır eserleri inşa eder. Hâlâ iki kubbesi bellidir.

Bir kubbe içinde büyük bir havuz vardır. Suyu gayet sıcaktır. Ama soğuk su karıştırınca ılık olur. Gayet faydalı ılıcadır. Her sene kiraz mevsiminde bu dağlar insanoğulları ile bu ılıcaların hatırı için mamur olur. Dinlenip eğlenecek yerdir. *[244b]* Burada tam bir hafta zevk u safâ edip yine arabalara binerek 5 saatte,

Samanlı Kalesinin anlatılması: (---) tarihinde Osman Gazi fethidir, Samanlıoğlu eliyle. Bundan dolayı Samanlı derler. Allah'ın emriyle saman da çok olur. Deniz kıyısındaki kalesi harap olmuş. Ancak 150 haneli, bağlı ve bahçeli mamur kasabadır. Bir camii, üç mescidi ve birkaç küçük alış-veriş yerleri vardır. Yalova nahiyesidir. Bunun da havası ağırdır.

Buradan yine gemiye binip 20 milde,

Heybeli Adası: Dokuz mil kuşatır, bağlı ve bahçeli, hayat suyu kuyulu ve alaca alaca tavşanları var bir mamur adadır. Daha önce Bursa'ya giderken anlatılmıştır. Buradan altı milde;

Tavşanlı Adası: Mamur değildir. On bir mil kuşatır adadır. Başka adaların keçileri buradadır. Ve alaca tavşanları çok bol olduğundan Tavşanlı Adası derler. Rakıta ağacı bu adada yetişir. Buradan kalkıp sekiz milde kürek çekerek,

Burgazlı Adası: (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed'e itaat ettiler. Kalesi deniz kıyısına yakın bir yalçın kayalar üzere dikdörtgen bir şeddâdî yapı küçük kaledir. Adası 11 mil kuşatır

verimli bir adadır. Kalesi olduğundan Burgaz Adası derler. Türkçede kaleye burgaz derler.

300 adet bağlı ve bahçeli ve hayat suyu kuyulu evleri vardır. Bu da bostancıbaşı hükmündedir ve bir yeniçeri yasakçısı vardır. Ve (---) (---) olduğundan subaşısı vardır.

Bütün halkı Urum keferelеridir. Mamur kiliseleri vardır. Keçisi ve tavşanı gayet çoktur. Dağlarında bağlarının hesabı yoktur. Ve halkı gayet zengin reislerdir.

Yanvan Tarihi'nde yazdığı üzere bir kere İspanya küffarı İstanbul'u Yanko bin Madyan'dan sonra işgal edip yakıp yıkıp yağmalarlar. Ayasofya Kilisesi'nde olan bütün değerli heykelleri ve nice bin hazine değerinde mücevherleri alarak gemilere koyup İspanya memleketine giderken Allah'ın emriyle büyük bir fırtınaya yakalanıp İspanyalıların 700 pâre gemileri bu Kızılada-ların aralarında tamamı denizin dalgalarından parça parça olup kafirleri sulara gömülür. Daha sonra bu Kızılada adası, Heybeli Adası, Tavşanlı Adası ve Burgazlı Adasının keferelеri batan gemilerden o mal ve eşyaları çıkarıp Kârun hazinelerine sahip olurlar. Bugün bu ada keferelerinin zengin olmalarının aslı odur, diye yazmışlar. Oradan 16 milde,

Kınalı Adası: Sekiz mil kuşatır mamur adadır. Yüz haneli bir kefere köyü vardır. Dağlarında bağları vardır ve ekin de olur. Bir manastırı vardır. Buradan on mil gidip,

Kızılada adaları: Yirmi mil kuşatır bir mamur adadır. 200 mamur Urum haneleri vardır. Dağları kızıl kızıl olduğundan Kızılada derler. Üsküdar toprağına yakındır. Bir kilisesi, bağları, bahçeleri ve dört tarafında balık dalyanları vardır. Bu adalar büyük küçük yedi adadır. Hepsi bostancıbaşı hükmünde olup Kapdan Paşa eyaletidir. Ona hâs olarak ayrılmıştır. Yardımcılarından subaşıları ve birer yeniçeri yasakçıları vardır.

Bu yedi adacıklar İstanbul'a 18 mildir. İzmit boğazıyla Yalova önünde dizilmiş adalardır.

Bu hakir dahi bu yedi adet adacıkların aralarında yedi gün eyyâmsız serseri gezip seyrederdik.

Sonunda Cenâb-ı İzzet dokuzuncu gün bir uygun hava verip 1050 [1640] (---) başlarında İstanbul'da Odunkapısı'na gelerek anne ve babamızla buluşup mübârek ellerini öptük, İzmit hediyelerini verip hayır dualarıyla nasiplendik.

Daha sonra İstanbul içinde bir müddet zevk u safâ edip muhterem babamızın dünya ve âhiret oğulluğu Ketenci Ömer Paşa Trabzon valisi olunca babamız Ömer Paşa'nın kapı kethüdası olup hakiri bile Trabzon'a gönderdi.

1050 Cemâziyelâhir'inin birinde [18 Eylül 1640] Batum vilâyeti, rahatlıklar şehri Trabzon'a gittiğimiz menzilleri ve beldeleri bildirir [245a]

Evvelâ bütün dostlar ile vedalaşıp Unkapanı'nda Trabzonlu Fırtıloğlu'nun dikmeli karamürseline Bismillâh ile binip lodos rüzgârıyla 3 saatte;

Yeniköy menzili: Birinci ciltte bu kasabanın özellikleri ayrıntılarıyla yazılmıştır. Bu şehrin peksimatı meşhur olduğundan 500 kantar peksimat, zahire ve 10 sandal sufra toprağı alıp ondan yine lodos rüzgârıyla 7 saatte;

Kavak Kalesi menzili: Bu da birinci ciltte anlatılmıştır. Kavak'ın Sultaniye Kalesini (---) tarihinde Bağdad fâtihi Murad Han'ın yaptırdığı da yine birinci ciltte anlatılmıştır.

Bu Kavak kasabasında bir gün konaklayıp bütün yolcular ve bütün Ömerpaşalılar gelip kuşluk vaktinde demir alarak yelken yırtıp bütün işlerimizi Cenâb-ı İzzet'e ısmarlayıp *"mütevekkilen alallah"* deyip tatlı rüzgâr ile Karadeniz Boğazı'ndan dışarı çıkınca dua ve sena ile Fâtiha suresini okuyup Anadolu kıyılarını gözleyerek üç mil gidip,

İrve İskelesi menzili: Kocaeli sancağı hududunda nahiye ve subaşılıktır. İskelesi başında bir cami, bir han, 40-50 mahzen ve 100 adet kiremitli, bağlı ve bahçeli evleri vardır. Kıblesi ve doğu tarafı bağlı ve bahçeli dağlar ve sık ağaçlı ormanlardır. Burada sulanıp yine Anadolu kenarıyla Tanrı'nın hikmeti rüzgârsız sandallar ile kürek çekerek 36 milde,

Şile kasabası menzilinin anlatılması: Kocaeli sancağı toprağında kazadır ve paşa hâssıdır. Yeniçeri serdârı vardır. Tamamı 600 mamur kiremitli güzel evler ile bezenmiş ve her hanesi bağ ve bahçeler ile donatılmıştır. İskele başında (---) camii var, kiremitli ve bir minareli camidir. (---) (---)

Kefken kasabasının anlatılması: (---) var. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). Hamamı, hanları ve (---) adet dükkânları var. O kadar kasaba mamur değildir. Ancak Kocaeli iskelesidir. Kefken'den 100 mil gidip,

Kerpe Adası: Fırdolayı çevresi (---) mil kuşatır bir adacıktır. Ama şehir ve haneleri bu kadar. Kocaeli sancağı toprağına bir mil yakın adadır. Yine Kocaeli içinde Kandıra kasabasına 4 saat yakın adadır.

Kandıra, dağlarda bağlı ve bahçeli, cami, han ve hamamlı ve derli toplu çarşısı olan kasabadır. Sakarya Nehri, bu kasabanın kenarında Karadeniz'e karışır. Sakarya Nehri, Kütahya dağlarında (---) dağından doğup İzmit kasabalarından Geyve'ye ve (---) (---) (---) (---) uğrayıp bu Kerpe kasabası yakınında Karadeniz'e karışır.

Buradan yine rüzgârsız kürek çekerek (---) mil gidip;

Akçaşar'ın özellikleri: (---) (---) toprağında voyvodalıktır. 150 akçe şerîf kazadır ve yeniçeri serdârı vardır. Eski zamanlarda suyu ve havası güzel büyük bir şehir imiş. Ahmed Han zamanında Kazak keferesi ateşlere yakmıştır. Hâlâ 600 bağlı ve bahçeli Etrâk haneleridir. Nicesi kiremitli ve bazıları tahta örtülü hanelerdir.

Çarşı içinde (---) camii; kiremitli ve bir minareli mezgittir. Bu diyarda camiye mezgit derler. Ve (---) (---) (---) (---) camii, diğerleri mescitlerdir.

Tamamı 40 adet dükkânları vardır. Bedesteni yoktur. Bir hamamı ve üç hanı vardır. Daha önceleri hanın biri kurşunlu büyük han imiş. Hâlâ kasabası o kadar mamur ve bakımlı değildir. Bolu şehrinin iskelesidir. Deniz kıyısında baştan başa yetmiş adet mahzenler var ki hepsi kereste ve çam tahtalarıyla dolu mahzenlerdir.

Bu şehrin kıblesi ve doğu tarafı dağlardır, dağlar üzere bağlardır. Havasının güzelliğinden halkı sağlardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Karadeniz Ereğlisi'nin anlatılması:

.... (2.5 satır boş) ....

Çoban kulesinin anlatılması: Yalçın kaya üzerinde mükellef kaledir. Ama içinde yaşayanı, kale muhafızı ve neferatları yoktur. Kale yakınında kaleyi yapanın beyaz taştan bir heykeli var, sanki canlıdır.

Sonra **Kaliboz** Nehri, **Tufadar** Nehri ve **Bartın** Nehrini geçtik. **Bartın** Nehri büyük çaydır. Mısır gemileri girip yüklenir. (---) dağlarından (---) (---) (---) (---) (---) *[245b]*

Bartın Kalesinin özellikleri: Ceneviz keferesi yapısıdır. (---) toprağında ve (---) nahiyesidir ve 18 mil içeri bir körfezin bitimindedir.

.... (1.5 satır boş) ....

Bartın'dan 18 mil kuzey yönüne gidip,

Amasra Kalesinin özellikleri: Rum kayseri yapısıdır. (---) tarihinde Kastamonu sahibi (---) feth etmiştir. Onun elinden (---) tarihinde (---) (---) fethidir, (---) (---) eliyle. Bolu sancağı toprağında voyvodalıktır. Kalesi, deniz kıyısında yüksek bir tepe üzerinde, uzunlamasına dörtgen şeklinde sağlam ve güvenli bir kaledir. (---) bakar (---) kapısı var.

Kale içinde toplam (---) bakımlı evler vardır ki (---) örtülüdür. Bu kaleyi bir kaç kere uğursuz Rus vurmuş, ancak bir zafer elde edemeyerek hüsrana uğrayıp gitmişlerdir. Hendeği yoktur, ama kale muhafızı, neferleri, yüz elli akçe kadısı ve yeniçeri serdârı vardır.

Kale içinde cami ve mescidi (---) (---) (---) (---) (---) vardır, ama medresesi, imareti, Kur'an ve hadis öğretilen yeri yoktur. Lakin donanımlı çarşısı vardır.

Sinop Kalesi, bu Amasra'nın doğu tarafındadır. İkisinin arası karadan beş konaktır, denizden araları yüz mildir.

Bu Amasra, Karadeniz Ereğlisi'nin doğu tarafındadır. İkisi arası karadan dört konaktır. Amasra ile Ereğli arası denizden 50 mildir.

Bu şehrin bağ ve bahçesi, çeşit çeşit meyvesi, suyu ve havası, sevimli erkekleri ve güzel kadınları herkesçe beğenilir.

Bu şehrin iki tarafında, biri doğusunda ve biri batısında büyük limanları vardır ki sekiz rüzgârdan güvende, iyi yatak, sığınılacak yer, has limandır. Doğu tarafındaki limanın sahasında suyu, havası ve yapısı güzel, gönül açıcı bir hamamı vardır.

Varoşu (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

İskele başında mahzenleri mamurdur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve

.... (1 satır boş) ....

Amasra'nın ziyaret yerleri: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Buradan Kuyu Nehri, Bolu ile Kastamonu sancağı arasında sınırdır. Buradan Geduz Limanı'na varıncaya kadar 40 mildir.

Buradan Kerempe Limanı'ndan Kerempe burnu Sinop gibi bir burundur, oraya varıncaya kadar 70 mildir, bu kayalarda ibret verici hatlar (yazılar) yazılmıştır (---).

İnebolu Kalesinin özellikleri: Ceneviz keferesi yapısıdır. Kastamonu hakimi Dânişmendoğulları'ndan (---) (---) fethidir. Ondan sonra (---) tarihinde Osmanoğulları'ndan (---) (---) fethidir, (---) (---) (---) eli ile. (---) (---) (---)

Kastamonu toprağında subaşılıktır ve 150 akçe şerîf kazadır. Yeniçeri serdârı, kale dizdarı (muhafızı) ve neferatları vardır. Kalesi deniz kıyısında (---) beşgen şekilli sağlam bir yerdir ki diller ile anlatılmaz. (---) kapısı var, (---) tarafına bakmaktadır.

Kule içinde tamamı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) taşrada varoşu (---) tamamı (---) mahalle ve hepsi (---) camidir. Çarşı içinde (---) camii (---)

.... (1 satır boş) ....

Mescitleri, (---) adet hanları ve hamamı (---) (---) vardır. Tamamı (---) dükkândır. (---) (---)

.... (1 satır boş) ....

Kastamonu iskelesidir. Bu şehrin doğu tarafında Kastamonu iki merhale yerdir. Limanı yok açık yerdir (---) (---) (---) (---) (---).

Yiyecek ve içeceklerinin beğenilenleri (---) (---)

.... (1 satır boş) ....

Ziyaret yerleri

.... (1 satır boş) .... *[246a]*

Buradan kalkıp Tanrı'nın hikmeti yine rüzgârsız, deniz kenarından (---) mil gidip kürek çekmekten gemiciler bıkıp Sinop burnu belli oldu ama sonunda,

Şatırköyü menzili; önüne demir atıp bütün yolcular taşra çıktılar. Deniz kıyısında büyük kasaba gibi bir mamur köydür. Kastamonu toprağındadır. Dağları balkanlı, büyük ağaçlı yüksek dağlar olduğundan kerestesi çok bol olup büyük gemiler yapılır. Halkı tamamen marangozdur.

Buradan kuzey yönüne yine deniz kıyısı ile altmış mil,

İstefan Köyü: Bu da deniz kıyısında bağlı ve bahçeli, Kastamonu hükmünde kasaba gibi büyük köydür. Bütün evleri kiremit yerine kayağan taşı örtülüdür. Buradan (---) mil (---) (---) (---).

Eski ve güzel şehir yani Sinop Kalesinin anlatılması

Hicretin 92 [711] tarihinde Emevîoğullarından Abdullah [Abdülmelik] oğlu Süleyman fermanıyla kız kardeşinin oğlu Ömer bin Abdülaziz İstanbul'u kuşatıp fethedemeden döndüklerinde bu Sinop Kalesini de kuşatıp burayı da feth edemeden geri döndüler.

Sinop (---) 'dan bozmadır, (---) yapısıdır. Kastamonu hakimi Ulu Beğ (---) fethidir. Ondan 796 [1394] tarihinde Yıldırım Bayezid Han fethidir. Gayet sarp, sağlam ve dayanıklı kale olduğundan Rum keferesi elinden üçüncü kuşatmada zorluk ile feth oldu.

Kastamonu eyaletinde serbest, muaf ve müsellem *mefrûzu'l-kalem ve maktûu'l-kadem* zeamettir. Kale muhafızı, kumandanı, kale neferatları, 300 akçe pâyesiyle kadısı, şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayân ve eşrafı vardır.

Çoğunlukla halkı tüccar, marangoz ve kara ve deniz tüccarlarıdır. Bir fırkası halk, bir kısmı âlimler ve şeyhlerdir. Halkı çoğunlukla çuka ferace ve bogası hil'at giyerler.

Bilginler bu şehri 17. örfi iklimde bulmuşlar. Kıble ve doğu tarafı dağları baştan başa bağlardır. Doğu yönünde Kastamonu şehri üç günlük yoldur.

Bu şehir Karadeniz'in Anadolu tarafı kıyısında Sinop Burnu demekle bilinen bir burunda kurulmuştur ki Karadeniz'in batı tarafında (---) mil Rumeli tarafında bu Sinop'a karşılık Keliğra Sultan kayaları vardır. Sinop ile o Keliğra burnu arası sanki bir boğazdır. İstanbul tarafı ve Trabzon tarafı yine geniş denizlerdir. Sinop, İstanbul'a 500 mildir.

Bu Sinop Kalesi, Samsun şehrinin batı tarafındadır. Sinop ile Samsun'un arası dört merhale yerdir.

Kalesi yüksek bir tepe üzerinde, üç kat şeddâdî rıhtım Rum Kayseri oğlu Sinopa adlı kralın yapısıdır. Ama gayet sağlam ve dayanıklı taş kaledir. Fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Tamamı (---) kule ve 6600 bedendir.

(---) adet kapısı vardır. Evvelâ Kum kapısı, Meydan kapısı, Tersane kapısı, Yenicekapı ve Tabahane kapısı ve İçhisarın Lonca kapısı yüksekçedir. Uğrunkapı ve aşağı kalede Deniz kapısı. Bu

sayılan kapıların tamamı ikişer kanatlı demir kapılardır ki her biri birer Kahkaha Kalesi kapısıdır.

Bu kale bir düz yerde yapıldığından iki yanını deniz döver. Bu kalenin şekli dörtgenden uzunlamasına yapılmıştır. Ama Boztepe dağından bakarsan gemi alboratası kesiminde üç kat bir çeşit sağlam kaledir.

Kale muhafızı (dizdarı) kalenin top menzilinden uzak giderse şehirlilerin ellerinde olan fermanları gereğince kale muhafızını öldürmekle görevlidirler. O korkudan dolayı zavallı kale muhafızı bir top menzilinden uzak yere gidemez. Tamamı 600 silâhlı, cesur ve yiğit neferatları vardır.

(---) tarihinde Sultan Ahmed Han asrında bu kaleyi Kazaklar ansızın karanlık bir gecede basıp merdivenler ile çıkarak işgal etmişlerdi. Veziriazam Nasıf Paşa bu Sinop Kalesini küffârın aldığını Ahmed Han'a bildirmeyip gizlediği için katl olundu.

Daha sonra bu kaleyi küffardan kurtararak 50 kul daha aşağı kaleye koyup 1000 kantar siyah barut, küçük ve büyük 1000 parça top koydular ve bütün cebehanesini, çeşit çeşit silâhlar ile donattılar.

O zamandan beri her gece ikişer yüz adam bölükbaşıları ve çavuşlarıyla tâ sabaha kadar gözcülük, bekçilik ve koruyuculuk edip davul ve borudan sonra nöbetçiler bağırırlar. Beyt:

Kal'a-i tende çalar nevbetini nâlelerin
Çağırır burc-ı bedenden "Gönül Allah yekdir!"

Her gece böyle deyip nöbet beklerler. Cenge hazır pür silâh bir kaledir. Nice geceler yeri cehennem olası küffar gelip kuşatırlar, ancak nice bini kılıcın dişlerinden geçip bozulmuş ve hüsrana uğramış olarak geri giderler. Tanrı'ya hamd olsun Sultan IV. Murad Han zamanından beri gelmediler.

Bu derece dayanıklı olan sağlam kalenin içinde ve dışında *[246b]* 24 mahallesi vardır. Kefere mahallesi tamamen deniz kıyısında kurulu olup 1100 adet haraç verici keferelerdir. Ancak 100 kefere kalenin tamiri ve bakımı için muaflardır.

Tamamı 1060 adet kat kat eski tarz kârgir yapı, tarihi evlerdir, genellikle (---) örtülüdür. Bütün haneleri batı tarafına, denize bakmaktadır.

Bu şehirde (---) ibadethane vardır. Bunlardan en eski mabet kalede Sultan Alâeddin Camii kurşun kubbeli ve bir minareli ca-

midir. Uzunluğu tam 100 adımdır. Güzel bir avlusu vardır ki benzeri bir diyarda yoktur. (---) kapısı vardır, mihrâbı ve mü'ezzin mahfili san'atlıdır. Ama;

Sinop camiinin minberinin özellikleri: Öyle bir san'atlı, ibret verici mermerdir ki övülmesinde gökteki melekler bile âcizlerdir. Ancak gücümüzün yettiği kadar bu kusurlarla dolu hakir, deryada katre ve güneşte zerre kadar anlatalım.

Evvelâ eskinin yetişkin ustaları bu minberi altı parça ham mermerden inşa edip her parçasını birbirine öyle kaynaştırmış ki ne kadar görüş kuvvetine sahip olan bin hünerli kimseler aşırı dikkatle bu mermere baksalar bile her parça taşın birbirine kaynaştığı yerini fark edemezler. Sanki tek parça güzel bir minberdir. Cenâb-ı Hak yezyüzünde ne kadar otlar, yapraklar ve çiçekler yaratmışsa, mermer yontucusu usta işlemedeki el ustalığını gösterip bu mermerde icra etmiştir ki İslâm ülkelerinde bir minber buna denk değildir. Meğer Bursa'da Ulu Cami minberi ola. Ama bu minberin tarzı ve üslubu yeryüzünde yoktur.

Bu minber, üç kat biri biri altında islimî ve rumîler, dal kırma, zülf-i nigâr, çin nilüferi ve nesrin gülleri işlemeleri ile süslenmiştir.

Sözün kısası karalar ve denizler gezginleri ve bin hünerli güçlü ustalar bu ibret verici minberi parmaklarını ağızlarına götürüp;

"Bu insanın yapabileceği bir şey değildir. Ancak büyük bir evliyânın kerâmet göstermesidir" derler. Tâ bu derece olağanüstü, benzersiz bir minberdir. Bu güzel cami kale varoşunda olduğundan kalabalık cemaate sahip, dua kabul olunan eski bir ibadet yeridir.

Süleymaniye camii: İç hisarda bir minareli ve kiremitli camidir.

Yeni Cami, Meydan kapısındadır.

Ayasofya Camii, bu da eski bir ibadethane, kiremitli camidir.

Kefeli Camii Meydan kapısından dışarıdadır.

Mehmed Ağa Camii kale yazısındadır. Bu da kiremitlidir ve düzgün bir minaresi var. Bu camilerin hepsi kalabalık cemaate sahiptirler.

Mescitlerin anlatılması: Evvelâ Kapan Mescidi, Arasta Mescidi, Şeyh Mescidi, Demirlioğlu Mescidi, Tabahane Mescidi, Kadı

Mescidi, Arslan Bey Mescidi, Yenimahalle Mescidi, Meydan kapısı Mescidi, Saray Mescidi, Kubad Efendi Mescidi, Tay Boğa Mescidi, Şeker Ana Mescidi, İskele Mescidi, Boztepe'de Maksud Efendi Mescidi ve yalıda Mustafa Efendi Mescidi. Bildiğimiz cami ve mescitler bunlardır.

Hamamların anlatılması: Evvelâ Yukarı Pazar'da Çifte hamam ve Aşağı hamam tektendir. Yalı Hamamı da tektendir. Bunlardan başka bildiğimiz hamamlar yoktur. Suyu, havası ve yapısı gayet tatlı, güzel ve rağbet edilen gönül açıcı hamamlardır.

Tamamı (---) tüccar hanlarıdır. Evvela (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Sultan Alâeddin Medresesi ve tamamı 60 ebced okuyan çocuk mektepleri vardır.

Bu şehri dolaşıp seyrettiğimiz sırada kadın ve erkekten, kız çocuğu ve erkek çocuklarından "iki bin hâfıze ve Kelâmullah hâfızı vardır" diye vilâyetin ileri gelenleri övünürler.

Bir imareti, bir dârülhadisi ve üç dârülkurrâsı var. Tamamı 1080 donanımlı dükkânları vardır. Bütün değerli eşyalar mevcuttur.

Yiyecek ve içeceklerinin beğenilenleri; has ve beyaz ekmeği, (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Limanı kapılı limandır, gayet geniştir. Sekiz rüzgârdan emin, iyi demir tutar yataktır. Karadeniz'de bundan tatlı liman meğer Balıklava Limanı ola, ama bunun rahat suları vardır.

Bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından yer yer Etrâk güzel erkek ve kadınları olur ki uyumlu uzuvlara sahiplerdir.

Sinop'un ziyaret yerlerinin anlatılması: Evvelâ Seydî Bilâl Sultan, Sübhan Hoca, kale içinde Yeşil Türbe'de Cici Sultan, Alâeddin Medresesi'nde Kadı Bey Sultan, aşağıda Bekir Hoca, Kumkapı'da İmirza *[247a]* Efendi. Bunun çevresinde Hamza Efendi ve yakınında Emir Efendi *Allah hepsinin sırlarını aziz etsin.* Ziyaret ettiğimiz azizler bunlardır.

Bu şehrin güney tarafında Boztepe adıyla meşhur yüksek bir dağ vardır, açık havada (---) mil karşı Rumeli'nde Keliğra dağları bellidir. Ve bu Boztepe'de tilki, çakal, zerdeva ve ayı gayet çok olur.

Bu şehri üç günde gezip dolaştıktan sonra yine gemilere binip (---) mil,

Fındıcak Ağzı menzili: Bu mahalde mamur köyler vardır. Bütün halkı gemicilerdir ve marangozlardır, iyi gemiler yaparlar. (---) (---) nehir denize karıştığı yerdir.

Oradan (---) mil gidip,

Kızılırmak menzili: Bu mahal (---) sancağı hududundadır. Dağlarında mamur köyleri vardır. Büyük Kızılırmak Nehri bu mahalde denize karışır. Bu nehrin doğduğu yer Ankara sancağında (---) dağından doğup Çaşnigir Köprüsü'nden, Osmancık Kalesi'nden, Hacı Hamza'dan ve Tosya yakınlarından geçerek bu mahalde denizler gibi olup kızıl kan gibi denize karıştığı için Kızılırmak derler. Deli nehirdir.

Bu yerlerden yukarıda dağlar içinde su kenarında yalçın kayalarda akik-i Yemenî yeni ortaya çıkıp hançer ve bıçak kabzaları kadar parçalar bulunmaya başladı.

Buralarda haydut Kazaklar korkusundan mamur kasaba yoktur. Buradan (---) mil,

Bafra menzilinin anlatılması: Canik sancağı toprağında subaşılıktır. Ve yüz elli akçe mamur köyleri olan kazadır. Başka serdârı vardır. Samsun'a bir merhaledir. Bafra güneye meyl ile Samsun'un batı tarafındadır. Karadeniz ile Bafra arası iki fersahtır. Kızılırmak bu yere yakın Karadeniz'e karışır ki Günanâbâd nahiyesinden beri gelip Bafra'nın batı tarafından akar.

Bu Bafra yakınında bu nehir üzere çam direkleri ile yetişkin usta büyük bir köprü yapmış ki nehrin iki tarafında ayaklara oturtulmuş olup gökkuşağı gibi birbirine bitişip büyük köprü olmuştur. Görmeye değer ibret verici bir köprüdür.

Bu Bafra'da iki cami, iki hamam ve küçük bir çarşı var. Bütün evleri ahşap tahta ile yapılmış güzel hanelerdir.

Samsun Kalesi'nin anlatılması

(---) (---) bozulmadır. Rum kayseri oğlu Harkıliye yapısıdır. (---) tarihinde Selçuklu Sultanı Alâeddin fethidir. Sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han eline girdi. (---) toprağında voyvodalıktır, eminliktir ve yüz elli akçe şerîf kazadır. Yeniçeri serdârı, kethüdayeri, kale dizdarı ve (---) neferatı vardır. Ancak müftüsü ve nakibüleşrafı yoktur, ama ayân ve eşrafı çoktur.

Halkı, tamamen gemici ve kendircilerdir. Sıradan halkı yoktur ve âlimleri çoktur. Herkes gücüne göre akça, gökçe ve pakça elbiseler giyerler.

Sinop ile bu Samsun'un arası denizden (---) mildir, karadan (---) konaktır. Bu Samsun'un kuzey tarafına Sinop şehri kurulmuştur. Bu Samsun Kalesi deniz kıyısında (---) üzere şeddâdî taştan sağlam bir yapıdır.

Eğri fâtihi (III. Mehmed) zamanında Ruslar bu kaleyi işgal edip kalenin bazı yerlerini yıktılar. Sonra yine tamir edip başka kale muhafızı ve neferatlar tayin eyleyip yetecek kadar cebehaneler kodular. Hâlâ mükemmel ve mamur kaledir. Fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. 70 kulesi, 200 bedeni ve (---) kapısı vardır. (---) kapısı (---) bakmaktadır.

.... (1 satır boş) ....

Amasya şehri önünden akan **Çarşamba pazarı suyu** bu Samsun'un doğu tarafında Karadeniz'e karışır, geçit vermez büyük ırmaktır. Bu ırmak (---) sancağında (---) mahalden çıkıp Tokat Kalesine uğrayıp oradan Amasya önünden geçer.

Amasya ile Tokat halkı arasında bu saçmasapan sözler darb-ı mesel olmuştur ki *"Tokat sıçar, Amasya içer"* derler. Zira bu Çarşamba Nehri, ilk olarak Tokat'a, oradan Amasya'ya uğrayıp nice şehirlere de uğradıktan sonra Samsun dibinde Karadeniz'e katılır. Samsun şehrinin suyuna kanavü kariz derler, tatlı sudur.

Bu şehir tamamı (---) mahalle ve hepsi (---) kiremitli bağlı, bahçeli ve bostanlı hanelerdir. Tamamı (---) mihraptır. Çarşı içinde (---) camii

.... (1.5 satır boş) ....

geri kalanları mescitlerdir.

Ve tamamı (---) handır. Medrese, imaret ve dârülhadis yoktur. Yedi çocuk mektebi var. Hepsi (---) hamamdır. (---) (---) (---) ve (---) kadar dükkândır. (---) lâkin limanı yoktur, açık yerdir. Ama demir bırakılınca iyi demir tutar yerleri vardır.

Samsun'un beğenilenleri: Dağlarında yaban üzümü, [*247b*] nârdenki (ekşi pekmezi) ve armut turşusu nice bin fıçı ile İstanbul'a gelir. Gemi palamarları için kendir ipleri, gemi gomanaları, katran ve ziftleri çok meşhurdur. Bütün dünyaya kendir ipleri bu diyardan yayılır.

Bu şehrin güney tarafında Servar Dağı'nın etekleri batı tarafından denize bitişiktir. Bu şehir bir körfez kenarında kurulmuştur.

Samsun şehrinin ziyaret yerleri:

.... (1.5 satır boş) ....

Bu şehri gözlemleyip yine bütün yol arkadaşlarımız ile gemiye binip kuzey tarafa (---) mil rüzgârsız gidip,

Ünye Kalesinin anlatılması: (---) bozulmadır. Eski zamanlarda Trabzon tekfuru Ünyesi adlı kral yapısıdır. Selçuklulardan Sultan Keykubad fethidir. Daha sonra (---) tarihinde (---) fethidir, Umur Han eliyle.

(---) sancağı toprağında voyvodalıktır ve 150 akçe kazadır. Başka yeniçeri serdârı, kale muhafızı ve neferatı vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur.

Kalesi deniz kıyısında (---) üzere dörtgen şeklinde, kârgir taş yapı güzel bir kaledir ve (---) bakan kapısı vardır.

.... (6.5 satır boş) ....

Buradan yine yol arkadaşları ile gemiye binip yine kuzey tarafına biraz uygun rüzgâr ile (---) mil gidip,

Faça kasabasının anlatılması: Deniz kıyısında 300 haneli bir camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı var. Canik sancağı toprağında zeamettir. Bağ ve bahçesi ve türlü türlü meyvesi var. Ama halkı genellikle Rum keferesidir.

Buradan kalkıp (---) mil gidip,

İstefani Burnu: Denize doğru 10 mil çıkmış bir sivri burundur. Dağlarında bayındır ve bakımlı Urum köyleri vardır. Bu da Canik sancağı hükmünde verimli köylerdir.

Bu burnu geçip (---) mil kuzey tarafa (---)

Vona Kalesinin anlatılması: Ceneviz Frengi yapısıdır. (---) tarihinde Uzun Hasan Azerbaycan padişahıyken Gümüşhane, Bayburd ve Canha Kalerini feth ettikten sonra bu Vona Kalesini de feth etti. (---) tarihinde Selçukluların eline girdi, onlardan sonra (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed fethidir. Canik sancağı hükmünde subaşılıktır.

Kalesi deniz kıyısında (---) üzerinde yuvarlak şekilde eski bir kaledir. Kale muhafızı ve neferatları vardır. Ama cebehane ve neferatıyla o kadar mamur değildir. (---) tarafına bakan (---) kapısı vardır. Serdârı ve 150 akçe kadısı vardır. O kadar ileri gelenleri yoktur.

Tamamı (---) mahalle ve hepsi (---) hanedir. Burada (---) mabet vardır. (---) camii (---) (---), hamamı, hanları ve küçük bir

çarşısı vardır. Halkı genellikle Rum ve Vona Etrâki meşhurdur. Ama bir güzel demir tutar büyük limanı var. Bir mürsel üzere gemiler demir bırakmadan yatmak mümkündür.

.... (1 satır boş) ....

Buradan 100 mil pupa rüzgâr ile Hudâ kolaylık verip bir günde,

Giresun Kalesinin anlatılması

İstanbul Kostantini yapısıdır. Daha sonra Uzun Hasan Sultan eline girdi. Bunlardan sonra Ceneviz Frengi istilâ etti. Sonra (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed fethidir, Musahib Mahmud Paşa eliyle. Kuşatma sırasında Fâtih Sultan Mehmed Han, Mahmud Paşa'ya,

"Bu gece kale altına giresin" diye ferman edince kaleye metrise girip feth olduğu için *[248a]* ismine "Giresin" dediler. 17. örfi iklimdendir. Trabzon eyaletinin başlangıç sınırında paşa hâssıdır. Hâkimi müsellimdir ve 300 payesiyle mükellef kazadır.

(---) adet nahiyesi vardır. Evvelâ (---) nahiyesi,

.... (1.5 satır boş) ....

Yeniçeri ocağı serdârı, kale muhafızı (---) adet kale neferatları, gümrük emini, müftüsü ve nakibi vardır. Deniz kıyısındadır, Canik ile Trabzon arasında bulunmaktadır. Trabzon, bu Giresun'un doğu tarafında bulunmaktadır.

Eski zamanlarda Ceneviz Frengi elinde iken gayet büyük şehir imiş. Hâlâ yapılarının kalıntıları açık ve seçik bellidir. Hâlâ o kadar mamur büyük şehir değildir. Lakin yine (---) adet (---) örtülü, bağları ve bahçeleri ile donanmış evleri vardır.

Tamamı (---) mahalledir ve hepsi (---) camidir. Çarşı içinde (---) (---) camii

.... (1 satır boş) ....

Bundan başkası mescitlerdir. Hanı, hamamı ve çarşı pazarları vardır. Ama kalesi deniz kıyısında

.... (1 satır boş) ....

Bağ ve bahçesinde meyvesi çoktur. Limanı iyi demir tutar yataktır. Lakin batı rüzgârında birazcık tehlikelidir. Bu limanın batı tarafında bir küçük adacığı var. Nice kere hain Kazaklar o adanın ardına şaykalarını gizleyerek karadan asker döküp bu

şehirden çok çok mallar alıp ateşlere yakmışlardır. Zira kalesi şehrini muhafaza edemez.

Ziyaretgâh-ı Giresun:

.... (1.5 satır boş) ....

Bu şehir, Trabzon eyaleti olduğundan Ömer Paşa'nın askerinden nice yüzlerce adamlar deniz derdinden canlarından bıkıp şehir ileri gelenlerinden atlar temin ederek karadan Trabzon'a gitmek için yola çıktılar. Bu şehirden kalkıp yine kuzey tarafa deniz kıyısı ile,

Perpolum Kalesi'nin anlatılması: Deniz kıyısında bir tepe üzerinde dörtgen şekilli eski küçük bir kaledir. Kale muhafızı, neferatları (---) ve tatlı limanı vardır. Kasabası o kadar mamur değildir. (---) (---) Trabzon nahiyesidir. Halkı çiftalan Rumudur. Buradan (---) mil Zümreburnu dağlarında bayındır köyleri vardır. Onu geçip yine kuzey yönüne (---) mil gidip (---) (---)

Göreli Kalesinin anlatılması: Trabzon hükmünde nahiyedir. Kalesi deniz kıyısında bir tepe üzerinde Ceneviz yapısı dörtgen şeklinde uzunlamasına bir küçük kaledir.

.... (2.5 satır boş) ....

Buradan yine kuzeye (---) mil gidip,

Popoli menzili: Büyük bir körfezde kurulmuş yer yer harap kaleleri var ama Popoli nahiyesi adıyla bakımlı köyleri vardır. Başka subaşılıktır ve naipliktir. Gayet mamur ildir.

Buradan yine kuzeye (---) mil gidip,

Kiliye Kalesinin anlatılması: Bu da Trabzon nahiyelerinden olup fazlaca bakımlı ve şenlikli Laz köyleri vardır. Başka zeamet subaşıları vardır. Kalesi deniz kıyısında yüksek bir tepe üzerinde Ceneviz yapısı eski bir kaledir.

.... (1.5 satır boş) ....

Buradan (---) mil gidip,

Yorozburnu Kalesinin anlatılması: Deniz kıyısında bir kayalı burun üzerinde dörtgen şeklinde bir küçük gayet sağlam yapıdır. Dört tarafında mamur köyleri vardır. Rum keferelerinden bir papaz yapısı olduğundan Yoroz Kalesi derler.

.... (2 satır boş) ....

Buradan (---) mil, *[248b]*

Akçaabad Kalesinin anlatılması: Trabzon hükmünde bakımlı ve bayındır büyük nahiyedir. Başka subaşısı vardır. Kalesi deniz kıyısında beşgen şekilli gayet sağlam bir yapıdır. Bu da Rum keferesi yapısıdır, ama yapanın ismi bizce bilinmemektedir.

.... (2 satır boş) ....

Buradan (---) mil,

Polata pazarının anlatılması: Bu da Trabzon hükmünde nahiye ve subaşılıktır. Çevresinde ve dolaylarında yüzlerce mamur ve şenlikli köyler olduğundan bu vadide haftada büyük bir pazar olur ki on bin insan toplanır. Bu mahalde olan bakımlı ve şenlikli yerleşim yerleri Trabzon'da Hatuniye adıyla bilinen Sultan I. Selim Han'ın annesinin vakıflarıdır. Mütevellî subaşısı hükm eder.

Burada büyük bir liman vardır. Karadeniz gemicileri arasında Polata Limanı demekle tanınmış bakımlı ve iyi bir limandır. Sekiz rüzgârdan korunmuş, iyi demir tutar yataklı tatlı bir limandır. (---) Buradan (---) mil,

Kalatimana Deresi: Trabzon dağlarından doğup bu Polata yakınında Karadeniz'e katılır. Buradan (---) mil,

Sire Deresi menzili: Bakımlı ve bayındır köyleri vardır. Bütün halkı meneksile kayıklar ile Trabzon'a pazara varıp gelirler. Rum ve müslim halkı vardır. Bu yerleşim yerleri Trabzon'un güney tarafına kurulmuş köylerdir.

Büyük şehir, eski mamur kale
Lezgi vilâyeti Trabzon beldesi
Allah bu alçak dünyanın kötülüklerinden korusun.

Burayı ilk defa Büyük İskender zamanında (---) kral yapmıştır. Yunancada ismi (---) idi. Daha sonra (---) tarihinde Rumeli'nden Ceneviz küffârı istila etti, Frenkçe'de ismi (---) (---) idi.

Daha sonra (---) tarihinde Azerbaycan sahibi Sultan Hasan, Ceneviz elinden feth edip ismine Tarab-zen dediler. Zira içinde hâkimi, zevk ehli bir krale avret olduğundan Tarab-zen dediler. Daha sonra Timur hadisesinde Sultan Hasan, Mâveraünnehir'e Timur Han'ı karşılamaya yöneldiğinde, yüzü toprağa gelip yeri cehennem olası küffâr İstanbul Tekfuru Rum Kostantin fırsat bulup işgal ettiler.

Daha sonra 878 [1473] tarihinde Fâtih Sultan Mehmed ilk defa denizden Trabzon'u feth etti. Fâtih Sultan Mehmed Han

İstanbul'dan donanma-yı hümâyûn ile Trabzon Kalesi'ne geldi. Buradan denizler gibi kalabalık bir ordu ile Canha yollarından Uzun Hasan ile Tercan Ovasında büyük savaş edip Sultan Hasan'ın kırk bin askerini kılıçtan geçirince Sultan Hasan bozguna uğramış olarak Azerbaycan Kalesi'ne kaçtı. O büyük fethe;

"Butlânu keydü'l-hâyinîn" tarih olmuştur. Sene 878 (1473).

Diğer tarih;

"Ve yansurakallâhu nasran azîzâ" [Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder] [Feth, 3] âyet-i şerîfi tarihtir. Sene 878 (1473).

Sultan I. Murad'ın Kosova cenginden sonra Fâtih'in bu gazası (savaşı) gibi Osmanoğullarında büyük bir gaza olmamıştır. Bu savaştan 13 sene önce Fâtih Sultan Mehmed Han denizler gibi asker ile karadan ve denizden Trabzon üzerine çöküp isteklerine bırakmadan 70 günde Rum keferesi elinden 865 [1461] tarihinde feth etti. Suyu ve havasının tatlılığından hoşlandığı için bu şehrin ismine Tarabefzûn dediler. Gerçekten de ayş u ışret yeridir.

Bir ismi de Batum şehridir, bir ismi Lezgi şehridir ve bir ismi Tarabzen'dir. Meşhur olmuş galatı (bozulmuş ismi) Tırabzen'dir. Bazıları Tarab-efsûn derler ve niceleri Tarabozan derler ama doğrusu Tarabefzûn'dur. Fetihten sonra Fâtih Sultan Mehmed Han taht edindi. Sikke kesip hutbe okutup üç sene bu şehirde oturarak kuzey tarafında olan Gürcistan, Mikrilistan ve Abazistan'ı tamamen emri altına alıp Şehzâde Bayezid Han'ı hâkim etti ve bizzat kendileri üçüncü taht yeri olan İstanbul'a gittiler.

Daha sonra Sultan Bayezid-i Velî müstakil padişah olunca oğlu Selim'i bu Trabzon'a vali etti. Selim Han iki kere bu şehirden karşı Kırım'a geçip Tatar askeriyle babasına karşı ayaklanarak bir kere Varna altında ceng edip yenildi. Bir kere yine Edirne yakınlarında savaşıp bozguna uğrayarak Varna'dan gemiyle Trabzon'a geçti. Orada oğlu Süleyman'ı kendi yerine bırakıp kendisi kıyafet değiştirerek Acem memleketine varıp Şah İsmail ile satranç oynadı. Oradan izin alarak Bağdad'a, oradan İmam-ı Ali'ye, oradan İran hacıları ile Mekke'ye, oradan Medine'ye, oradan Mısır'a geldi. Burada Ebussuud Cârihî ve Hazret-i Merzûk Kifâfî ile tanıştı. *[249a]*

"Ey Selim! Anadolu'ya ve Acem'e (İran'a) git. Sonra Mısır'a yürü." buyurduklarında hayır dualarıyla şereflendi. Kıyafet değiştirerek Mısır'ın bütün hallerine Gavri ile vâkıf oldu.

Oradan yine üçüncü senede Trabzon'a gelip Âsitâne-i saadet (İstanbul) yeniçerisiyle gönül ve fikir birliği edip yine Trabzon'dan denizler gibi Tatar askeriyle Menkli Giray Han bile gelip Çorlu ovasında babası Sultan Bayezid Han ile savaştı. İster istemez bütün asker Selim Han'a itaat etti. Babasını Dimetoka'ya sürdü. Havsa adlı kasabada babası Bayezid Han vefat edince I. Selim Han müstakil padişah oldu. İlk savaşı, Acem'de Şah İsmail ile Çıldır (Çaldıran) savaşı meşhurdur. Sonra Mısır savaşı ve fethi başka tarihtir.

Beri taraftan Şehzâde Süleyman Trabzon'da doğdu, yine orada hâkim idi. Osmanoğullarından dört padişaha bu Trabzon taht merkezi olmuş. Bütün devletlerde eski taht merkezi Trabzon'dur. Daha sonra Süleyman Han (---) [1520] tarihinde padişah olunca bu Trabzon doğum yeri olduğundan annesini bu Trabzon'a sürüp şehri yazdırmış, Batum sancaklarını da katıp başka eyalet etmiştir.

İki tuğlu beylerbeyiliktir, ama Sultan IV. Murad Han zamanında ve İbrahim Han devrinde nice kereler üç tuğlu vezirlere arpalık şeklinde yüksek makam olarak verilmiştir. Paşasının, padişah tarafından Süleyman Han kanunu üzere 40.000 hâssı vardır. Sancağında 11 subaşısı vardır. Senelik adalet üzere 19.000 kuruş cevz-i ma'dudu var. Baskı ve zorbalıkla davranılsa senelik 30.000 kuruş tutar.

Eyaletinde beş sancak vardır. Evvelâ Canha sancağı, Aşağı Batum sancağı, Yukarı Batum sancağı, Gönye sancağı ve Trabzon sancağı, Paşa sancağıdır. Kanun üzere timar defterdarı, defter kethüdası, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve mal defterdarı vardır.

İki Batum sancağının timar defterdarının hâssı 40.299. Trabzon sancağında zeamet 43 ve timar 226. Batum sancağında zeamet 13, timar 72.

Trabzon eyaletinde tamamı 454 kayıttır. Kanun üzere cebelüleri 1800 yarar ve ünlü askerdir. Paşasının da cebelüleri 1000 yiğit olur. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşılarıyla tamamı 3000 silâhlı asker olur. Savaş sırasında bütün bu silâhlı askerler Paşa sancağı ve alaybeyisi bayrağı altında savaşa gitmek şartıyla bakımlı ve verimli köylerin senelik (---) (---) yük akçe ürünlerini yiyip sefere giderler. Savaşlarda mevcut bulunmasalar zeamet ve timarları başkalarına verilir.

Trabzon eyaletinde Süleyman Han kanunu üzere itaat edip boyun eğmiş olan boy beylerini bildirir

Abaza aşiretleri beyleri: Evvelâ Câclar aşireti, Arlan aşireti, Dağ Candaları aşireti, Büyük Candalar aşireti deniz kıyısındadırlar. Keçler aşireti, Arıtlar aşireti, Kamışlar aşireti, Suçalar aşireti, Bozodok aşireti, Kutası aşireti, Aşağılı aşireti, Yukarılı aşireti, Cembe aşireti, Sovuksu aşireti. Sonuç, Abaza yurdunun tamamı 70 kabile aşirettir. Hepsi Süleyman Han'dan beri itaat etmişler ve tâbi olmuşlardır.

Bundan sonra tabi olan Mikrilistan ve Gürcistan aşiret beyleri. Evvelâ,

.... (5.5 satır boş) ....

Bu yukarıda yazılan bütün Gürcistan ve Mikrilistan bağlanmış ve itaat etmiş olup her sene barış yenilemek için haraçlarına karşılık her kabileden kırkar ve ellişer erkek köle ve bakireler, beyaz mumlar, zerdeva ve sansarlar, *[249b]* biner çift tiftik çoraplar, padişah mutfağı için biner top paçavra astar bezleri ve türlü türlü hediyeler ile elçiler gönderip Trabzon paşalarına bağlılıklarını bildirmek için ahidnâmeler yazılır. Hâlâ her sene Trabzon paşalarına Mikrilistan'dan elçilerle hediyeler gelir. Böyle Süleyman Han kanunu olmuştur.

Kanun üzere Trabzon 500 akçe mevleviyet pâyesidir, ama şerîf yüksek mansıp değildir. 41 nahiyesi vardır, ama çoğu âsî, dağlardadır. Senelik 8000 kuruş elde edilir. Nahiyeleri bunlardır ki yazılır:

.... (2 satır boş) ....

Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, serdâr yerine bir muazzam yeniçeri çavuşu, sipah kethüdayeri, şehir subaşısı, ayak naibi, muhtesib ağası, gümrük emini ve şehbenderi, balık emini, boyahane emini, içki emini ve şem'ahane emini kısacası bütün on yedi ta'zir (uyarı) sahibi hâkimi vardır. Her birinin ellerinde fermanları vardır.

Vilâyetin bütün ileri gelenlerinin ellerinde fermanları var ki Trabzon şehri içinde Yahudi tayfasından görürlerse katl edeler. Eski padişahlarından aldıkları yarlığlarıyla Yahudileri katl etmeye memurlardır ki, gördüklerinde aman vermeyip katl ederler. İnşaallah yeri geldiğinde yazılır.

Bu şehir 17. örfî iklimde bulunmuştur ve Anadolu beldesi şehirlerindendir. Karadeniz'in doğu tarafında bir körfez gibi kayalar denizi üzerine kurulmuş İrem bağına benzer süslü bir şehirdir. İstanbul Boğazı'ndan bu Trabzon Limanı'na kadar güneyden kuzeye gelir, tam bin mildir.

Lezgi Dağı bu Trabzon'un güneyi ve doğusunda bulunduğundan kavmine Lezgi kavmi demekden bozulma Lazki derler. Kâf harfi ile yâ harfini sözü kısaltmak için kaldırıp Laz kavmi derler.

Fâtih Sultan Mehmed Han Gazi *toprağı mis kokulu ve mekânı cennet olsun* hazretleri bu kaleyi feth ettiğinde dört tarafında bulunan bölgelerden çeşitli insanları sürerek Trabzon'a nakl ettirip iskân ettirdi. Öyle imar oldu ki sanki insan deryası oldu. Halkının çoğunluğu Lazlardan oluşan insanlar topluluğudur.

Hâlâ tüm halkı yeniçerilerdir ki, anadan doğma kul oğlu kul yeniçeri doğar. İsimleri; Ali Peşe, Veli Peşe, Hutâverti Peşe, Cafer Peşe, Peşîr Peşe, Fasli Peşe, Memi Peşe, Meyeser Peşe, Fahrad Peşe, Mahmet Peşe.

Künyeli isimleri bunlardır; Fırtuloğlu, Foduloğlu, Fazarazoğlu, Koşumburoğlu, Kotarazoğlu, Kalafatoğlu, Kosdiçoğlu, Cündeoğlu, Ali-Pelioğlu, Sürmenelioğlu Pipoli, Kaşidiyarı, Siyâmi, Corkali, Hacı Çeço, Kotoz Musli, Ali Pişar, Göneli Ali Peşe erkeklerinin bu gibi isimli lakabları vardır ki yiğitliğiyle ünlenmiş, yarar, güçlü kuvvetli cesur gençleri vardır. (---)

Kadın kısmının isimleri böyledir: Ümmihan, İsmihan, Râpiye, Asiye, Hanife, Afife, Sapiha, Fatime, Honti, Tonti, Gülşahi, Mihrimah, Hava, Humâ, Zâhile, Râpişe ve Anife.

Kölelerinin isimleri bunlardır: Osef, Yivan, Kanenin, İlahkuli, Ristem, Aparti, Canesi ve Hali.

Bu gibi isimli erkekler, kadınlar ve köleler var ki bunları duyan insanlar hayran olur. Ama gerçeklerine bakılsa bu isimler yine bilinen ve meşhur olan isimlerdir. Ama Laz taifesi olduğundan özel lehçeleriyle bu gibi kelimeleri vardır.

Trabzon şehrinin içindeki bütün halk Gülşenî tarikatında çeşit çeşit pâk cübbeler giymiş, mercan, sarı, Hıtâyî yeşimi ve Nişabur mavisi cübbeler ile elbiseler giyen maarif ehli, gazel-hân ve Fârisî-hân şairler vardır ki zamanımızda on bir divan sahibi, fesahat ve belagat sahibi Okçuzâde gibi pak dilli şairler vardır.

Trabzon'un şairlerinin övülmesi

Evvelâ şairlerin seçkini **Gınâyî Efendi:** Tayyar Mehmed Paşa'nın reisi idi. Daha sonra Melek Ahmed Paşa'ya reisülküttab olmuştu. *Kâmûs-ı Ahterî* ve *Şem'î*'yi ezberden tamamlayıp Hâfız *[250a]* Örfî'yi ve *Fuzûlî Dîvânı*'nı ezbere bilir idi. Harf sırasına göre divanını tamamlamıştı. Hâtem-i Engüşterî'nin secii:

Gınâyı dilde buldum ben Gınâyî idi.

Melek Ahmed Paşa sadrazamlıktan azledilip Özü beylerbeyisi, sonra Rumeli beylerbeyisi olduğunda Reis Gınâyî zâtülcenb (akciğer iltihabı) hastalığından öldü. Sofya'da Derviş Mehmed Paşa Camii'nin mihrabı önünde defn olundu. Ölümüne tarihtir.

(---) (---) (---) (---) (---)

Hayatı ve mematı tarihi, "*Gınâyî*" lafzıdır. Sene 1061 [1651] *Allah rahmet eylesin.*

Ve şair **Gınâyî Efendi oğlu Ali Cânı:** Babasından sonra bu zât Melek Ahmed Paşa'ya reis oldular. Fazıl, ilim ehli, divan sahibi ve nesirde üç cilt kitabı vardır ki *Siyer-i Veysî* onun yanında okumaya yeni başlayan çocuk sözü gibi kalır. İyi huylu, hoş-sohbet, çelebi bir zât idi.

.... (2 satır boş) ....

Trabzon'un ileri gelenlerinin anlatılması: Evvelâ vilâyetin valisi Ketenci Ömer Paşa, Ketenci Ömer Paşa oğlu Mehmed Paşa ve diğer oğlu Baki Paşa ve,

.... (2.5 satır boş) ....

Trabzon'un âlimleri, sâlihleri ve büyük evliyâlarının anlatılması:

.... (5 satır boş) ....

Yukarıda yazılan ileri gelenlerin ve seçkinlerin doğum yerleri olan Trabzon Kalesinin şekli, sınırları, yapıları ve bütün hayır eserlerini bildirir.

Trabzon Kalesi'nin şeklinin anlatılması: Evvelâ Boztepe dağı etekleriyle Karadeniz sahili arasında iki büyük kaledir ve üç bölüktür. Birine Aşağı Hisar derler, birine Orta Hisar derler ve iç kalesine Kule Hisar derler.

Bunların hepsinden sağlamı ve dayanıklısı budur, zira Boztepe ensesine doğru yapılmıştır. Ama o tarafta cehennem çukurla-

rına benzer derin hendekler vardır. 77 adım germe hendektir ve sâfî kesme kayadır. İçinde bir camii var, koruyucuların evleri, mahzenleri ve cebehaneleri vardır.

Kuzey cephesi duvarında Orta Hisar'a açılır bir kapısı var, dışarı şehre çıkar kapı budur, başka yoktur. Bir uğrun (gizli) kapısı da var, ama daima kapalı durur. Gerekli olduğunda açılır.

Orta Hisar uzunlamasına sağlam ve dayanıklı surdur. İlk defa bu kalenin doğu tarafı duvarında Kule demekle bilinen kalenin Orta Hisar'a açılan kapısı yakınında **Yeni Cuma Kapısı** derler.

İkinci kapı yine bu duvarın doğusunun bitimindedir. Bütün debbağların işyerleri bu kapıdan dışarıdadır. Bunun için bu kapıya **Debbağlar Kapısı** derler. Bu kapı önünde bir küçük nehir akar. Doğu tarafındaki Boztepe ve Lezgi dağlarından toplanıp bu tabakhaneler içinden geçip o mahalde denize katılır. Bazı zaman taşkın akar.

Bu Debbağlar Kapısı'ndan dışarı Debbağlar Çarşısı içinde kârgir büyük yapılarla inşa olunmuş büyük bir köprü var, yapıcısı Sultan Uzun Hasan'dır ki, Erzurum'un doğu tarafındaki Hasankalesi sahibi idi ki, Trabzon'a sahip olmuştu.

Üçüncü kapı bu kalenin batı duvarında **Zindan Kapısı**'dır. Bütün katiller ve borcunu ödemeyen borçlular bu kapı kulesinde mahpuslardır.

Bu Zindan Kapısı'ndan dışarı yine *[250b]* bir kârgir yapı köprü ile **Zağanos Kapısı**'na geçilir ki bu köprüye gelecek kale duvarı bellidir ve sayılıdır. Zindan Kapısı'ndan Zağanos Kapısı'na varıncaya kadar bu köprüye bitişik kale duvarı uzamıştır.

Sonra dördüncü kapı bu kale duvarının kuzey tarafı duvarından aşağı hisara açılır. Bu kapıya **Aşağı Hisar Kapısı** derler.

Aşağı Hisar'ın özellikleri: Kuzey tarafındaki duvarı deniz kıyısındadır ve dörtgen şekilde uzunlamasına yapılmış, fırdolayı büyüklüğü (---) adımdır. Bunun da dört kapısı vardır.

Birinci kapı **Zağanos Kapısı**'dır ki Zindan Kapısı ile arasında kale duvarına bitişik uzun bir köprüdür.

İkincisi **Süthane Kapısı**'dır ki bu kapıdan dışarı deniz kıyısında bir Hıristiyan mahallesi.

Üçüncü kapı **Moloz Kapısı**'dır. Urum dilinde *moloz,* küçük çıkıntı taşına derler. Bu bölgenin deniz kıyısında baştan başa mo-

loz taşları olduğundan Moloz Kapısı derler. Ve Laz dili lugatinde moloz, bir duvar yıkılmaya yüz tutsa ona destek ayaklar yaparlar, Laz kavmi öyle yapıya moloz derler. Bu anılan kapı denize açılır.

Bu Aşağı Hisar'ın iki tarafındaki kale duvarları denize bitişiktir. Bir köşeden bir köşeye deniz içinde duvarlar yapılmıştır ki insanlar geçmesin ve düşmanlara geçit yeri olmasın diye bu köşelere duvar çekip kapatmışlardır. Bu Moloz Kapısı o kadar geçilebilir yol değildir.

Dördüncü kapı **Mumhane**'dir. Trabzon'da bal mumu ve yağ mumu gayet çok olduğundan bu kapıdan taşra işlenir, başka yerde işleyemezler. Zira şem'ahane devletin olduğundan başka emini vardır. Kalenin tamamı on bir adet olan kapıları burada tamam oldu.

Bu yukarıda yazılan Trabzon'un üç kat kalesi fırdolayı dokuz bin adımdır. Bu büyüklükte olan büyük bir kale içinde tamamı (---) Müslüman mahallesi ve (---) kefere mahallesidir. Başka Yahudi mahallesi yoktur. Bir Yahudi görseler o ân katl ederler.

Bu şehir içinde tamamı (---) adet kat kat yüksek saraylar ve başka evler vardır ki bütün evleri biri biri üzere yapılıp pencerelerinin tamamı kuzey tarafa, yıldız yönüne ve batı tarafa bakar manzaralardır. Bütün evleri kırmızı renkli kiremitler ile örtülmüş gösterişli ve bayındır bir şehirdir.

Trabzon saraylarının övülmesi:

.... (3.5 satır boş) ....

Bunlardan başka nice yüz saraylar vardır. Ama bildiğimiz saraylar bunlardır. Bazı eski yapı haneler var ki insanı büyüler.

Selâtin camileri, vezirlerin ve diğer ileri gelenlerin camilerinin özellikleri

Evvelâ **Orta Hisar**'da kefere elinde san'atlı bir kilise imiş. 865 [1461] tarihinde bu kaleyi Fâtih Sultan Mehmed Han Gazi feth edince açık Allah emri ki *"Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir"* [Bakara, 144] yüce fermanı üzere bu büyük kilisenin mihrabını doğudan kıble yönüne çevirip apaçık nurlu bir cami etmiştir ki hâlen günümüze kadar cami içi nur ile dopdoludur.

Mihrabı ve minberi eski iştir. Ama bu camiin doğu tarafına bitişik bir hünkâr mahfili vardır. İnce işli marangoz ustası buna bıçkı, keser ve törpü vurup ustalığını sergileyerek öyle bir mahfil

yapmış ki seyretmeye değer. Hepsinden ahşapları servi levhası, ceviz levhası ve şimşir levhası ile yapılmış padişahlara mahsus yüksek kürsü mahfilidir. Gece ve gündüz açık durur yüksek bir makamdır.

Bu yüksek makamdan başka bu camiin üç tarafında yüksekçe sütunlar üzere mahfiller vardır. Cemaati çok olduğunda cemaat bu mahfillerde ibadet ederler.

(---) Kapısı ve güzel bir minaresi vardır. Dış avlusunun dört tarafında medrese odaları var. Bu aydınlık yapı cami baştan başa (---) (---) ile örtülüdür.

Bu cami ile kulede olan **Yeni Cami**'den başka camiler sur dışındadır ki Trabzon'un batı tarafıdır. Orada olan yerleşim yerinde dört cami vardır. Doğu *[251a]* tarafında olan yerleşim yerinde iki cami vardır. Ve batı tarafındaki yerleşim yerinde dört cami vardır. Ama **Orta Kule Camii** gayet bakımlı ve süslü bir minareli şirin camidir. (---) (---) yapısıdır.

Batı tarafındaki tarafındaki yerleşim yerinde **Hatuniye Camii:** Sultan I. Selim Han, bu Trabzon'da doğduğundan dolayı saygıdeğer annesi yaptırmıştır. Aydınlık bir camidir. Tamamen (---) ile örtülü bir minareli nurlu camidir. Gayet sağlam evkâfı vardır. Hatta Polata Pazarı adıyla bilinen kasaba bu Hatuniye vakfına aittir ve nice mamur köyleri de vardır. Tek parça olan kubbesi içinde her gece süslenmiş kandiller yanar ve bütün kalabalık cemaat ibadet ederler.

Bir kat san'atlı minaresi uzun servi ağacı gibi göklere baş uzatmıştır.

Bu camiin duvarlarının taşlarının bir sırası cilalı taşlardır, bir sırası beyaz ve bir sırası da parlatılmış tarlar ile yapılmıştır. Camiin tarihi budur:

Ez be-hâhî beytü'l-ibâd âmed [1] Sene 920 [1514].

Camiin tamamlanmasına tarih *"fe-temmet"* lafzı uygun düşmüştür. Sene 920 [1514].

Süleyman Bey Camii: Hatuniye Camii'nin batısındadır. Bu iki camiin arası bir mildir. Süleyman Bey Camii Kavak Meydanı'nda yapılmış bol cemaatli bir camidir. Bir minareli (---) örtülüdür.

---

1 İsteğiyle ibadethâneye gitti.

Ayasofya Camii: Süleyman Bey Camii'nin batı tarafındadır ve deniz kenarında yapılmıştır. Küffâr zamanında inşa olunmuştur. Daha sonra vilâyetin Kürt Ali Bey adında bir valisi padişaha arz edince padişah emriyle Hıristiyanların elinden almıştır. Buraya güzel bir mahfil ve bir minber ilave edilerek 982 [1574] tarihinde kalabalık cemaate sahip cennet bahçesi gibi gönül açan bir cami olmuştur. Kıble kapısından mihraba doğru uzunlamasına vaki olmuştur.

Cami içinde çeşit çeşit somaki mermer, zenburî ve ham mermer uzun sütunlar var ki övülmesinde diller yetersiz kalır. Yüksek ve düzgün bir minaresi ve (---) kapısı var. Mihrabı ve minberi eski tarz sade güzelidir. Etrafında İrem bağı gibi zeytin bağları ve bahçeleri vardır.

Erdoğdu Bey Camii: Bu cami Hatuniye Camii'nin güney tarafında bulunmaktadır. Bu iki camiin arası yarım mildir ve bu cami Tekfur Sarayı mahallesindedir. Eski zamanlarda mescit olarak yapılmış, daha sonra Turgud Bey padişah emriyle cami etmiş. Cami olmasının tarihi budur sene 985 [1577]. (---) Kapısı ve düzgün bir minaresi var, gayet sanatlıdır.

Yeni Cami: Eski zamanlarda kilise imiş. Daha sonra "Müslüman mahallesi içinde küffar kilisesi yasaktır" diye padişah emriyle küffarın elinden alıp cami yapılmıştır. Zemini yüksek bir yerde bulunduğundan havadar nur dolu bir camidir.

İskender Paşa Camii: Kâfir Meydanı adıyla meşhur büyük bir meydanın doğu tarafında tek parça kubbesi laciverd renkli kurşun ile örtülüdür. (---) kapısı ve içeriden yapılmış düzgün bir minaresi vardır.

Bu şehir içinde bilip ibadet ettiğimiz cami ve eski mabedler bu yazılan selâtin ve vezirlerin camileridir.

Trabzon mescitlerinin anlatılması:

.... (3.5 satır boş) ....

İlim öğretilen medreselerin anlatılması: Tamamı (---) adet medreselerdir.

Evvelâ Orta Hisar Camii avlusunun içinde yine camie bitişik **Fâtih Mehmed Han Medresesi** çok miktarda odaları olan san'at ve süslü güzel bir medresedir. İlim öğrenmek isteyen talebeler ile doludur. Mollalık payesiyle saçaklı ders hocaları var. Âriflerin

toplantı yeri, şair ve zariflerin mekanı güzel bir medresedir ki adı geçen padişahın eserlerinden mirasından kalanlarındandır.

Hatuniye Medresesi: Camii avlusunun dört tarafında yüksekçe odalar ile donanmış ilim yurdu bir medresedir ki ders hocası ve öğrencilerine her ay vakıf tarafından maaşları, et ve mum paraları ulaştırılır.

İskender Paşa Medresesi: Camiinin avlusunun kuzey tarafında çeşitli odalar ile donanmış mamur bir medresesi vardır. Öğrencileri ve hocalarının maaşları belirlenmiştir. Bu da büyük vakıftır. (---) (---) *[251b]*

Trabzon dârülkurrâlarının özellikleri

Tamamı (---) adet dârülkurrâdır. Evvelâ **Orta Hisar Kurrası:** Fâtih'in eski camiindedir. Hafz kıraatı ve İbn Kesîr kıraatı okunur.

Hatuniye Kurrası: Hafz kıraatı, Seb'a kıraatı, *kitâb-ı Cezerî* ve *kitâb-ı Şâtıbiyye* okunur. Tecvid okutulan dârülkurrâ ve Kur'ân hafızlarının yurdudur.

İskender Paşa Dârülkurrâsı: Nâmî Efendi adında aşere ve takrib sâhibi ümmetin sâlihlerinden bir şeyhü'l-kurrası vardır.

Ebced okuyan küçük çocukların öğrenim yerlerinin (mekteplerin) özellikleri

Tamamı (---) adet mekteptir. Evvelâ Orta Hisar'da **Fâtih Gazi Mektebi** ve **Yeni Cami Mektebi;** Şeyh Ricalî hazretleri çocuk eğiticisi ve feyz sahibi nurlu bir azizdir ki bu zâttan bir kere "Bismillah" diye başlayan temiz masum çocukların elbette feyz sahibi olup âlim ve fazıl olması kesindir.

Mükellef Hatuniye Mektebi: Camiin batı tarafında kârgir yapı ve güzel kubbeli fakir ve zengin bütün insanların küçük çocuklarına Kur'an öğreten bir mektep olarak yapılmıştır ki bütün yetimlere vakıf tarafından günde iki kere yemekleri, bayramlarda elbiseleri, külahları, donları, gömlekleri, çanta ve hediyeleri devamlı verilir. Bu öğretim yerinin tamamlanmasına tarihtir; *"fe-temmet"* 920 [1514] ibaresi kapısı üzerine yazılmıştır.

İskender Paşa Mektebi: (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). Meşhur mektepler bunlardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şanlı derviş tekkelerinin özellikleri

.... (1.5 satır boş) ....

Hamamlarının özellikleri

Evvelâ Orta Hisar'da iki tatlı hamam vardır. Biri kale duvarının Aşağı Hisar'a açılan kapının yakınında (---) (---) hamamıdır. Suyu, havası ve yapısı güzeldir. Çifte hamamdır ki biri isyan sahibi kadınlar için yapılmıştır. Ve (---) hamamı bir gönül açan aydınlık hamamdır. İç Kule dedikleri kalenin kuzey tarafındaki duvara yakın **Kule Hamamı** derler, bunun da suyu ve havası tatlıdır ama tek hamamdır. Ve "kâfirden kalmış hamamdır" derler.

İmaret Hamamı, Hatuniye yapısıdır ve Hatuniye Camii yakınında ve **Aşağı Hisar Hamamı** güzel tek hamamdır

İskender Paşa Hamamı çiftedir ve gayet iç açıcıdır.

Kâfir Hamamı: Yeni Cuma Mahallesi ile Gavur Meydanı arasında hoş havalı bir hamamdır.

Tekfur Sarayı Hamamı: Bu da suyu ve havası orta halli temiz bir hamamdır. Bu anılan yedi adet, herkesin girebileceği hamamlardan başka Trabzon şehri içinde 245 özel ev hamamları var ki Sicil'de yazılıdır. (---) (---)

Tüccar hanlarının anlatılması

Tamamı (---) dır. Evvelâ **Hatuniye Mihmansarayı;** 100 tavla at alır bir at ahırı var.

.... (2 satır boş) ....

Bekâr hanlarının özellikleri

Tamamı

.... (2.5 satır boş) ....

Hayat suyu sebil ve çeşmelerin özellikleri

Tamamı

.... (2.5 satır boş) ....

Mamur çarşıların özellikleri

Tamamı (---) dükkânlardır. Bütün çarşı pazarların seçkini Mumhane Kapısı'ndan dışarıda her türlü esnaf oradadır. Bu

Şem'ahane Kapısı'nın karşısında ve deniz kıyısında kat kat kalabalık dükkânları vardır. Ve bir kârgir yapı bedesteni vardır ki bütün Arap ve Acem *[252a]* tüccarları sâkindir. Gayet zengin, eli açık, onurlu ve muhteşem bezirgânları vardır. Ve,

Orta Hisar'da Küçük Pazar derler her esnaftan bulunur, 70-80 miktarı dükkânlardır. Bunlardan başka yer yer dükkânlar da çoktur.

Yemek veren imaretlerin özellikleri

Tamamı (---) imarettir. Evvelâ Orta Hisarda **Fâtih Sultan Mehmed Han İmareti:** Bütün fakir ve zenginlere, ay ve yıl boyunca nimeti bol bol dağıtılır.

Hatuniye İmareti: Camiine bitişik bir ziyafet yeridir ki Trabzon'da benzeri yoktur. Camiin kıble tarafında mutfak ve yemek yenilen yeri var. Gelen ve gidenlere, gemicilere, yaşlılara ve gençlere nimeti bol bol dağıtılır. Ve bir ekmek fırını var, imaret için has ve beyaz ekmeği pişirip camiden geçinenlere dağıtırlar.

Mutfağın zahiresini saklamak için büyük bir kileri var, bütün güzel yiyecekler orada mevcuttur. Ve mutfağına bitişik bütün fakirlere ve medrese öğrencilerine yemek yeme yeri var ki öğrencilere mahsus ziyaret yeridir. Her gün iki defa sabah ve öğleden sonra bütün âlimlere birer tas çorba ve birer parça ekmek verirler. Ve her cuma gecesi pilâv, zerde ve yahni dağıtırlar. Vakfeden şartı böyle belirlemiştir.

Trabzon halkının yüz renklerinin özellikleri

Beşinci iklimde bulunduğu için suyu ve havasının tatlılığından bütün halkı gezip eğlenmeye hevesli ve zevk ehli olup içmeye ve eğlenmeye düşkünlerdir. Gamsız ve aldırışsız zarif dostlar ve âşık kimseler olduklarından yüzlerinin renkleri kırmızımsıdır. Kadınlar kısmı Abaza, Gürcü ve Çerkes güzelleri olduklarından güzel erkek ve kız çocukları olur ki sanki her biri birer ay parçası ve güneş pençesidirler. (---) (---) (---)

Trabzon halkının işleri ve kazançlarının özellikleri

Bu şehrin halkı eski zamanlardan beri yedi bölüktür. Bir bölüğü ileri gelenlerden bey, beyzâdeler ve hizmet ehli halk tabakasıdır ki samur kürkler ile güzel elbiselere gömülmüş paşazâdelerdir.

Bir bölüğü âlimler, sâlihler ve büyük şeyhler hâl sahibi kimselerdir ki ulema görüntüsünde özel elbiseleriyle gezer âlimlerdir. Bunların hepsi geçmiş padişahlarının vakıflarından maaş alan ve dua edenlerdir ki saygı görecek kimselerdir.

Üçüncü kısmı karalar ve denizler tüccarlarıdır ki Azak'a, Kazak'a, Mikril'e, Abaza'ya, Çerkezistan'a ve Kırım'a gidip ticaret edip çuka ferace, kontuş, dolama ve yelek giyerler, zengin bezirgânlardır.

Dördüncüsü türlü türlü san'at sahipleridir. Hepsi çuka ferace ve bogası hil'at giyip işlerini yapıp kâr ederler.

Beşinci bölüğü gemicilerdir ki Karadeniz içinde gemicilik edip kâr ederler. Bunların elbiseleri kendilerine mahsus demir kopran, şalvar, çuka dolama ve başlarına astar sarık sararak deniz yüzünde gaza edip savaşarak ticâret edip kâr ederler.

Altıncı bölüğü bağcılar ve bahçıvanlardır. Zira bu şehrin Boztepe dağları bağlardır ki "Sicil"lerde yazılı olduğu üzere tamamı otuz bin bağ ve bahçedir. Birer bağcıdan 31.000 adam sayılmıştır. Ama bazı bahçede iki üç işçi ve hizmetçi vardır.

Yedinci fırkası nice bin adam balık avcılarıdır. Zira bu kavim balığı gayet pek severler. Nice bin çeşit iş ve meslek sahibi insanları vardır, ama yazılması mümkün değildir. (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Trabzon'un meşhur san'atlarının özellikleri

Evvelâ yedi iklimde kuyumcuları gibi yetkin usta kuyumcular bir diyarda yoktur. Hatta Sultan I. Selim bu şehirde doğduğundan çocukluğunda kakmacılık ilmini öğrenip babası Bayezid Han ismine Trabzon Darbhanesi için sikke kazırdı. Sanki sikkeyi mermerde kazırdı. Bu hakir mümessek Trabzon akçesini görmüşüz.

Süleyman Han da bu Trabzon'da doğmuştur. Beşiktaş'da Yahya Efendi ile süt kardeş olup onunla Kostanta adındaki bir zimmînin öğrencisi olup Süleyman Han usta kuyumcu olmuştur. O zamandan bu âna dek kuyumcuları meşhur oldular. Bir tür at rişmesi (gem) işlenir ki o diyara mahsustur.

Buhurdan, gülâbdan, kılıç, gaddâre (büyük bıçak) ve aşçı bıçakları işlerler ki insanı büyüler. Gurguroğlu bıçağı bir çeşit bıçaktır ki onu kullanan elbette düşmandan kinini alır, her tarafta meşhur olmuş bir tür çok keskin bıçakdır.

Ve bir çeşit Trabzon baltası var, yeni icat edilmiş bir çeşit kakmalı balta işlenir ki diğer diyarlarda benzeyeni bile yoktur.

Sedefkârî çekmeceleri ve sandukası, *[252b]* sedefkârî rıh hokkası, devatı ve iskemlesi bir diyarda yoktur, ancak benzeri Hindistan ülkesinin sedefkârîsi ola.

Trabzon'un yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerini bildirir

Evvelâ içeceklerinde (---) (---) (---) (---) hayat suyundan haber verir tatlı sudur. Boztepe bağlarının turna kanı üzüm şırası gayet hoş şıralı, pahası yüksek metadır ki içene asla sarhoşluk vermez. Şer'i müsellesi, karanfiliyyesi ve misketi gayet lezzetli şerbetlerdir.

Yiyeceklerinden; nice bin bahçelerinin ve bostanlarının nefis meyveleri ve yetiştirdiklerinin çeşitlerinden, üzüm bağlarının türlü türlü lezzetli üzümlerinden, sulu ve tadı hoş meyvelerinden; dilber dudağı kirazı, Lahican armudu, bey armudu, gülâbî armudu, Sinop elması, namık üzümü, melikî üzümü ve frenk üzümü nefis nimetlerdir.

Patlıcan inciri öyle lezzetli ve hoş kokulu incirdir ki benzeri Nazilli diyarında olmaz.

Özellikle limonunun çeşitleri, al renkli türlü turunçları, narı ve zeytini dünyayı tutmuştur ki yedi çeşit zeytini olur. Misli meğer cennet benzeri Şam ve Kudüs-i şerîf'te ola. Ama bu Trabzon zeytininin bir küçük cinsi vardır. Olgunlaşmadan ham iken yenilir ve siyah kiraza benzer bir tür meyvedir. Bu da Trabzon'a özgüdür.

Trabzon hurması derler bir meyvesi vardır, fırında kurutup vilâyet vilâyet gönderilir. İçinde iki üç çekirdeği olur, lezzetli meyvedir.

Çiçek cinsinden nice bin türde çiçekleri vardır. Ama bir çeşit hoş kokulu kırmızı renkli karanfili olur ki yeryüzünde benzeri ve dengi yoktur. Her tanesi katmerli kırmızı gül gibi olup kokusu insanın dimağını kokulandırır. Ve her biri sapsız beşer altışar dirhem gelir karanfili hâsıl olur. (---) (---) (---) (---) (---).

Balıklarının beğenilenlerini bildirir: Evvelâ hepsinden levrek balığı ve kefal balığı gayet kalaklı (burunlu) balıktır. Kalkan balığının kalağı yoktur, ama âh canım kalkan balığı, gayet lezzetlidir. Kadınlar yeseler elbette hâmile kalırlar. Âdem Peygamber devrinden beri faydası tecrübe olunmaktadır. Birer karış-

tan büyük kırmızı başlı kızılca tekir balığı vardır, kızılbaşlı olduğundan bu da lezzetlidir. Kaloz balığı ve erbainde uskumru balığı olur. Daha nice bin türlü balıkları vardır. Ancak makbul olan bu anılan balıklardır.

Bunlardan fazla sevip uğruna bin can ile kurban oldukları, alım satımı sırasında kavga edip kan akıttıkları balık, canım "hapsi" balığıdır. Hamsîn gününde ortaya çıktığı için hamsi balığı derler. Hamsîn gününde çıkmasının sebebi;

Büyük İskender zamanında bir olgun usta kişi gelip ruhban ve patriklere gıda olsun diye Moloz Kapısı'ndan taşra deniz içinde bir direk üzerine hamsi balığı şeklinde tunçtan bir balık tılsımı yapmış. Hamsîn gününde o balıktan ses çıktığında Karadeniz'de olan bütün hamsi balıkları Trabzon Limanı'na gelip deniz kıyısına düşerler. Daha sonra Peygamber Efendimiz yeryüzüne ayak basınca binlerce tılsımlar yıkılıp Nemrud ateşi söndüğünde bu hamsi tılsımı da yıkılıp denize düşer. Ancak denizle ilgili bir tılsım olduğundan hâlâ etkisi sürer. Her sene hamsîn gününde hapsi balıkları karaya düştüğünde yahut meneksile adlı kayıklarla dopdolu iskeleye geldiklerinde balık dellâlları vardır, şu şekilde bağırırlar:

"Ey muhterûn, ey muhterûn! Esi çıfata zun, den hurdesin, samur bada taraşa, ey lefte karun, ahnı kulup ipsarya, ala pamun, ey ümmet-i Muhammet ala pamun" derler.

Bir tür mürver ağacından boruları var, bir kere öttürünce azîmallah eğer cemaatle namaz kılanlar duyarsa o an namazı bırakıp hamsi balığına koşarlar.

"Namaz bulunur, amma hapsi bulunmaz" diye camide bulunan imam ve müezzin bile namazı bozup;

"Ahçacuğumla bir makrama hapsi ver" diye o nazik sırmalı makramalara (havlulara) balığı korlar. Balığın suyunu akıtıp salınarak giderken, bazıları balığın suyunun aktığına acıyıp;

"Bre palığın suyın ya ne akıdırsın, suyına bir pilâvcık salsana" diye birbirlerine *[253a]* şaka ederler.

Bir keresinde Çiço Hüseyin adlı bir kimse eşiyle ala-vere eğlencesinde iken balık dellâlının boru çaldığını duyunca, eşinden balığını çekerek alıp uçkurunu bağlayarak iskele başına gelerek hamsi balığı aldığı meşhurdur, ama ben görmedim.

Ancak bir kere balık meneksile borusu çalınınca (---) (---) hamamından beş tane çıplak adam kan ter içinde çıkıp har har so-

luyarak balık kayığına can atar, bellerindeki peştemallarına balığı doldurunca edep yerleri ortaya çıkar. Balıkçı bunlardan akçe isteyince, çıplak adamda akçe olmadığından balıkçıya kefil vermiş. Balıkçı;

"Balık emini, kefil ve yemin almaz, hemen akçedür" deyince

"Bre âdem, işte şu âdemler şahit olsun imanım sana verdim" demiş. Balıkçı da;

"Ben, kendim namazlı imanımdan bezdim, al benimki de senin olsun" demiş.

Bu gibi hamsi balığı şakalaşmaları Trabzon'un şehir oğlanları kibarları arasında darbımesel olmuş latifelerdir. Yine Trabzon zarifleri Çiço ırgatlarına şu tekerleme ile sataşarak,

Tarabozandır yerimüz
Akça tutmaz elimüz
Hapsi paluk olmasa
Niç'olurtı halümüz

kendi ırgatlarına üleşirler. Tâ bu derecede sevdikleri balıktır.

Faydası, şekilleri ve özelliklerini bildirir: Evvelâ bir karış kadar ince, morca, parlakça ve semizce balıkçıktır. Yararı o derecedir ki yedi gün bir adam yese her gece ehline varıp yedişer kere kendi balığın ehline yedire, gayet güçlendirici ve hazmı kolaydır. Ve aslâ balık kokusu olup yiyene hararet vermez.

Ve özelliği ve şifası odur ki ağrı hastalığına tutulan adam yese Allah'ın emriyle şifa bulur. Bir evde yılan, çıyan ve akrep olsa hamsi balığının başını ateşte yakıp o evde tütsü etseler bütün çıyanlar kokusundan yok ola. Nice yüz faydası ve özelliği vardır ama bunu yemek Trabzon halkına mahsustur.

Kırk türlü yemeğini pişirirler ki her birinde birer çeşit lezzet hâsıl olur. Çorbası, yahnisi, kebabı, böreği, baklavası ve çorbasının her türlüsünü pişirirler. Ama pilaki derler bir çeşit ot taşından tavalar yaparlar. Öncelikle bu hamsi balığını pâk ayıklayıp onar onar kamışa dizip maydanoz, kereviz, soğan ve pırasayı pak küçük küçük kıyıp tarçın ve karabiber ile karıştırıp bir kat kereviz ve maydanozu pilaki tavası içine döşeyip, sonra bir kat hamsi döşeyip, daha sonra Trabzon'un hayat suyuna benzer su zeytinyağını döküp orta hararetli ateşte bir saat pişince sanki nur olup yiyen nur dolu nur olur. Bu şekilde pişirilip yenirse görme

kuvvetine ve mideye yararlıdır. Gerçekten de sevilecek Yüce Allah'ın sofrasıdır.

Bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından dağlarında şimşir ağacı, bağlarında servi ve Anadolu cevizi ağaçları var. Alah'ın hikmetidir ki kıble tarafında Erzurum diyarının dağlarında kış ve kıyâmet, burada güllük gülistanlık, reyhan ve erguvan, limon ve turunç bahar ve meyve vermededir.

Beşinci iklimde olduğundan boylamı (---) (---) ve enlemi (---) (---). Kışı olmaz, gayet yumuşaktır ve gayet ılımandır. Bundan dolayı halkı da itidal üzere geçinirler. Yumuşak huylu, kimsesiz insanlara dost ve memleketinden uzak kalmış garipleri sever adamlardır. Ama Çiço, Çağata ve Lezgi halkları gayet inatçıdırlar. Bu anılan taifelerin başka lehçeleri, deyimleri, terimleri ve kelimeleri vardır ki Trabzon şehrinin merkezindeki halk o kabile halkının dillerini asla anlayamazlar, tercümana muhtaçlardır.

Çiço ve Çağata kavminin dilleri, şiir şeklindedir ki yazılır:

Tün zarifon tâ nibiçaro
Tomur funda pâliyekaro
İhâyinke gohâ tona
Kiha pâyis to hamamo

Bu gibi lehçeleri vardır. Ama Lezgilerinin dili kaleme ve yazmaya gelmez tuhaf bir çeşit dildir. Bu kavmin çoğunluğu gemicilerdir. Çoruh Nehri ile Mikrilistan'a varıp şimşir ve esir alıp Trabzon Limanı'na gelip kâr ederler.

Bir hoş büyük limanı vardır, iyi demir tutar körfezli limandır. Lâkin batı tarafı açıktır. Batı tarafına 300 mil Kırım yarımadasında Kefe Kalesi limanıdır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[253b]*

Trabzon'un mesirelerinin anlatılması: Tamamı (---) adet gezinti yerleridir. Evvelâ Zağanos Kapısı'ndan taşrada Kavak Meydanı, bütün paşalar tatil günleri askeriyle o meydanda silâhşorluk edip cirit oynarlar. Geniş bir meydan olduğundan tâ ortasında üç kat gemi direklerini birbirine bağlayıp dikmişlerdir. Tâ en tepesinde bir altın yaldızlı top vardır. Bütün oyuncu savaşçılar at bırakıp o topa sırık atarlar. Vuran yarışmacılara hediyeler verilir.

Ve (---) mesiresi

..............(4.5 satır boş) ....

Trabzon'un mahallelerinin isimleri:

.... (4 satır boş) ....

Acaip çok güzel bir hikâye

Trabzon şehrinde Yahudi kavmi olmamasının aslı odur ki Sultan I. Selim Han hâkim iken iki kardeş bu şehir içinde kaybolur. Vilâyetin bütün yöneticileri halkı ellerinden gelen gayreti gösterirler ancak bulmakta başarılı olamayıp vazgeçerler.

Sonunda günler geçer, bir gün pazarda bir parlak kırmızı ve bir yaldızlı sarı sahtiyan (boyanmış, cilâlanmış deri) satılır. Ne hoş sahtiyan olur diye elden ele gezerken bir ârif-i billah dervişin eline geçer.

Sahtiyana bakarken görse ki sahtiyanın üzerine bir çeşit şifreli tuhaf bir yazı yazılmış, ama yazı olduğu belli değil, eğer dikkatlice bakılırsa yazı olduğu ancak anlaşılır.

Sözün kısası bu derviş bu sahtiyanları alıp iyice dikkat ederek bakınca zar zor okur:

"Ey bizim ahvalimize vâkıf olmak isteyen, 20 senedir debbağ (deri işleyicisi) Yahudiler elinde zirizeminlerde (yer altında) mahpus olduk. Allah rızası ve Resûlullah şefaati için bizi kurtarıp tâ ki acaiplikler göresiz" diye sahtiyanlar üzere yazılmış.

Hemen gayretli derviş eteğini toplayıp doğru Şehzâde Selim huzuruna varır, anılan yazıyı okuyunca bütün asker pür-silâh olup Debbağhane Kapısı'ndan dışarı çıkıp bütün debbağ Yahudi işyerlerini basıp yazılan mağarada adı geçen kardeşleri bulurlar.

Görseler ki iki güneş parçası mazlûmların arkalarındaki derilerini yüzüp birbirine arka arka yapıştırıp debbağlık işlerler. Biri işbaşında ayak üzerinde olduğunda öbürü arkasında yüklü arkası üzere durur. Altındaki kardeşinin işi bitince arkasındaki işler. Böyle can yakıcı derin acılar içinde bunları bulurlar. Nice yüz Mehmed isimli masumları da katl edip nicelerini de ayakları bağlı gönülleri hasta sefil köle gibi hizmet ettirirler.

Bu içler acısı hali Trabzon halkı görüp kalabalıklar toplanarak kale kapılarını kapayıp bütün Yahudileri avratları, beşikte ve kundaktaki oğlanlarıyla katledip şehri temizlediler.

O zamandan beri ellerinde fermanları olup Yahudileri gördükleri yerde öldürürler. Bundan dolayı Trabzon'da Yahudi yoktur.

Bazı Yahudi'ye "Tarabuzun'a varsana" dediklerinde, "Başına gelsin" derler.

Trabzon halkı Yahudileri asla sevmezler. Zira gayet mü'min, muvahhid ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat, yumuşak huylu ve olgun insanlardır. Hak hepsinden razı ola.

Hoşoğlan Nehrinin övgüsü hakkında

Erzurum eyaletinde Kelkit nahiyesinin güney tarafında Yaylak Mescidi adıyla bilinen yüksek bir dağdan doğup nice köylerin ve kasabaların bağlarını ve bostanlarını sulayarak bu Trabzon'un (---) tarafında Karadeniz'e katışır bir hayat suyudur.

Bu nehrin doğduğu dağda Çobanoğulları'ndan Hoşoğlan adında bir kimse bir kale inşa etmiştir. Trabzon'un güneyinde iki menzil yerdedir. Bu nehir de o kale sahibinin ismiyle isimlendirilip Hoşoğlan Nehri derler. Ama Trabzon halkı bu dağa Ağaçbaş dağı derler. Trabzon'dan Bayburd'a giden adamlar bu dağdan geçerler. Bir kapısı (geçit yeri) var, ondan başka yerden geçecek yolları yoktur. *[254a]*

Trabzon'da yatan sultanların ve büyük evliyâların ziyaret yerlerinin özellikleri

Evvelâ Sultan I. Selim Han, Trabzon'da hâkim iken saygıdeğer anneleri orada vefat etti. Zağanos Kapısı'ndan dışarı nur dolu bir türbenin içinde defn olundu. Türbedarı ve Kur'ân okuyanları hepsi 90 kimsedir. Her gün üzerine üçer hatm-i şerîf okunur. Hayrat sahibi, Râbia-i Adeviyye gibi iffetli bir hatun imiş. Nur dolu türbesi gayet san'atlıdır. Tamamen saf kurşun ile örtülü nurlu bir türbedir. Camii de bu türbenin bitişiğindedir. Ve (---) ziyareti

.... (4 satır boş) ....

Bu şehir içinde (---) ay zevk u safâ edip bütün maarif sahipleriyle, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri, ileri gelenleri ve seçkinleriyle can sohbetleri edip istek ve arzumuz üzere şehri gezip dolaştık. Mümkün olduğu kadarıyla nice hallerini ve sırlarını öğrendik. Ketenci Ömer Paşa kethüdası Hüseyin Ağa elçilik ile Mikrilistan vilâyetine hediye götürürken hakir bile,

Gürcistan ve Mikrilistan vilâyetlerinin seyahatine gittiğimiz kaleleri ve menzilleri bildirir

Evvelâ bin (---) senesinin (---) ayının (---) gününde Trabzon'dan iki yüz adam ile yirmi parça Laz meneksilesi kayıklarına pür-silâh binip Trabzon Limanı'ndan Allah'a sığınarak kuzey tarafa yelkenlerimizi açıp deniz kıyısı ile (---) mil gidip,

Değirmenderesi menzili; Trabzon'a yakındır ve büyük bir limanı var.

.... (2 satır boş) ....

Buradan yine kuzeye (---) mil gidip,

Şane kasabası menzili: Rovuşa Limanı derler, iyi yatakdır.

.... (1 satır boş) ....

Dağlarında ve taşlarında bütün ormanları fındıklıktır ki yeryüzünde Şane fındığı çok meşhurdur.

.... (1 satır boş) ....

Oradan (---) mil,

Sürmene Kalesinin özellikleri: Bu da Trabzon hükmündedir. (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed fethidir. Rum keferesi yapısı ve onların elinden Hersekoğlu Ahmed Paşa kumandan olup feth etmiştir. Subaşısı, 150 akçe kadısı, kale muhafızı ve neferatı vardır, ama ayânı yoktur.

Altı rüzgârdan korunmalı iyi demir tutar yataklı büyük limanı vardır. Lâkin batı ve yıldız rüzgârından korunmalı değildir. Üç dört demir bırakmaya muhtaçtır.

.... (4 satır boş) ....

Buradan (---) mil,

Mahnoz nahiyesi menzili: Trabzon toprağında 60 adet bakımlı ve verimli köyleri var ki dağları baştan başa kaşık taslağı şimşir ormanlarıdır.

.... (1.5 satır boş) ....

Buradan (---) mil,

Kaliparavoli kasabası menzili: Bu da Trabzon'a bağlı büyük bir nahiyedir. Bütün halkı Çiço'dur.

.... (2 satır boş) ....

Buradan (---) mil, *[254b]*

.... (5 satır boş) ....

Buradan yine kuzeye (---) mil,

Hopan kasabası menzilinin özellikleri: Trabzon toprağında, bu da deniz kıyısında bağlı ve bahçeli imâr olmuş süslü kasabadır. Bütün halkı Çağatalazlı kavmidir ve çoğunluğu Urumlardır.

.... (5 satır boş) ....

Buradan (---) mil,

Sağlam sur ve dayanıklı kale Gönye'nin özellikleri: Trabzon eyaletinde Batum sancağıdır. Padişah tarafından paşasının hâssı (---) akçedir. Zeamet 13 ve kılıç timar 72, çeribaşısı ve alaybeyisi vardır. Sefer (savaş) sırasında kanun üzere cebelüleriyle sekiz yüz asker olur. 300 adam da paşasının askeri olur. Ama Mikrilistan ağzında sınırların bitimi oduğundan yukarıda yazılan askerler bir sefere görevli olmayıp bu kaleyi muhafaza ederler. Kale muhafızı ve 500 kale neferatları vardır. Bir oda dergâh-ı âlî yeniçerileri 800 neferatıyla çorbacıları, gece ve gündüz nöbet beklerler.

150 akçe âsumanî kazadır. Nahiyeleri tamamen harbe (mızrak) ucuyla söyleşir, âsî Çiço Laz köyleridir. Kadısına senelik 1000 kuruş olur. Beyine 7000 kuruş olur.

Kalesi deniz kıyısında (---) üzere dörtgen şeklinde sağlam taş yapıdır. Eski zamanlarda (---) yapısıdır. (---) tarihinde (---) (---) fethidir. Nice kere hain Kazak gelerek işgal edip ganimet malları almış, harap edip yıkıp gitmiştir.

Kale içinde tamamı (---) örtülü tek katlı ve iki katlı (---) adet hanelerdir. Ve tamamı (---) mihraptır. Bunların en mamur ve bakımlısı (---) camii, bir minareli tek katlı ve kiremit örtülü camidir.

.... (2.5 satır boş) ....

Bu kale Çoruh Nehri kenarında yapılmıştır. Çoruh Nehri "cûy-ı rûh"dan bozulmadır. **Cûy-ı rûh** yani **Ruh ırmağı** demekle meşhur bir hayat suyudur. Erzurum'un batı tarafında Canha, Koyulhisar ve Şebin Karahisar dağlarından toplanıp akarak Bayburt şehrinin içinden geçip, iki tarafı mamur hanelerdir, sonra Bayburd Kalesi kayaları altından geçip Lazgi vilâyeti hududu içinde nice köy ve kasabaların tarlalarını ve bostanlarını sulayıp

bu Gönye Kalesi'nin doğu tarafı dibinde Karadeniz'e katılır. Geçit vermez ve köprü tutmaz denizler gibi büyük bir nehirdir ki nice bin Laz meneksile kayıkları bu nehir ile baş yukarı doğu yönüne Mikril vilâyetlerine tuz, demir, savaş âletleri ve renkli lekfûrî bezler götürüp Mikrilistan ve Gürcistan'dan şimşir ve balmumları, saf ballar, seçkin, benzersiz güzel kızlar, yakışıklı erkekler alıp Trabzon'a getirirler. İyi ticaret yerleridir.

Bu şehri de gezip dolaştıktan sonra Gönye'den yine kuzey tarafına gidip Kemerler adlı yerden başka bütün gemilerle Çoruh Nehrine girip bir gün doğu tarafına gidip,

Mikrilistan vilâyetinin özellikleri

Handala Menzili: Bu mahalde Gönye sancağı hududu tamam olup Mikrilistan beyi Edahus adlı aşiret beyinin hudududur. Dağları baştan başa şimşir ormanlarıdır. Mamur, cevizli ve bahçeli köyleri vardır. Beylerinin köyünde bir gece yattık. Hatırımızı hoş tutmak için çok gayret ettiler. *[255a]*

.... (35 satır boş) ....

Bu Mikrilistan vilâyetinde 70 pâre şehir gibi köyleri seyredip yine Gönye Kalesi'ne gelip bütün yol arkadaşlarımız (---) *[255b]* Trabzon'a gitti. Hakir Gönye ağası Zenberekçibaşı odasıyla Azak seferine görevlendirilip bu hakir de 1050 [1640] (---) senesi (---) ayında Azak gazasına giderken,

Abaza vilâyetine gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvela 10 pâre Laz meneksile gemisine 300 tüfenk-atan yeniçeri ve bu hakirin 5 adet Gürcü köleleriyle gemilere bindik.

Meneksile gemisinin anlatılması: Ama meneksile tabir ettikleri gemiler Çoruh Nehri kenarında yetişen kaba kavak ağacından gemilerdir ki üç parça tahtadandır. Bir tahtası tekne gibi altındadır. Birer tahta da yanlarındadır. Tâ bu derece büyük levhalardır. Bu gemilerin kenarına iki adam beli kalınlığında kamış ve hasır saz vurulmuştur. Denizin fırtınası o kamışlardan gemi içine giremeyip bu gemiler Karadeniz fırtınasında mantar gibi yüzer. Kıçı başı belli olmayan tekne gibi bir çeşit tuhaf kayıklardır. Bu denizlerde onlara meneksile derler. Yüzer adam alır.

Bunlar ile Gönye Kalesi'ndan tatlı güzel bir rüzgârla kalkıp bütün işlerimizi Cenâb-ı Allah'a ısmarlayıp kıble rüzgârıyla Çoruh Nehri'ni geçip yine Mikrilistan hududunda,

Sükarı İskelesi, limanı vardır, bunu geçtikten sonra,
Handere İskelesi, limanı yoktur.
Suri İskelesi, limanı ve bir harap kalesi var,
Yavise İskelesi, limanı ve bir viran kalesi var. İçinde Mikril çobanları koyun, keçi kışlatırlar.
Zapçe İskelesi, limanı yoktur, ancak harap ve büyük bir kalesi var.

Bu yazılan 5 adet iskelelerin tamamı Mikrilistan hududundadır. Asla mamur köyleri yoktur. Ancak Temmuz ayında mahsul mevsiminde bezirgân gemileri gelip tuz, barut, bakır kapkacak ve savaş âletleri getirip kız ve oğlan, zerdeva ve balmumu, bunun gibi şeyler alırlar. Dağlar içinde bağlı ve bahçeli, mamur ve bakımlı Mikril'in âsî köyleri vardır. *Allah saklasın* denizler gibi asker olsa dağlarına çıkılmak mümkün değildir. Kırk elli bin korkusuz ve acımasız tüfenk-atan Mikrili vardır.

Yukarıda yazılan 5 adet iskeleleri bir gün bir gecede geçip nice bin seyirler edip Gönye'den 100 mil olmuş, ertesi gün;

Büyük Faşa Çayı menzili: Büyük bir nehirdir ki Tuna gibi bir geniş nehirdir. Bazı yeri bir mil enli, bazı yeri yarım mil dar mahallerdir. Ama derinliği 8 kulaç ve 10 kulaç geçit yeridir. İçine Mikrilistan ve Abaza vilâyetine giden gemiler girip 100 mil yukarı giderler. Hayat suyunu andırır büyük nehirdir. Karadeniz'in poyraz tarafı bitiminde bir körfez bucağına vaki olmuştur.

İstanbul'dan bu yere gelinceye kadar 1300 mildir. Karadeniz'in bir ucu bu Faşa Çayıdır. İstanbul'dan Faşa Nehri 1300 mil.

Kaynağı, Mikrilistan, Gürcistan, Dağıstan ve Kabartay Çerkezistanı aralarında Elburz Dağı'ndan, Obur Dağı'ndan ve Sadşe Dağlarından toplanıp güney tarafa akarak Mikril ve Abaza arasında Karadeniz'e katılır.

Doğu tarafı baştan başa âsî Mikrilistan köyleridir. Batı tarafı Abazistan'ın Çaçlar kavmi memleketidir. İki tarafı da sık ağaçlık ve ormanlık olduğundan Abazalar Mikril'i, Mikril Abazaları çalıp bezirgânlara satarlar.

Bazı tarihçiler bu Faşa Çayı için Şirvan, Gilân ve Demirkapı Denizi ki ona tarihçiler Hazar Denizi derler,

"Bu büyük çay o denizin ayağıdır ki Karadeniz'e katılır", derler. Ama bu Faşa Nehri hayat suyudur. Gilân Denizi Karadeniz kadar bir denizdir, belki daha geniştir. Yılan zehiri gibi acı, büyük bir denizdir.

Karadeniz ile o Hazar Denizi'nin arası on beş konak yerdir ki Kabartay Çerkezi yurdu ve Dağıstan yurdunun Elburz Dağı var. Nasıl ayağı olup da Hazar Denizi Haraz Karadeniz'e katılabilir. Eğer derlerse,

"Yer altından akacak yol bulup gelir" derlerse Hazar Denizi acıdır; bu Faşa Çayı hayat suyu gibi tatlıdır. Bu görüş gerçeğe aykırı bir görüştür.

Bu Faşa Çayı'nı geçtikten sonra artık batı tarafına yönelip tam bir günde Karadeniz kenarınca gidip.

Şehnaze diyarı yani Abaza vilâyetinin özellikleri

Baştan başa Karadeniz'in doğu kısmı kıyısında bulunup başlangıcı Faşa Çayı, bitiş sınırı batı tarafında, kırk iki konak yerde Kefe eyaleti hükmünde Taman Adası yakınında Anapa Kalesi limanında son bulur, upuzun Abaza vilâyetidir.

Abaza kavminin ilk ortaya çıkışlarının anlatılması: *Tuhfe* kitabının görüşüne göre: Ne zaman ki Cenâb-ı Bârî, Hazret-i Âdem'i yer yüzünde kudret eliyle yarattığında Tatar sıfatlı yaratıp cennet-i me'vâsında yakınına davet edip bütün meleklere emredince *[256a]* Hz. Âdem'e secde ettiler, ancak hilekâr İblis secde etmedi. Buna kesin delil; Kur'ân'da;

"[Hani meleklere, Âdem'e secde edin demiştik de] İblis'ten başkası hemen secde etmişlerdi" [Bakara, 34] âyeti açık delildir.

Daha sonra Cenab-ı Allah'ın ezelî iradesi o imiş ki, Hazret-i Âdem'in soyundan Hazret-i Risâlet'i getirip yeryüzünde son peygamber ve iki dünyada şefaatçi ede.

Hazret-i Âdem'i buğday bahanesiyle yer yüzüne indirip Hindistan'da Serendil (Seylan) Adası'nda nice zaman bekâr olarak yaşadı. Daha sonra Mekke-i Mükerreme'de Arafat Dağı'nda Hazret-i Havvâ ile buluştuğu için Arefe Dağı dediler.

Muhammed ibn İshak'ın görüşüne göre; Hazret-i Havvâ'dan kırk bin evlâdı Tatar sıfatında olup evlattan evlâda yeryüzüne yayıldı. Cennet'de Âdem Safî, Arapça ve Farsça konuşurken yeryüzüne inince dalgınlıkla Arapça'yı unutup İbrî (İbranice), Süryanî ve Dehkalî ve Derî dillerinde kelimeler söylerdi. Ki hâlâ Funcistan ve Berberistan memleketlerinde ve diğer Afrika vilâyetlerinde konuşulan değişik dillerdir. Tâ Nuh Tufanı'na dek bu diller ile konuşup geçinirlerdi.

Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh'un oğullarından Hâm, Sâm ve Yâfes evlatlarından 72 millet ve 72 dil ortaya çıktı. Sonra Hazret-i İsmail'de Araça ve Farsça duyuldu. Ondan sonra yeryüzüne çeşitli milletler yayılınca her memlekette birer dil ortaya çıktı.

İlk defa değişik diller ortaya çıkaran Hazret-i İdris'tir. Zira Cenâb-ı Bârî ilk defa, ona nice bin ilim ihsân edip kâtip idi. Vahiy ile inen suhufları yazıp biraraya getirirdi.

Tufandan sonra bütün kitaplar, Eski Mısır'ın batı tarafında Nil Nehri aşırı Heremeyn (Ehram) Dağları'dır ki onlara hâlâ Firavn Dağları derler, yanlıştır. Tufan'dan önce yapan Kâhin Surid'dir. Hazret-i İdris'in bütün kitaplarını bu dağda saklayıp Tufan'dan sonra o kitapları çıkarır, bütün eski bilgin ve filozoflar okuyarak 147 adet çeşitli diller ondan yayılır.

İsmail Nebî'den Arapça ve Farsça ortaya çıktı. Hazret-i Ays'dan Türk dili yayıldı ki Tatar dilidir. Sözün kısası Cenâb-ı Hak, Arap ve Tatar'dan bu cihanı (---) adet çeşitli kavimler ile süsledi.

Tatar'dan ilk başta meydana gelen çeşitli kavimlerden: Evvelâ, Tatar kavmi, Hindli, Sindli, Muğânî, Lûristanî, Moltanî, Banyanî ve Hindistan'ın ateşe tapanları, on iki kavim ve on iki dildir.

Çin, Hıtâ, Hoten, Fağfur, Kavzak, Moğol, Noğol, Türk-Tatar, Özbek ve Acem kavimleri, Dağıstan'da Kumuk ve Kılmah kavimleri, on iki kavim ve on iki dildir.

Nogay, Heşdek, Lıbka, Çağatay, Lezgi, Gürcü, Mikril, Şavşad, Dadyan, Açıkbaş, Ermeni, Urum, Türkmen, Kababıta ve İsrailî yani Yahudi ve Moskov, Gürcü'dendir.

Ya'kubî, Karayî ve Frenk, on iki kavim ve on iki dildir, Yahudidir ama Mesihâ-mezhebdirler.

Evvela İspanya, Fransa, Ceneviz, Portakal, Venedik, Dodoşka, Sırp, Latin, Bulgar, Hırvat ve Luturyan ve Talyan (İtalyan) dili (---) (---) (---).

Acem'den meydana gelen keferelerin ilkleri Menuçehr'in evlatlarından dördü kaçıp Eğri taraflarında yerleştiler.

"Siz kimsiniz?" diye sorduklarında "Men çârız" yani "dört âdemiz" dediler. "Men çâr"dan bozulma "Macar" kavmi oldular ki 15 adet kavim keferelerdir. İlkleri Orta Macar, Erdel Macar, Seykel, Saz, Hayduşak, Leh, Çeh, Korul, Tot, Karako, Rus 12 kavimdir.

Eflak ve Boğdan ve Sirce, İsveç, Felemenk, Donkarkız, Danimarka, İngiliz, Nemse, İngiltere, Dış Fransa, Hırvat, Macar ve Boşnak onlardandır. (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Ama övülmüş özellikleri olan kabilelerden, Araplardan ilk olarak Mısır bölgesinde 40 adet renk renk kavimler meydana gelmiştir.

Evvelâ Mağribî, Fes, Merânkeşli, Afnu, Mayburnev, Cicilkan, Asvanî, Sudanî, Funcî, Kırmankî, Bağaniski, Muncî, Berberî, Nûbî, Zencî, Habeşî ve Kelapişî ve Ulvî ve Dumbî (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Yemen Arabı, Bağdad Arabı, Meval Arabı, Mekke ve Medine Arabı, Badiye ve Umman Arabı bütün Araplar 3060 kabiledir, daha fazla demişler.

Ama bunlardan Kureyşî, Haşimî, Ebtahî'dir ki kainatta yaratılmışların en yücesi ve varlıkların övüncü olan Peygamberimiz o *[256b]* Samî soyundan dünyaya gelmiştir, varlıklar onun yüzü suyu için yaratılmıştır.

Yukarıda yazılan değişik diller ve çeşit çeşit kavimler ile dünya süslenmiş olup ümmetlerinin elinde bütün değişik milletler zayıf ve güçsüzlerdir.

Arap kavminden başka bütün kabilelere (kavimlere) Acem derler. Onun için mübârek isimleri "Arab'ın ve Acem'in efendisi"dir.

Bu yukarıda yazılan kavimlerin önceki ataları İkinci Âdem Hazret-i Nuh Necî evlatlarından Sâm, Hâm ve Yâfes'e ulaşır. Zincirin sonu Hz. Âdem Safî'de ulaşır.

Beri taraftan istek ve arzumuz seyahatnâmemizde Abaza kavminin ilk çıkışını yazmaktır. Sağlam kaynaklardan *Cevâhir-i Ahbâr* yazmışlardır ki Hicret'ten sonra 25 [646] tarihinde Hazret-i Ömer'in halifeliği döneminde Kureyş kabilesinden Beşe adında bir Arap meliki var idi. Çok güçlü bir melik idi. Irak, Medine, Batha, Yemen, Aden ve Saba memleketlerine mutasarrıf idi.

Bu anılan Beşe melikin beş evlâdı dünyaya gelip her biri birer cesur yiğit oldular. Büyük oğlu Cebel-i Elheme, ikincisi Arap, üçüncüsü Keysu ve bu Keysu'nun üç oğlu oldu. Biri Keys, biri Meval, biri Tayy idi. Yine Beşe'nin dördüncü oğlu (---) (---) (---) (---) (---)

Huda'nın hikmeti babaları Arap meliki Beşe ölünce Hazret-i Ömer'in emriyle aşiretinin beyliği (reisliği) büyük oğlu Cebel-i Elheme'ye verildi.

Bir gün bu Cebel-i Elheme hata ile bir Arabın gözünü çıkardı. Arap, Hazret-i Ömer'in huzuruna varıp dava edince kanuna göre Cebel-i Elheme'nin gözünü çıkarmak gerekti. Hemen Cebel-i Elheme, bu ceza ağır geldiğinden o gece bütün kabilesi ve aşiretleriyle ve dört can kardeşiyle kaçıp Antakya'da Harkil Kral'a varıp sığınacak bir yer ister. O da Cebel-i Elheme'ye Trablusşam dağlarını verince deniz kıyısında bir şehir kurar.

Bugünkü Cebeliye şehrine, Cebel-i Elheme yapısı olduğu için Cebeliye derler. Burada da güç, kudret ve iktidar sahibi olup Şam ve Medine etraflarını yağmalamaya başlaması üzerine Halid bin Velid ve Esved ibn Mikdad yüz bin asker ile gittiler. Cebel Cebeliye'de duramayıp gemilerle İspanya diyarına kaçarak büyük şehir Avlonya dağlarında karar ettiler. Kureyş kavminden olduklarından bulundukları dağlara Kureyliş Dağı ve Kureyliş Arnavudu derler. Frenk dilleriyle karıştıklarından Arnavut dilini ortaya çıkardılar.

Hâlâ ol dağ Arnavutlarının hepsi Arap gibi saçlı kavimdir. Ve şiirleri ve ezgileri Arap ezgileridir. Bundan dolayı Arnavut kavminin aslı Araptandır ki ataları Cebel-i Elheme'dir. Elbasan yakınında yatar. Ancak dininden dönen bir dinsiz olmamıştır.

Daha sonra evlâdı Dükad dininden dönerek kâfir olmuştur. Avlonya ile Delvinye arasındaki Dükad Dağları'nda bulunurlar. Kara renkli Arap gibi lehçeli ve saçlı Arnavutlardır.

Beri taraftan Cebel-i Elheme üzerine gelen Halid ibn Velid, Cebel-i Elheme'nin kardeşi Arab'ı ve Keysu'nun oğlu Keys'i ve Meval'i ve Tay'ı yakalayıp bağlayarak Hicaz'a götürüp Bağdad çölünde yurt verdi. Keys, Keys Araplarına melik (reis) oldu. Tay, Tay kabilesine melik oldu.

Amcası Arap Umman memleketine melik oldu. Ancak Keysu ve kardeşleri Lazkî ve Abazî, bu üç kardeşler tâbileriyle ve çevresindekilerle Halid bin Velid'in elinden kaçıp Bizans diyarında Konya şehrine, oradan Kostantin'e gelip birkaç sene burada kaldılar. Sonra Emevîoğullarından Ebu Süfyan oğlu Mu'aviye'ın İstanbul üzerine geldiğini duyunca orada da duracakları kalmayıp gemilere binerek Karadeniz kıyılarında Trabzon kralı Tekfur Yanvan'a varıp uygun bir yer isterler. O da;

"Bunlar Kureyş kabilesindendir. Bunlarda va'de ve vefâ olmaz" diye ilk başta Lazkî'ye Gönye Kalesi'nden içeri Çoruh Nehri kenarını Lazkî'ye yurt verir. Laz taifesi Lazkî'den doğup yayılır, Laz kavminin aslı Arap'tır. Onun ortanca kardeşi Keysu'ya Çerakis dağlarını verip orada yerleşir. Onun için Çerkez taifesi Kureyş kabilesi Araplarındandır.

Abazî'ye bu Abaza vilâyetini verir. Bu Karadeniz kenarında türeyip çoğalarak bayındır edip şenlendirdiler. *[257a]* Bundan dolayı bu Abaza kavminin ataları Kureyş kabilelerindendir.

Çerkez, Abaza, Laz, Arnavut, Umman Arabı, Tayy Arabı ve Keys Arabı hepsi kardeş evlatları ve Kureyş kabilesindendirler ki Cenâb-ı Bârî'nin ezelî hikmeti yeryüzünü bu kavimler ile süslemek imiş. Yeryüzünü böyle imar etti. *"... Allah dilediğini yapar"* [İbrahim, 27]; *"... (Allah) istediği hükmü verir"* [Maide, 1].

Ancak Abaza vilâyetinde ilk başta mamur olan **Çaçlar aşiretidir:** Mikrilce de konuşurlar. Zira Faşa Nehri'nin karşı tarafı sâfî Mikrilistan'dır. Çaç beyzâdeleri vardır. İsmi (---) (---), on bin korkusuz ve cesur askere sahiplerdir. Bir mezhepte değil, vahşi, yolkesen ve cesur kavimdir.

Gayet verimli dağları vardır. Cevizleri, fındıkları ve zerdevaları çoktur. Silâhları, Arap gibi ok-yay ve mızraktır. Atlısı azdır, yayaları cesurdur, kadınları güzel, erkekleri nazlı ve hoştur.

İskeleleri, batı tarafına iki konak gidince Lakba derler, büyük iskeledir. Trabzon'a 300 mildir. Ama gemiler kışlayamaz. Kıble ve gün doğusu rüzgârı gayet şiddetli eser.

Buradan bir konak yine batı tarafa deniz kıyısıyla,

Hıfal Köyü: Arlan aşireti hudududur. Bin yiğide sahiptir ve gayet verimli yerleri vardır. Beylerinin ismi (---), (---) iskelesi laçığa derler, baş iskeledir. Burada bir gece konuk olduk. Tatlı limandır. Yazın ve kışın gemiler eksik değildir.

Buradan yine batı tarafına iki konak,

Çandalar aşireti hudududur. Beylerinin ismi (---) (---). On beş bin cesur kavim olur. Gerçek ve doğru Abaza bunlardır. Dağ Çandaları derler. İskelelerine kakır derler. Dağda Hoka adıyla denize bakar bir bağlı ve bahçeli köyü vardır.

Buradan yine batı tarafına deniz kıyısı ile üç konak gidip,

Büyük Çandalar aşireti: 25 köyleri vardır. On beş bin askere sahiplerdir. Beyinin ismi (---) (---). Limanına Çanda derler.

Gemiler kışlayamaz. Bu kabilenin dağları ardı Mamşuh Çerkezi vilâyetidir.

Bu Çandalardan yine batı tarafına deniz kıyısı ile bir konak gidip,

Keçler aşiretinin özellikleri: İrem bağı gibi bir verimi bol vilâyettir. 70 parça köylerdir. İki bin tüfenk-atar askere sahiptir. Beyinin ismi (---) (---), ve hayat suyu gibi suları vardır. Ama Pisu Nehri adında büyük bir nehir suyu var, gemiler girer. Elburz Dağları'ndan beri gelip bu mahalde Karadeniz'e katılır. Temmuz ayında asla geçit vermez hayat suyudur. Kış günleri gemiler yatar güvenli yerdir.

Keçler kavminden bu mahalle gelinceye kadar bu nehrin iki yanı İrem bağlarıdır ki çeşit çeşit kendinden yetişen meyveleri olur.

Bu Keçlerin on bin askeri olur, çoğu atlılardır. Ulu kavimdir ve gayet zengin hırsızlardır. Bu aşirette Havka adında bir köyde Zepraha adlı bir Abaza'nın evinde konuk olduk. Bütün yeniçeri yoldaşlarımıza on koyun boğazlayıp ziyafet verdi. Sizbal, şil-harçı ve pastalar yiyerek açlığımızı giderdik.

Buradan yine batıya iki konak,

Arıt aşiretinin özellikleri: Keçler kavminden çok kavimdir. Ama o kadar yiğit, cesur ve hırsız değillerdir. Çoğunluğu tüccardır. Zerdeva avlarlar. Domuzları gayet çoktur. Bir mezhep nedir bilmezler, kitap nedir bilmezler ve insana bıyık altından gülmezler. Doğru sözlü kavimdir. Belki otuz bin kadar adam olur.

Beylerinin ismi (---) (---). Beyleri 40-50 silâhlı cesur Abaza ile 20 koyun ve 3 sığın geyik getirip "Safâ geldiniz" diye saygı gösterdi.

Bey dedikleri bir saçlı adam, arkasında kılçıklı kebe çekmanı (pelerin), elinde oku yayı ve belinde kılıçlı bir cesur yiğit idi. Hizmetçileri tamamen uzun saçlı, güneş parçası gibi bâkireler idi.

İskelesine Arıtlar derler. Bir gece burada konuk olduk. Bu iskelede gemiler kışlayamaz, zira açık iskeledir.

Bir iskelesine de Liyoş derler. Burada da gemiler kışlayamaz. Ancak altı ay yatar. Ama gayet işlek iskeledir. Kuzey tarafındaki büyük dağlar içinde,

Sadşe vilâyeti: Seydî Ahmed Paşa vilâyetidir. Kuzey tarafında Çerkez aşiretleriyle komşu olduklarından dolayı Çerkez

dilini ve Abaza dilini gayet iyi bilirler idi. Bin adet cesur, güçlü yiğitlerdir. Bunların belâlarından ve şerlerinden Çerkezler ve Abazalar devamlı korku üzere olduklarından Arıt kavmi bunlara aman verip Arıt iskelelerine esir, balmumu ve zerdeva getirip ticaret ederler. Takaku Çerkezi dahi aman ile *[257b]* gelip gemilerde ticaret ederler.

Buradan yine batı tarafına üç konak deniz kenarınca gölgelik, ormanlık ve sık ağaçlarla kaplı yüksek dağları ve nice mamur köyleri seyrederek,

Kamış aşiretinin özellikleri: Beylerinin ismi (---) (---). On bin yiğit ve cesur kavimdir. Melek Ahmed Paşalı Kamış Mehmed Ağa bu kabiledendir. Defalarca Arıt kavmini bozup beylerini esir etmişlerdir. Zira bu Abaza kavmi birbiriyle savaşarak evlâtlarını ve kadınlarını çalıp satarak kâr etmekle geçinirler.

"Hırsız olmayan adam bu kavmin yanında uğursuz ve bedbaht kavimdir" diye meclislerine komayıp kız vermezler.

Bu Kamış Dağları'nda iri domuzları olur ki her biri eşek kadardır. İskelesi vardır, ama o kadar işlemez. Zira halkı gayet âsîlerdir.

Ve bu Kamış kavmi içinde Mısır'dan ve İstanbul'dan gelme Tophane Abazaları vardır. Mescitleri var, soy sop sahibi Müslümanları çoktur.

Suyu ve havası gayet tatlıdır. Bütün köyleri kıbleye ve denize bakmaktadır. Burada da çarşı pazar yoktur. Ama iskele başlarında pazar yeri vardır.

Buradan yine batı tarafa deniz kıyısıyla üç konakta,

Suçalar aşiretinin özellikleri: Beylerinin ismi (---) (---). Tamamı on bin namlı yaya askeri olur. Ama dağlık taşlık yerler olduğundan atlısı azdır. İskelesi vardır, ama ismi hatırımda değildir.

Burada bir gece **Havdıka** adında bir köyde konuk olduk. Meğer o gece bir düğünleri var imiş. Bize yüz tekne söğüş pişmiş koyun etleri, böğrülce çorbaları, bal suları, bozalar, pasta, şil-harçı ve sizballar getirip nice yüz güneş parçası köleler ve bâkireler hizmet ettiler.

Sabahleyin Gönye ağası yol arkadaşımız evsahibine bir tülbend bağışlayınca cihan onun oldu. Zira bu bölgelerde asla çarşı pazar, han, hamam, dükkân, kilise ve başka yapılardan bir şey yoktur. Hemen dağlar başında kırkar ellişer haneli köylerdir.

İskelelerine yılda bir kere her diyarın gemileri; barut, kurşun, tüfenk, ok-yay, fişenk, kılıç, kalkan, mızrak ve başka silâh çeşitleri, eski pabuç, çuka kenarı, gömleklik bez, bogası, ocak demirleri, kazan, ocak içine kazan asacak demir zincir, tuz ve sabun (---) (---) ve buna benzer şeyleri getirir, bunlar da tüccardan alıp bâkireler, genç erkekler, yağ mumları, balmumları, zerdeva ve bal verirler. Aslâ ve kat'â bu bögelerde altın ve kuruş olmaz. Alım satımları değiş-tokuş iledir.

Bu Suçalardan yine batı tarafına deniz kıyısı ile iki konak gidip,

Cembe aşiretinin özellikleri: Beylerinin ismi (---) (---). 2.000 yaya askere sahiplerdir. Bunların iskelelerinde üç gün konaklayıp bütün halkıyla dostluklar kurduk. Bütün fazlalık esvaplarımızı, kilim, kebe ve keçelerimizi ve her türlü eşyalarımızı verip cariyeler ve güzel köleler aldık. Hakir de bir güzel Abaza kölesi alıp dördüncü gün yine batı tarafına iki gün seyr ederek,

Bozodok aşiretinin özellikleri: Beylerinin ismi (---) (---). Yedi bin adama sahiptir. İskelelerinde on pâre İstanbul gemisi bulup bazı dostlarımıza rast gelip dünya kadar safâ ettik. Kaba saba esvaplarımızı onlara Allah emaneti verip kölelerimizle hafif yüklü kaldık.

Bu Bozodok kavminden Menkli Giray Han üç bin asker Ejderhan seferine götürdü. Ejderhan fethinden sonra Bozodok kavmine Çerkez vilâyetinde Obur Dağı dibinde yurt verip orada kaldılar. Hâlâ Çerkez'de Bozodok kavmi derler. Ama Abazaca da bilirler, cesur kavimdirler.

Bu Abaza Bozodoku'yla Çerkez Bozodoku'nun aralarında Obur Dağı derler yüksek bir dağdır, iki dağın arası üç konaktır. Yine birbirini gelip basıp evlatlarını çalarlar. Bu Abaza Bozodoku'ndan yine batı tarafına deniz kıyısı ile iki konak gidip,

Üsüviş'in özellikleri: Deniz kıyısında bir yalçın kaya üzere bir eski harap kalesi var. Bir gece hava bozup kötü rüzgâr esti. Tüfenk-atar yoldaşlarımızla gâfil olmayıp orada konuk olduk. Beş koyun ile Süviş beyi yanımıza gelip ikram etti.

Bu kavim ağaçtan yay yaparlar ve ardıç ağacından ok yaparlar. Tüfenk kullanır hepsi üç bin yaya kavimdir. Beylerinin ismi (---) (---). İskelesi Kirmen-Süviş'dir.

Dağlarında *[258a]* ayı, domuz, tilki, çakal ve samur gibi sansar, zerdeva, sarı sığın ve koz tavuğu olur ulu dağlardır.

Tuhaflık bu ki bu Abaza taifesinin çoğu beylerinin leşini bir sanduk gibi ağaç içine koyup büyük ve yüksek bir ağacın çatal dalına mıhlayıp korlar. Başı ucundan sanduka bir delik delerler. Bozuk inançlarınca o delikden cennete bakar. Nice yüz bin bal arısı da o delikden girip Abaza leşinin koltukları ve budu arasında bal yapar. Mevsiminde sandığının kapaklarını açıp kıllı kıllı balları tulumlara doldurup satarlar. Halk Abaza balıdır diye parça parça alırlar. Ama pisliğini bilmezler. Abaza balından gayet sakınmak lâzımdır.

Bu Abaza diyarında nice bin acaiplikler ve tuhaflıklar vardır, ama yazılması mümkün değildir. Burada da birkaç güzel Abaza gençleri alınarak yine batı tarafına iki gün gidip,

Aşağılı aşiretinin özellikleri: Beyinin ismi (---) (---). İki bin kadar adama sahiplerdir. Müflis ve hırsız kavimdir ki bütün Abazalar bunların şerrinden korkarlar. Zira gayet cesur ve korkusuz kavimdirler. Burada da bir viran kale vardır. İskelesine Aşkalı derler. Kefe, Kerş ve Taman gemileri çok gelir, ama kış vaktinde yatamazlar, açık yerdir. Ama dağları oldukça verimlidir.

Buradan yine batıya doğru bir konak gidip,

Ateme Köyü, Aşağılı'ya tâbidir. Dağ içinde bir mamur köydür. İçinde Tophane Abazalarından Müslümanlar vardır. Burada da bir mescit gördük. Bu Çerkez diyarına bir konak yakındır. Her zaman Çerkez ile cenk ederler.

Buradan iki günde,

Sovuksu aşiretinin özellikleri: Beyinin ismi (---) (---). Üç bin yiğide sahiplerdir. Küheylân atları vardır. İskeleleri Hardine'dir, çok iyi yatak limanı vardır. Sovuksu adıyla geçit vermez büyük bir nehri Çerkez dağlarından gelip bu mahalde Karadeniz'e katılır. Hayat suyuna benzer büyük bir nehir kenarında bulunduklarından bu aşirete Sovuksu derler. Zengin ve eli açık adamları vardır.

Buradan yine batı tarafına iki konak gidip,

Kotası aşiretinin özellikleri: Beylerinin ismi (---) (---). Hepsi yedi bin asker olur. İskelelerine Kotası derler. Tahta ile yapılmış hasır örtülü mahzenleri vardır. Köyleri, limana bakar dağlardadır. Limanında Kefe ve Taman gemileri çoktur. Azak'a büyük bir sefer olduğunu bunlardan da haber alıp birkaç Kırımlı tanıdıklar bulduk.

Her zaman bu aşiret içine Çerkez diyarından Kırım atlıları gelip alış veriş ederler. Zengin ve itaatkâr kavmi vardır. Zira yerleri sarp değildir, buğday da ekip biçerler. Buradan başka yazılan Abaza bölgelerindekilerin hepsi pasta darısı ekerler. Bir kilesi yüz kile darı verir.

Bu Kotası kavminin de evleri tamamen sazdan ve tahta örtülü evlerdir. Ocakları ortadadır. On eve bir kabak tabir ederler. Dört tarafları kale gibi çit azbarlardır (çevrili meydan). Bütün hayvanlarını her gece saklayıp arslan gibi köpekleriyle nöbet beklerler. Bütün Abaza aşiretlerinin hâlleri budur. Zira bütün evleri ormanlar içindedir. Birbirlerinden korkarlar. Bu Kotası kavmi ile Jana Çerkezi gayet yakın komşudur. Aralarındaki küçük bir dağ üzerinden geçilerek bir konakta Jana'ya varılır. Bunlar Çerkezce dahi bilirler. Bunlar Çerkeze; Çerkez, bunların limanına aman ile meta getirirler.

Burada Abaza vilâyeti tamam olup buradan ta Faşa Çayı'na varıncaya kadar geldiğimiz ve seyrettiğimiz aşiretler tamamen deniz kıyısında olup bütün köylerinin evleri kıble tarafına Karadeniz'e bakar Abaza memleketidir.

Faşa Çayı'ndan doğudan batıya bu Kotası aşiretine gelinceye kadar Abaza diyarının uzunluğu tam kırk konaktır, denizden (---) mildir. Genişliği beş konak ve dört menzil, üç menzil, iki menzil ve bir menzil yeri bu Kotası'yla Jana Çerkezi arasıdır.

Bu Abaza diyarının kırk konak yerinde kırk büyük nehir var. Hepsi Çerkez ile Abaza arasında dağlardan gelip Karadeniz'e karışır, hepsi birbirine bitişik 70 adet yüksek dağlardır. Tamamı 2000 pâre köydür derler, ama tam olarak bilmiyorum. Dağlarını gezmedim. Haraç, bağ ve bahçe vesair mahsulât öşrü de vermezler. Nice yüz bin vahşi, serseri ve isyankâr kavimdirler. Kâfir desen adamı katl ederler, Müslüman desen hoşlanırlar, ama kâfiri sevmeyip Müslümana can verirler. İslâma gelseler gayet mü'min ve inançlı olurlar. Kitabî değiller ve bir mezhepte değiller bir alay vahşi ve yabani adamlardır ki ataları Kureyş kabilesinden Arap Abazî'dir *vesselâm*. Bu deniz kıyısında olan iskele sahibi Abazalardan başka,

Dağlarda olan Abaza aşiretlerini bildirir [258b]

Evvelâ Mikril'e yakın **Posuho aşireti**; beyleri var, 7000 âsî kavimdir.

Sonra **Ahçipisi aşireti;** beyleri var, 10.000 kavimdirler.

Sonra **Beslib aşireti;** beyleri var, 7.500 cesur kavimdir.

Sonra **Mükelye aşireti;** beyleri var, 3.000 yarar kavimdir.

Sonra **Vaypiğa aşireti;** beğleri var ve 1.000 adet kavimdir.

Sonra **Bağros aşireti;** beyleri var, hepsi 800 zayıf kavimdir, hırsız değillerdir.

Alakırış aşireti; beyleri var, hepsi 500 kavimdir.

Sonra **Çıhakurs aşireti;** beyleri vardır, tamamı 3.000 adamdır.

Maça aşireti; beyleri var, hepsi 2.000 adamdır, ama cesur erlerdir.

Sonra **Pançarış aşireti;** beyleri vardır ve tamamı 4.000 adamdır.

Bu yukarıda yazılan 10 adet dağda yerleşik âsî aşiretlerin Aşağılı'da olan iskele Abazaları aralarına gelemezler, isyankar ve kavgacı kavimlerdir. Ama bu dağ Abazalarının hepsine önder, seçkin, yarar ve ünlüsü yukarıda yazılan **Sadşe** kavmidir, *vesselâm*.

Burada, ister dağda ve ister deniz kıyısında yaşasınlar, toplam 25 adet Abaza aşiretleri bu mahalde tamam oldu.

Acaip ve tuhaf Abaza dili

akı	*vüba*	*ıhpa*	*bışba*	*huba*
1	2	3	4	5
fıba	*bızba*	*aba*	*jıba*	*zuba*
6	7	8	9	10
akı zuba	*vuba zuba*	*ve'y*	*uçi*	*utuy*
11	12	gel	git	otur

ukıl	*umçın*	*ârpış*
kalk	gitme	oğlan
sıçab	*abhuş*	*sıkıçam*
giderim	avret	gitmem

uzumçozivey erpiş	*serâ izdirvey*
niçin gitmezsin oğlan	ben bilirim

orâ yudırvâ	*vhaç fıssı*	*serâ izdırvâ*
sen ne bilirsin	canım gözüm	benim bildiğim
serâ isızget	*aris izuhuvazivey*	*vavbuzva*
bana yeter	böyle niçin söylersin	sayıklar mısın
ishuvâzivey	*serâ iısıjdıram*	*orâ yuhuvâ*
ne söylüyorum	ben bilmem	senin söylediğin

orâ yudırvâ
sen bilirsin
ânçgı av'akı ırnış
Allah'ım ve halk hakkıyçün

akâ orâ ukâhob
amma senin aklın yoktur
ini sijdirem ânçeriş
bir şey bilmem vallahi

usin kuç sırıshab
incitme bana yazıktır

sera akır avüsohun
ya ben bir şey mi söyliyorum

ançrniş apış amla sıpşıwy
vallahi Abaza karnım açtır

sıçap pasta yufrim
giderim pasta yerim

sığırgu yuf
taşağım ye

vandıs kust
ananı s..eyim

Sadşe Abaza dili

ve	*toka*	*şe*	*plii*	*eşuu*
1	2	3	4	5
fun	*ipli*	*uğa*	*ipgi*	*zu*
6	7	8	9	10
vezu	*tokazu*	*sehâ*	*ga*	*bizi*
11	12	ekmek	et	su
fe	*çevah*	*h a*	*musuv*	*lahmak*
peynir	yoğurt	armut	üzüm	incir
eşhu	*laka*	*veyke*	*utes*	*udetu*
kestane	tuz	gel	otur	kalk

umke	*sikeve*	*sebuyken*	*sevuskağ sikve*
gitme	giderim	nereye gidersin	işim var giderim

zebha doko	*zebha dokolmet zeneni uhad*
bir kız getir	kız bulmadım amma bir oğlan getirdim
sifaga sikiço vike	*sike noğ suke*
gel eve gidelim	gideriz eve
sezhud	*hoj gavid aşgid*
ne avladınız	bir domuz yedik
azkamid je ho	*viçile şikenoğ*
domuz semiz mi idi	hırsızlığa gideriz
nele şike gadid	[259a] *Arid haş şike âdid*
nereye gittiniz	Arıtlar vilâyetine gittik
seyuzil şa	*jekuma ijvid*
ne getirdiniz	bir sığır getirdik
şayujdil	*işgid*
neylediniz	yedik

Bu dillerden başka nice diller daha vardır, ama alış veriş edip anlaşmazlığa düşerken hatırımda kalan bu kelimelerdir. Bu diller kaleme gelmede buna benzer yazılır, ama söylenişte çok zor özel lehçelerdir. Sanki saksağan kuşu dilidir. Gayet zeki tabiatlı, akıllı, kıvrak ve taklitçi adam gerektir ki Abaza kavmiyle sohbet ede.

Dünya seyyahı ve insan dostu olan ârif kimselerin her dilden biraz şeyler bilmesi lâzım ki o adam kendisine zarar veya fayda geleceğini anlayıp kendisine ekmek bulacak ve rehber edinecek kadar dil bilip seyahatte rahat ola.

Zira "İnsanlara anlayışlarına göre (akıllarının alacağı şekilde) hitap edin." buyurmuşlar.

Öyle olması için her dilden dünya ihtiyacı için bazı dillerden öğrenmek lâzımdır. Yaban ellerde o kişi yaşayabilmeli ve yolunu bulup güvenli olmalı.

Beri taraftan yukarıda yazılan Kotası Limanı'ndan kalkıp batı tarafa deniz kıyısı ile iki gün gidip.

Gevher-ayak Anapa Kalesi'nin özellikleri

İskender-i Zülkarneyn, Ye'cüc seddini yapmaya Hak emri ile giderken bu yere uğrayıp suyundan ve havasından, avlarından ve avlağından hoşlanmıştı.

Bu Karadeniz'in kenarında geniş bir tepe üzerinde bu kaleyi bir senede tıraş olmuş yaldızlı çeşit çeşit taşlarla beşgen şeklinde sağlam ve süslü bir kale edip özel sarayının toplantı yerinde ayak altına la'l, yakut, zümrüt, zeberced, firuze, cebelü'l-lukum (yakut), sadef ve Yemen akikleri döşeyip süslediği için gevher-ayak Anapa Kalesi diye tarihlerde yazılıdır.

Daha sonra Ceneviz kralının taht merkezi olup cennet benzeri mamur etti. Sonra (---) tarihinde nursuz Timur Dadyan Irakı'nı, Heşdek şehrini, Alatır ve Kazan'ı kısacası yedi yüz pâre büyük şehirleri yerle bir ettiğinde Kırım diyarında Tohtamış Han üzere gelirken bu Anapa Kalesi'nin varoşunu da yakıp yıktı, ancak kalesi kaldı.

Daha sonra (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî'nin veziriazamı Gedik Ahmed Paşa donanma-yı hümâyûn ile Kefe Kalesi fethine gelirken denizler gibi asker ile bu kaleyi Ceneviz küffârı elinden feth edip içine asker kodu.

Abaza ile Çerkez kavmi sınırının tamam olduğu burunda, Karadeniz kenarında bir yalçın kaya üzere yapılmış sağlam bir kaledir. Ancak içinde insan cinsinden bir kimse yoktur. Birkaç kere Ten (Don) Kazağı harap etmiştir, ama taşrasında, Şağake aşireti kavminden yüz elli kadar sazdan evleri vardır, bu köye kabak derler.

Bu kalenin kuzey tarafı Anapa Dağları'dır. Karadeniz'den aşağa giden gemiler bu dağları özleyip Azak'a Kazak'a giderler, ulu dağlardır. Bu kale o kadar san'atlıdır ki sanki henüz mimar ve mühendis elinden çıkmıştır. İçinde Şağake kavminin koyunları ve keçileri kışlar.

Bu mahal Özdemiroğlu Osman Paşa yazımı üzere Kefe eyaletinde Taman sancağı hükmünde voyvodalıktır. Şağake kavmi harbe ucuyla (kılıç zoruyla) öşür verir, 3.000 itaatkâr şeklinde âsîlerdir. Beylerinin ismi (---) (---).

Bu kalenin bir kapılı büyük bir limanı var ki bin parça gemi birer iplik ile bağlanıp yatarlar. Sekiz rüzgârdan güvende büyük limandır. Karadeniz'in çevresinde böyle liman yoktur, meğer Balıklava Limanı ola. Küffâr zamanında bu limandan bir tür inci çıkarmış. Hâlâ sedefleri deniz kıyısında bellidir. Ondan dolayı bu kaleye Gevher-yeri derler.

Hâlâ her sene uğursuz Ruslar bu limanda demir atıp korkmadan çekinmeden konaklayıp dalgıçlık ederek inci sedefleri çıkarırlar. Eğer bu kale tamir edilip onarılarak mükemmel cebehanesiyle kul konsa bütün Abaza ve Çerkezistan diyarlarını itaat altına alıp haraca bağlayarak eyalet etmek kolay iştir. Zira Çerkezistan'da olan Nogay da yağları metalarını bu limana getirip büyük liman olup gümrük hâsıl olurdu. Sığınılacak büyük bir limandır.

Hakir bu Anapa Kalesi limanında Gönye yeniçeri ağasıyla yatarken Karadeniz'den donanma-yı hümâyûn belirip Karadeniz'in yüzü gemilerin yelkenleriyle süslenmiş. Denizin dalgalanması ile Tanrı'nın hikmeti öğle vaktinde bizim bulunduğumuz Anapa Limanı'na demir bırakıp *[259b]* üç gün kaldılar. Bütün geride olan bârçalar da gelip limanın içinde demir bırakıp üç günde bütün gemiler sulandı.

Gönye ağasıyla hakir yeniçeri ağası kaymakamı (---) Ağa'yla birlikte buluşup az çok bazı hediyeler verdik. Oradan hakir, Başkumandan Deli Hüseyin Paşa'ya varıp elini öptüm. Hakire bir çadır, tayinat ve bahşiş verip özel mü'ezzinleri içine katınca kethüdası Veli Ağa kadırgasına bindik.

Sabahleyin padişah başdardasında filandıra dikilip öğle vaktinde hareket topları atılıp işbu bin elli (---)nının (---) günü,

Anapa Limanı'ndan Azak gazasına gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ **Azak gazasının sebebi:** (---) tarihinde Sultan IV. Murad Han cennet misali Bağdad'ı Acem elinden feth edip zafer kazanmış olarak mutlu Âsitâne'sine gelip yerleştiğinde bütün toprağa gelesi kafirlerin kararları kalmayıp her taraftan elçiler geldi.

Bütün krallar korkularından barış yenilemek için nice bol paralar ve çok değerli armağanlar ile elçiler gönderip barış anlaşmaları yaparak hepsi rahata erdiler. Sadece Malta kâfiri kaldı.

Onun üstüne sefer hazırlığı için bin parça gemi hazırlanıp iki adet kara mavunalar yapılıp üçer yüz parça top ile hazır iken Huda'nın hikmeti "Tedbir kuldan, takdir Allah'tan" sözü uyarınca Cenâb-ı Allah'ın ezelî hikmeti bu imiş, (---) tarihinde Sultan IV. Murad Han, âhiret padişahı olup Illıyyin cennetinde taht yeri edindi.

Bu kere dört tarafta incinen küffar yedi başlı ejder gibi baş kaldırıp Osmanlı ülkesi üzerine saldırmaya başladılar. Öncelikle soluk benizli Moskoflar baş kaldırıp Kırım ve Azak köylerini talana ve yağmalamaya başladığını Kırım hanı (---) [İnâyet] Giray Han, Sultan İbrahim Han'a ve Sadrıazam Kara Mustafa Paşa'ya arz eyledi, ancak görmezlikten geldiler. Zira Sultan IV. Murad Han'dan sonra kul hareket etmeye başlayıp sadrıazama musallat olmaya başlamışlardı. "Kulun burnunu sefer kırar" diye Kara Mustafa Paşa bir tarafa sefer açılmasını isterdi.

Huda'nın hikmeti (---) tarihinde Moskof'un uğursuz Rus'u olan hain Kazak yüz bin pis askeriyle Azak'ı (---) gün kuşattı. Veziriazam ve Kırım Hanı aldırış etmeyince yeri cehennem olası küffar Azak Kalesi'ni işgal edip yetmiş-seksen bin küffâra karargâh edip tasarrufları altına aldılar.

O sene 150 parça şayka ile Karadeniz'de yüzgeçlik ederek kara ve deniz tüccarlarının gemilerini alıp Karadeniz'in çevresinde olan köyleri, kasabaları, belde ve kaleleri yağmalayıp binlerce ümmet-i Muhammed'i acı esirlik zincirine bağladığı Devlet kapısına ulaşınca bütün Rumeli eyaletlerine işbilir kapıcıbaşılar tayin olunup fermanlar gitti. Öncelikle Özü eyaleti valisi Koca Gürcü Ken'an Paşa ile Rumeli eyaleti valisi olan (---) Paşa da 28 sancak beyleriyle, kırk bin Bucak Tatarı, kırk bin Eflak ve Boğdan keferesi askeri, yirmi bin Erdel kralı askeri ve seksen bin düşman kıran, rüzgâr hızlı Tatar askeriyle, anılan ve yazılan denizler gibi ordu Azak Kalesini sarıp kuşattılar.

Beri tarafta bizimle donanma-yı hümâyûn ile 150 parça kadırga, kalita ve başdarda 150 elli parça firkate, 200 parça şayka ve karamürsel ile hepsi toplam 400 parça yelken gemi ile 40.000 deniz askeri pür-silâh olup Kapdan Siyavuş Paşa, Tersane Kethüdası Piyâle Kethüda ve Yeniçeri ağası (---) Ağa'nın görüşüyle adı geçen Anapa Limanı'ndan salpa demir edip firişka rüzgâr ile büyük Kuban Nehri'nin suyunun Karadeniz'e karıştığı yeri geçip yedinci milde Taman Kalesi önünden geçtiler, oradan

Kilisecik Burnu ki sol tarafımızda Kırım yarımadası burnundadır, karşı tarafı sağ tarafımızda Taman Adası'ndaki Çoçka Burnu'dur, bu iki burnun arası bir mildir, bu boğazdan içerisine Azak Denizi derler sığ denizdir, bu boğazdan içeri girip uygun rüzgâr ile (---) milde,

Balısıra Limanı menzilinin özellikleri *[260a]*

Burada bütün gemiler konaklama demirlerini bırakıp gemileri limanlara bağladılar. Bütün âletleri, mühimmatları, cebehaneleri, yiyecek ve içecekleri ve zahireleri tamamen sandallara, firkate, çekelve, zarbune ve tonbazlara yükleyip Azak Kalesi altına varıncaya kadar 36 milde gitmede. Zira bu Balısıra adlı mahalden içeri kadırga ve şayka gemileri beşer arşın su sökmekle gidemez, zira ikişer üçer arşın sığlık denizdir.

Bu Balısıra adlı yer, Taman Adası toprağına yakın Heyhat Sahrası'nın batısı bitiminde deniz kıyısında kırlık yerdir. Lâkin denizler gibi ordu gelmekle nice bin sazdan, kamıştan ve çalaştan mahzenler ve nice bin sazdan dükkânlar yapılıp büyük bir şehir gibi olmuş, zira Azak'ın iskelesidir.

Bu yerde Kefe Beylerbeyisi Bekir Paşa eyaletinde olan Çerkezistan'dan Şağake kabilesinden, Jana kabilesinden, Mamşuh kabilesinden, Takaku kabilesinden, Bozoduk kabilesinden, Boltakay kabilesinden, Hatukay kabilesinden, Bisni kabilesinden, Kabartay kabilesinden, Tavustan'dan ve Dağıstan padişahı Şamhal Sultan Mahmud'dan kırk bin seçkin asker ve yedi bin arabalar gelip adı geçen Balısıra İskelesi'nden bütün cebehane ve hafif mühimmatları arabalar ile Azak'a götürdüler.

Yukarıda yazılan ayın (---) günü bütün Müslüman gazileri Azak Kalesi metrisine girdiler. Göz açtırmayıp yedi koldan kuşatarak gece ve gündüz şiddetli savaşlar olmaya başladı. Anılan ayın (---) günü Anadolu tarafından 7 vezir, 18 beylerbeyi, 70 adet sancakbeyi, 200 alaybeyi, bütün zeamet ve timar sahipleri kanun üzere cebelüleri (askerleri) ile 47.000 asker Azak altına yardıma geldi.

Huda'nın büyüklüğü öyle bir tüfenk ve top şenlikleri oldu ki sanki mavi bulutlar gökyüzünde parça parça olup yeryüzüne düştü.

Bu mahalde Tatar Han'a karavul ferman olunup Kırım askerinden Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Şıydak Nogay, Urümbet Nogay, Şirinli, Mansurlu, Sicvitli, Mankıtlı, Nakşivanlı, Çikişke ve Ar-

batlı, Orlu, Olanlı ve Badraklı kavimleriyle ve Arslan Beğili, Çobanili, Deveyili ve Nevruzili bu illerin bütün sadaklı, savatlı (zırh) ve kübeli (örme zırh elbise) askerleriyle Han hazretleri İslâm ordusunun dört tarafını muhafaza edip karavul beklerdi.

O gece kalede mahsur olan Kazaklar bir tüfenk şenliği edip Azak Kalesi semender gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Davullarını çalmaya başlayıp "Yajuj Yajuj (İsa İsa)" sesleriyle kaleyi doldurdular. Kalenin bütün burçlarını ve duvarlarını haçlar ile süslediler. Meğer o karanlık gecede Don Nehri ile on bin kâfir kaleye yardıma girip sabaha dek dinlenmeyerek top ve tüfenk atmaktan geri durmadılar, bu yüzden 700 adam şehit oldu.

Ertesi sabahleyin Tatar Han'ı ve Silistre Paşası Ken'an Paşa'yı Don Nehri sahiline karakola kodular ki bir daha küffâr kaleye yardıma gelmeye.

Ve taraf taraf çeteciler, otlak ve zahireciler ferman olundu, bütün beylerbeyilerine kol kol yer gösterildi ve yeniden metrise girip yedi kat metris değiştirip Yoğurtçu Baba Türbesi tarafında hendek kenarına varıldı.

Yere gelesi küffarın top darbelerinden bütün İslâm ordusu bir top menzili uzak konakladılar.

Ertesi günü sabahleyin denizler gibi asker ile başkumandan Hüseyin Paşa, Yoğurtçu Baba tarafından metrise girip on iki pâre balyemez toplara siper edip hazır oldu. O gün deniz tarafından yüz pâre firkate ile Kapdan Siyavuş Paşa karaya asker döküp su kulesi tarafından metrise girip firkateleri Ölü Don ve Diri Don, Kanlıca Özeği ve Timurlenk Adası taraflarını muhafaza edip azmak azmak gezerlerdi.

Su kulesinden yukarı kıble tarafına Anadolu eyaletine mutasarrıf (---) Paşa, eyaleti askeriyle ve 8 balyemez, 10 oda yeniçeriyle metrise girdi. Karaman eyaleti ile (---) Paşa 6 oda ile kıble tarafı duvarında metrise girip altı balyemez hazır etti.

Batı tarafında Karatayak varoşu tarafında Silistre eyaleti askeriyle Ken'an Paşa on oda yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve on balyemezle metrise girdi. Rumeli eyaletiyle (---) Paşa, Gözcü kulesi *[260b]* tarafından on oda ve on balyemez top ile metrise girdi.

Kısacası yedi koldan 70 pâre kale döven toplar ile, kolumborna ve şahî darbzenler ile derya gibi asker de yetmiş kat metrisler ile fırdolayı kaleyi kuşattı.

Kale içinden toprağa serilesi küffar, kale dışından İslâm askeri cenge başlayıp iki tarafın top ve tüfenk seslerinden yer ve gökler şimşek çakar gibi gürleyip yedi saat tâ seher vaktine dek şiddetli bir ceng olmuştur ki zamanın gözü ona benzer bir savaş görmemiştir.

Sabahleyin yedi koldan 700 adam şehitlik şerbetini içip bütün giyecekleri beytülmâla teslim olundu. Yine seher vaktinde dua ve senâ ile yedi koldan toplara ateşler verilip kalenin duvarlarını ve burçlarını harap, hanelerini berbat ve toprak etti. Ama burçları ve duvarları Ceneviz keferesi yapısı olduğundan sağlam ve dayanıklı olanları yerinde kaldı.

Yıkıcı top darbelerinden yıkılan yerleri, yeri cehennem olası küffâr, dayanmak için bir gecede acelece çitler, şarampavlar ve domuz damları çatıp siperlendi ve yeniden cenge girişmeye başladı. Yedi gün bu tarzda durmadan sürekli kale dövülüp yine yeni yeni gedikler açıldı.

Başkumandan ise bir gönlü açık, tatlı dilli kimse idi. Metris metris gezip Müslüman gazilerine cesaret verip cenge teşvik ettirerek yardım ve bahşişleriyle gönüllerini alır, cömertlik eder ve kalplerini rahatlatırdı. Ve devamlı cebehane-i âmireden mühimmat ve levazımat verirdi. Bütün kollardan fazla kendi kolu kaleye yaralar açardı. Her ne karar verse danışarak verir ve isabet ederdi.

Yukarıda yazılan ayın (---) günü, kale döven topların darbelerinden kaleye bol miktarda gedikler açıldı. Müslüman gazilere haber vermeden aniden yürüyüşe geçtiler. Çünkü kalenin yıkılmış gedikleri üzere bazı gaziler çıkıp bayraklarla süslediler.

Gördüler ki beklenildiği gibi serdengeçtilerin gerisi gelmedi ve oldukça fazla hilekâr küffar toplanmış. Derhal hain Kazaklar bu serdengeçti gazilerine öyle kurşun serpti ki bir anda nice yüz adam şehitlik şerbetini içip serpilip yattılar.

Kılıç artığı olan Müslüman gaziler arkadaşlarının arasına, "Müslüman namusudur" diye geriye dönmeyi namuslarına yediremediler. Kalenin burçları ve bedenleri üzerinde kefere ile güreşçiler gibi yaka yaka, alt üste ve üst alta olup üç gün üç gece bu üslup üzere şiddetli bir ceng ve savaş olmuştur ki güneş ve ay gökyüzünde dönüp dolaşmaya başlayalı feleğin gözü böyle savaş görmemiştir.

İster istemez kale üzere yedi yerde ejderha bayrakları dikilip ezân-ı Muhammedîler okundu. Ama içeriden inatçı küffâr bu

hâli görünce hepsi domuz topu olup, "Udri, nebuyse (Vurun, korkmayın)" diyerek usta karavana sarhoş küffârlar domuz sürüsü gibi saldırıp Müslüman gazileri geriye püskürttüler.

İşin sonunda gaziler ceng ede ede geri dönüp kale bedenleri üzere nice sancak ve bayrak ve nice şehit naaşları orada kalıp "Bütün bu fetihler âhiret gününe kalmak kaderde imiş" diye bütün gaziler kendilerini teselli edip yine kol kol cenge devam ettiler.

Altı gün daha küffâra göz açtırmayıp kalenin fırdolayı çevresindeki bütün hendekleri ele geçirildi.

O gün küffârın 40 pâre firkatesiyle 4.000 cesur savaşçı Kazakları, Don Nehri ile akıp Azak Kalesi'ne yardıma gelmek sevdâsıyla gelirken Hudâ'nın hikmeti, Silistre Valisi Ken'an Paşa kolunda pusuda hazır olan Müslüman gaziler, kara toprağa gelesi küffârın gemilerini görünce suya beraber (su seviyesinde) balyemez toplara ateş ile yol verip hepsi yaralanarak veya yanarak suya gömüldüler.

Kurtuldum diye kenara çıkan küffârın tamamını mücahitler deniz kıyısına alıp binden fazla küffâr eli kolu bağlı, gönlü yaralı esir olup İslâm askerleri çok çok mallar *[261a]* ele geçirdiler. O gün çağırıcılar çağırıp;

"Bütün ganimetler Müslüman gazilerinindir" deyince sübhanallah o gün bütün gazilere ve mücahitlere kurban bayramı olup geceleri Kadir gecesi ve gündüzleri bayram günü olup o gece temizce yıkanıp herkes halâlleşip sabaha dek uyanık durup ibadet ettiler. Ve;

"İnşaallah sabah yürüyüştür" diye birbirlerine haber ettiler ve hepsi silâhlarıyla hazır oldular.

Bu günlerde kalenin burç ve bedenlerinden ancak Don kenarında bir kule kalmıştı. Kara tarafında Yoğurtçu Baba yönünde bir kule ve batı tarafında bir kule kalmıştı.

Başka yedi koldan yetmiş pâre balyemez ve çultutmaz toplar ile kaleyi döve döve yerle bir edilmişti. Ama kale içinde kuşatma altında olan yeri cehennem olası küffâr, dev elli, fil gövdeli, Ferhad gibi dağ kazıcı olduğundan yer altına girip orada sığınak edindiler.

Diri dirliklerinde toprağın altında çeşit çeşit hile ve şeytanlıklar ile mazgal delikleri yaparak kale döven topların darbelerinden kurtulup kaleden fazla güvenlik buldular.

Ne taraftan bunların üzerlerine tünelle (lağım ile) toprak sürmek ile varıldıysa tünelleri köstebek gibi bulup sürülen toprakları çalıp Don Nehri'ne dökerlerdi.

Bir hafta büyük sıkıntılarla ve zorluklarla sürülen toprağı bir gecede kaybederlerdi. İşin sonunda bütün iş erleri çaresiz kalıp tünel kazmaya başladılar. Onlar tünel işinde yer sıçanından usta san'atlar ettiler ki adamın aklı şaşar. Hatta Don Nehri altından ziftli ve katranlı kayıklar ile su içinde lağım atma hünerini gösterdiler.

Bu şekilde kırk gün İslâm ordusunu eğlendirdi. Bu mahallerde asker içinde yer yer dedikodular duyulmaya başlandı.

Küffâr artık firkateler ile yardım göndermekten vaz geçip her gece beşer altışar yüz çıplak küffâr Don Nehri ile yüzerek dalgıç gibi dalarlar, karanlık gecede binlerce gözcüler var iken vücutlarını Don Nehri'ne batırıp ağızlarında birer kamış ile nefes alarak geçerlerdi.

Azak Kalesi'ne nice bin küffâr bu hile ile girip küffâr taze can bulurlar, günden güne cengâverlik edip metrisler basıp gece baskınları ile kelle ve esirler alıp yerin altında kaybolurlardı.

Bazı âletlerini, silâhlarını ve mühimmatlarını sığır tulumlarına korlar, tulumları Don Nehri'ne batırıp tulumlar Don Nehri ile akar, kaleye bu gibi hileler ile zahire, mühimmat ve levazımat gönderip yardım ederlerdi.

Bu hile ve şeytanlıklarını da Müslüman gaziler duyunca Don Nehri içine gemi direklerini kazıklar kakıp bend ettiler ki bir okka balık geçemeyip nice yüz bin kuruşluk malı küffârdan Don Nehri'nden bu hâl ile Müslüman gazileri alıp zengin oldular.

Bu hâl ile küffârın yine yardımı gelmeyip küffâr ümitsizliğe kapıldı. Ama lanetli küffâr yer altında korkmadan çekinmeden tuzaklar kurdu. Daha nice hilelerle şarampav domuz delikleri edip ileri varan ümmet-i Muhammed'i şehit ede ede halkın yüzü döndü.

Bu rezil, haysiyetsiz şekil üzere ceng uzar diye Müslüman gaziler korkuya düştüler. İnsanlar arasında "Moskof kralı iki kere yüz bin küffâr ile geliyor" diye haber yayılınca halkın aklı başından gitti. Ama bu haber düşman sözü idi.

Bu hâl üzere bütün vezirler ve vekiller anılan ayın (---) günü ileri gelenler, büyükler, küçükler, gün görmüş iş erleri hepsi bir yere gelip büyük danışma toplantısı yapıp dediler ki;

"Bu cengimiz günden güne geri kalıp kaleden nâm u nişan kalmayıp yine fethi nasip olmuyor ve yeniçeri taifesi kırk günden ziyâde kalmak kanunumuz değildir" diye bir gün ayaklanıp metrisden çıkarlar.

Ve bir taraftan kılıç gibi keskin kış gelip Azak Denizi iki kulaç miktarı donar. Beş ay kapalı olup yollar ve beller dahi kapalı olur. Kasım'dan sonra Karadeniz'de bu donanma-yı hümâyûnun hâli nice olur, nerede kışlar ve yüz bin kadar İslâm askeri nerede güvenli sığınak bulur. *[261b]* Ve bir taraftan yardım gelmek ve zahire gelmek imkânsız oğlu imkânsızdır.

Bu kere İslâm askeri içre kıtlık ve yokluk olursa, hâl neye varır. Padişah cebehanesini kime bırakırsınız ve ne tarafa gidersiniz, bir tarafı deryâ, kuzey tarafı kâfiristan, doğu ve kıble tarafı Heyhat Sahrası" dediler.

Bu kadar tartışmadan sonra halkın her kafasından biner ses çıkıp türlü türlü görüşler ileri sürdüler. Sonunda Koca Ken'an Paşa ile Tersane Kethüdası Piyâle Ağa buyurdular ki;

"Hemen re'y ü tedbir odur ki bu gün dellâllar seslenip sabahleyin yürüyüştür. Timar, zeamet, ilk defa sipahilik ve ganimet malları isteyen gelsin, diye tenbih olsun.

Yedi koldan yedi bin adam serdengeçti ve salıcı yazılsın ve ona göre başka Müslüman gazilerden nice bin mücahitler de toplanıp cenge teşvik edin. Vermek Allah'ındır. Mısra:

Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir"

deyip bu toplantı sonunda Fâtiha okundu.

Bütün gaziler içinde bir sevinç ve şenlikler olup cebehane-i âmireden 7.000 kılıç, 2.000 kalkan, 2.000 müsellah tüfenk, 5.000 yay, 40.000 ok, 6.000 mızrak, 5.000 şişe el kumbarası ve türlü türlü savaş âletlerine dair binlerce gereçleri İslâm askerlerine defter ile dağıttılar.

Adı geçen ayın (---) günü uğurlu saatte yedi koldan top ve tüfenklere ateşler olunup asker içinden Allah Allah sesleri kopup gülbâng-i Muhammedî ile Deşt-i Kıpçak inledi, âlem seslerle doldu. Azametullah top ve tüfengin siyah dumanından ve İslâm askerlerinin ayaklarından çıkan tozlardan âlem kapkaranlık olup kara tozlar gökyüzüne yükseldi.

Bu hâlde iken Cenâb-ı Bârî, yardımcı olup güzel bir rüzgâr çıkıp siyah tozları kaldırıp dost düşman birbirlerini görünce bütün

Müslüman gazileri dal-satır olup kale içine kadar kötü işli küffârın artlarınca kovarak, kırarak tâ iç kalede karar edip Resûlullah'ın sancağını burçlarının üzerine dikip ezân-ı Muhammedîler okundu. Ve top ve tüfenk sesi kesildi.

Ancak ümmet-i Muhammed elinde ateş saçan kılıçlar kalıp 7.5 saat kale içinde yere serilesi küffâra öyle kılıç vurdular ki sanki aç kurt koyun kırar gibi kırdılar.

Bütün gaziler Kasap Cömerd köçekleri gibi kızıl kana bulandılar. Küffâr ile yaka yakaya gelip öyle bir ceng ü cidâl ve harb u kıtâl olmuştur ki küffâr ile Müslüman gazileri kızıl kana bulandıklarından fark olunmaktan kalmışlardı ve açlık ve susuzluktan bitkin ve dermansız kalmışlardı.

Sözün kısası, 8 saat hücum, ceng ve şiddetli savaş olmuştur ki sanki Çıldıran Savaşı veya Kosova Savaşı'dır. Osmanoğlu devletinde böyle büyük bir savaş olmamıştır, ancak Süleyman Han'ın Budin yakınında Mohaç Savaşı ola.

Yeri cehennem olan küffâr bu hâli görüp kılıç artıkları yer altlarında olan domuz damlarına ve tırkazları (yeraltı sığınağı) ve saklanacak yerlerine girip gizlendiler.

Kale içinde küffârdan nâm u nişan kalmadı, ama lanetli küffâr nice yerden lağımlar atıp İslâm askerini ebabil kuşu gibi havaya uçurup hile ve şeytanlıklar ile yapılmış çark-ı felekler, domuz ayakları ve paçarızlar döküp bütün serdengeçtilerin ayaklarına ayakbağı olup gazilerin bir tarafa hareket eylemeye güçleri kalmadı.

Yine bu hâl ile mücahitler var kuvveti pazuya getirerek küffârın mazgal delikleri önüne varanları küffâr kurşun ile yokedip saat-be-saat İslâm askeri şehit olmada, geri taraftan yardım dahi gelmemede.

Sonunda bütün gaziler gördüler ki ikindi vakti oldu, can ve baştan olduklarından başka açlıktan hareketsiz kaldılar. Susuz şiddetli sıcakta yangınlıktan yok olma derecesine vardılar.

Akşam vakti yakın olunca bir sultan cengi olmuştur ki felekte melekler dudaklarını ısırıp hayran olmuşlardı. Daha sonra kol kol alay çavuşları;

"Dönün geri gaziler, elinize ve pazunuza kuvvet, akşam vaktidir, geliniz yemek yiyiniz, sabahleyin olmaya illâ hayr" dediler.

Bu gibi tenbih ile bütün Müslüman gaziler *[262a]* küffârın bu kadar ganimet mallarıyla, nice bin tüfenk ve silâhlarıyla 3.000 kelle ve 1060 esir almışlardır.

Bütün Müslüman gazilerden şehit olanları esirlere yükleyip bu kadar çok mallarla herkes kollu kollarına çıkıp bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top şenlikleri olup bütün şehitlerin toplu olarak bir yerde namazlarını kılıp defnettiler.

Yaralılara emekli maaşları verilip cerrahlar tayin olundu. Kelle getirenlere yüzer kuruş bahşiş ve esir getirenlere esirlerden verilip başlarına gümüş çelenkler, terakkiler, timar ve ze'ametler verildi.

Yeniçerilerden 700 şehidin elbiseleri beytülmala teslim olundu. Ve diğer yedi koldan 1.200 adam şehitlik şerbetinden içip ruhları Illiyyin cennetinde karar etti.

O gece yeri cehennem olan küffârın karargâhında tâ sabaha dek Ferhad gibi çalışıp kalenin yıkılan duvarlarını öyle sağlam ve dayanıklı yaptılar. Zeminden su çıkıncaya kadar büyük hendekler kazıp taburlar çatıp köşebentlere saçma toplar koyup ve nice pusu mazgalları inşa edip kalenin temelini sanki İskender seddi etmiş.

Bu hâli Müslüman gazileri görüp çok üzüldüler. Ne çâre eylesinler "Tedbir kuldan takdir Allah'tan" deyip bütün işlerini Cenâb-ı Bârî'ye ısmarlayıp yine yer yer cenge devam ederlerdi. Ama evvelki gibi içten ve cân u gönülden değil idi. Lâkin yine gayreti elden komayıp gece ve gündüz şiddetli ceng etmekten geri durmazlar idi. Ve Kasım günlerine kırk gün kaldı.

"Ayâ! Hâlimiz neye varır" diye bütün vezirler, devlet adamları ve bütün iş erleri bir yere toplanıp;

"...İş hususunda onlarla müşavere et..." [Âl-i İmrân, 37] Tanrı emrine uygun olarak danışıp görüştüler.

Bahadır Giray Han'ı yetmiş bin askeriyle ve sekiz kere yüz bin atlarıyla Moskof diyarını yağmalamaya ve yakıp yıkmaya gönderdiler.

On üçüncü günde Moskof kralının (---) adlı şehrini yağmalayıp, yakıp yıkıp küffârlarını esir ettiler. Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Şıydak Nogay, Ürümbet Nogay, Çobanili, Deveyili, Arslan Beğili ve Nevruzili ve Kırım askerinden Mansurlu, Şirinli, Sincivitli, Arkınlı, Dayirli, Çikişkeli, Arbatlı, Mankıtlı, Badraklı ve Sultanzâde olanlar kısacası bütün saba rüzgârı gibi hızlı

düşman avlayan Tatarlar on dördüncü gün Azak Kalesi altında İslâm ordusuna kırk beş bin esir ile, iki kere yüz bin at ganimetleriyle, sayısız ve sınırsız kıymetli bol mallar, bakır ve kalay kapkacak türü şeyler, pek çok miktarda samur, balık dişi ve diğer değerli kumaşlar ile gelip ulaşınca İslâm askerinin ölü gönülleri taze can buldu. (---) ayının (---) günü bütün esirler ayakları bağlı, gönülleri hasta haçlı bayrakları baş aşağı ve davullarını döğerek Azak Kalesi'nin top altında bir Tatar alayı geçmiştir ki Cengiz Han oğullarından beri böyle büyük bir ganimet olmamıştır.

Kale içinde olan küffâr, düşman avlayan Tatar'ın bölük bölük ve dalga dalga geçtiğini, bütün esirlerinin ayakları bağlı, kalpleri yaralı zincirlere bağlı olarak geçtiklerini görüp haçlı bayraklarıyla davullarının seslerini işitip kalenin içinde bulunan bütün küffâr vâveylâ ve vâveledâ sesine yol buldurup feryat ve figanları göklere yükseldi.

O gece kaleden dışarı aç, susuz ve muhtaç 70 adet küffâr İslâm ordusuna çıkıp Başkumandan Deli Hüseyin Paşa huzuruna getirildiler. Kimi İslâm ile şereflendi, bazısına hediyeler ve bahşişler verilip Azak'a bir horoz sesi yakınlıkta Horoz Kirman adlı kaleye yıkılıp gittiler.

Tatar askeriyle bu kadar ganimet malları İslâm ordusuna gelmekle o kadar bolluk oldu ki bir at bir kuruşa, hiç evlenmemiş bir bakire beş kuruşa ve bir genç sağlıklı köle altı kuruşa alınıp satıldı.

Bu Tatar askerleri esenlikle ve ganimet mallarıyla geldikleri için üç nöbet tüfenk ve üç nöbet top şenlikleri, bir gece çadır çırağanları olup denizler gibi büyük ordu yeniden hayat buldu.

Ancak Azak diyarının kışı yakın olup herkes kışın sertliğinden korkuya düşüp yine danışma toplantısı yaptılar. Oybirliğiyle bütün iş erleri, ihtiyarları ve Tatar ileri gelenleri tek görüşte ve tek yürek olup yemin ile arz-ı mahzarları 300 *[262b]* adet vezirler, vekiller ve diğer iş erleri mühürleyip Devlet kapısına arz edip;

"Bu sene bu kalenin fethi mümkün değildir. Kış vakti geldi ve Moskof kralının (---) adındaki tahtına dek çapul ve yağmalanıp bu kadar yüz aklıkları olup bu kadar ganimet mallarıyla yetmiş bin küffâr esir alınıp yüz bin kadarı kılıçtan geçip Moskof kralının padişahlığınız zamanında haddi bildirildi" diye mühürlü arzları Devlet kapısına gönderdiler. Ama iki baş söz anlar esirlere göz yumup kaleye kaçırdılar. Onlar kale içine girip;

"Türk der ki, bizim muradımız kale olaydı bir ayda alırdık. Ancak Moskof kralına haddini bildirip bu kadar yerini yurdunu talan edip yağmalayarak bu kadar ganimet mallarıyla esir almak isteğimiz idi" diye kaçan küffârlar kalede olan keferelere böyle haber verdiler.

Hudâ'nın hikmeti İstanbul'a ulaklar gittiği gece bir kuru soğuk oldu ki, bütün İslâm askeri yerin altına gireyazdılar. Bundan iyice anladılar ki amansız Deşt-i Kıpçak ve insafsız Karadeniz'de güven ve rahat yoktur.

Sonunda bütün asker kale fethinden ümitsiz olup (---) ayının (---) günü bütün herkesin oybirliğiyle kaleden vaz geçip sağ kanat ve sol kanat araç ve gereçlerini gemilere koyup ve bütün araç ve gereçlerini yerli yerine yerleştirerek göç davulları çalınıp;

"Emir Allah'ındır; İlâhî takdir böyle imiş" diye kale altından fetihsiz dönüp Balısıra adlı mevkide donanma-yı hümâyûna ulaşıldı.

Bütün eyalet askerlerine başkumandan izni verildi. Kimi karadan, kimi denizden ve kimi Deşt-i Kıpçak'dan altı gün ve altı gecede Kuban Nehri'ne, oradan Çerkez ülkesine, oradan Taman Adası'na, oradan Kırım yarımadasına ulaştılar.

Kimisi Heyhat Sahrası'nın kuzey tarafından Çerkez vatanına doğru yola çıktılar. Donanma-yı hümâyûn da Âsitane-i saadet (İstanbul) tarafına yola çıkmak için demirlerini denizden alacağı sırada Kumandan Hüseyin Paşa'dan bu hakir izin alıp Kırım Hanı'yla Kırım ülkesine yöneldik. İslâm donanması Allah'a sığındık deyip yelkenlerini açıp Azak Denizi'ne gittiler.

Bu hakir Azak gazasından fetihsiz Kırım ülkesine gittiğimizi bildirir

Azak Kalesi altında sene (---) ayının (---) gününde (---) Giray Han ile seksen bin Kırım askeri, yirmi bin Eflak ve Boğdan askeri ve Erdel kralı ile Azak altından kalkıp Azak Kalesi dibinde denize karışan Don Nehri'ni bunlar ile ve atlar ile yaldayıp karşı tarafa geçtik. Yine bir daha Ölü Don Nehri'ni geçmeye gayret edip sekiz kere yüz bin atları Ölü Don Nehri'ne vurunca Allah'ın emriyle Don Nehri tıkanıp su az akmaya başlayınca hemen Tatar Han beş-on bin atlı kapı kuluyla Ölü Don Nehri'ni alt tarafından suya vurup kesilmiş ve azalmış su üzengilerine çıkmadan Han hazretleri karşı tarafa geçti.

Diğer Tatar askerleri de sadaklarını, zırhlarını ve kübelerini tulumlar içine koyup at kuyruklarına bağlayıp bir saatte sekiz kere yüz bin küheylân ağırmak atlar Ölü Don Nehri'ni geçip 21 saatte batı tarafa Heyhat Sahrası içinde Tatar ılgarıyla gidip **Borabay menzili** adlı mahalde konakladık.

Bu mahalde de Azak Kalesi'nin batı tarafı karşılığında Azak Denizi'ne katılan Ölü Don Nehri'nin bir kolu daha akıp yine Azak Denizi'ne katılır. Bu büyük nehir Moskof ülkesinin (---) adlı şehrinin dağlarından gelip üç yerden Azak Denizi'ne katılır. Sazlık ve kamışlık içinden geldiğinden o kadar lezzetli değildir.

Bu nehrin sahilinde olan insanların çoğunluğunun çehrelerinin renkleri sarıdır. Boğazlarında kuşka dedikleri fazlalık bir et parçası, yumru şiş meydana gelir.

Bu nehir kenarında rüzgâr gibi hızlı bütün Tatar askeriyle konakladık. Bir çimenlik ve çiçekli yer olduğundan çekinmeden ve sakınmadan alacıklarımızı (çadırlarımızı) kurup sekiz kere yüz bin alaşa atlarımız çimenliğe bıraktık. Bir gece orada konuk olup safâ edip bu menzilde üç yüz at boğazlayıp yenildi.

Bu hakirin ilk defa at eti yiyip Tatar askeriyle sefer eştiğimiz bu Azak senesidir.

Bu hakir gerçi Tatar Han'a müntesip idik, ama Mansurlu kabilesi beylerinden Kaya Bey ordusuyla gider, at sürerdik. Yarar, namlı ağırmak (saf kan) atlarımız var idi.

Bu Mansurlu kabileleri Kırım'ın yurt ekeleridir, yani Kırım yarımadasının sahipleridir. Gözleve Kalesi tarafında Mankıt illeri bunların yurtlarıdır. Gayet semiz atları olur. Etleri ceylan etinden farkedilmez. Atlarının etleri, gayet güçlendirici, besleyici ve rahat sindirilir olur.

Bu konakta sabah olup ateş saçan güneş felek kulesinden doğunca bütün *[263a]* kuşlardan (ordu kollarından) ot ağaları taraf taraf köslerini çalınca bütün Tatarlar sadaklanıp zırhlarını giyerek atlara binip 9 saat gidip,

Süt Nehri kenarı menzili: Bunu da bütün atlar ile geçtik. Kenarı bir çimenlik yer olduğundan orada konaklandı. Ancak çatak, batak ve sazlı yatak yer olduğundan yüz kadar at ve elli esir suda boğuldu.

Bu Süt Nehri de Moskof ülkesinin batı tarafında Gürleviçse adlı büyük şehrinin ve eski kalesinin dağlarından toplanıp bu mahalde Azak Denizi'ne katılır. Ama bakır ve gümüş madenle-

rine uğramak ile süt gibi beyaz renkli olduğundan ismine Süt suyu derler. Kanlı sudur, bu da yararsız sudur ve içenlerin genellikle boğazlarında urları olur. Ama bu nehrin iki tarafında yetmiş parça bakımlı, bayındır ve sağlam kaleleri vardır. Ancak hepsi Tatar korkusundan acizlerdir.

Kırım'dan haftada bir iki kere beşbaş çetecileri bu kale altına seğirdip av alıp Kırım'a ganimet mallarıyla ulaşırlar. Bu anılan kalelerin tamamı Moskof'a tabilerdir.

Bu Süt Nehri kenarından yine kalkıp bir saat gidip,

Muş Nehri: Büyük sudur. Bunu da yüz bin zorlukla, sıkıntıyla ve şiddetli kışla geçip bütün silâhları tulumlara koyup karşı tarafında birazcık dinlenildi. Zira askerin geçmesinde zorluk çekildi. Bir âb-ı hayât sudur. Don Nehri gibi, Turla Nehri ve Tuna Nehri gibi burada da güzel morina ve mersin balıkları olur. Çığa ve uştuka balıkları gayet lezzetli olur.

Bu nehir de Moskof ülkesinin kuzeyinde (---) dağlarından toplanıp bu mahalde Azak Denizi'ne katılır. Bütün asker bu nehri geçtikten sonra göç davulları çalınıp yola koyulduğumuz sırada üç arşın kar yağdı.

O gece Deşt-i Kıpçak'ta kar üzerinde konaklayıp ertesi gün sabahleyin tipi ve boran çekerek 16 saat yürüyüp yine Deşt-i Kıpçak'ta,

Yörembay menzili: Burada da kar üzerinde yatıp sabahleyin yine atlara binerek ılgar ile yine 16 saat gidip (---) ayının (---) günü,

Kırım ülkesinin özellikleri

Or-ağzı adlı kaleye ulaştığımız sırada Âsitane-i saadet tarafından Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın ulak Kara Receb Ağa'sı 20 atlı ile Azak'a giderken bize rast geldi. Azak Kalesi fethinin nasip olmadığının ibret alınacak hikâyesini bir bir anlattığımızda Han hazretlerinden mektuplar alıp yine geri Âsitâne tarafına dönüp gitti.

Hakir, Han hazretleriyle Kırım ülkesine gittik. Bahçesaray adındaki büyük şehirde Çürüksu adlı dere kenarında bu fakir insana bir misafirhane bağışlayıp bütün ihtiyaçlarımız karşılandı.

Han'ın devletinin devamı için hayır dua ile ibadete devam ettik. Birazcık hastalandığımdan her türlü gezip dolaşmaktan

vazgeçtik. Zaten kışın sertliği bir adım dolaşmak için derman bırakmadı.

Bu kış mevsiminde Tatar Han hazretleri Azak Kalesi'nde kuşatılmış olan küffara yardım gelmemesi için Kırım adasından üç kere kırkar ellişer bin asker ile tâ Azak Kalesi altına çapul seğirdirdi. Avlar alınıp esenlikle, ganimet alarak ve zaferle Kırım yarımadasına geri gelirlerdi.

Bu bir senede üç kere yine Moskof ülkesine Kalgay Sultan (Kırım veliahdi) seksener bin asker ile çapula çıkıp beşer onar bin esir ve bu kadar ganimet mallarıyla Kırım'a geri dönerdik.

Kış vaktinde gidip Harzemşah gününde, bahar mevsiminde geldik. Devlet tarafından (İstanbul'dan) Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından (---) Ağa gelip Han hazretlerine çizme-baha 12.000 altın getirip;

"İlkbaharda yüz bin düşman avlayan Tatar ile başkumandanımız Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa ile Azak Kalesi kuşatmasına hazır olasın" diye Osmanoğlu yarlığı gelince Han hazretleri,

"Duydum ve itaat ettim" deyip kırk çeşit at bağlayıp bütün kabileler atlarını beslemeye başladı.

İşbu (---) senesi (---) ayının (---) günü 87.000 Tatar askeri ile bahar mevsiminde Kırım'dan Or-ağzı adlı mahalle varıp dua ve övgülerle Or'dan dışarı çıkıp;

Azak Kalesi'ne doğru gittiğimiz konakları bildirir

Azak Kalesi menzillerinin özellikleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[263b]*

Yeri cehennem olan küffar, Azak Kalesi'nde denizler gibi Kırım askerinin yine Azak üzere gelmekte olduğunu duyup, Osmanoğullarının donanma-yı hümâyûnuyla karadan ve denizden geçen seneden fazla derya gibi askerleriyle, bol bol yetecek gerekli araç ve gereçleriyle, binlerce lağımcılar, beldârlar (geçit koruyucuları), teberdârlar (baltacı askerler) ve dağ kazıcıları ile geleceklerini haber alıp kale içinde sığınmış olan uğursuz cehennemlik küffar bir yere gelip danıştılar. Danışmalarının sonu bu olur ki;

Azak Kazakları keferesinin danışma toplantıları: "Geçen senede güç ile Osmanoğlu elinden kurtulduk. Bu kış bize Tatar göz açtırmayıp bir taraftan yardımımız gelmedi, diğer taraftan kış

bizi helâk etti. Bir taraftan kıtlık ve yokluk, bir taraftan Tatar yerimizi yurdumuzu yakıp yıkıp akraba ve yakınlarımızı esir ettiler. Bizlerin de Tatar korkusundan bu kışta kaleden dışarı baş çıkarmaya dermanımız olmayıp kaleyi tamir edemedik. Cebehane cinsinden bir okka barutumuz kalmadı, diğer silâhlardan ve gereçlerden de bir şey kalmayıp hepsi on bin Hıristiyan kaldık. İşte şimdi yine Osmanoğlu donanmasıyla denizler gibi asker ile gelmede. Azak balığı yiye yiye canımıza tak edip ciğerlerimiz cılk oldu. Sonunda bu kaleyi Osmanoğlu elde komaz. Bıldır (geçen sene) 31.000 Hıristiyanımız öldü. Hâlimiz sonunda neye varır. Hemen Tatarlar ve Osmanoğulları kaleyi kuşatmadan bırakalım, yoksa Osmanlının bu gelişinden kurtulmak yoktur" deyip bir gün kaleyi bırakıp bütün top ve tüfenk, âlet ve silâhlarını Don suyu gemilerine yükletip kararları kaçmaya dönerek Don Nehri kenarınca Çerkez-kirman'a, Horoz-kirman'a, Tuzla-kirman'a ve diğer cehennem durağı olan kalelerine gidip yerleştiler.

Beri taraftan Tatar Han ile Azak Kalesi altına giderken Süt Nehri kenarında birkaç uğursuz Kazak keferesi esir alındı.

Azak Kalesi'nden küffârın kaçtıkları onlardan haber alınınca o gün o gece çapula seğirdir gibi ılgar edip (---) ayının (---) günü Azak Kalesi altına vardık.

İnsanoğlu cinsinden tek bir can bulamayıp kedi, köpek, fare ve sıçandan bile canlı cinsinden bir belirti bulmadık. Kalenin burç ve bedenlerinden ancak bir Ceneviz kulesi kalmış.

Bu çok sevinçli durumu Tatar Han deniz yoluyla Âsitâne (İstanbul) tarafına arz etti. On birinci gün Moskof kralının casusları Âsitâne tarafından gelirken Tatarlar yakalayıp Tatar Han huzurunda söylettiler. Çekinmeden ve korkmadan dediler ki;

"Biz kırk kimse ile İstanbul'da casusuz. 'Denizler gibi asker ile Osmanoğlu geliyor. Kaleyi bırakup kaçasız. Diğer zamana benzetmeyesiniz' diye haber gönderdik. Biz de kaleye gelirken Tatarlara yakalandık. Emir hanındır" dediklerinde üçünün de kelleleri gövdelerinden ayrılıp canları cehenneme gittiler.

Anılan ayın on üçüncü günü Osmanoğlu debdebe ve tantanası ile denizler gibi asker Azak Kalesi altına Başkumandan Civan Kapıcıbaşı Vezir Mehmed Paşa gelip Azak Kalesi'ni boş buldular. Ama "küffârın bir hilesi ve şeytanlığı vardır" diye üç gün beklenildi. Dördüncü gün kale zemininde ezânlar okundu.

Kol kol bütün Eflak ve Boğdan'a fermanlar çıkarılıp Azak Kalesi'nin temeli için bismillâh ile çukurlar kazılmaya başlandı. Üç günde yer altından su çıkınca temeline horasan rıhtımı ile ızgaralar çatıp Timurlenk adlı adada yıkılmış olan eski bir kaleden bütün gemiler taş çekmek için görevendirilip kalenin yapılmasına başlandı. Bir ayda iki kule yapıldı ki eski zamandaki Ceneviz yapısından sağlam oldu.

Hâlâ bu kale hakkında "Serdâr Deli Hüseyin Paşa cengi, Bahadır Giray Han fethi, Civan Kapıcıbaşı yapısı" diye Kırım tarihlerinde yazılıdır.

Tamir edilip onarıldıktan sonra yine eskiden olduğu gibi Kefe eyaletinde sancakbeyi tahtı olup iki tuğ ile beylerbeyi (---) Paşa muhafız kaldı.

Yeniçeri ağası yerine (---) Ağa 20 adet yeniçeri odasıyla, 6 topçu odasıyla topçubaşı, 10 oda cebeciyle cebecibaşı, 7.000 karatayak Tatar askeri muhafazacı kondu. 7 sancakbeyi ve 12 alaybeyi ile muhafazacı 26.000 asker kondu.

Kale içine 70 balyemez, 40 kolumborna ve 300 şahî top hendek kenarlarına koyup gece ve gündüz tam bir gayret ile kaleyi bir gün *[264a]* evvel tamamlamaya büyük gayret harcanıp,

"Bütün işçilere, ustalara ve diğer araç gereç ve ihtiyaçlara beş bin kese sarfedildi" diye İstanbul'a arz olundu.

Bu kale inşa olunurken yedi kere Tatar askeri Moskof ülkesine seferler düzenleyip on beşer yirmişer bin esir ile İslâm ordusuna gelip bütün İslâm askerleri onar kuruşa esir alırlardı. İşin sonunda Moskof kralı;

"Aman, aman ey Osmanoğlunun seçkini" deyip elçileri Âsitâne-i saadet (İstanbul) tarafına barış anlaşması yapmaya gönderdiler.

Kale tamamlanıp içinde yer yer evler yapılırken Kumandan Mehmed Paşa, Âsitâne'ye gitti. Diğer İslâm askerleri de vatanlı vatanlarına gidip hakir yine düşman avlayan Tatar'ın Mansurlu kabilesiyle gidip geldiğimiz yollar ile yine sekiz günde Kırım vilâyetine geldik. Yirmi gün yine Bahçesaray'da zevk edip,

.... (29 satır boş) .... *[264b]*

Hudâ'ya hamd olsun bu savaştan da doyum gelip (---) (---) Giray Han'dan İstanbul'a gitmek için izin aldım, hakire bir kese kuruş, üç esir, bir samur kürk ve bir kat giyecek hediye etti.

Kalgay Mehmed Giray, Nureddin (---) Giray Sultan, vezirleri Sefer Gazi Ağa, Sübhan Gazi Ağa, Ayu Ahmed Ağa ve Defterdar İslâm Ağa, bu efendilerimiz birer esir bağışladılar.

Kırım ülkesinde 14 esir ve dört kese elde ettik. Trabzon'dan, Mikrilistan'dan ve Abaza ülkesinden aldığımız esirler ile toplam 18 baş esirimiz ile Kırım ülkesinden İstanbul'a yola çıktığımızda Kırım ülkesinin bütün seçkin ve ileri gelenleriyle vedalaştık. Han hazretlerinin de hayır dua ve övgülerini aldık. Kalgay sultanın atlarına binip nice dostlar da hakiri yollamak için Kaçı Deresi'ne dek geldiler. Orada hepsiyle vedalaşıp onlar Bahçesaray'a geri döndüler. Hakir de bütün hizmetçilerimizle 6 saatte güney tarafına gidip,

Balıklava Kalesi menzilinin özellikleri: Bu Kırım ülkesinin suyu ve havasını, yapılarını ve eserlerini seferlere gitmekten boş bir vakit bulmadığımızdan Kırım özelliklerini yazmaya cesaret edemedik. Bu Balıklava Kalesi'nin özelliklerini de yazmaya başlayacak sırada (---) tarihinde (---) ayının (---) gününde Ucalı Sefer Reis adında bir kimsenin şaykasına 350 nefer kimse ile gemiye girip o gece geminin içinde yatıp korkutucu ve tehlikeli rüyalar gördüm. Belâyı savmak için taşrada bazı fukaralara sadakalar verip yine gemiye girip salpa demir edip sandal ile limandan dışarı çıktım. *"Çünkü biz uğursuz, sürekli bir günde (onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik)"* [Kamer, 19] ve *"Uğursuz günlerinde (üzerlerine çok gürültülü bir bora gönderdik)"* [Fussilet, 16] âyetlerinin emri üzere uğurlu saate bakmadım ve ricâlü'l-gayb dairesine uşmayıp "Yıldız rüzgârıyla yelken yırtıp Allah'a güvendim" deyip uygun rüzgâr ile bir gün bir gece pupa gidip Karadeniz'in tahminen ortasına vardık.

Gösterişsiz Evliyâ'nın başından geçenler

Kuzey tarafında Ayaya Dağları ve Balıklava yakınında Suluyar Dağları kaybolup Sinop ve Amasra dağlarından da önümüzde belirti ve iz yok, acı verici bir girdapta kâh uygun rüzgârla ve kâh uygun olmayan bir rüzgârla bir gün bir gecede amansız denizler içinde çalkalanıp ne tarafa gideceğimiz belirsiz oldu.

İşin sonunda *"Ol engin-i nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ"*[1] sözüne uygun olarak güneş denizde doğar ve denizde ba-

---

1 "O insafsız enginde ne yol, ne yol gösteren belli"

tar. Böyle bir gam ve üzüntü girdabında denizin dalgalarıyla serseri gezerken Hudâ'nın hikmeti gün doğusu rüzgârı tarafında gökyüzünde kara bulutlar belli olur. Hortum, gök gürültüsü ve şimşekli sağanaklar ve kırıntılı üçerleme kumlar ortaya çıkınca bütün gemicilerin yüzlerinin renkleri değişip ellerini ovmaya başladılar. Geminin kıçı tarafında pusula ve kıble-göstericilerine bakıp birbirlerine bakarak can pazarı muameleleri etmeye başladılar. Hemen Dede Dayı adlı güngörmüş bir ihtiyar gemici der:

"Bre dayılar! Ne korkuya düşersiniz? Hudâ Kerim'dir. İşte kırıntı ve sağanak gelmededir, mayna alaburta" deyip hemen hepsi bir yere toplandı, alaburta iplerini indirip alaburta direği de aşağı indi. Ama denizin kabarması inmeyip giderek şiddetlenmede. Hemen gemi üstünde büyük yapağı çuvalları, papır hasırları, balık turşusu fıçıları ve gemi keresteleri var idi. Bütün insanlar yardım edip tüm bu sayılan eşyaları denize attılar.

İki yüzden fazla küçük ve büyük esirleri gemi üstünden anbara indirip anbar kapağını kapattılar. Hudâ'ya hamd olsun gemi birazcık hafifledi. Ama yine denizin dalgası göklere kadar yükseliyordu ve aşırı derecede çoşmaya başladı. Beyt:

Kalırsa hicr ile girdâb-ı gamda zevrak-ı dil
Ne çâre neyleyeyim rûzgâr elimde değil

sözü uyarınca zorba rüzgâr şiddet üzere ele alıp azametullâh 1050 (---) Safer'inin dördüncü günü [26.05.1640] bizi denizin dalgaları dövmeye başlayıp üç gün üç gece gök gürültüsü ve şimşek, hortum, salıntı, kırıntı, şimşek, yıldırım ve yağmur ile karışık kar, tipi ve boran çekmekten gemicilerin gemi üstünde durmaya güçleri dermanları olmayıp her biri geminin birer köşesinde define bulmuş gibi gözden kayboldular.

Yolcuların kimi kusmada, kimi tövbe istiğfar edip kurbanlar, sadakalar ve adaklar adamada. Hakir de;

"Ey Allah'ın kulları, gelin sizinle hep birlikte İhlâs-ı şerîf suresini okuyalım. Ola ki Cenâb-ı İzzet İhlâs suresi hürmetine hepimizi kurtara" dedim.

Hemen bütün hazır olanlar gönülden *[265a]* İhlâs-ı şerîf suresini okumaya başlayınca Allahu Taala'nın emriyle bir anda gökyüzünün karanlığı kalkıp hava açıldı, gökgürültüsü ve şimşekler de kesildi. Ama yine denizin dalgası durmayıp yedişerleme tabir

ettikleri kum aslâ aman vermeyip kâh göklere çıkıp bulutlara geminin direği dokunurdu; kâh denizin dibine inip sanki cehennemdeki gayyâ deresi ve en derin çukura inmiş olup dört tarafımızda Karadeniz, Bîsütun Dağı gibi belli olurdu.

Sonunda anbarın kapağını açarak anbardan ağır eşyaları tamamen denize attık, yine kurtuluşa eremedik. Onu gördük, geminin kıçından dümen iğneciği kırılıp dümen denize düşünce bütün denizciler ellerini dizlerine vurup yavaş sesle birbirleriyle helâlleşmeye başladılar.

Hemen bu mahalde canı başı zinde, yarar ve cesur gemiciler ellerine baltalar alıp öncelikle gemi çarmıhlarının iplerini kestiler. Sonra gemi direğine balta üşürüp bir anda direği kestiler. Direk denize düşerken on bir adamı ezip öldürdü. O merhumların ölülerini denize atınca gemi içinde bir ağlama ve feryat kopup herkes hayattan ümidini keserek can pazarına düştüler.

Bu sırada bir sağanak da gelip gemiyi baştan tarafa iki parça edince anbar içinde saklanmış olan bütün yolcular ve esirler anbardan dışarı çıkıp bağırıp çağırmaya başlayınca nice adamlar helâlleşti. Bazı gemiciler soyunmaya başlayıp herkes bir tahta, kabak, varil ve fıçı şekilli eşyaları ellerine almaya başladılar.

Hakirin dahi hâli o hâlde değişip Yâsîn-i şerîf'e başladım. Bu bu kadar kölelerim, mallarım, mülklerim ve eşyalarım asla hatırıma gelmeyip can ve gönülden işlerimi Cenâb-ı İzzet'e ısmarlayıp, *"Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum"* [Mü'min, 44] ve *"Kim Allah'dan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder. Onun hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten de rızıklandırır"* [Talak, 2-3] âyetlerini ve kelime-i şehâdeti okumaya başladım.

Onu gördüm, bir kaç kefereler geminin sandalını ipinden çekip sandala atılınca diğer gemiciler de geminin öte tarafından denize kendilerini birer tahta parçaları ve başka eşyalar ile denize döktüler.

Hemen hakir de yedi can yoldaşlarımızla dal-kılıç olup sandala atladık. Sandalın içinde olan kefereler sandalın ipini kesip iki kefere bizim üzerimize dal-bıçak olup saldırarak Ayntablı Şerîf Ramazan Çelebi'yi memesi üstünden vurunca hemen yedi kişi dal-kılıç olup sandal içinde el kaldıran sekiz kafire kılıç vurup dördünü öldürdüler, diğer dördü de korkularından kendilerini denize attılar. Sandal ancak bizim yoldaşlarımız olan yedi kişiye ait olup sandal içinde olan ağır yükleri denize attık.

Sandal biraz hafifleyince denizin dalgalarında onu gördük; büyük gemi baştan kıça varıncaya kadar iki parça olup 350 nefer yolcu ve tüccar ve 400 kadar gemicilerin ve tüccarların köleleri Allah Allah seslerine yol buldurup hepsi denizin yüzünde her biri birer yolla yüzgeçlik edip kimi denize gömülür, kimi korkusuz denizci, kimi bir levha parçası üzerinde kurtuluş bulup can pazarında parasız alış veriş edip feryat etmede.

Bazısı can ve başı ile yüzgeçlik ederek bizim sandalımız üzere gelirken Kıssahan Emir Çelebi gelip onu kolundan yapışıp sandala alınca daha başkaları da birer yolla bizim sandala geliyorlar.

Şunu anladık ki bizim sandalın da insan çokluğundan ve yük ağırlığından suya batması kesindir. Hemen yedi kişi dal-kılıç olup gelen adamlara kılıç salladılar.

Parçalanan gemiden biraz açılıp gemiden nâm u nişan, âdemoğlundan bir can belli olmaz oldu.

Can başımıza düşüp kâh gökyüzüne çıkardık, kâh yerin dibine inerdik. Sandal içinden kavuklarımızla su dökmekten ve kışın sertliğinden güçsüz dermansız kaldık.

Onu gördük Menkub Kadısı Ali Efendi, deniz canlısı gibi dalgıçlık ederek bizim sandalımıza yakın geldi. Sanki Cenâb-ı Bârî yari kılıp kudret eliyle Ali Efendi'yi bizim sandala koyup 10 kişi olduk. Yine Yâsin-i şerîf okuyarak, denize su dökerek gideriz ama hepimiz hayatımızdan ümidimizi kesmişiz.

Bu hâl üzere bir gün bir gece sandal ile denizde gezip güz yaprağı gibi tir tir titreriz. Aç, çaresiz, ağlayıp inler, çıplak durumda Kadı Ali Efendi ve Kıssahan Emir Çelebi'yi zâtülcenb hastalıkları tutup ölünce Hudâ'nın emri deyip denize attık. Yine *[265b]* sandal içinde eskisi gibi 8 adam kaldık. Ama yanımız sıra 20 arşın boyunda bir çam tahtası, kovuşluk için bir arşın enli bir levha bizim sandala musallat olup dokunur, kâh alarka olur.

Ne çâre emir Hudâ'nın deyip su dökmeden ve soğuktan usanıp şaşkınlık ve hayretler içinde kaldık. İlâhî emir. Beyt:

Edemez def' sakınmağla kazayı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

manası uyarınca üçüncü gün öğle vaktinde Allah'ın emriyle bir dalga gelip sandalı baş aşağı etti.

Hakir de baş aşağı denize düşüp can havliyle yüzgeçlikte biraz ustalığımız olması sebebiyle el kol atarak çabalayarak Cenâb-ı Hakk'a gönül yakıcı bir âh çekip Hazret-i Kur'ân-ı Azim'i ve Furkan-ı Mecid'i can u gönülden şefaatçi tutup bütün ziyaret ettiğim büyük evliyâların ruhaniyetlerinden gönülden yardım isteyince Cenâb-ı Hak içime bir ateş düşürüp kalb aynası cilalanıp gönlümün derinliklerinden Kelime-i Tevhid'e başladım.

Böylece içim gayet rahatladı ki seyahat ettiğim diyarlarda hâl sahibi kimseler hatırıma gelip korkudan ve ürküntüden kurtuldum. Aklım başıma gelip denizin dalgaları arasında korkmadan çekinmeden dalgıçlar gibi yüzüp kâh su yüzünde ve kâh denizin altında biraz yüzgeçlik ederken o Kâdir, Kayyûm, Ezelî Yaratıcı'nın ezelî iradesi bu imiş ki bu isyankâr kulu kurtara.

Onu gördüm daha önce sandalımızın yanına gelen uzun ve geniş anılan kovuş tahtası yanından geçerken hemen hakir hızlı davranıp el çabukluğu ile bu amansız Karadeniz'de boğulmaktan ise bu levhaya sarılayım dedim.

Can havliyle tahtaya sarılıp ne olursa olsun deyip can pazarında canbazlık edip büyük levhaya yılan gibi sarıldım. Sanki denizde Hazret-i Hızır'a rast geldim ve sandal içinde olan yoldaşlarımdan haberim olmayıp kayboldular.

Hakir bu hâl üzere kâh soğuktan kâh deniz dalgalarının korkusundan Karadeniz'de yuvarlanıp debelenerek amansız dalgalarda canımdan bezmiş iken geri tarafta denizde bir feryat koptu.

Can havliyle geriye baktım. Meğer benim bindiğim uzun kovuş tahtası üzerinde iki Gürcü kölesi, iki Çerkez bâkiresi ve bir Rus kölesi büyük tahta üzerine binip yarasa kuşu gibi sarılmışlar.

"Âh bunlar benim bindiğim tahtaya ağır yük olup boğulmama sebep olurlar. Âh berbat hâlim neye varır" deyip asabım bozuldu.

"Ayâ bunlara ne eylesem ki levha yalnız bana kalıp yüküm hafiflese", derken Hudâ'nın hikmeti bizim bindiğimiz tahtanın yanından bir su varili kabak gibi yüzerek geçerken hemen Rus kölesi tahta üstünden kendini yüzen varil üzerine atıp varili yakalayamadı.

"Ala müsafiri" sözü üzere zavallı köle sulara gömülüp sohbet dört esire kaldı.

Hudâ Kerim'dir, diye bu hâl üzere denizde asla bir deniz kıyısı belli değil, ama Hudâ'ya hamd olsun hava biraz yumuşa-

yıp dünyayı aydınlatan güneşin şiddetli sıcaklığı da biraz fazlalaştı.

Deniz dalgası da birazcık azalmaya başlayınca gündoğusu rüzgârı bizi süre süre Hudâ'ya hamd olsun üçüncü gün göklere kadar çıkmış çok yüksek dağlar belli oldu. Denizin dalgaları bizi deniz kıyısına bırakınca güçsüz dermansız, tozun toprağın üzerine düştüğümü bildim. Beyt:

Be-deryâ der menâfi' bî-şümârest
Eger hâhî selâmet der-kenarest[1]

deyip var kuvveti pazuya getirip Cenâb-ı Bârî'ye yüz bin hamd ü senâ ettim.

O kerem ıssı (sahibi) Mevlâ'yı gör ki Mikrilistan ve Abazistan'da ve Kırım'da 18 adet esirler bağışlayıp yine aldı.

Candan ve dünyadan ümidi kesmiş iken o amansız denizlerde yine dört esir hediye etti ki her biri binde bir seçkin güzel cariye ve köleler idi.

Bu köleler ile deniz kıyısında birer kayanın arasında dinlenirken nice Muhammed ümmeti gelip bizleri bu hâl üzere görüp sırtlarından birer kat giyeceklerini hakire ve kölelere giydirip bizi göklere doğru çıkmış kayaların tepelerine çıkardıklarında sordum.

Meğer Silistre eyaletinde Karadeniz kenarında Keliğra Sultan Dağları, kayaları ve bağları imiş ki göklere kadar çıkmış kayalardır.

Başımızdan geçen maceranın başlangıcından gemi battığından sonra üç gün üç gece *[266a]* aç, çaresiz ve muhtaç sandal ile gezdik. Sandal sulara gömülünce kovuş tahtasıyla bir gün bir gece denizde gezip ikinci günün öğle vaktinde Nuh Necî Peygamber gibi Keliğra Sultan kayasına düşüp kurtulduk. Keliğra Sultan Türbesi dervişleriyle can sohbeti edip bize Hudâ'nın hediyesi olan kölelerimizle bir oda verdiler (---)

Keliğra Sultan Kalesi ve Tekkesi'nin özellikleri

Bu tekkede on gece kendimizden geçmiş olarak rahat uykusunda yatıp şiddetli kışta çektiğimiz büyük acılar, ürküntü ve

---

1 Denizde sayısız faydalar vardır. Ancak sen selamet istiyorsan kenarında dur.

korkulardan dolayı ne kadar hastalık varsa hepsi damarlarımızı istilâ ettiğinden tam bir kış boyunca hasta olup yatak içinde inleyerek on şükür hatm-i şerîfi ettim.

Böylece çocukluk çağlarımdan beri 1060 hatm-i şerîf olmuştu. Bu Keliğra Sultan Tekkesi'nde bütün Bektaşî fukaralarıyla sekiz ay, sağlığım düzelinceye kadar can sohbetleri edip kâh mü'ezzinlik ve kâh imametlik ederek sağlığımızı düzelttik.

Kölelerimizin birisi bir gün, "Biz filân adamın köleleri idik demeyip" sanki helâl ü zülâl malımız ile satın alınmış kölelerimiz idiler.

Keliğra Sultan yani Sarı Saltık Sultan Tekkesi'nin anlatılması

Bu kutlu tekkenin yapılış sebebi odur ki (---) tarihinde bizzat Muhammed Hacı Bektaş-ı Velî Yesev şehrinde Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'den fakirlik cihazını kabul edip Rum (Anadolu) diyarında post sahibi olmaya izinli ve yetkili olup 370 fukara ve bu Keliğra Sultan bütün fukaralara ser-çeşme (şeyh) olup Hacı Bektaş-ı Velî ile Anadolu'da Orhan Gazi'ye gelip Bursa fethinden sonra Hacı Bektaş, Keliğra Sultan'ı 70 fukarasıyla Moskof, Leh (Polonya), Çek ve Dobruca diyarlarına gönderip Rum erenleri olmaya izin verip;

"Dobruca'da bir böcek vardır, onu öldürüp Allah'ın kullarını şerrinden kurtar" diye Hacı Bektaş, Keliğra Sultan'ın eline bir tahta kılıç, bir seccade, davul, kudüm, sancak, bayrak, def ve nakkare verir. Keliğra Dede, Sinop Kalesi'ne gelir. İnsanların gözleri önünde yetmiş nefer fukarasıyla postlarını deniz üzerine döşeyip;

"Yâ Hayy u yâ Kayyûm" isimlerini çekerek, def ve kudümlerini çalarak bir günde Rum tarafında Kırım ülkesine, oradan Moskof illerinde Heşdek taifesini ve Leh ülkesinde Libka taifesini tamamen İslâm ile şereflendirip kıyafet değiştirerek Leh diyarında Danıska İskelesi'nde İsveti Nikola adlı yani Sarı Saltık isimli bir patrik ve sapkın inançlı rahiple dostluk kurar. O Sarı Saltık'ı katl edip pis leşini gizleyerek nice zaman ibadethanesinden çıkmayıp;

"Ben Sarı Saltık'ım" diye nice bin adamı gizlice Hz. Muhammed dinine davet edip İslâm ile şereflendirirdi.

Nice zaman bu hâl ile Sarı Saltık adıyla seyahat etti. Kendileri de tabii olarak sarışın olduğundan Şeyh Ahmed Yesevî hazretleri kendilerine Saltık Bay nâmıyla künye vermişler idi. Ama mübârek isimleri Muhammed Buhârî'dir.

Daha sonra seyahat ile "Pır er vardı" yani Pravadi Kalesi'ne gelip yerleştiğinden "Bir er vardı"dan bozma Pravadi Kalesi derler. Orada def ve kudumünü çalarak Dobruca kralıyla buluştuğunda kötü işli sapık kral:

"Ey Sarı Saltık! Eğer sende kerâmet varsa benim ülkemde bir ejderha ortaya çıktı. Karadeniz kıyısında bir yalçın kaya içinde kendisine yuva edinip halkımı ve insanlarımı yedi. Hâlâ dünyâda iki ciğerköşem kızlarıma şans çekilişi düştü. Ejdere gıda olması için Dobruca ovasında büyük bir direğe kızlarımı bağlamışız. Öğle vakti olunca gelip yese gerek, ama bu ejdere bir çare eyle" diye Dobruca kralı rica edince Sarı Saltık Sultan;

"İmdi kral, Muhammed dinini hak bilip İslâm ile şereflenirsen senin kızlarını o böceğin gıdası olmaktan Alah'ın emri ve pirimin himmeti ile kurtarayım" deyince kral can u gönülden yemin billah eyleyip durur.

Hemen Saltık Bay-ı Velî fukaralarına "Allah'ı zikredin" deyip 70 adet gönlü yaralı dervişleriyle def ve kudümlerin çalıp bayrak ve sancaklarını kaldırıp Saltık Velî tahta kılıcını kılıfından çıkarır, "Niyyetü'l-gaza" deyip bir papaz kılavuz ile Dobruca sahrasında kral kızlarının direğe bağlı olduğu yere *[266b]* varıp kızları kurtarıp bir yerde saklar. Kendisi direğin dibinde durur.

Sıcak şiddetlenince Dobruca sahrasından yedi başlı bir ejder gıjgırıp kuyruğunu yukarı doğru kaldırıp eski alışkanlığı üzere direğe yakın gelince hemen Sarı Saltık Sultan fukaralarına işaret edip def, kudüm, boru ve zil çalınca ejder direk dibine yakın geldiğinde Saltık Bay Sultan;

"Ey eşi benzeri olmayan Rabbim" deyip dal-satur olup, *"(Bütün) âlemler içinde bizden Nuh'a selâm"* [Sâffât, 79] âyetiyle bir naraya yol buldurup ejderin aşağı kellesine bir tahta kılıç nice vurursa kelle yuvarlanıp bir kılıç darbesi daha vurup bir kellesini keser.

Hemen ejder kuyruğunu çekmeye çalışır, ancak Huda'nın emriyle çaresiz kalıp dört başıyla kaçar. Ardı sıra Şeyh Saltık Sultan ejderi kovarak ardından gider.

Ejder can acısından mağarasına girer, şeyh de ardınca girip dört kellesini daha keserken ejder şeyhi kucaklayıp sıkar.

Şeyh de "Ey Koruyucu, Müsteân Allah" deyip arkasını mağaranın bir tarafına dayar. Şeyhin vücudunun kayaya girdiği yer hâlâ açık seçik bellidir. İki mübârek elleri ve iki kutlu ayaklarının kayaya tesir ettiğinin izleri açıkça bellidir.

Daha sonra ejderin gücü ve dermanı kalmayıp Saltık Sultan'ı koyverir. Adı geçen sultan eli kan, kılıcı kan, sinesi uryan, dilinde Hazret-i Kur'ân okuyarak fukaralarının yanına gelip kralın iki kızını yanına alıp Dobruca kralına gitmede.

Daha önce kızların bağlı olduğu direğin dibinde şeyh hazretleri ejderin üç kellesini kesip ardı sıra kovagiderken beri tarafta kılavuzluk ile gelen papaz ejderin iki kulağını ve bir dilini kesüp seğirderek Dobruca kralının önüne kulakları ve dilleri bırakıp;

"Müjde olsun kralım, ejderi öldürüp kızları kurtardım, işte delilleri" diye yalan söyler.

O anda Saltık Sultan da kralın kızlarıyla gelip tahta kılıcı kanıyla kralın huzuruna kor. Kral kızları bağırlarına basıp;

"Ejderi kim öldürdü" diye Dobruca Kral kızlarından sorar. Kızlar da gerçeği, Saltık Bay Sultan'ın öldürdüğünü bir bir anlatırlar. Mel'un rahip ısrarcı olup;

"Elbette ben öldürdüm" der. Saltık Sultan der;

"İmdi ey kral! Ejder öldürmek kerâmettir. Bu rahip ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynatın. Hangimiz ejderi öldürdü ise pişmeyip kurtulur. Yalan söyleyip ben öldürdüm diyen kebap olur" diye bu şekilde meydan okuyunca dinsiz rahip bu söze razı olmaz ama kral "öyle olsun" der.

Pravadi batısında Kazan Balkanı demekle bilinen o balkanda bir kazan içine su doldururlar. Başka rahipler Saltık Sultan'ın ellerini ardına bağlayıp kazana korlar.

Dervişler de papazı sağlamca bağlayıp kazanın içine korlar. Kazan altına ateş yakarlar. Alev alev Nemrud ateşi içinde iki can kaynamada. Beri Anadolu tarafında Kırşehri'nde Hacı Bektaş-ı Velî, mendiliyle bir kayayı silip;

"Saltık Muhammed'im ıztırapta terlemededir. Hak elinden tuta, yardımcısı ve destekçisi ola" dediğinde kayadan tuzlu su akardı. Hâlâ Hacı Bektaş-ı Velî tuzu o günde meydana geldi.

Daha sonra kazanın ağzını açıp gördüler ki Saltık Bay Sultan ter içinde kalıp "Yâ Hayy" ismini çekmede. Mel'un rahip ise pelte olup ancak kemikleri ve siyah ruklesi kalmış.

Dobruca Kral bu hâli görünce şeyhin ayaklarına kapanıp şehâdet parmağını kaldırıp içtenlikle Sübhan'ın kölesi olup çevresindekilerden o saat yedi bin adam ile İslâm'a geldiler. İslâm'a gelmeyenlere savaşlar açıp fetihlerde bulundular. Dobruca Kral, Orhan Gazi'ye elçiler gönderip itaat edip bağlandı. Orhan Gazi'den Dobruca Kral'a kadı, tuğ ve sancak gelip ismi Ali Muhtar oldu.

Daha sonra anılan sene içinde Saltık Sultan vasiyet eyledi ki; "Beni yıkayıp yedi tabut hazır edin. Zira benim için yedi kral ceng u cidâl ve harb u kıtâl etseler gerektir" diye vasiyeti üzere bütün fukaraları toplanıp yedi tabut hazır ettiler. Aziz hazretleri de (---) tarihinde *[267a]* âhirete göç etti. Bütün dervişleri tevhidlerle ve zikirlerle şeyhi gasledip tabut icine koydular.

Hemen yedi kral tarafından askerler geldi. İlk başta Moskof kralı bir tabutu aldı, açıp gördüler ki mübârek cesedi tabut içinde durur. "Bre meded bizim tabutta imiş", diye tabut ile cesed-i Saltık Bay'ı cesedini alıp Moskof diyarında (---) (---) şehrinde defnettiler. Hâlâ büyük bir türbesi ve tekkesi vardır.

Ondan sonra Leh kralı bir tabut aldı. Onda da mübârek cesedi bulunup Leh ülkesinde Danıska İskelesi şehrinde defnettiler. Orada da büyük bir türbesi ve tekkesi vardır.

Üçüncüsü, Çek kralı askeri bir tabut alıp gittiler. Çek ülkesinde Pizoniçe adlı şehirde büyük bir türbesi ve tekkesi vardır.

Dördüncü, İşfet kralı bir tabut alıp İsfeç'te Yivançe adlı şehirde türbesi ve tekkesi vardır.

Beşincisi, İdrivne kralı bir tabut alıp Edirne yakınında Baturye adlı şehrin manastırında defn ettiler ki hâlâ Babaeskisi adlı kasabadır, büyük şehir idi, orada defnedildi ki büyük bir kilisedir. Hâlâ günümüze kadar çerağlar sönmemiştir. İstanbul'dan Edirne'ye gidenlerin ziyaretgâhlarıdır ki Babaeskisi adıyla meşhur olmuştur.

Altıncısı, Boğdan Kralı Yirvan adlı kral kendisi gelip bir tabut alıp Bozav Kalesi yakınında bir sık ağaçlık ve ormanlık yerde eski bir kiliseleri var idi, orada defn ettiler ki hâlâ o kilise yerinde Bayezid-i Velî, Akkirman fethinden sonra bir cami, bir

imaret, medrese, han, hamam, imaret ve Saltık Bay-ı Muhammed-i Buhârî üzerine nur dolu bir türbe inşa etmiştir. Mübârek kapıları üzerinde tarihi budur:

"Geliniz, bâb-ı mu'allâyı ziyaret kılınız" *Sene (---).*

Hâlâ ol şehre Babadağı derler şirin bir şehirdir. Tamamen Muhammed Buhârî Sarı Saltık evkafıdır. 21 sene Saltık Ruhban nâmıyla Hıristiyan milletinden görünüp bütün kefereleri dine davet eden *Allah yolunda mücâhid* idi.

Yedincisi, Dobruca krallığından İslâm ile şereflendirdiği Ali Muhtar bir tabut alıp bu anlattığımız yer olan Keliğra kayalarında Ejderha mağarasında defnetti. Keliğra kayası adıyla meşhur olmuş kaya olduğundan Keliğra Sultan derler. Latin dilinde Keliğra yedi başlı ejdere derler. Fasih Latin dilidir.

Onun için yedi krallıkta gömülü olup kutlu türbeleri vardır. Üçü Osmanoğlu hükmünde ulu tekkelerdir. Ve her ülkede birer isim ile isimlendirilmiştir. Ama Rum'da Baba Sultan, Sarı Saltık Sultan ve Keliğra Sultan derler. Ama Hıristiyan memleketlerinde İsvet Nikola derler. Bütün Hıristiyan milletleri bu zâta çok inanırlar. Hâlâ bütün dervişleri def ve kudümler çalarak sancaklarını açarak dip Frengistan'da gezip padişahca zevk u safa ederler. Gönüllerinin hoş tutulmasına bütün Hıristiyanlar gayret ederler. Adaklar ve sadakalar bağışlayıp dolu dolu, bol bol mallar ile yine tekkelerine gelirler.

Ama bu bizim denizden kurtulup tekkesine konuk olduğumuz Keliğra Sultan Tekkesi, Karadeniz kenarında göklere doğru baş uzatmış bir burundur ki fil hortumu gibi denize uzanmıştır. İstanbul'dan Kara Hırmen, Köstence ve Kili taraflarını özleyen gemiler bu Keliğra kayalarını özleyip gelir. 150 mil yerden belli olan göklere ulaşmış yüksek dağlardır. Deniz aşırı karşı doğu tarafında Sinop Burnu bu Keliğra kayalarına karşılıktır. İkisi arası (---) mildir. Açık havada Keliğra'dan Sinop Dağları, Sinop'tan Keliğra Dağları seçilir. Ama gayet açık ve duru hava ister.

Bu Keliğra kayasının tâ burnunda Keliğra Saltık Sultan bir mağara içinde gömülüdür ki ejderhanın barındığı mağarası idi. Ve yine bu mahalde tekkesi ulu tekkedir ki ilk olarak Dobruca Ali Muhtar yapmıştır. Azizin ağaç kılıcı, sapanı, def ve kudümü, alemi, sancağı ve bayrakları durur.

Tekkesinde pek çok odaları, yaz meydanı ve kış meydanlarının dört tarafında tertemiz kurban postlarıyla döşenmiş. Her post üzerinde birer marifet sahibi, ilim ve erdem ehli, âlim ve fâzıl canlar vardır. Hepsi ehl-i sünnet ve'l-cemaat mü'min ve muvahhid canlardır. Beş vakit namazlarını mescitlerinde kılar tertip sahipleridir. Yüzden fazla sadık âşıklardır. Hatta hakirden sekiz ay Hafz kıraati üzere *[267b]* Kur'ân-ı Kerim okudular.

Bu tekkenin ve nur dolu türbenin pencerelerinin tamamı denize bakmaktadır. Görmeye değer, ibret verici bir Keykâvûs mutfağı vardır. Asılı bir kubbe gibi duman çeken bacası vardır. Gece ve gündüz devamlı olarak ateş üzerinde nimeti hazırdır. Gelenlere gidenlere nimeti boldur. Hayrat ve gelirleri olmayıp sadaka ve bağışlarla geçinir bir alay yoksulluk içinde kalmış erenlerdir. Aşbazlarında yalın ayak başı kabak cevallâkî, usta güçlü kuvvetli zivinleri var ki her biri ilâhî aşk ile yanıp kâl potasında hâl sahibi olmuşlar, böyle büyük bir tekkedir.

Bu tekkenin sağında ve solunda kayalar üzerinde nice yüz kuyu delikleri vardır. Bütün bu kayalar göklere doğru yükseldiğinden Bîsütun Dağı gibi altları baştan başa boştur.

Deniz döver limanlardır. Yüzer arşın alaborna direğiyle gemiler kayaların altına girip demir bırakıp yatarlar. Bu gemi re'isleri kayalar üzerinde olan kuyu ağızlarında halktan arabalar ile arpa ve buğdayı alıp kuyulara dökerler, böylece aşağıdaki gemi anbarlarına dökülüp buğday ile dopdolu olur. Bu kuyuları eski zamanda Ferhad gibi keferelar kazmışlar. Gemiler yanaşır tuhaf ve acaip seyir yeridir ki bir diyara mahsus değildir. Zira bu gemilere çuvallar ile arpa, buğday ve başka şeyler indirmek mümkün değildir. Her taraftan üçer dörder saat uzak yolları vardır. Onlardan da yaya adamın keçi gibi tırmaşıp sarmaşıp çıkması gerekir.

Karadeniz sahilinde fırdolayı böyle göklere doğru baş kaldırmış Bîsütun Dağı gibi kayalar yoktur. Lodos rüzgârı, kıble ve gün doğusu fırtınası bu kayalara vurduğunda gök gürültüsü gibi gürleyip Silistre yakınında Afalatar ve Alhanlar bir konak yerdir, gürültüsü tâ Alhanlar'da duyulur. Böyle samanyolu gibi göklere doğru baş uzatmış yüksek dağlardır.

Kayalarda şahin, zağanos (çaylak) ve miskî kartal yuvaları var ki her bir kartal birer koyun kadar vardır. Bazı adamlar tekkede kurbanlar kesip miskî kartallara dağıtırlar. Bazı adam-

ların kurbanlarını yerler, *hâcet kabul* derler, bazı kurbanları asla yemezler, kabul olmadı derler, insanlar arasında böyle yayılmıştır. Bu Keliğra Sultan'ın nice yüz hikâyeleri vardır ama biz kısaltarak yazdık. Ve bu tekkeye yakın,

Keliğra Sultan Kalesi'nin özellikleri: Madyan Oğlu Yanko'nun kardeşi *Tarih-i Yunan* sahibi Yanvan kralın yapısıdır. (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han oğlu Musa Çelebi Rum keferesi elinden feth eyledi. Özü eyaletinde Balçık kazası nahiyesidir. Deniz kıyısında bulutlara kadar yükselmiş dörtgen şeklinde sağlam yapı küçük bir kaledir. Büyüklüğü fırdolayı bin adımdır. Batıya bakar bir kapısı var. İçinde aslâ evleri, cami, han, çarşı, kale muhafızı, neferatları ve cebehanesi yoktur.

Yalçın kaya üzerine yapıldığından bir tarafında hendeği yoktur. Doğu tarafı 100 kulaç uçurum kayalardır. Bu kalenin dahi altı boştur, zira Keliğra Sultan kayaları üzerine yapılmıştır. (---) tarihinde Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa, Özü eyaletine mutasarrıf iken bu yalıları birkaç kere Özü Kazağı olan uğursuz Ruslar yağmalayıp halkını esir ederdi.

Daha sonra bu Hüseyin Paşa kendi malıyla bu Keliğra Kalesi'ni onarıp içine kale muhafızı ve kul kodu. Savaş çıktığında insanlar bu kaleye sığınıp Kazak-ı Ak şerrinden güvende olurlardı. Gayet çetin, sağlam ve dayanıklı kaledir. Daha Veziriazam Kara Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa'ya rağmen kullarını Özü Kalesi'ne sürünce kale boş ve bakımsız kaldı *vesselâm.*

Hudâ'ya hamd olsun denizin şiddetli sıkıntılarını ve acılarını çekip can kuşu ten kafesinden uçmadan kurtulup sekiz ay bu Keliğra Sultan Tekkesi'nde bütün dervişler ile can sohbetleri ettik. Daha nice nice seyirler edip bahar günleri gelince bütün dostlar ve arkadaşlarla vedalaşıp asıl vatanımız olan,

İstanbul'a doğru yola çıktığımızı bildirir

Bu 1050 [1640] senesinin (---) ayının (---) gününde Keliğra Sultan'ın veda ziyaretini edip mübârek ruhlarından yardım isteyip Keliğra'dan dört kölemizle bir kayığa bindik.

Karadeniz kenarınca liman liman fırtına sırasında kayığı felenglerle kenara çekip denizin dalgalarından güvende olarak **Kavarna kasabasından, Balçık kasabasından, Varna Kalesi**'nden, **Ahyolı kasabasından, Suzebolu kasabasından, Musavra kasaba-**

sından, **Burgas kasabasından, Çirgene İskelesi kasabasından,** (---) **kasabasından,** *[268a]* ve (---) **kasabasından**

.... (1 satır boş) ....

Bu yalılarda olan iskeleleri, kasaba ve beldeleri seyredip gezerek **İneada adası,**

.... (1.5 satır boş) ....

geçip sabahleyin,

Terkoz kasabası: Karadeniz kenarında dörtgen şeklinde sağlam, açıkta bir kale idi. Onu geçtikten sonra,

Uskumru çayırı; adlı yer bir gönül açan çemenzâr vadidir. Osmanoğlunun bütün yeniçeri oturakları ve korucuları bu mahalde koruculuk yapıp dört tarafında olan köyleri gözetip korurlar. Zira Kazak küffârı bazı seneler bu tarafları yağmalayıp talan ederler.

Buradan **Karataşlar** adlı bir mahaldir ki İstanbul Boğazı'nın dışında deniz kıyısında kayalı bir taşlık yerdir. Allahu Taalâ'nın emriyle eski zamanlarda bir kadının örekesiyle taş olmuştur. Tuhaf ve acaip temaşadır.

Bu yer de Eyüp mollası hükmündedir. Bu mahalli de geçip (---) tarihinde (---) ayının (---) minde Bismillah ile Karadeniz'in İstanbul Boğazı'ndan içeri girip **Kavak Kalesi menzilinde** demir bıraktık.

Hakir taşra çıkıp şükür secdesi ettim. Bir de Hak rızası için şükrane kurbanı kesip bütün fukaraya dağıttık. Hudâ'ya hamd olsun her ne kadar bu seyahatte hayli zorluklar gördük, can yakıcı acılar ve şiddetli elemler çektik ise de hayli seyahat ve büyük cihadlar edip Karadeniz'in dört tarafını fırdolayı dolaşıp gezmiş olduk.

Karadeniz'in uzunluğu ve genişliğinin manzarası

Karalar ve denizler gezginlerine malum olsun ki bu Karadeniz'i gezip dikkatlice dalgıcı olup ince ince yaptığımız hesap üzere bu boğazdan Karadeniz'in uzunluğu Anadolu tarafına kuzeye doğru gidip Trabzon önünden geçip tâ Faşa Çayı Boğazı'na varıncaya kadar 1500 mildir. Ve yine Boğaz'dan Abaza memleketi 1700 mildir. Ve yine Boğaz'dan tâ Azak Kalesi bucağına varıncaya kadar 2000 mil uzunluğunda bir Karadeniz'dir.

Bu Karadeniz'e Anadolu ve Rumeli taraflarında 1700 küçük ve büyük nehirler karışır. Bunların içinde en büyüğü Rumeli'nde

Tuna Nehri'dir ki ona da 700 büyük nehir katıldığından büyük bir deniz olup Kili Kalesi önünde, Tulça Kalesi dibinde, Soluna Boğazı'nda, Karahırmen Boğazı'nda ve Hızır-İlyas Boğazı'nda, bu beş yerde Karadeniz'e karışır. Bu nehirden küçük Trabzon yakınında Faşa Nehri ve Çoruh Nehri, Taman Kalesi kurbunda Kuban Nehri, ondan küçük Don Nehri Azak dibinde ve Özü Nehri, daha sonra Turla Nehri, ondan küçük Anadolu tarafında Bafra yakınında Kızılırmak, Çarşamba Nehri (Yeşilırmak) ve Sakarya Nehri'dir. Bu adı geçenler, denizler gibi büyük nehirlerdir. Bunlardan başka bin altı yüz seksen nehirler, geçit vermez büyük sular karışır, böyle bir Karadeniz'dir.

Ve yine İstanbul Boğazı'ndan Kefe'ye (---) mildir ve Balıklağa (---) mildir. Ve Akkirman (---) mildir. Ve Varna Kalesi (---) mildir. Ve Keliğra kayası burnundan karşı Anadolu tarafında Sinop Kalesi burnu (---) mildir. Yine Boğaz'dan Amasra (---) mildir ve Ereğli (---) mildir.

Karadeniz'in fırdolayı çevresi Azak Denizi'yle birlikte tamamı 6.060 mil kuşatır. Karadan dolaşılsa konak hesabınca Karadeniz'in etrafı 150 konak ve beş aylık yoldur. Her konağı on ikişer saat olmak üzre Karadeniz beş ayda dolaşılır. Böyle büyük bir denizdir.

Bu hakir Karadeniz'in fırdolayı çevresini dolaşıp 1050 (---) yılının Şaban ayının birinci [16.11.1640] günü Karadeniz Boğazı'ndan sağlık ve esenlikle İstanbul'a girdim.

Hemen o saat Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerine varıp kutlu türbesinin eşiğine yüz sürüp mübârek ruhu için bir hatm-i şerîfe başladım ve Hak için bir kurban kestim. Buradan babamın ve annemin yanına gelip buluştuğumda hakiri bağırlarına bastılar.

Sonra hakir bir daha Karadeniz'e gemiyle çıkmaya kesin tövbe ettim. Hak Taalâ bütün Muhammed ümmetini şerrinden emin eyleye. *Âmin, yâ muîn.*

Daha sonra elli (---) [1640] Ramazan'ında Gümrük Emini Ali Ağa'ya imam olup gecelerimiz Kadir gecesi, gündüzlerimiz bayram günü olup bütün dilberler ile can sohbetleri edip çok çok hediye ve bağışlar alıp Karadeniz'de kaybolan *[268b]* esvaplarımız ve boğulan 19 adet kölelerimizin karşılığını Cenâb-ı Bârî hediye etti. Hudâ'ya hamd olsun,

1050 [1640] (---) senesinde Malta gazasına gittiğimizi bildirir

Evvelâ **Girit Adası seferi:** (---) tarihinde Sultan İbrahim Han'ın Dârüssaâde ağalarından azat edilmiş olan Sünbül Ağa adlı zengin, beş Mısır hazinesiyle ve 50 adet güzel cariyeler, nice güneş parçası köleler ve 40 adet sâfinâtü'l-ciyâd (soylu atlar) cinsi küheylân atlar ile Cem-cenâb padişah İbrahim Han'dan adı geçen Ağa azatlı ve izinli olup İbrahim Çelebi adında bir denizci re'isin altı kat anbarlı karavana kalyonuna bütün metaını üç ayda doldurup 500 tam silâhlı adamları, 300 adet diğer tüccar, 200 gemici ve Mısır'a sürgün Esirî Mehmed Efendi adamlarıyla tamamı 1.300 adet insan ile cuma günü Beşiktaş adlı yerde *mütevekkilen alallâh* deyip yelkenleri açıp top ve tüfenk şenlikleri ederek Mısır'a doğru yola çıktılar.

Hudâ'nın hikmeti (---) adası yakınında 6 pâre Malta küffârı kadırgalarına rast gelip bir gün bir gece büyük savaş edip top darbelerinden kalyon içinde olan atlar boşandı.

Atlar Müslüman gazilere de şaşkınlık verdi. Yine bu hâl ile mücahitler vuruşmaya devam ettiler. Liman havada kalyon denizin üzerinde karadağ gibi kalıp 6 adet uğursuz kadırga kalyonun sağını ve solunu döve döve kalyonun direği, kıçı, başı ve dümeni gidip kolu kanadı kırıldı.

İçinde olan Müslüman gazilerden ancak 200 adam kalıp diğerleri tamamen topun darbelerinden şehit oldular.

Hemen kalyon sahibi İbrahim Çelebi dal-satur olup Kızlar Ağası Sünbül Ağa'ya hitaben;

"Bre mel'un Arap, ben sana kâfir vardır, gemiye atlar komayalım, cebehaneyi fazla alalım, küffârın bir hoş haberin alıp çıkalım ve bu kadar yüklü gemi ile deryaya nice çıkalım, dedim. Sen emr-i şerîf alıp beni bu hâl ile küffâra uğrattın" diye Kızlar Ağasına bir kılıç vurarak kellesini yuvarlayınca hemen Kızlar Ağasının adamları İbrahim Çelebi üzerine o saat kılıç üşürüp pâre pâre ederler.

Küffâr bu hâli görüp 6 pâre uğursuz kadırgaları ile kalyonun dört tarafına sarılarak derhâl kalyon içine kefere askerlerini döküp üç saat dahi kalyon içinde ceng ederler.

İşin sonunda yüzü toprağa gelesi küffâr kalyonu ele geçirerek içinde olan bütün Müslümanları ve Esirî Mehmed Efendi'yi esir edip bağladılar.

Kalyonu 6 pâre Malta kadırgası yedeğe alıp doğru Hanya Limanı'na götürerek demir attılar. Tam bir ay Hanya Limanı'nda konakladılar. Burada bütün malları, bütün küheylân atları, nur gibi parlayan bâkire taze kızları ve güzel köleleri gemiden dışarı çıkararak Hanya Kalesi'nde satıp bütün kızların bekâretlerini giderip bu kadar alçaklık ederler.

Bazı işin sonunu düşünen papazlar, patrikler ve keşiş rahipler; "Vay biz bu Osmanlı kalyonunu, kızları ve atlarını bu şehirde görmemek gerek idik. Şimden gerü bu ada elden gitti. Zira kitabımızda öyle yazar ki bu Girit Adası'na Osmanlı kalyonu gele, atları gele ve kızları gele, ardı sıra Türk gelip gemisine ve atlarına binip kızlarıyla cima edip bu adada mülk edinip evlât sahibi ola" diye çelipapaslar feryat ederler.

Bazı kefereler bu cevapları papazlardan duyunca binlerce kâfir bahane ile adalarından kaçıp başka diyarlara yerleşirler.

O devirde Girit Adası içinde dört kere yüz bin Urum reayası var idi. Ve adanın çevresinde 76 pâre mamur sağlam kale var idi.

"Hepsinde 16.000 soltat ve mortat (dinsiz) pis askerleri vardır" diye Gümrük Emini Ali Ağa efendimize haber geldi.

Daha sonra bu Kızlar Ağası kalyonunun içler acısı hâlinin böyle olduğu saadetli padişaha duyurulunca hemen Venedik balyozunu Padişah divanına davet edip;

"Bre dinsiz mel'unlar, niçin sulha aykırı iş işleyip limanınıza bizim gemilerimizi alan düşmanları, gemilerimiz ile limanlarınıza *[269a]* kodunuz. Büyük atamız Süleyman Han sulhu böyle midir?" deyince balyozlar, konsoloslar ve koncolozlar padişahın huzurunda yer öpüp dediler;

"Padişahım! Anlaşmamızda ve sözleşmemizde böyledir ki sizlerin donanması da diğer kefere krallarının gemilerini alıp limanımıza girse misafirdir, diye riayet edip limanımıza koruz. Yoksa biz ahit bozanlık edip hâşâ sümme hâşâ kızlar ağanızın gemisiyle almış olayız. Bu çirkişliği işleyip limanımıza giren Malta küffârıdır, biz de onlardan usanmışız" deyip yerlere kapandılar. Cem gösterişli padişah buyurdular ki;

"Ya biz Malta üzere gaza edersem, bana gemiler verip yardım eder misiz?" dediğinde;

"Can baş üzere hizmet edip 300 pâre gemi verelim, asker ve cebehane ve zahire sizden, gemiler vermek bizden" deyip yerlere kapandılar.

Sonra bütün balyozlara değerli elbiseler giydirilip tavşan uykusu verdiler (uyuttular). Daha sonra,

Malta savaşının görüşme toplantısı: Padişah hazinesinden 3.000 kese çıkıp Karadeniz'de Canik sancağına, Sinop, Amasra ve Ereğli'ye, Kocaeli sancağına, İzmit'e ve Kemerler tarafında olan 120 adet kazalara güvenilir kapucubaşılar kereste satın almak gitti.

300 pâre kadırga için adı geçen yerlerden Tersane-i âmire'ye keresteler öncelikle İzmit Paşası Baltacı Paşa'dan, Alemdağı ve Kapıdağı'ndan dağlar gibi keresteler yığıldı. O kadar ahşaplar geldi ki bütün iskeleler ve tersane gözleri kereste ile dopdolu oldu.

Bütün adalardan usta marangozlar gelip tersanenin her gözünde birer kadırga bodostaması kurarak haftada birer kadırga yapılmaya başlandı.

Bir başdarda-i hümâyûn ve on adet kara mavnalar inşa olunup Tersane-i âmire insan deryası oldu.

Bütün Anadolu ve Rumeli taraflarındaki eyaletlere kapucubaşılar ve asker sürücü vezirler gidip İslâm ordusu toplanmada. Hünkâr hasekisi ve sancak beyleri ile Cezayir, Tunus ve Trablus'a 12.000 altın barut ücreti gidip;

"Evvel-baharda kapdan paşaya gelip katılasız" diye fermanlar gitti, onlar da hazır olmada.

nsanlar arasında Malta gazasına gitmek haberleri yayıldı. Ama "Mâna, şairin karnındadır." sözü uyarınca bu kutlu seferi saadetli padişah, Kara Mustafa Paşa vezir ve Şeyhülislâm (---) Efendi bilir, başka hiç kimse ne tarafa sefer olacağını bilmezler idi.

Fetva-yı şerîf sûreti

"Sâbıkan bir vilâyet dârü'l-İslâm'dan (İslâm diyarından) olup zaman geçmesiyle küffâr işgal edip camiler, mescitler, medreseler, minareler ve mahfilleri kâfirler ve sapık inançlılar ile dopdolu olsa ve nice çirkin işler işlenip hacıları ve tüccarı vurup yağmalasalar, Muhammed (A.S.)'in dinine leke sürseler ve zarar verseler ve bütün âleme çirkin işlerini ve fiillerini yaysalar padişah-ı dîn-penâh hazretleri İslâm gayreti gereğince adı geçen memleketi toprağa gelesi küffârın elinden alıp İslâm ülkesine katmaya kâdir olur mu? Beyan buyurula.

el-Cevab: Allahu a'lem İslâm padişahı kefere ile o zaman sulh eylemek meşru olur ki bütün Müslümanlara menfaat ola. Olmayacaksa aslâ sulh meşru değildir. Menfaat görülüp devamlı veya geçici olduktan sonra menfaatli zamanda sulh bozulması daha yararlı görülse elbette bozmak vaciptir ve çok gereklidir. Hattâ Hazret-i Risâlet-penâh Mekkeliler ile sulh edip altıncı senede Hazret-i Ali sulhu bozmayı daha yararlı görüp sulha aykırı bazı işler işleyip Hicret'in sekizinci senesinde Mekke-i Mükerreme üzerine varıp bizzat Hazret-i Risâlet-penâh Mekke gazasında bulunup feth ettiler. Saadetli padişah Resûlullah sünnetine uymuşlardır. Gazalarını Allah mübârek eylesin. (---) *Ketebehu'l-fakîrü'l-hakir* (---) (---).

Bu fetva-yı şerîfi Cem görünüşlü padişah eline alınca sanki sağlam bir ipe yapıştı. O gün Ebâ Eyyûb-ı Ensarî hazretleri ziyaretine varıp orada Şeyhülislâm (---) (---) Efendi kemerine iki yerden *"niyyetü'l-gaza"* deyip *[269b]* Hazret-i Ömer kılıcını kuşatıp Tersane bahçesine göç etti.

200 pâre kadırgayı bütün gereçleriyle hazırlayıp İslâm askeri ile doldurdu.

Ve 50 pâre kadırga Unkapanı'nın İskelesi'ne yanaşıp donanma ağası (---) (---) Ağa, kul kethüdası, başçavuş, başkumandan muhzırı, tam 36 oda yeniçeri, toplam on bin mevcutlu isim ve resmli yeniçeri, on oda topçu ve on oda cebeci, bunlar da beş bin asker olup yeniçeriler kadırgalara, topçu ve cebeciler mavnalara girip hazır oldular.

Beri taraftan Rumeli eyaletine mutasarrıf (---) Paşa, kapısı askeriyle ve eyaletinde olan 24 sancakbeyi askerleriyle bütün zeamet sahipleri ve timar sahipleri 22.080 asker cebelüleri ve beldârları ile toplam 27.000 asker olup Boğazhisar'a gitmeye memur oldular.

Mora, Sirem, Semendire, Bosna ve Hersek sancakları Mora'da Benefşe Kalesi'nde gemilere girmeye memur oldular.

Anadolu eyaletinde olan vezir (---) Paşa, on dört sancağında olan bütün kılıç ve zeamet 199 ve kılıç timar 5.589'dur, bu zeamet ve timar sahipleri kanun üzere cebelüleri ile, beldâr ve cerâhorlarıyla ve paşasının askeriyle toplam yirmi bin silâhlı askeri olup Boğazhisar'a memur oldular.

Kapdan Paşa eyaleti, Şam eyaleti, Haleb eyaleti, Diyarbakır eyaleti, Maraş eyaleti, Adana eyaleti, Karaman eyaleti,

Sivas eyaleti ve Trabzon eyaleti, bu eyaletler bütün paşası askeriyle, timar ve zeamet sahiplerinin kanun üzere cebelüleri ile toplam 70.000 asker olup hepsi Boğazhisar'da gemilere girmeye memur oldular.

Bütün asker sürücü hasekiler ve kapıcıbaşılar bütün eyalet askerlerini Boğazhisar'da hazır ettiklerinin haberi gelince Âsitâne-i saadet'te dört aşağı bölükler de gemilere ağalarıyla girip hazır oldular.

1050 [1640] (---) nevrûz-ı sultanîsinde (İlkbahar) Sarayburnu'nda 200 pâre kadırga, başdarda, kalita, 12 kara ejderha gibi mavuna, 100 pâre firkate, karaka, karavana, galyon, burtun, pink, potaç, şitiye, şayka, karamürsel ve darbuna adlı gemilere de lağımcı, beldâr, cerâhor, mühimmat, levazımat ve cebehaneler koyup toplam 700 pâre yelken Sarayburnu'ndan demir alıp bütün işbaşında olan ileri gelen gemilerinin filikalarına binip Sarayburnu'nda Sinan Paşa Köşkü'nde bütün âlimler, sâlihler ve vezirler ile İbrahim Han'ın huzuruna vardılar.

Sefere memur olan bütün vezirler, beylerbeyi kapdanlara, ağalara ve çorbacılara 1.700 adet değerli elbiseler giydirildikten sonra hayır dualar ile herkes gemilerine gitti.

Başkumandan Yusuf Paşa, Sadrıazam Kara Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm kalıp Aristo akıllı padişah, Yusuf Paşa kumandanın elini eline alıp ikisi bir köşeye çekildiler. İbrahim Han;

"Bak a Yûsuf, sen ne tarafa sefere gidersin" dedi. Yusuf Paşa;

"İnşaallahu Taala Malta gazasına giderim" dedi. İbrahim Han;

"İnşaallah Hayy ve Kayyum Allah'ın izniyle seni Girit gazasına memur eyledim. Olmaya ki bu cevabı bir kişiye açıklayasın. Aslâ bir yaratılmışın ruhunun haberi olmasın. Malta gazasına memuruz, demeden gayrı ağzından bir cevap çıkmasın. Öncelikle yolun üzerinde olan Girit Adası önünden geçip Malta'ya doğru yola devam et. Daha sonra Mora (yarım)adasında bir iki gün konuk olup oradan bir gece kalkıp geri Girit Adası'na dön. Şafak vaktinde Girit Adası'na asker döküp önce Todori kalelerini feth edip bir sığınıp yatacak yer eyle. Ondan sonra Hanya Kalesi'ne er döküp kuşatıp feth eyle. Sana öğüdüm ve vasiyetim budur. İnşaallah fetihten sonra zaferle geldiğinde sana karşılığını bol bol veririm ki Hakk huzuruna yüzü ak gidesin. Ama sual edenlere Malta'ya giderim, diye gidesin ki diğer düşman haberdar olmaya.

Zira 'Paranı, yolunu ve mezhebini (düşünceni) gizle' buyurmuşlardır" diye İbrahim Han, Yusuf Paşa'ya bu şekilde öğütler verip uyarılarda bulunduktan sonra iki kat altınlarla kaplanmış değerli elbiseler giydirip

"Yürü Âlemlerin Rabbi olan Allah yardımcı ve destekçin olsun" [*270a*] diye hayır dua ettikten sonra Yusuf Paşa yer öpüp kayığıyla başdardaya gelip Müneccimbaşı Çelebi Efendi, Müneccim Hasan Kefrî, Müneccimek Efendi ve Sadreddinzâde Efendi, bunlar astronomi ilminde her biri çok bilgili kimselerdir, bunlar usturlâb ilmi üzere gördüler ki uğurlu vakit girince başkumandana dediler:

"Sultanım, bu an uğurlu vakittir, hareket buyurun!" dedikleri gibi hemen Kapdan Paşa ve Başkumandan olan Yusuf Paşa "salpa demir" deyip beş yüz yerden ceng-i harbîler çalınıp ilk önce başdardadan gülbâng-ı Muhammedî çekildi.

Daha sonra bir yaylım tüfenk ve bir yaylım toplar sesleri göklere yükselip denizin yüzü siyah barutun dumanından kara deniz iyice kara oldu. Gülbâng-ı Muhammedî seslerinden yer ve gökler doldu.

Bu minval üzere üç yaylım tüfenk ü top ve gülbang şenlikleri olup ilk başta başdarda-i hümâyûn avanta edip çalıcı mehterbaşısı segâh faslı ederek Sinan Paşa Köşkü önüne geldiğinde Musahib Yusuf Paşa padişahı ve Sadrıazam Kara Mustafa Paşa'yı selâmlayıp geçince bütün gemiler alay alay turna katarı şeklinde Sarayburnu'ndan dışarı çıktılar.

Bütün gemiler yelkenlerini açıp bir yaylım top şenlikleri de ettikten sonra bütün gemiler semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kalıp uygun rüzgâr ile Akdeniz'e doğru yola çıktılar. Bütün İstanbul halkı, bu kutlu günde uğurlu olması için dua etti.

"İnşaallah yardım görür ve muzaffer olurlar" diye insanların dilinde söylenceler olup bütün insanlar hayır dualar ettiler.

Bu hakir de Yusuf Paşa efendimizin mü'ezzinbaşısı olup başdarda-i hümâyûnda Hazine Kâtibi İbrahim Çelebi ile mankadaş (manga, sofra arkadaşı) olup şîrhurma ve katr-ı nebât yiyerek çok güzel zevk u safâ ile bir gün bir gecede,

Gelibolu Kalesi menzili: Burada bütün gemiler demir attılar. Kaleden hoş geldin topları ve bütün donanma gemilerinden selâmet topları şenlikleri oldu. Bütün Müslüman gazileri Gelibolu tersanesine çıkıp herkes kendi işiyle meşgul olup 50 pâre Cezayir,

Tunus ve Trablus kalyonlarına Rumeli askerinin memur olanlarını kodular.

Karşı Anadolu tarafında Çardak adlı iskeleden sefere memur olan Anadolu, Şam, Haleb ve gayrı on bir eyalet askerleri bütün gemilere yiyecekleri ve içecekleriyle bir gün bir gecede ağzına kadar dolup ikinci günde yine bir yaylım top ve tüfenk şenlikleri oldu. Top ve tüfenk sesinden ve gürültüsünden denizler ve gökler tir tir titredi.

Bütün asker bol bol sulanıp anılan ayın (---) günü uygun hava ile bütün gemiler kartal kanadı yelkenlerini açarak **Bozcaada Kalesi** önünden geçti.

O gün 10 pâre dağınık firkate ile Karabatak ve İnebahtılı Durak ileri gidip onar mil uzak karavulluk, kılavuzluk ve kolluk etmekle görevlendirilip değerli elbiseler hediye edildi.

Hizmeti yerine getirdikten sonra Tersane-i âmire beyliği verileceğine dair söz verilip o gün (---) (---) **adasında** demir atılarak üç gün konaklandı. Burada da İslâm askeri alındı ve bütün gemiler sulandı. Başdardada filandıra bayrağı dikildi ve bir hareket topu atıldı. Üçüncü topta demir alınıp göç boruları çalındı.

Sonra yine uygun hava ile o gün (---) (---) **adasında** konaklama demiri bırakıldı ve asker alınıp sulandı.

Buradan **İstendil Adası**, bizim adalar içinde Venedik kâfirinin adasıdır. Onun generalinden bizim serdâra hediyeler geldi, ancak asla ona bakmayıp geçildi.

Buradan (---) mil **Değirmenlik Adası**, Osmanoğlu'nundur ve kapdan paşa hâssıdır, bunu geçtikten sonra (---) mil **Temaşâlık Burnu**, bunu geçtikten sonra (---) mil **Atina Kalesi**'ni geçip bundan sonra (---) mil **Termiş Kalesi**, Mora Adası'ndarır.

Bunu geçtikten sonra (---) mil büyük liman **Anapolu Kalesi**, Anapolya da derler, Mora'da büyük limanın sonunda bir yalçın kaya üzere sağlam ve dayanıklı kaledir. Ama istediğimiz ve keyfimiz üzere gezip dolaşamadık. Bu limanda Rumeli eyaletinin 27 *[270b]* sancağının sefere memur olan askerini, bütün yiyecekleri, içecekleri ve ihtiyaçlarıyla gemilere dağıtıp bir gün bir geceden sonra göç davulları çalındı.

Sonra yine fırışka yıldız rüzgâr ile (---) mil gidip **Benefşe Kalesi**, limansız açık yer olduğundan alelacele burada olan İslâm askerlerini alıp o gün yine uygun hava ile Menekşe Burnu'ndan (---) mil **Girit** Adası.

.... (2.5 satır boş) ....

Buradan geçtik, asla dikkatlice bakmayıp aldırış etmeyerek şenlikler ederek batı tarafına Malta Adası diyerek **Çukalar Adası**, bunlar da kefere Venedik hükmünde birbirine yakın sağlam kaleli adalardır. Önünden geçip (---) mil yıldız tarafına meyledip Mora Adası kenarında **Koron Kalesi** önünden geçtik.

Ondan sonra (---) sağlam **Moton Kalesi** önünden geçtik. (---) mil yine batı tarafına gidip **Berak Adası** bir küçücük adacıktır, Mora yarımadasına yakındır, onu geçip (---) mil,

Anavarin Kalesi'nin özellikleri

Mora yarımadasında büyük limandır. İki kalesi vardır, biri aşağı liman ağzı kayalarında, diğeri göklere doğru yükselmiş kayalar üzerine yapılmıştır. Burada konaklama demirleri bırakılıp hemen donanma-yı hümâyûnun hareketsiz kalan 10 pâre tersanenin çakal gemilerini boşaltıp bütün levazımat, mühimmat, cebehane ve askerlerini ve kürekçilerini başka gemilere yerleştirip sulanıp başka hazırlıklar görürken bu Anavarin Limanı'na yakın Venedik kâfirinin Zaklise Adası ve Kefelonyoz Adası generalleri barut, gülle, kurşun ve başka çuka, kumaş ve değerli giyecekler ile nice çeşit hediyeler getirip başkumandanla buluşup;

"Gazanız mübârek ola" dediler. Ama esas maksatları ve düşünceleri casusluk idi. Gördüler ki Osmanlının seferi Malta üzerinedir. Ona kalblerinde güven oluştuktan sonra cehennem olan adalarına çekip gittiler.

Bu limanda da Mora ve Arnavutluk yiğitlerinden 3.000 seçkin asker daha gemilere ıskarça olup bütün *Allah yolundaki mücahitler* bütün gereksinimlerini görüp sulandılar.

Hayat suyu olan büyük nehri bu liman içinde denize karışır, üçüncü gün filandıra dikilip göç boruları çalındı.

Bu büyük limandan 900 parça küçük ve büyük yelken çıkıp birazcık engine açılınca Karabatak ve Kapdan Durak adlarındaki kılavuzların 10 adet uçkun firkateleri beşer altışar mil ileride giderken Malta tarafına yönelip bütün İslâm askerleri bildiler ki donanma-yı hümâyûn Malta'ya gider.

Hemen ki öğle vakti olduğunda, o amansız denizin ortasına varınca hemen başkumandan Yusuf Paşa başdarda-i hümâyûn ile göz açıp kapayıncaya kadar geriye döndü.

Geldikleri yola dümenin dizginini çevirip "Kaşka alavanta" diyerek başdardadan orsa filandıra ve bayraklar dikilip kürek ribaçsası ve yelken ile ikindi vaktinde yine Çukalar önünden geçilince hemen Çuka Adası kalesinin dört tarafından işaret ateşleri ve işaret topları atılmaya başladı.

Hemen onu geçince akşam vakti oldu. Sonra o karanık gecede bütün Girit Adası Nemrud ateşi ile aydınlanıp seher vaktinde Bismillah ile,

Kibrit altını madeni adası yani Ikrit Adası'nın özellikleri

Hemen Girit Adası'nın kuzey tarafında Todori Kalesi adlı kalenin karşısında süt-liman havada bütün gemiler demir bırakıp göz açıp kapayıncaya kadar dışarı asker döküp, iki pâre kolumborna toplar, başka cebehane ve mühimmatlar çıkarıp siperler sürüp kaleyi bütün Müslüman gaziler kuşattılar.

İki saat cenge tahammül etmeyip içinde olan soltat ve murtat kefereler haçlı sancaklarını başaşağı edip seher vaktinde papazları dışarı çıkarak başkumandana vire ile anahtarlarını teslim ettiler. İçinde olan kefereler firkatelerine binip cehennem olup Çuka Adası'na gittiler.

Hemen kaleyi ele geçirip limanına gemileri çekip o *[271a]* mahalde gemileri korumak için deniz kıyısına siperler ardına balyemez toplar koydu. Karaman eyaletiyle Adana eyaletini muhafazacı koyup hemen o saatte bütün donanma Hanya Kalesi'ne bitişik Nazarta adlı limana demir bıraktı.

Bütün pür-silâh askeri otağları ve çadırlarıyla, 70 parça balyemez top, 40 adet kolumborna top ve 200 adet şahî darbzen topları mühimmatlarıyla taşra çıkarıp bütün denizler gibi kalabalık asker topları çekerek Hanya Kalesi bir top menzili uzak gitmede.

Beri tarafta Nazarta Limanı beş rüzgârdan güvende olduğundan bütün donanmayı orada yerleştirip bütün Cezayirli, Tunus ve Trabluslu ve toplam 70 pâre kadırga ile derya beyleri denize alarka olup volta vurup denizi muhafaza etmekle görevlendirildiler.

Bundan sonra diğer şayka ve karamürseller de bütün mühimmat ve levazımatlarını limanın kıyısına döktüler. Sivas eyaleti bu limanın korunup gözetilmesiyle görevlendirildi.

Bu liman Hanya Kalesi'nin batı tarafında nazarort (karantina) limanıdır. Ama Hudâ'ya hamd olsun kolaylıkla ele geçirildi.

Bu liman Mora Adası'ndaki Kabaca Burnu'na 60 mil yakın olduğundan ilk başta Todori Kalesi ve bu liman fethedildi ki karşı Mora tarafından asker yardımının geçmesi kolaydır.

Bu Nazarta Limanı'nın deniz kıyısına ve liman ağzına büyük tabyalar çatıp içine kocaman balyemez toplar koyup limanda yatan gemileri koruyup gözetirdi ve denizde yirmişer otuzar mil alarka karavullar firkateleri gezerdi.

Hanya Kalesi'nin kuşatılmasının anlatılması

Daha sonra başkumandan emriyle bütün çadırlar ve otağları Hanya Kalesi'nin doğu tarafı, batısı ve güney tarafına top menzili uzaklıkta İslâm ordusu kat kat kurulup dört tarafa karavullar tayin olundu. Bütün beylerbeyileri ve İslâm ordusunun ileri gelenleri, kumandanları çadırları, otağları ve eşyalarıyla tayin olunduğu yerlerde konakladılar. Taraf taraf çavuşlar uyarıp bütün gaziler gusl abdestleri alarak herkes helâlleşip Bismillah ile ilk başta yeniçeri ocağı gün aydınlığında metrise girdiler.

Ertesi sabahleyin denizler gibi asker ile bölük bölük ve takım takım donanımlı ve silâhlı Müslüman askerleri ile başkumandan Yusuf Paşa kale altından küffâra karşı, çok acımasız düşmanlara rağmen bir alay olmuştur ki bütün yeri cehennem olan küffâr Osmanoğullarından korku ve dehşetlerinden şaşkın ve hayretler içinde kaldılar.

Sonra başkumandan, eski kanun üzere otağına indiği saat bütün yol ve tünel kazıcılara kırk bin kadar kazma ve kürek verip yedi koldan sıçan yollarına başlanılarak yedi koldan Hanya Kalesi'ni kuşatıp muhasara ettiler.

Öncelikle kalenin güney tarafında yeniçeri kethüdası koluna başkumandan girdi. Ve Anadolu eyaleti ile (---) Paşa on oda ile zağarcıbaşı girdi. Ve Rumeli eyaletiyle (---) Paşa on oda ile samsoncubaşı girdi. Kapı tarafı ki güney tarafıdır, Sivas eyaletiyle (---) Paşa beş oda ile yeniçeriyle haseki ağa metrise ve doğu tarafında Gümüş tabyasına bütün Cezayirli metrise girdi.

Kalenin batısındaki Altın tabya tarafına Haleb eyaletine mutasarrıf (---) Paşa üç oda ile zenberekçibaşı metrise girdi.

Sözün kısası yedi koldan on yedi kat kat bütün gaziler metrise girip her taraftan göz açtırmayıp günden güne metrisler yürümede, ama İskender seddi gibi dört köşe sağlam ve dayanıklı bir kale olduğundan ve kuzey tarafında liman ve olduğundan o tarafında metrise girilmek imkânsız olup ancak karada doğu, batı, güney tarafından metrise girildi.

Lanetli, dinsiz küffâr, Osmanoğlu ile Kıbrıs savaşından beri savaşıp vuruşmadığından askeri dinç, cebehanesi yerinde, diğer mühimmatları bol ve soltatları pek çok, gece ve gündüz durup dinlenmeyip yedi gün yedi gece kırk bin top, nice kere yüz bin türlü türlü tüfenk ve nice bin kazan kumbara atıp karanlık gecelerde kaleyi astıkları kandiller ile aydınlatırlardı.

Yedi günde 7.000 adam şehitlik şerbetini içip sandıkları beytümala teslim olundu.

Ama Hudâ'ya hamd olsun Müslüman gaziler azıcık bile korkmayıp vakarlı serdârın hediye ve bağışları sebebiyle çok gayret *[271b]* edip gece ve gündüz metrisleri ileri yürütüp üçüncü gün hendek kenarına varıldı.

Ve yedi koldan balyemez toplar kalenin yedi yerinden yaralar açtı, ama kalenin zerre kadar ruhunun haberi olmadı. Sanki bir Demavend Dağı idi.

Bu hâl üzere yirmi gün yirmi gece cengler, savaşlar, çatışmalar olup mel'un küffâr topa tutulmuş maymuna döndü.

Henüz yeni uykudan uyanır gibi kudurmuş yılana dönüp öyle hileler, tuzaklar, şeytanlıklar ve ateş oyunları etti ki bütün Müslüman gazileri kebap eyledi.

İslâm askeri bu hile ve tuzaklarına bakmayıp günden güne hücumlarını artırarak Kumtabya tarafından toprak sürmeye Şam eyaleti, Maraş eyaleti, Karaman ve Trabzon eyaleti görevlendirilip toprak dağlar gibi gelirken kötü işli ve hilekâr küffâr kale içinden el kumbarası ve kazan kumbarası ile timar sahiplerini yakıp yandırdı. Sonunda toprak sürmek mümkün olmayıp taraf taraf tüneller kazılmaya başlandı.

Kalenin batı tarafı ki Nazarta tarafıdır, o taraftan üç ağızlı bir korkunç bir lağım (tünel) atılıp kalenin 70 arşın kadar yeri hayaya uçup üzerinde olan küffârlar geveze kargalar gibi havaya kanat çırçıp cehennemin dibini boyladılar.

Yeri cehennem olan küffâr bu lağım ustalığını görüp hemen kale içindeki hendeğin altından hileli ve korkunç bir lağım at-

mıştır kim sürülen toprakla 200 kadar adamları göklere doğru savurup bir saat kadar toz toprak ile İslâm askeri karanlıklar içinde kaldılar. Nice adamlar toprağın altında isimsiz ve belirtisiz kalıp mezarsız ve kefensiz gömüldüler.

Müslüman gaziler bu hâle dahi bakmayıp birbirlerini cenge teşvik edip kalenin yaralanan yerlerinden serdengeçtiler ara ara kelleler ve esirler getirmeye başladılar.

Hemen kumandan hazretleri kelle getirene 500 altın, esir getirene 100 altın ve esirini bağışlayıp nicesine timar ve zeamet esirgenmeden bağışlandıkça Müslüman gaziler can u gönülden can ve baş verip birkaç kere tâ kalenin içinden kelle ve esir ve hatta bir kere generalin oğlunu yakalayarak getirdiler. Ama o gün mel'un küffâr kudurdular ve hayli ceng edip sayısız yiğitleri şehit ettiler.

Bundan başka gece ve gündüz görülmemiş ateş oyunları ederdi. Anılan ayın (---) günü kale içinden bir küffâr ipe tutunarak inip şanlı kumandanın huzuruna gelerek der;

"Sultanım! Eğer kale içinde benim evimi ve çoluk çocuğumu bana bağışlarsan sana müjdem vardır" dedi. Kumandan;

"Evinden başka daha ne kadar isteğin varsa Muhammed dini hakkı için sana bağışlayıp bütün halka seni kumandan tayin ederek bütün örfî vergilerden seni ve çocuklarını kurtarır, muaf tutarım." diye yemin-billah ve kasem-tallah edip anılan keferenin boynuna bir aman mendili bağlayıp keferenin bütün isteklerini kabul ettiğinde kefere dedi:

"Sultanım! Küffâr içeride iki bölük olup Rumlar 'kalede kırılmaktan kaleyi Osmanlıya verip haraç veren halk olalım' derler. Venedikli, 'Yok elbette yardımımız gelinceye kadar ceng edip kırılırız, kaleyi vermeziz' derler ve yardımlarının gelmek ihtimalleri vardır. Ve kendileri de top, tüfenk ve lağımdan helâk oldu. Bütün küffâr liman tarafı güvenli olduğundan orada toplanmışlardır.

Şimdi doğru olan odur ki liman tarafına bakan taşrada bir tabya yapıp 10 adet balyemez top ile liman tarafını döğesiz ve içeri Rum mahallesinde birkaç ok ile Rumlara istimâlet (gönüllerini çelme) kâğıtları atasız. İnşaallah böyle etseniz kalenin fethi kolay olur" diye kefere nice buna benzer güzel yollar gösterdi.

Bolca iyi şeyler söyleyip doğru yollar göstererek birkaç ok ile Rum mahallesine Rum dili üzere kâğıtlar atıldı. O gece

içerden on adet Rum kefereleri çıkıp İslâm ile şereflenip kendilerine Burmalı filân, Burmalı Sinan gibi isimler kodular.

Muzaffer kumandan bunların bu yalan yanlış sözlerine asla güvenmeyip her gün göz açtırmayıp durmadan kaleyi döverdi.

Kalenin doğu tarafında Cezayirli kolunda limana bakar yüksek bir tabya yapmayı doğru bir tedbir görüp bir gecede göklere doğru yükselmiş yüksek bir tabya yaptı.

Buraya 10 adet balyemez kale döver top ile kale içinde olan yüksek saraylara ve güvenlidir diye liman kenarında bulunan küffâra öyle top gülleleri vuruldu ki kale içinden *[272a]* bir bağrışma ve çağrışma koptu ki ağlamaları ve inlemeleri göklere ulaştı.

O gün bütün donanma-yı hümâyûn gemilerine bütün deniz beylerine ve Cezayirliye emirler gidip deniz üstünde gâfil olmayıp gözaçık olup etrafı koruma kollamada olup 12 adet mavunalar ile kalenin deniz kıyısında olan yerlerini ve liman taraflarını dövmekle görevlendirildiler.

Onlar da kalenin limanını dövmeye başlayınca kalenin içinden bir feryat koptu. Ama denizden atılan kale döver topların gülleleri nice kere bizim İslâm askerlerine isabet ettiğinden donanma topçubaşısına başka fermanlar gitti. Ama yine bu arada inatçı küffâr inadında ısrar edip nice binlerce hileler, şeytanlıklar ateş oyunları etti. Hainliklerine ve ateş saçmaya devam ederek günden güne yüz ve iki yüz adam şehitlik mertebesine ayak bastılar, bu tuzak yerinde fani ömürlerini yasdılar ve diğer Müslüman gaziler kılıçlarını arşa astılar.

Sözün kısası gece ve gündüz meydana gelen olayları yazsak söz uzatmak olup büyük bir kitap olur. Ancak sözün özü ve maksadı odur ki hilekâr küffâr bu saldırıları görüp adı geçen ayın (---) günü bedenler üzere çıkıp gördü ki kırk bin eli kılıçlı ve omuzu kalkanlı serdengeçti gazileri yürüyüş etmek için hazır olmuşlar.

O gün küffâr bu hâli görüp bedenler üzere beyaz vere bayrakları dikip;

"Aman, aman ey Osmanoğlunun seçkini" diye feryatlar ettiler. Aslâ feryatları ve bağırışmalarına bakmayıp kaleyi dövücü toplar ile daha fazla dövüp kumbaralar, kurşunlar ve lağımlar atılıp kalenin bazı yıkılan yerlerinden rehin adıyla birkaç kapıdan küffâr çıkup on gün mehil istediler. Serdâr;

"Sabahleyin çıkarsınız, yohsa acımadan hepinizi kılıçtan geçiririz" diye söylediler.

Hemen yeri cehennem olan küffârın birkaçı kumandan çadırında kalıp birkaçı kalenin içine giderek;

"Kâbil ü imkân değildir. Bütün Türkler yürüyüş edip kırsalar gerektir. Hemen can ve başımız, çoluğumuz çocuğumuz, âilemiz ve yoldaşımız sağ iken sabah çıkalım" diye hepsi rica edip bedenler üzerini daha fazla vire bayraklarıyla donattılar.

Nice güvenilir küffârlar taşra rehine çıkıp o saat aman ile bütün yeniçeri, sipahi, cebeci ve topçu ocakları pür-silâh bedenler üzere doluşup bütün topları ve cebehaneleri ele geçirdiler. (---) (---)

O gece bütün küffâr gemilerine dolup ada ada yerleşecekleri cehennem yurtlarına gittiler.

Hudâ'ya hamd olsun bu anılan ayın (---) günü burçlar ve duvarlar üzerinde ezân-ı Muhammedîler okunup bütün Müslüman gaziler metrislerden çıkıp kalenin duvarları üzerinde kat kat toplandılar.

Bir kere gülbâng-ı Muhammedî ve bir yaylım top ve tüfenk şenliklerini edip üç gün üç gece donanma-yı hümâyûn olup gece ve gündüz şenlikler yapılıp top ve tüfenk gürültüsünden üç vakitte üç yaylım atıldığında yerler, gökler ve denizler çoştu.

Küffâr gemileriyle Hanya'nın doğu tarafındaki Suda Kalesi'ne, Retime, Apokorona ve Kandiye'ye giderlerken Hanya generali mel'un bu şenlikleri görüp, ezân-ı Muhammedîleri duyup, çanlıklarının üzerindeki haç alemleri başaşağı olup yerine yeşil Resûlullah sancağının dikildiğini görünce mel'un general;

"Bu hâli görmemek yeğdir" diye parmağıyla kendi gözünü çıkarıp mel'un oldu.

Hemen alelacele bütün donanma-yı hümâyûn limana girip ıskarça oldular (limanı doldurdular). Diğer şayka, karamürsel ve cebehane gemilerine izin verilip Âsitâne tarafına müjdeciler gitti.

Diğer derya beyleri toplam 77 parça başdardalarıyla 50 parça Cezayir, Tunus ve Trablus gemileri demir bırakıp yattılar.

Daha sonra bütün gemilerde olan mühimmatları ve forsa tutukluları gemilerden çıkarıp deniz kıyısında büyük surahi, uzun namlulu ve san'atlı toplar koyup ve nice büyük tabyalar yapıp kirpi gibi toplar ile süslediler. Öncelikle kalenin hendeklerini ve sürülen dağlar gibi topraklarını denizler gibi İslâm askerleri, beldâr (bel kullanan), cerâhor (yol açıcılar, tünel kazıcılar), teberdârlar (baltacılar), azebler, forsa ve prangalı esirler ile üç

gün üç gecede hendekleri pisliklerden ve metris sıçan yollarından temizleyip kalenin yıkılan yerlerini sağlamlaştırdıktan sonra bütün İslâm askerlerini yerli yerine yerleştirdiler. *[272b]*

Kale evvelkinden bin kat fazla sağlamlık ve dayanıklılık kazandı, bütün kiliseleri Müslüman mabetleri olup Cenâb-ı Allah'a ibadet edilmeye başlandı. İlk cuma Sultan İbrahim Camii'nde kılınıp bütün gaziler fethinde bulundukları için Hudâ'ya şükr ettiler.

Bu hakir de binlerce defa Yüce Yaratıcı'ya şükr edip birinci gazamız Azak Kalesi ve yedi kere gazamız Kırım'da, Leh ülkesi, Moskof diyarında ve Kazak vilâyetinde oldu. Ve dokuzuncu gazamız bu Hanya Kalesi oldu.

Kale içinin imar edilmesine başlanıp herkes elinden geldiğince dükkânlarını süslediler. Karanlık gecelerde herkes evlerini ve dükkânlarını kandiller ve meşaleler ile süslediler.

Kalenin içi Müslüman gazilerle dolup yine Rum halkını limanın sol tarafında yerleştirip haraca bağlandılar. Beş vakit namaz edâ olundukdan sonra 70 koldan harp musikileri çalındı, gülbâng-i Muhammedîler çekildi ve üç yaylım top ve tüfenkler atılıp gürültüsü Irak'a ve Kızılelma'ya ulaştı. Hatta sesleri ve gürültüsü ufuklara yayılıp bütün dünyaya yeni bir velvele ve debdebe saldı. Hanya Kalesi'nin fethinin tarihi:

(---) (---) (---) (---) (---)
Kuvvet-i bâzû-yı sultân ile alındı Girid

Sene 1056 [1646]

Bu kale feth olduğunun altıncı günü toprağa gelesi küffârın Venedik donanmasıyla 6 parça Malta, 6 parça Duka ve 6 parça Papa gemileriyle toplam 100 pâre kefere ve fecere gemileri yedi başlı ejder gibi kaleye yardıma geldiler.

Gördüler ki kalenin limanında Osmanoğlu donanması dopdolu olup liman önünde bütün derya beyleri ve bütün Cezayirli hazır dururlar.

Kalenin bütün duvarlarının üzerini Resûlullah'ın sancağı süsleyip bütün burçlara ve bedenlere Müslüman gaziler dolmuş, çanlıkları minare olmuş, her minare Müslümanların sancakları ile süslenmiş ve bütün duvarları İslâm askerleri ile donanmış görünce bütün küffârın ödleri patlayıp;

"Elvedâ ey Hanya elvedâ" deyip inleyerek ve sızlayarak perişan olmuş halde Suda tarafına giderken bütün donanma ve Cezayirli küffâr üzere avanta ederken kararsız küffar duramayıp Suda'ya kaçtılar.

Beri Hanya'da bütün Müslüman gaziler bildiler ki henüz Hanya Kalesi feth olup isteklerini elde ettiler ve arzularına ulaştılar.

İbrahim Çelebi kalyonuyla alınan Kızlar ağasının bütün güzel cariyelerini ve bütün kıymetli mücevher esvaplarını buldular. Bütün küheylân atları alıp ve nice yüz Mısır hazineliği mal, cebehane ve mülk ü emlâk alıp diğer şehitlerin kanları intikamları alınıp bütün kiliseler Müslüman ibadethânesi oldu.

Böyle bir sağlam, dayanıklı, zor alınır İskender-i Yunan Kalesi feth olup diğer İslâm diyarlarına eklendi. Bu gazada olan ceng u cidâl Azak'da ve Sultan Murad Han ile Revan Kalesi ve Bağdad'da olmamıştır. Ama o savaşları tarihçilerin diliyle güzellikler verip övmüş ve anlatmışlardır.

Daha sonra başkumandan bu Girit Adası içinde 9 parça büyük şehir gibi beldelere, (---) parça kalelere ve adanın tâ ortasında Isfakiye dağlarında olan halka ve insanlara her ocaktan kendilerine güvenilir, hırsı, tamahı, kötü niyeti olmayan namuslu adamları güven verici belgelerle her kale ve beldelere gönderip;

"Elbette gelip harac verici olup kalelerinizi padişaha teslim edip yine çoluk çocuğunuz ile evlerinizde ve yerlerinizde huzur içinde yaşayıp padişahın devletinin devamına dua edesiz. Yoksa bu ahde razı olmayanın bütün mallarının yağmalanması, çoluk çocuklarının esir edilmesi ve kendilerinin kılıçtan geçirilmesi kesindir." diye bu gibi güven verici mektuplar ve uyarılar, ada içinde olan bütün kalelere gidip 7 günde Hanya Kalesi'nin dört tarafında 300 pâre köy patrik ve rahipleriyle ve paha biçilmez hediyeleriyle gelip itaat edip bağlandılar.

Bunlardan başka küffâr boyun eğmeyip bütün eyalet vezirleri ve beylerbeyilerine buyruklar verilerek;

"Malları ve canları bütün Müslüman gazilerin olup öşr-i sultaniler versinler" diye dellâllar ilân edince Allah'ın büyüklüğü yetmiş koldan yetmiş seksen bin Müslüman gaziler kol kol bu 770 mil ada içine yayılıp *[273a]* gece ve gündüz Allah yolunda savaşan gaziler o kadar ganimet malları, altın, gümüş ve bakır kap-kacak metalar, nice binlerce ay parçası güneş parçası bakire

taze kızlar getirip İslâm ordusunu doyum edip on kuruşa bir güzel erkek, güzel kız ve oğlan vermeye başladılar.

Kısacası bütün Müslüman gaziler çok bol miktarda mala sahip olup Kârun gibi oldular. Nice bin memleketinden ayrılmış insan bu bol malı mülkü, bu sevinç ve şenliği görüp yerleşerek kaldı.

Sözün kısası bu Hanya Kalesi'nde, Küçük Hasan Paşa'yı, 17 sancak beylerini, 70 adet alaybeylerini bütün zeamet ve timar sahipleriyle birlikte Hanya Kalesi'nde alıkoyup 27 oda ile yeniçeri kethüdası, 10 oda topçu, 10 oda cebeci, dört aşağı bölük ve 3.000 Mısır askeri kalıp toplam 77.000 asker muhafazacı kaldı.

Kale içinde 7.700 sağ ve sol ve hisar azebi (asker) kaldı. Ve 40 parça yarar bey gemileri karşı Menekşe'den asker ve zahire geçirmeye kaldı. Ve 50 parça Hanya firkateleri yüzer yiğidiyle kaldı.

Yukarıda yazılan ayın (---) günü başkumandan, padişah musahibi Hırvat Yusuf Paşa kalede kalan bütün vezirler ve ileri gelenlerle vedalaşıp donanma-yı hümâyûn ile Âsitâne-i saadet'e uğurlu ve uygun bir hava ile deniz yüzünde 200 parça yelkenlerini açıp batı tarafında Çuka adaları önünden geçip oradan 66 mil Mora yarımadası burnunda Manya kâfirinin yerleşik olduğu yeri yağmalayıp oradan yine Manya burnunda Kelli Kalesi'ni, haraptır; onu geçip Kapuspata Burnu'nu da geçtikten sonra Menekşe Kalesi'ni geçerek Anapolu Kalesi'nde demir attı.

Orada üç gün konakladılar. Dördüncü gün toplantı yapıldı, bunun sonunda Venedik'in İstendil Adası'nın yağmalanmasına karar verilince göç davulları çalındı. Anapolu Limanı'ndan dışarı çıkınca Âsitâne tarafından;

"Gazan mübârek olsun" diye ferman, padişah armağanı değerli elbise, mücevher kılıç ve mücevher hançer gelip;

"Der-i devlete (İstanbul'a) gelesin" diye padişah emri gelince o gün tatlı bir hava ile **İstendil Adası**'nı yağmaladılar. Ganimet olarak az şey bulundu. Kalesi göklere kadar yükselmiş sağlam ve dayanıklı kale olup iki adet korunaklı limanı vardır. Hemen o anda göç topları atılıp lodos rüzgârıyla 10 günde nice yerlere uğrayıp seyrederek;

Sakız Kalesi'ne, oradan (---) mil **Limni Kalesi**'ne, oradan tekrar yine (---) mil **Midilli Kalesi**'ne, oradan (---) mil yine **Bozcaada Kalesi'ne** vardık.

Bu sayılan kaleleri görüp tamir ve bakımına eyalet paşaları ile biner adam muhafazacı koyup bütün cebehanelerini eksiksiz ve donanımlı hale getirdikten sonra Bozcaada'dan (---) mil yine **Gelibolu Kalesi**'ne gelindi.

Burada da sulanıp kale muhafızlarına "Basiret üzere olun" diye tenbih ettiler.

Buradan yine uygun hava ile iki gün iki gecede İstanbul yakınında **Kızıl Adalar**'da konaklama demiri bırakıp üçüncü gün anılan ayda (---) zaferle ve şanla Sarayburnu'na varıldı.

Padişah huzurunda öyle şenlikler oldu ki anlatması, övülmesi ve tarif edilmesi mümkün değildir.

Orada Hanya fâtihi Yusuf Paşa padişah huzurunda yer öpüp değerli elbiseler ile şereflendirildi ve bir Mısır hazinesi mallar ve hesapsız huri ve gılman gibi genç hediyeler verdi.

Daha sonra bozguncular, iki yüzlüler ve çekemeyenlerin şerrine uğrayıp (---) (---) (---) (---) fakir Yusuf Paşa'yı haksız yere öldürdüler. Mübârek naaşını İbrahim Han görüp;

"Ne güzel beyaz teni vardır" diye övüp ağladı.

"İlâhî Yûsuf! Sana edenler yakın zamanda senin gibi olsun" diye beddualar edip Cinci Hoca'ya baktı.

O saat bütün İslâm askerleri ve bütün İstanbul halkı "vâveylâ ve vâ-veledâ" diye feryad u figana başlayıp her kafadan bir dedikodu çıktı ve "iyiliğe kötülük" diye bütün halk ağlayıp sızlaştılar. *Allah gani gani rahmet eylesin.*

Yusuf Paşa'nın katledilmesinin sebebi

Kin güdücü ve çekemeyen iki yüzlüler Yusuf Paşa'yı padişaha şikâyet edip;

"Padişahım Yusuf Paşa lalan, Hanya hazinesinden üç husrevanî küp altın, üç milyon Kârun malı ve bir keçelerle sarılmış altın direk aldı, padişahıma denizde damla ve güneşte zerre vermeyip onları gizledi" derler.

Öldürüldükten sonra *[273b]* maldan mülkten bir şey çıkmadı. O keçe ile sarılmış altın direk dedikleri bir sarı renkli taş direk idi. Hazineye koyup gerçeğe aykırı bilgi verenlerin dünyada ve âhirette yüzleri kara oldu.

Daha sonra o altın dedikleri sarı direği Sultan IV. Mehmed Han'ın annesinin yaptırdığı camiin hünkâr mahfili altına sütun

ettiler. Ama gerçekten de bir Hudâ yapısı ve ibret verici bir sarı taştır ki altın ve cevahir onun yanında ne şeydir.

Bir adam sarılık hastalığına yakalansa o direği üç kere üç cumartesi gününde sabahleyin yalasa Allah'ın emriyle şifa bulur. Öyle bir Hudâ taşıdır ki Yusuf Paşa'nın öldürülmesinin sebebi olmuştur.

Hudâ'nın hikmeti *"Tedbir kuldan takdir Allah'tan"*. ve *"Halkın dili Hakk'ın kalemidir."* Kaçan ki Sultan İbrahim Han Sarayburnu'nda Yusuf Paşa ile Girit görüşmesini yaptığında;

"Hanya'yı feth ettikten sonra inşaallah sağ salim ve ganimetlerle geldiğinde sana karşılığını veririm" diye yemin ettiği meğer "Şehit ederim" demek imiş.

Gerçekte Hanya Kalesi gibi korunmalı ve sağlam bir kalenin fethi büyük bir sıkıntı idi. Ama feth olunmasına sebep Yusuf Paşa'dır. Cenâb-ı Bârî yardımıyla, yere serilesi küffârın donanması gelmeden Gazi Yusuf Paşa çok gayret edip Feyyaz-ı Mutlak'ın ezelî yardımı, yüce koruması ve çok sırları olup feth oldu. Yoksa bu Hanya gibi İskender seddinin fethi bir vecihle mümkün değil idi. Ve öyle sağlam bir kalenin fethine karşılık ufak bir şey de olmazdı, ancak şehitlik ola.

Merhum Yusuf Paşa Allah'ın sevgilisi imiş ki hem fetih ve hem de fetihten sonra şehitlik nasip oldu.

Hudâ'ya hamd olsun bu hakir Evliyâ böyle büyük bir savaşta bulunup sağ salim ve bol ganimetlerle vatanımıza gelip aziz babamızla ve annemizle buluşup mübârek ellerini öptük;

"Ömrün uzun ve bereketli olsun oğul! Vekaletimizi eyleyip Girit fethinde bulundun. Bizim varmamıza muhtaç etmedin" diye buyurdular. Hakir dedim:

"Benim aziz babacığım, sultanım! Siz şimden gerü ihtiyar oldunuz. Süleyman Han asrından beri yetmiş gazada bulundunuz. Bu ciğer-köşenize hemen hayır dua edin. Nice gazalarda bulunup sizin mübârek zâtınıza bol sevap ola" diye ellerini öpüp hayır dualarını aldık. Bu hikâyeye başladı.

Aziz babamın garip ve tuhaf hikâyesi

Ey oğul! Bu hikâyeyi can kulağıyla dinle ki ilâhî sırda saklanmış olan gizli sırlardandır. Bu Girit Adası'nın ilk defa fethine Sultan Ahmed zamanında ne yüzden teşebbüs edildi, bütün âlimler

ve sâlihler ne yüzden hayır dualar etti, diye bu hikâyeyi anlatmaya başladı.

Evvelâ (---) tarihinde Sultan Ahmed Han zamanında sen dünyaya geldiğin sene Atmeydanı'nda 7 adet vezir ve ileri gelenlerin saraylarını yıkıp yerlerine yeni camiin temellerine başlandı. Kırkar ellişer melikî arşın çukurlar kazılıp ızkara temeline başlandı. Tam bir senede binanın temelleri toprak seviyesiyle beraber olunca bütün seçkinler, halktan kimseler, milletin dindar ve temiz fertleri ve felekler ilminden haberli olan müneccimler mîkât ilmi ve kıble-nümâ (kıbleyi gösteren pusula) yardımı ile başta dua ve senâ ile bin adet kurbanlar kesilerek mihrap yeri konuldu.

Kalender Paşa temele mutemet ve sorumlu, Kara Sünbül Ali Efendi temel kâtibi ve kadısı, üstadımız Evliyâ Efendi temel imamı, Üsküdarlı Şeyh Hazret-i Aziz Mahmud Efendi temel şeyhi, Mahmud Çelebi, Kara Mahmud Ağa ve başka kırk güzel sesli kimse de temel mü'ezzinleri olup her gün devamlı olarak binanın tamamlanmasına çalışıp gayret göstermede.

Bir gün merhum Sultan Ahmed Han, camiin avlu yeri ki, Koca Mehmed Paşa'nın sarayı yerinde ancak süslü bir köşk kalmıştı, orada süslü muhteşem bir gölgelik kurulup bütün vezirler, yüksek memurlar, âlimler, sâlihler, şeyhler, seyyidler, ileri gelenler büyük ve küçükler, herkese öyle büyük bir ziyafet verilmiştir ki bu büyük ikram Ahmed Han'ın sünnet töreninde olmamıştır. Bütün insanlar yemekten sonra hayır dua edip herkes vatanına gittiğinde merhum Sultan Ahmed Han süslü gölgeliği içinde Üsküdarlı Mahmud Efendi, Evliyâ Efendi, Kara Sünbül Ali Efendi, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, hanendeler sultanı Musahib Derviş Ömer Gülşenî ve biz hakir padişah huzurunda dizimiz üstünde kaldık. Sultan Ahmed Han bu şahıslara hitap edip:

"İnşaallahu Taala bu camiimiz tamamlanıp aydınlık ibadet evi olur. Tanrı tamamlanmasını nasip eyleye" buyururlar.

"Ama bu camie büyük bir evkaf lâzımdır" deyince hemen toplantıda hazır *[274a]* olanlardan Evliyâ Efendi ve Üsküdarlı Mahmud Efendi buyururlar ki;

"Padişahım niyyetü'l-gaza deyip bir diyarı feth edin. Oranın bütün imaretlerini cizye gelirlerini bu mübârek camiinize vakf edin. Gör e yüce atanız Süleyman Han (kabri güzel olsun) bizzat kendileri Malta ve Rodos adalarını feth edip İstanköy Adası,

Hereke Adası, İlyaki ve Sönbeki Adası'nın kalelerini feth edip bütün camiine vakf eyledi. Hâlâ büyük tevliyettir. Bütün atalarınızın evkafları içinde Süleyman Han evkafından sağlam ve dayanıklı büyük vakıf yoktur. Bolay ki padişahım, siz de Akdeniz'de Girit Adası'nı Venedik küffârı elinden feth edip İstanbul'dan Mısır'a giden tüccar ve Müslüman hacıların geçiş yolları küffâr gemilerinden pâk olaydı" denildiğinde hemen Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi ve Üsküdarlı Mahmud Efendi bu temiz niyet için, Allah rızası için Fâtiha dediler. Orada hazır bulunanların hepsi Fâtiha okuyup ellerini yüzlerine sürerek toplantıdaki herkes;

"İnşaallahu Taalâ duamız kabul olmuştur. Erde ve geçte o ada feth olur. Ancak hemen o adanın fethi için gerekli hazırlıklara başlamak gerektir" dediklerinde hemen Sultan Ahmed Han *(Allah'ın rahmeti üzerine olsun)* der:

"Ama efendiler! Bizim Venedik kâfiriyle sulh u salâhımız vardır. Sulha aykırı bir iş işlemek padişahların şanına layık değildir. Ne bahane ile ahit-bozanlık edelim. Özellikle hâlâ Anadolu eyaletlerinde Karayazıcı, Said Arab, Kalenderoğlu ve Cennetoğlu adlarındaki celâlîler (haydutlar) gibi güçlü düşmanlarımızın derdinden bıkıp usanıp denizler gibi askerimiz ile Başkumandan Murad Paşa lalam onların ortadan kaldırılmasıyla meşguldür. Nice sefer açıp Girit Adası'nı feth edelim?" dediklerinde Evliyâ Efendi der;

"Padişahım üçüncü gün kumandanın bütün haydutları öldürüp on ikinci gün padişahıma müjde gelir. O haydutların devam ve sebatları yoktur. Sel suyu gibi geçkincidir. Kumandanın Murad Paşa, onların leşini kuyulara doldurup adına Kuyucu Murad Paşa diye tarihlere yazıla." diye kerâmette bulunur.

Gerçekten Murad Paşa bütün haydutları Haleb, Azez ve Kilis altında kılıçtan geçirip leşlerini kuyulara doldurduğu müjdesi Sultan Ahmed'e gelince güzel huylu padişahın gönlü rahatlar ve içi neşeyle dolar. Hemen o saat Üsküdarlı Mahmud Efendi der;

"Padişahım! Gazan mübârek ola, Ama beyt:

Rakîbin biri öldü, bini kaldı
Hayf kim öleceği diri kaldı.

"İmdi padişahım! Geçen günlerdeki meşveretimiz üzere Tanrı'ya hamd olsun haydut dikeni kırıldı. Girit Adası savaşına

gayret gösterip öncelikle Venedik Pencpirim'ine bir güvenilir elçi ile bir mektup gönderip Girit Adası'nı kendi istekleriyle vermeleri için isteyin, görelim ne zuhur eder" dedi.

Mahmud Efendi'nin bu şekildeki öğüt verici Girit fethi teşvikinden Sultan Ahmed Han hoşlanıp hemen mektuplar yazılarak Kurd Çavuş adlı akıllı, sözleri ve konuşması düzgün bir kimseye mektupları ve nice değişik değerli hediyeleri verip yedi günde ılgar ile Bosna'ya, oradan iki günde Venedik elinde Zadrıya Kalesi'ne, oradan gemiyle karşı Venedik'e geçti.

Bir gün Nazarta adlı mahalde yatıp ertesi gün büyük tören ile Venedik kralı olan Pencpirim'e buluşup kötü törenli divanlarında mektup okundu. Ne yazdığı oradakiler tarafından anlaşılınca hepsi birden;

"Nola, Girit Adası'nı Osmanoğlu istemiş, verelim, başımız üstüne" diye taahhüt edip bir mektup yazarak elçiye hayli saygı gösterip Âsitâne tarafına Kurd Çavuş'u gönderdiler.

Dokuzuncu günde elçi Çavuş kurt gibi maslahat görüp geldiğinde padişah divanında mektupları Sultan Ahmed'in mübârek ellerine verip yer öper.

O mahalde mektubu tercüman okuyunca yine Üsküdarlı Mahmud Efendi, Evliyâ Efendi, Sünbül Ali Efendi, Şeyhülislâm (---) Efendi, Muabbir İbrahim Efendi, Doğanî Efendi, Şârih-i Mesnevî Mevlevî İsmail Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhanesi Şeyhi Cenubî Abdi Efendi, Derviş Ömer Gülşenî, Güzelce Gülâbî Ağa, Kuzu Ali Ağa, Abdî Ağa ve bu hakir dahi hazır idim" deyip babamız böyle hikâye etti.

Daha sonra bu adı geçenlerin yanlarında anlamsız mektup padişahın huzurunda okundu. Öncelikle baş tarafında böyle yazmışlar ki;

"Osmanoğlunun seçkini, on altıncı şanı yüce padişah *Allah dünyanın sonuna kadar devletini devamlı kılsın,* Mekke ve Medine, Kudüs, Arap Irakı ve Acem Irakı padişahı Sultan *[274b]* Ahmed Han padişahımızsız. Hak Taâlâ mübârek vücudunuzu hatalardan koruyup devletiniz devamlı ola. Bizcileyin bir değersiz ve aşağılık Pencpirim'den Girit Adası'nı rica eylemişsiz. Altı kere yüz bin insanıyla, 76 pâre kalesiyle, senelik yedi Mısır hazinesi hâsıl olur yedi yüz yetmiş pâre köyüyle, yedi adet altın, gümüş ve diğer madenleriyle 770 mil kuşatır Girit adamız ki kralların hasretidir, onu size verelim" dediğinde hemen Mahmud

Efendi, bu niyete "el-Fâtiha" deyip mecliste hazır bulunanların hepsi Fâtiha-yı şerîfi okudu, Girit fethi için dua ve sena olunup gülbâng-ı Muhammedî çekildi. Ve mektubun devamında yazmışlar ki;

"Bizim gibi fakir, sizin gibi şanı büyük padişaha öylece verimli adayı verince sizcileyin yüce şanlı padişahtan rica ve temennimiz odur ki bize Arabistan iskelelerinden Akka Kalesi'ni, Sayda Kalesi'ni, Beyrut Kalesi'ni ve tarihî mabedimiz olan Hazret-i Mesih dergâhı Kudüs-i Şerîf Kalesi'ni bütün sınırlarıyla ihsan etmeniz (bağışlamanız) bâbında ferman padişahındır. Ve yoksa Girit Adası'na bundan gayrı çare yoktur ki göz göre göre kimse kimseye mülkün vermek, hamile avradını vermekten daha ağırdır. Ve bu bizim mülkümüzü istemeden ise sizin yüce atalarınızdan beri miras yoluya size kalan vilâyetlerinizi celâlî ve isyancıların elinden kurtarsanız daha makul idi, vesselâm" diye yazıldığından Sultan Ahmed Han hayli kederlenip ağlamaklı oldular. Hemen Mahmud Efendi der:

"Hey beğim! Ne elem çekersin, sözü verenden alan uslu gerek. İlk gelen mektuplarında Girit Adası'nı size verelim, demişler. *Halkın dili Hakk'ın kalemidir.* Onlara Girit'i verelim dedirten Cenâb-ı İzzet'dir ki onların dillerinden verelim kelimesi çıkmıştır, er ve geç elbette onlar o adayı vericilerdir ki Fâtiha-i şerîf okunup kabul makamına ulaşıp gülbâng-ı Muhammedî çekildi. İnşaallah feth olunması mukarrerdir." diye başka konu konuşmaya başladılar.

Hudâ'nın hikmeti bu küffâr mektubu divanda okunduktan sonra saadetlü padişah üzüntüsünü gidermek için Hasbahçe içinde Çemensoffa adlı mahalde bir süslü çadırı çemenzâr, otluk ve yeşillik üzere kurup yukarıda yazılan musahib âlimler ve sâlihler ile can sohbetleri ederken onu gördük, Kızlar Ağası (---) Ağa, Harem kapısından beri yedi tane talihli şehzâdenin önüne düşüp padişahın huzuruna gelir.

Bütün şehzâdeler padişahın ve Mahmud Efendi, Evliyâ Efendi ve toplantıda bulunan diğerlerinin mübârek ellerini öperler. Hemen Şehzâde İbrahim, Ahmed Han'ın ve Mahmud Efendi'nin ayakkabılarını öpünce Mahmud Efendi;

"Savaş meydanı bu İbrahim'e nazar olundu" der. Sultan Ahmed Han;

"Sultanım! Bu şehzâdeler kullarınızdır. Hüsn-i nazarlarınızı rica ederiz" derler.

İlâhî gizli sır ve hikmetlerin anlatılması

Padişah, Venedik mel'unu mektubunun eleminden kurtulmak için;

"Şehzâdelerim oyunlarını göstersinler" diye izin verince kutlu oğullarından her biri cihan bağının tavusları gibi nazlanarak, salınarak ve konuşarak muhabbet meydanında top oynamaya başladılar. Ama hepsinden Şehzâde Osman uluca ve cığalı süğlün gibi şehzâde idi.

Hemen Osman top oynayıp top atarak muhabbet meydanına girip kardeşleriyle oyun oynamaya başladı ve el topu atarak babasının tahtı yanına geldiğinde Sultan Ahmed Han içinde olanı açıklayıp Osman'a hitaben der;

"Osman'ım! Bana Girit Adası'nı feth eder misin" deyince o oğul der;

"Ben Girit'i neyleyeyim, ben ak tenli Urus cariyesi vilâyetini alıp kanını akıtırım" deyip yine oyun oynamaya daldığında Evliyâ Efendi;

"Sübhanu'l-Hallâk! Padişahımın sözünü masum çocuk anlayıp hissesini alamadı." der. Mahmud Efendi;

"Osman Girit sözünü anladı ama İlâhî sırdan dem vurup Urus kızı kanını akıtırım, dediğinde gizli sırlar vardır ki acep gizli manalar vardır." buyururlar.

Daha sonra Şehzâde Mehmed'i Şehzâde Osman kovarak taht altına girip kurtulmuşken Osman aldatıcı harekette bulununca Şehzâde Mehmed taht altından çıkıp savaş (oyun) meydanında salınarak yine oyuna karıştığında hemen Osman;

"Tut kardaş Mehmed" diye Mehmed'e bir top vurunca *[275a]* Mehmed'in başından sırmalı tâcı düşüp burnundan kan akıp sersem oldu. Sultan Ahmed Han;

"Kayırmaz Mehmedim! Seni vuran ana bir kardeşin Osman'dır. Dünya oyununun işi böyledir, sen de onu vur" diye Mehmed'in kanını silerek tahtın kenarına getirip Ahmed Han gönlünü alıp;

"Bana, Mehmed'im, Girit'i feth eder misin" der. Şehzâde Mehmed;

"Feth ederdim ama kardeşim Osman beni kıskanıp kanımı akıtır. Ama gayrı inşaallah Mehmed fethini tamam eder." der. Hemen Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi;

"Sübhanallah, bu günde ne acaip İlâhî sırlar müşahede olundu ki Osmanoğlu devletinde ne olacağına bu şehzâdelerin bu gibi davranışlarından gizli sırlar ortaya çıktı, ama birimizin ruhunun haberi olmadı. Bir acaip işaretli kuş dili konuşuldu." deyip hayretler içinde kaldı.

Ondan sonra yine şehzâdeler top oynamaya başladılar. Şehzâde Bayezid ile Şehzâde Süleyman kovuşarak ve toplaşarak birbirine top vurarak gezerken hemen kara servi adında bir servinin arkasından Şehzâde Murad çıkıp önce Şehzâde Bayezid'e, ondan sonra Şehzâde Süleyman'a birer top ile vurdu ki Bayezid ve Süleyman yerlere serilip ikisinin de burnundan kan damladı. Sultan Ahmed Han;

"A Murad'ım! Niçin kardaşların öyle vurursun" dediğinde, Murad;

"Vallahi padişahım, Murad'ın muradı (niyeti) öyle vurmak değil idi. Ama dünya oyunudur, öyle gerekti. Zira onlar geçende benim üst yanıma geçip yerimi almak istediler. Ben de şimdi fırsat bulup vurdum." dedi. Ömer Gülşenî;

"Padişahım! Bunda da İlâhî bir sır vardır." dedi.

Bundan sonra ateş kırmızısı serenk değerli giysilere gömülüş Şehzâde İbrahim gelip yer öpünce Sultan Ahmed der;

"İbrahim'im, nerede idin" İbrahim der;

"Şehadet abdestin alıp, bütün kardeşlerimi yenip güreşmeye oynaşmaya şimdi geldim" diye yiğitçe ve çekinmeden korkmadan söyleyip hareket ederek oynamaya başladılar.

Şehzâde İbrahim, Şehzâde Osman'a bir top vurunca Osman'ın başından tâcı düşüp Osman,

"Vay hayâlarım" diye feryat ederek hilekârlık yaptı.

Sultan Ahmed Han; "Sübhanallah ne acep hikmettir." dedi.

Hemen Şehzâde Murad "Al İbrahim kardeş!" diye İbrahim'e bir top nice attıysa İbrahim topu korkmadan sakınmadan tuttu. İbrahim elindeki topu Bayezid'e vurur şeklinde bakıp göz açıp kapayıncaya kadar geri dönüp Şehzâde Murad'a bir top vurdu ki Murad iki kere yuvarlanıp yerlerde bir hayli oturdu. Hemen Şehzâde İbrahim seğirderek babasının tahtına geçip oturarak

"Murad'a iyi top vurmadım mı" deyip taht üzere kalkıp zekerine ve hayasına yapışarak oynayıp şakalar eder.

Murad öfkesinden yerlerde sürünerek ağlayıp;

"İbrahim, beni vurduğunu görmekten ölmek yeğdir." der.

Daha sonra Murad'ı kaldırıp yine oyuna başlarlar. Ama bütün toplantıda olanlar;

"Bu şehzâdelerin bugünkü gün tavır ve davranışları ne acaip temaşadır" diye taaccüp ederler.

Hemen Murad yine İbrahim'i kovup öfkeli bir top atınca İbrahim yine topu tutup babası Ahmed Han'ın tahtı altına girer. Başı açık ve saçları dağınık bir hâlde taht altından çıkarken Ahmed Han İbrahim'in kulağından yapışıp:

"İbrahim! Bana Girit Adası'nı feth edip camiime, Mekke ve Medine'ye vakf eder misin!" der. Hemen Şehzâde İbrahim:

"Eğer Hak Taala yardımcım ve destekçim olup Hazret-i Yûsuf yardım ederse, Bismillah ile İnşaallahu Taala oğlum, Yusuf yüzlü Mehmed'le feth ederiz" deyince toplantıda hazır bulunanların hepsi bu niyete *"el-Fâtiha"* deyip hepsi Fâtiha-i şerîfi okur. Ahmed Han:

"Ne hikmettir ki elçi mektubu okunalıdan beri üzüntü ve sıkıntılar beni almıştı. Üzüntüyü gidermek için şehzâdeleri oynatırken birkaçının burunları kanayıp çeşit çeşit ibretlik şeyler gördüğümden dibelik gam üstüne gam içinde kaldım idi. Hudâ'ya hamd olsun şimdi İbrahim inşaallah Girit'i oğlum Mehmed'le feth ederim dediğinden bütün sıkıntılarım yok olup gönül rahatlığına ve sevince kavuştum" diye cevap verirler. Ahmed Han'ın ruhu şad ola, *Allah bol bol rahmet eylesin.*

Ahmed Han şehzâdelerinin sonlarının anlatılması

Tanrı'nın hikmeti, kaçan kim şehzâdeler oynarken Şehzâde *[275b]* Mehmed;

"Kardaşım Osman beni kıskanır" deyip Osman'ın topundan burnu kanadığı büyük işaret imiş.

Sonunda Sultan Osman Hotin savaşına giderken ana-baba bir küçük kardeşi suçsuz Şehzâde Mehmed'i haksız, sebepsiz ve dayanaksız bir şekilde şehit edip Hotin'e gitti. İbrahim de Osman'ın hayasına bir top vurup Osman hayasından şaşkınlaşıp düşmesi bir belirti imiş ki sonunda Osman Hotin'den fetihsiz dönerek Mehmed'in haksız yere akıttığı kanı için *"Eden bulur."*

sözü uyarınca Bunyaz adında bir lanetli, Yedikule'de Osman'ı hayasından sıkıp boğarak şehit ettiler ki Şehzâde İbrahim hayasından Osman'ı vurup şaşırtmıştı, tuhaf sır idi.

Üçüncü işaret; Şehzâde Murad, kara selvi sığınağından çıkıp Şehzâde Bayezid'e ve Şehzâde Süleyman'a, birer top vurup ikisini de yerlere sererek burunları kanamasının sırrı da o imiş ki; Sultan IV. Murad Han 1035 [1626] tarihinde Revan fethine gidip Revan altından Beşir Ağa ile Kapıcılar Kethüdası (---) Ağa Revan müjdesine geldiğinde Şehzâde Bayezid'i ve Şehzâde Süleyman'ı Murad'ın top ile vurup burunları kanadığı kara selvi altında iki şehzâdenin burunlarından kanları akarak boğarak şehit edip babaları Sultan Ahmed'in nur dolu türbelerine defn ettiler. O gece Sultan Mustafa da ölmüş bulundu.

Adı geçen şehzâdeleri boğarak şehit ederlerken ikisinin de burunlarından kanları akarak defn olundular ki babaları huzurunda Murad'ın vurduğu top darbesinden akan kan 21 yıl sonra ortaya çıktı. *Allah her ikisine de rahmet eylesin.*

Dördüncü sır; İbrahim de Murad'a bir top vurup Murad yerlere serilince İbrahim, Ahmed Han'ın yanında taht üzere oturur. Sonunda Murad Han ölüp Şehzâde İbrahim'in tahta çıkarak padişah olmasının işareti imiş.

Beşinci işaret; İbrahim taht üzere zekerini eline alması ve oynaması o belirti idi ki taht sahibi padişah olduğunda Osmanoğlu devletinde şenlikler, eğlenceler ve düğünler olup İbrahim'in kadınlara düşkünlüğünün aşırı olmasının belirtisi idi.

Altıncı belirti o ki; Şehzâde İbrahim babasının tahtı üzere hayasına yapışıp "vay hayam" dediğini "Ey oğul! Allah bilir İbrahim hayasında şiddetli bir hastalığa yakalanıp bundan ölse" diye sonu düşünen babamız işte bu şekilde hikâye ettiler.

Yedinci sır; Şehzâde İbrahim, Ahmed Han'ın tahtı altından saçları dağınık bir şekilde çıkıp, Ahmed Han

"İbrahim bana Girit'i feth eder misin?",

"İnşaallah Hazret-i Yûsuf yardım ederse feth ederim" dediği

"Ey oğul! Senin efendin Yusuf Paşa'nın kumandanlığıyla Girit Adası'nı feth ettiğinizdir".

Sekizinci sır; "İnşaallah oğlum Mehmed ile feth ederiz", dediği Allah bilir İbrahim Han'ın Yusuf sıfatlı ve Mehmed isimli bir evlâdı dünyaya gelip onun kutlu zamanlarında Girit Adası'nın tamamıyla fethedileceğinin işareti idi.

Ey oğul! Bu ilâhî sırları, Sultan Ahmed huzurunda Üsküdarlı Mahmud Efendi ve adı geçen nice büyük veliler ile seyredip Girit Adası'nın ilk savaşına bu yüzden başlayıp dualar, senalar ve nefesler olunup gece gündüz beklemede idik ki bu Girit Adası'nın fethi ilâhî zuhuratla gerçekleşsin derken Tanrı'ya hamd olsun Koca Sultan İbrahim Han çocukluk çağlarında babası huzurunda Girid'in fethini üstlendiği gibi ahdine vefa gösterip Girit'i Yusuf Paşa eli ile feth etti.

Babasının huzurunda kardeşleriyle oynarken her bir kardeşine birer top vurup yıktığı, onların ölüp padişahlık meydanının kendisine kalmış olması işareti idi.

Kardeşlerinin attıkları topu yakalayıp tutması sonuna kadar Osmanoğlu devletinin onun çocuklarının çocuklarına geçerek devam etmesi işareti idi.

Tanrı'ya hamd olsun bu kusurlar sahibi hakir baban o Girit Adası'nın fethedilmesi duasında bulunup sen benim ciğerimin parçası olduğundan sen benim yerime savaş edip Girit Adası'nda Hanya fethinde bulundun. İnşaallahu Taâlâ Girit Adası'nın baştan başa tamamının fethinde de bulunursun. Oğul, Hak Taâlâ sana sıhhat ve selâmet vere," diye bu Girit'in ilk fethi duasını ve şehzâdelerin içler acısı hallerini babamız, Dergâh-ı âlî kuyumcubaşısı ve padişah musahibi Derviş Mehmed bu şekilde anlatırdı. *Allah gani gani rahmet eylesin.*

Gerçi Hanya fethinin binlerce tarifi ve anlatımı vardır ama bu kusurlarla dolu hakir güzel yazı yazmada ustalığını göstermek için o kadar laf ebeliği etmeye çalışmayıp "İnsanlara anlayışlarına göre hitap edin" sözüne uyarak açık açık sade dille yazıp bu kadar ile yetindik. *Vesselâm [276a]*

Daha sonra (---) tarihinde Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa'yı sadaretten azl ederek Girit Adası'na başkumandan edip Defterdar Sâlih Paşa'yı sadrıazam ettiler.

Onlar da öncelikle kardeşi Murtaza Paşa'ya vezirlikle ve tuğra ile Budin eyaletini vedi. O hafta hazinedarlığından çıkma İbrahim Çelebi'ye vezirlikle cennet benzeri Bağdad'ı verdi. Yine aynı senenin Receb ayında Sâlih Paşa'nın efendisinin oğlu Çelebi Mehmed Paşa ki, sinirinden asılmış Defterdarzâde Mehmed Paşa'dır, nice divan mansıplarını zapt edip ve silahdar ağasıyken Sâlih Paşa vezirlikle yeniçeri ağalığı verdiğinde kabul etmedi-

ğinden tuğra ile başkumandan olup Erzurum eyaleti valiliği verildi.

Bu hakir Evliyâ Erzurum gümrüğüne kâtip, mü'ezzinbaşı ve musahip olduk.

Bu paşa, kadir kıymet bilir, tatlı dilli, insanları seven, iyi huylu, yiğit, her san'atta usta, güzel söz söyleyen, şair, şanı yüce, cömert, eli açık, cesur ve irade sahibi bir paşa idi. Tanrı'ya şükür umduğumuz ve beklediğimizden fazla bağışlarını ve hediyelerini alıp çadırlarımızla Erzurum seyahatine hazır olduk.

O gün Sultan İbrahim Han huzurunda padişah hediyesi değerli elbiseler ile şereflenip yer öptüğünde İbrahim Han buyurdular ki;

"Lala bu fermanıma uyarak hareket edip kötü yaşayışlı kızılbaşın isyanı olursa, tuğra çekmeye yetkili vezirimsin. Tâ Revan altına varıncaya kadar bütün Anadolu eyaletlerinin İslâm askerleri senin emrindedir" diye soylu paşanın eline şanlı padişah elden ferman verdi. Beş kese altın harcırah, elli katar katır, elli katar deve ve bir süslü otağ ile iki kat samur değerli elbiseler hediye edip İbrahim Han'ın hayır duasıyla Sarayburnu'ndan Üsküdar'a geçilerek Ağaçayırı adlı yerde çadırlarımızla konaklanıldı.

O gün padişah silâhşorlarından Çerkez Terzi Mustafa Ağa müsellem olup Erzurum'a ılgar ile Malatyalı Silahdar Süleyman Paşa üzere gitti. Tedbir sahibi Paşa Üsküdar'da konaklarken fermanla hazinedarı olan Atlı Dilber adlı çelebiyi azl edip yerine Paşa'nın akrabalarından Ali Ağa hazinedar oldu. Tam bir hafta Üsküdar'da hazırlıklarımız ve bütün ihtiyaçlarımız görülüp,

1050 senesinin Receb ayının birinde [17.10.1640] Defterdarzâde Mehmed Paşa ile Erzurum eyaletine gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları, kaleleri ve bütün büyük eserleri bildirir

Evvelâ Bismillah ile **Üsküdar şehri,** daha önce birinci ciltte İstanbul yapısı anlatılırken Üsküdar'ın kuruluş sebebi, kaç defa fethedildiği, bütün yapıları ayrıntılarıyla yazılmıştır. Burada tam bir ay konakladık.

Müsellemin Erzurum'u ele geçirdiği müjdesi gelince Paşa kurbanlar kesti. Zira Süleyman Paşa, Erzurum valisiyken daha önce Sultan Murad Han asrında Erzurum'da celâlî olan (isyancı) Abaza

Paşa'yı meğer Sultan IV. Murad Han kula rağmen katletmemişti. Bir gece fırkate ile Cezayir'e, oradan Habeş'e, oradan Hacca, oradan Hindistan'a, oradan İran'a, oradan Erzurum'a Süleyman Paşa'ya gelerek Abaza idiğini isbat edince nice çeşit işaretleriyle bütün Erzurum halkı bildik dost çıkmışlar, günden güne başına asker toplayıp Erzurum'da yine Abaza ortaya çıkıp isyan etmek istermiş diye Defterdarzâde'ye kumandanlığıyla Erzurum eyaleti valiliğinin verilmesinin aslı o idi.

Tanrı'ya şükür Süleyman Paşa yeni çıkan Abaza'yı öldürüp başını İstanbul'a gönderip müsellemimiz Mustafa Ağa Erzurum'u zabt ettiği haberi gelip Üsküdar'dan Şaban ayının birinci [16.11.1640] gününde 7 saatte,

Pendik Köyü menzili: Deniz kıyısında büyük bir kefere köyüdür. Bakımlı haneleri vardır. Üsküdar kazasında Kireççibaşı hükmünde (---) evkafıdır. Subaşısı var. Bağ ve bostanları çok olduğundan İstanbul'un bütün sebzeleri buradan gelir. Başka özellikleri birinci ciltte yazılıdır.

Bu mahalde Sadrıazam Sâlih Paşa'dan Paşa efendimize on kese, on at ve hesapsız hediyeler ve değerli eşyalar geldi. Buradan konakçı Alacaatlı Hasan Ağa, kilarcıbaşı, matbah emini ve pazara giden konakçı ağa ile ileri gidip bir tuğ 500 adam ile ileri gittiler. Buradan 6 saatte;

Gebze kasabasının özellikleri [276b]

Eski zamanda büyük şehir imiş. 233 [847/8] tarihinde Bağdad'dan Harun Reşid, Cafer Seyyid Battal Gazi ile İstanbul'u kuşatmış, ancak barış yaparak İstanbul içinde Silivrikapı yakınında Kızlar Manastırı dedikleri yer ki hâlâ ona Koca Mustafa Paşa Camii derler, eski mabettir, orada Harun Reşid bir kale yaparak içine 3.000 kul koyup her sene küffârdan birer Mısır hazinesi altın almak şartıyla barış anlaşması yapmıştır. Yine Harun Bağdad'a doğru yola çıkıp Seyyid Battal Gazi Üsküdar'da muhafazacı kaldığı sene bu Gebze küffârları Battal Gazi askerlerinden birkaç adamı şehit ettikleri için Cafer Battal bu Gebze'yi yağmalayıp hanelerini harap, küffârlarını esir edip emirlik merkezi olan Malatya şehrine döner. Hâlâ o harabelerden bu Gebze'de nice bin yapıların eserleri açık seçik bellidir.

Daha sonra zamanın geçmesiyle yine Kostantin kral büyük bir kale yapıp şehri imar eder. Daha sonra (---) tarihinde Çelebi

Sultan Mehmed feth edip "Küffar gelip yerleşmesin" diye kalesini harap eder. Onun'da yapılarının kalıntıları bellidir.

Gekbize (Gebze), "gel bize"den galattır. Ama üçüncü yapımı Ebülfeth Meğâzî, yani Sultan Mehmed Han Gazi, İstanbul'u feth ettikden sonra imar olmuştu. Kocaeli sancağı toprağında 150 akçe kazadır ve Süleyman Han zamanında köprü sahibi Koca Mustafa Paşa büyük bir cami yaptığından onun evkafıdır. Mütevellîsi hakimdir.

Yüksek bir dağın zirvesinde olmak ile denizden bir saat uzaklıkta bir susuz dağ başındadır. Toplam bin kadar bakımlı, bağlı ve bahçeli eski tarz evleri vardır.

Üç camii var, ama bunların içinde en bakımlısı ve selâtin camii gibi olanı kurşun örtülü gök renkli kubbeli büyük câmidir ki İstanbul'da vezir camileri içinde böyle bir cami yoktur. Edirne yakınında Süleyman Han'ın:

Geçme nâmert köprüsünden ko aparsın su seni

mısra'ı söylenen köprü sahibi Mustafa Paşa'nın hayrat u hasenâtlarındandır.

Merhum Mustafa Paşa, Mısır valisiyken bu camiin bütün mermer taşlarını Mısır'da usta mermercilere yaprak yaprak yaptırmıştır. Orada bir somaki şamdan yaptırmıştır ki dünya yüzünde bütün ustalar o şamdana bir keser vurmaya kâdir değillerdir. Ve nice bin türlü Mısır tuhefleri (hediyeleri) yaptırıp gemilerle Gebze'nin Darıca İskelesi'ne Mısır'dan gelmiştir. Camiin iç yüzünde duvarlarına üç adam boyu renk renk mermerler kaplıdır ki İstanbul içinde böyle aydınlık bir cami yoktur. Minberi, mihrabı ve mü'ezzinlerin mahfili insanı büyüler san'atlı bir yapıdır ki anlatmak ve tarif etmek hiç bir şekilde mümkün değildir. Tâ ki gözle görmeyince belli değildir. Zira mısra:

Şenîden key büved mânend-i dîde[1]

demişler.

Süleymaniye Camii'ni yapan Koca Mimar Sinan'ın baş halifesi (kalfası) Mimar Hüsam yapmıştır. Var mimarî kuvvetini sarf edip öyle şirin işler, öyle incelikler ve ustalıklar göstermiştir ki sanki elinin ustalığını göstermiştir.

---

1 İşitmek, görmek gibidir.

Bu camiin dört tarafındaki pencereler üzere kuş gözleri gibi küçük küçük işlemeli camlar var ki ateş saçan güneşin ışığı vurdukça nurlu cami apaydınlık olur. Onun için kubbesinin ortasında *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* [Nûr, 35] yazılmıştır.

Kubbesinin iç yüzü etrafında kandil tabakalarıyla bezenmiş ve nice bin asılı avizeler ile süslenmiş camidir. Mısır işi halıçalar var ki sanki Isfahan işidir. Ve bir vâiz ve nasihatçı kürsüsü var ki Hind sad(yüz)-efkârîsi onun yanında se(üç)-efkârîdir. Zamane doğramacılarının ona denk büyük bir kürsü yapmaya güçleri yetmez.

Bu camiin üç tarafında olan pencerelerinin dışında Cennetin İrem bahçelerine benzer bir gülistanı var ki orada olan sünbül, reyhan, menekşe ve erguvanın kokusu cami içindeki cemaatın dimağını kokulandırıp bütün hoş sesli bülbüllerin feryadı insana hayat verir. Ancak kıbleye açık bir san'atlı kapısı var ki sanki bir bâb-ı muallâdır (yüce kapı). Kapının üzerinde Karahisarî Hasan Çelebi'si hattıyla yaldızlı ve süslü camiye tarih:

"Hayran hasenen Sene 930"

lafzı tarih düşmüştür.

Ve camiin içinde 70 adet güzel hatlı "Kur'an-ı Kerim"ler var ki her biri birer Mısır hazinesi değer. Ama bunların içinde en değerlisi, mihrabın sol tarafında Yâkût-ı Musta'sımî hattıyla olan Kur'an-ı Kerim bir diyarda yoktur. Meğer Sultan Ahmed Camii'nde ola.

Ve kıble kapısının iki yanında taşra sofalarında 6 adet çeşit çeşit sütunlar üzere altı adet kubbe ve bir kapı *[277a]* kubbesiyle yedi adet kubbeler ile süslenmiştir.

Ve avlusu selâtin camii gibi geniş bir avludur ki (---) (---) (---) süslüdür. Ve bir şerefeli bir tabaka minaresi vardır. O da gayet düzgün yüksek bir minaredir. Bu camiin çevresinde gelen giden yolculara konaklamaları için bir mihmân saray (konukevi) var ki 3.000 insan ve 2.000 at alır kervansaraydır. Ve başka develiği vardır. Ve bütün misafirler ve çevrede bulunanlar için bir aşevi vardır ki bütün yıl boyu genç yaşlı, kadın erkek herkese nimeti bol bol dağıtıldığından başka her gece akşamdan sonra konukevinde kalanlara bakır sinilerle her ocak başına birer sini çorba ve adam başına birer ekmek, her ocağa birer zeytinyağı kandili, her at, katır, deve ve eşek başına birer torba yem vakıf tarafından, konuk

ağırlayıcı görevliler getirip hizmet ederler. Böyle sağlam bir hayrattr.

Suyu, havası ve yapısı tatlı, aydınlık ve güzel bir hamamı vardır. Bu anlatılan yapıların tamamı baştan başa kurşun ile örtülü büyük hayratlardır. Bunlardan başka küçük ve büyük kırk bir hanı ve yüz seksen dükkânı vardır. Bütün bu güzel eserler Mimar Sinan işidir.

Çarşı içinde (---) **camii** sadece eski yapıdır. Bütün evleri kırmızı kiremit örtülüdür. Suları tamamen kuyulardandır. Dağ başında olduğundan havası hafif ve tatlıdır. Ama suyu güzel değildir.

Gebze'nin ziyaret yerleri : (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Buradan yine doğu tarafına 5 saat gidip,

Heleke Kalesi'nin özellikleri: Hereke de demişler. (---) tarihinde, Çelebi Sultan Mehmed, Rum keferesi elinden fethederken pek çok İslâm gazileri şehit olduğundan dolayı *heleke* yani *helâk* yeri demektir. Gerçekten de yine helâk olacak yerde yapılmış, deniz kıyısında iki dere arasında bir yalçın kaya üzerinde karakolhane gibi bir sağlam taş yapı, küçücük güzel bir kaledir. Kuzey tarafa bakan bir kapısı vardır. Kanatları ve içinde haneleri yoktur, hemen muattal durur.

Kale dibinde Şurenmi suyundan bir değirmeni vardır. Kocaeli sancağı toprağında nahiyedir. Buradan yine doğu tarafına deniz kıyısı ile 8 saatte,

İzmit eski kalesinin özellikleri: "İznim git"ten bozulma olup İskender-i Yunan yapısı olduğu yukarıda 1050 [1640] tarihli seyahatimizde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu şirin şehirde bir gün konakladık.

Ertesi günü göç davulları çalınıp doğu tarafına çalılık ve ormanlıklar içinde 6 saatte,

Sabanca kasabası durağı: İlk defa İzmitli bir koca bu mahalde dağıstan ve çalılıkları kırıp saban yürüttüğünden Sabancı Koca namıyla anılan bir köy olur. Zamanın geçmesi ile Süleyman Han zamanında şirin bir kasaba olur. Sarı Rüstem Paşa yüz yetmiş ocaklı büyük bir han yapar. Güzel bir cami, temiz bir hamam ve büyük bir çarşı inşa edilir ki bunların tamamı saf kurşun ile örtülmüştür. Bakımlı evlerle donanmış bir şirin kasaba olur. Ve Koca Mimar Sinan yapısıdır. Pertev Paşa Hanı da Mimar Sinan

yapısıdır. Bütün hayrat ve yapılar Rüstem Paşa'nın olduğundan onun mütevellîsi hakimdir. Başka yeniçeri kumandanı vardır.

Övülecek şeylerinden; beyaz kirazı ve hamamı dibinde bir ekmekçi dükkânı var. Bir dervişin hayır duası bereketiyle bir çeşit has ve beyaz somunu pişer kim sabanca somunu diye bütün dünyada meşhurdur. Hatta kırk gün dursa kuruyup lezzeti değişip bozulup küflenmek ihtimali yoktur. Çok ünlü olduğundan ılgar ile nice somunlarından İran şahına götürmüşler, çok beğenmişler. Tâ bu derece lezzetli, has ve beyaz ekmeği olur, ama suyunun özelliğindendir.

Sabanca Gölü'nün anlatılması: Çevresi 20 mil kuşatır. Dört tarafında kasaba gibi yetmiş altı parça köyleri vardır. Bütün halkı bu gölün suyundan içtiklerinden yüzlerinin renkleri kızılımsıdır. Mahsulleri gayet çoktur ama bağları yoktur, ancak bahçeleri çoktur.

Ve bu gölün kenarında kavun ve karpuz olur ki ikisini bir eşek ancak götürür. Lezzetli zerdesi olur, kavunları vardır.

Ve bu göl içinde yetmiş seksen parça kayıklar ve çırnıklar vardır. Köyden köye insanları, kereste ve diğer eşyaları götürürler ve 70-80 *[277b]* çeşit balıklarını avlayıp kâr ederler.

Balıklarından alabalığı, sazanı, turna balığı ve livne balığının yemeği misk ve anberle pişmiş gibi lezzeti olur, gayet ferahlatıcı ve güçlendiricidir.

Ve bu gölün derinliği 20 kulaçtır. Gayet temiz ve duru akar sudur. Kıyılarında olan köylerin kadınları esvap yıkadıklarında asla sabun sürmeyip üçer kere yıkasalar pak ve beyaz tülbent gibi olur. Adı geçen somunu dahi bu su ile yoğurup ekmek ettiklerinden pamuk gibi ekmeği olur. Ve bu gölün doğu tarafında,

Büyük Sakarya Nehri; iki saat yakından geçip Kocaeli içinde İrve kasabası kenarında Karadeniz'e katılır. Birazcık gayret ve çalışma ile Sakarya Nehri'nin bu göle karışması işten bile değil. Bu göl İzmit Körfezi'ne üç saat yakın olduğundan bu gölün ayağı İzmit Tuzlası önünde denize karışır. Hatta Sultan (---) asrında bu gölü İzmit Körfezi'ne katmak için nice kere yüz bin kazma, çapa, ırgat ve usta çalışıp birleşmesine az bir şey kalmışken "Çok büyük servet ve Nuh ömrü gerektir" diye İzmit halkının yanıltmasıyla vaz geçtiler. Ama eğer Sakarya Nehri, Sabanca Gölü'ne ve göl de İzmit körfezine katılsa Karadeniz'den Sakarya Nehri yoluyla bir daha düşman girmez. Ve İzmit şehri iç il olup

Bolu şehrine varıncaya kadar beş konak yer imar olur. Bolu şehri iskeleye yakın olup İstanbul'un bütün gemileri tâ Bolu'ya yanaşıp İstanbul'da bir tahta üç akçeye ve bir kantar odun beş akçeye düşer ve büyük bir hayrat olurdu. *Allah hayırlısıyla nasip etsin.*

Buradan 6 saat doğu tarafına göl kenarınca ağaç deryası içinde Tanrı yapımı büyük ağaçları ibret gözüyle seyredip giderken ağaç köprüden Sakarya Nehri geçildi. Çifteler dağından çıktıktan sonra bu ağaç köprüden geçip Kocaeli sancağı içinden geçerek İrve İskelesi yakınında Karadeniz'e katılır.

Hendek pazarı kasabası menzili (durağı): (---) sancağı toprağında bir ormanlı, dağlı, bahçeli, camili, hanlı, hamamlı ve çarşı pazarlı güzel kasabacıktır. Ve yüz elli akçe kazadır. Ve yeniçeri kumandanı, kethüdayeri ve subaşısı vardır.

Bu mahalde bir çamurlu batak orman içinde ağaçtan uzun bir köprüsü vardır ki Arap ve Acem'de meşhur büyük bataktır.

Buradan yine doğu tarafına 12 saat büyük ormanlar içinde gidip;

Düzce pazarı kasabası menzili: Bu mahal Bolu nahiyesidir. Bir ormanlı ve dağlı düz yerde, bir camili ve iki hanlı kasabadır. Tamamı Şemsi Paşa hayratıdır. Ana yoldaki kaldırımları dahi Şemsi Paşa'nındır. Başka imaretleri yoktur, ama etrafında köyleri çoktur. Kasabası, batı tarafına Akçaşar tarafında iki saatte Melen Nehri suyundan öte Üskübî kasabası mamurdur. Bolu toprağında hâsdır. Camii, han, hamam ve çarşısı gayet mükemmeldir.

Buradan yine 9 saatte,

Bolu Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Osmancık fethidir. Sunkur Bay Şemsi eliyle feth edip kendine evlattan evlâda hayat kaydıyla ocaklık olarak bağışlanmıştır. Hâlâ soyları tükenmeyip Şemsi Paşa oğulları derler. Kalesini Bursa tekfuru yapmıştır. Bir topraklı yüksek tepe üzere dört köşe bir harabe içinde binadan eser yok bir kaleciktir.

Fâtih Sultan Mehmed Han yazımı üzere Anadolu eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Padişah tarafından beyinin hâss-ı hümâyûn 300.122 akçedir. Bolu zeameti 14, Bolu timarı 55, çeribaşısı ve alaybeyisi vardır.

Kanun üzere cebelüleriyle 2.800 kılıç asker olur. 800 adam da beyinin ve çeribaşısının olur. Ve 300 akçe şerîf kazadır. Beş nahiyesi vardır.

Evvelâ Etrafşehir nahiyesi, Gökçesu nahiyesi, Sazak nahiyesi Gerede yolu solundadır. Dörtdivan nahiyesi ve Yığılıca nahiyesi. (---).

Kadısına senelik 5.000 kuruş olur, beyine 15.000 kuruş olur. Ama gayet adâlet etmek gerek. Kanuna aykırı birkaç akçe alınsa hemen re'ayaları (halkı) üç günde İstanbul'a varıp şikâyet edip zâlim olan hakimin hakkından gelirler.

Yeniçeri kumandanı, sipah kethüdayeri ve nakibüleşrafı vardır. Gerçi Türkistandır ama seçkinleri, ileri gelenleri ve tüccarı çoktur. Gerçekten bakımlı ve mamur büyük bir şehirdir.

Bir topraklı dağ arasında kurulmuş 34 mahalle, 34 mihrap (cami) ve tamamı 3.000 tahta örtülü güzel evleri olan güzel bir şehirdir. Yer yer zengin kimselerin haneleri ve hanları kiremit örtülüdür. Paşa Sarayı, Şemsi Paşa Sarayı. Paşa Sarayı ve Zülfikâr Ağa Sarayı bakımlı ve İrem bağı gibi saraylardır. Tamamı (---) cuma kılınır cami vardır.

Evvelâ çarşı içinde **Mustafa Paşa Camii**, kalabalık cemaatlidir.

Ve **Ferhad Paşa Camii**, gayet bakımlıdır. Bu anılan camiler Süleyman Han'ın Koca Mimar Sinan'ı işidir. *[278a]* Bu camilerden başka mescitlerdir.

Tamamı (---) hamamdır. Şemsi Paşa Hamamı, 7 han, bedesten ve 7 çeşme bütün Şemsi Paşa hayratıdır.

400 adet bakımlı ve donanımlı dükkânları vardır. Ama medrese ve dârülhadisi olup olmadığını bilmiyorum. Ama 71 de sıbyan mektebi vardır. İki yüzden fazla Kelâmullah hâfızı vardır. Âlimleri çoktur ve *Muhammediyye* kitabı okurlar. Oğuz adamları vardır.

Suyu ve havasının tatlılığından güzel kadın ve erkekleri çoktur. Kadınları tamamen muhayyer ferace giyip yassı-baş ile gezerler. Ama gayet edepli ve kapalı hatunları vardır. Bağ ve bahçeleri gayet çoktur.

Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenleri: Kirazı, âb-ı hayât suları, kutu bozası, çam ve ardıç bardakları olur ki ondan su içen yeniden hayat bulur. Buralarda ona senek ve boduç derler. Halkı genellikle deniz ve kara tüccarlarıdır.

Dağlarında çam ağaçları olduğundan halkı çam tahtası ve çam direği yiyip geçinirler. Bolu tahtası İstanbul'da beğenilir ve meşhurdur.

Bu şehrin batı tarafında iki konak yerde deniz kıyısında Akçaşar İskelesi'dir. Ereğli İskelesi ve Bartın ve Hisarönü İskelesi Bolu sancağıdır.

Bolu ılıcası: Bu şehrin güney tarafı dışında bağlar içinde, yarım saat uzaklıkta bir yerde, ufak tefek, eskiden yapılmış bir ılıcası vardır. Suyunun sıcaklığı çok yüksektir. Ancak uyuz hastalığına çok yararlıdır. Suyundan içenin midesini iyileştirip vücudunu pamuk gibi yapar. Nice nice yararları görülmüş bir ılıcadır. Şehrin küçüğü ve büyüğü araba araba bu ılıcaya gidip zinde vücuda sahip olurlar. Herkesçe meşhur tabii ılıcadır.

Bolu ziyaret yerlerinin özellikleri: Evvela **Yozgad Baba Tekkesi;** Ilıca yakınındadır.

.... (1.5 satır boş) ....

Buradan 12 saatte doğu tarafa bakımlı köyleri aşıp,

Gerede kasabasının özellikleri: Bolu sancağı toprağında subaşılıktır ve 150 akçe kazadır. Yeniçeri kumandanı vardır. Şehri bir geniş öz içinde bin adet tahta ve kiremit örtülü eski evlerdir. Tamamı dokuz mahalle ve on bir mihraptır. Hepsi (---) camidir. Çarşı içinde (---) camii

.... (1 satır boş) ....

Bunlardan başka mescitlerdir. 3 tekkesi, 1 hamamı, üç hanı, 200 dükkânı ve yedi kahvehanesi vardır.

Bütün esnafından fazla Gerede bıçakcısı ve debbağı gayet çoktur ki Gerede gönü ve sahtiyanı meşhurdur. Zira suyu ve havası gayet yayla ve tatlıdır. Halkı gayet zindedirler. Yer yer güzelleri vardır. Halkı genellikle medrese talebeleridir.

Leventleri meşhur olduğundan Gerede hırsızı, debbağı ve soğuğu, Erzurum'a denk olduğundan meşhurdur. Halk arasında soğuk anılsa;

"Erzurum soğuğu beni Gerede'de bulun, demiş." diye atasözü olmuş derler. Ama halkı gayet zinde, iri yapılı ve cesur Türk taifesidir.

Dört tarafında ve güney tarafında Çankırı şehrine varıncaya kadar bakımlı nahiyeleri var ki kırk elli bin Etrâk taifesi vardır.

Kızılöz nahiyesi, Alacaöz nahiyesi, Eledivan nahiyesi, Birdivan nahiyesi, İkidivan nahiyesi, Üçdivan nahiyesi, Dörddivan nahiyesi kısacası yedi divana varıncaya kadar nahiye isim-

leridir ki tamamı dağlar içinde sakin olur dağlardır ki halkının başka deyimleri, lakapları ve başka özel lehçeleri vardır.

Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türklerinin lehçeleri: Evvelâ bu Etrâkin (Türklerin) divan dedikleri; Ertuğrul Gazi, Selçukludan Sultan Alâeddin zamanında boy beyi iken kefere elinden bu dağları feth ettikçe ḫalkına rahatlık ve güven vermek için divan kurup kös çaldığı yerleri hâlâ divan kelimesiyle adlandırdıklarından yedi divan yedi nahiye olmuştur. Âsî, vahşi ve azgın adamlardır ki dilleri budur;

azık ekmek	*tahıl* buğday	*dehle* gözet	*zıbar* yat
ğanlı araba	*ün* avaz	*rahatlık* avrat	*yumi gitmec* kız
kızan uşak	*cılız* küçük	*cıbar* arık	*merd* adam
Safâ yalavaç Âdem peygamber	*Çalab hakkı* Allah hakkı	*Yalavaç hakkı* Peygamber hakkı	
Ese yalavaç İsa peygamber	*çebü fakı* çelebi hoca	*heleci* söz*[278b]*	
aydıcı şeyh	*banlayan* mü'ezzin	*sala* namaz	*mezgit* mescit
eyne damı cuma camii	*savu yeri* mezarlık	*sin yeri* mezarlık	*tâhirlik* hamam
savu ağlamak	*göblez* yavru köpek	*tula* zağar	*çomar* koyun köpeği
mastı fino köpek	*yetegen* tazı	*çınak* arslan	*saplıca* kiraz
dik dük kiraz kurusu	*kişne* vişne	*ballı darı* incir	*kelem* lahana

kızıl ağaç havuç	*yer sapı* havuç	*pürçüklü* havuç	*hınza* kereviz
sepüger turp	*çoğaç* güneş	*oğlan babucu* armut kurusu	*tüğlice donbak* dikenli kestane
tülice yumru şeftali	*dombak* kestane	*kaplıca burka* yumurta	*beğ aşı* yumurta
çullu cücük tavuk	*maşatlık* mezarlık	*göynümiş* olmuş meyve	*kak* kuru
kakac pastırma	*fakı* hoca	*zili* sini	*zirfe zağrı* kaşık
mavmav kedi	*çelezdi* baktı	*dızıkdım* darıldım	*palatık* şâhnişin
kıran taşra	*hayad* avlu	*yığma depe* pilâv	*saraş* zerde
karış katış aşır aşı	*çakal makal* kalye boranı	*sıkı* bulgur	*çoluk* dutmaç
tokmağı herîse aşı	*sarığı burma* baklava gibidir	*havayi dızlık* börek gibidir	*döngel* muşmula
boduç ağaç bardak	*yilip* palûde	*kekremsi* şarap	*hürpüldedir* içer
ziven mi gider misin	*zilib* halı	*zıkı* karın ağrısı	*söykenenek* yastık
söyken yastık	*çırak* mum	*apışdı* sacayak	*üç basdı* sacayak
makrık mundar	*musmul* temiz	*çep* göç	*tok tok* havan

sümeke	*kakak*	*kirman*	*çığlık*
faydasız	egseri	iğ	ses
İse fakı	*cavvak*	*ne yalın*	*onat gat*
İsa hoca	lebbey	nedir hâlin	eyidir eyi

çizgindi dedim	*efelim*	*setlek*
ağrıdı başım	kardaşım	âferim

Bu boş mânâsız sözlerden başka nice bin uydurma kelimeleri vardır ki ne kadar bilgili adam olsa da bir kimsenin onların bir sözünü anlaması ihtimâli yoktur. O bölgenin insanlarına mahsus tuhaf özel bir lehçedir ki ancak bu kadar yazılabildi. Bu Gerede şehrinden yine 7 saatte;

Karagöl menzili: Doğu tarafına bakımlı ve mamur köyleri 8 saatte geçip,

Bayındır Köyü menzili: Bolu sancağı nahiyesinde başka 150 akçe kazadır. Köyleri sarp dağlarda olduğundan Osman Gazi bu diyar halkını feth edinceye kadar kanlar ağladı. Bağlı ve bahçeli kasaba gibi 300 tahta örtülü evleri, bir hanı ve her hanede misafirhane ahırları vardır. Her misafir bu hanelerde konaklayıp akçesiyle (parasıyla) yiyip içer. Ama odunu, suyu ve samanı bedavadır. Bu köy halkı bu şekilde kâr eden zenginlerdir.

Buradan kalkıp Hamamlı Boğaz adında bir dar, korkunç ve tehlikeli boğazı bin bir zorluk ve sıkıntılarla 9 saatte geçip,

Çerkeş kasabası menzili: Çankırı sancağı toprağında subaşılıktır ve 150 akçe kazadır. Yeniçeri kumandanı ve sipah kethüdayeri vardır. Şehri bir bayır dibinde 300 haneli, bir camili, bir hamamlı ve 40-50 dükkânlı bir kasabacıktır. Ama Sultan Murad Han efendimizin musahibi Silahdar Mustafa Paşa 150 ocaklı ve 100 adet dükkânlı büyük bir han inşa edip bakımlı bir kasaba etmiştir. Lâkin ömrü yetmediğinden kiremit örtülü kalmıştır. Haftada bir kere bütün köylerin halkı toplanıp büyük pazar kurulur.

Buradan yine doğu tarafına bakımlı yerler içinden geçerek 7 saatte,

Karacalar [Atkaracalar] Köyü menzili; Çankırı hükmünde zeamettir. Bir camili, yeşillik ve mahsullü yerli 300 hane ahırlı fukara evleridir. Gelen geçen yolcular konuk olup halkı kâr

ederler. Ama inatçı Etrâklerdir. Bir kütüğü kırk kere konuklarına satarlar. Zira her gece anılan kütük su içinde yatar. Alan adam o kütüğü yakmak için 10 akçelik odun alır. Hatta bir ârif yolcu bir kütüğe bir gevele çivisini mıhlayıp Revan seferine gidip gelinceye kadar üç sene geçer. *[279a]* Yine bu Karacalar Köyü'nde hane sahibine misafir olup ateş yakması için kütüğü getirirler. Yine 3 sene önce çivisiyle mıhlı olan kütüğü getirirler. Tâ bu derece cimri, eli sıkı, aşağılık ve tamahkâr adamları vardır. Kütüğü kırk misafire satıp kırk yaşında yaşlı kütüktür, diye överler. Ama yol üzerinde gelen geçen yolculara hanelerinde bulundukları rahmettir. Temiz ve dindar adamları da vardır.

"Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir." diye şal ve şemle, tiftik, kırmızı kuşak ve türlü türlü muhayyer dokuyup satarlar. Karacalar kuşağı herkesçe meşhurdur.

Hazret-i Habib-i Karamanî ziyaret yeri *Allah sırrını aziz etsin;* doğum yerleri; Niğde yakınında Ortaköy adlı yerin ortasında dünyaya gelmişlerdir. Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde vefat edip bu Karacalar'da küçük bir türbe içinde gömülmüşlerdir ki bütün insanların ziyaret ettiği yerdir. Eflatunzâde sözleriyle ölümüne tarih:

Kâle rûhu'l-Kuds ü fî tarihihî
İnne fi'l-cennâti me'vâ rûhihî,[1] *Sene (---)*

Bu zât Bayramî (Melâmî) tarikatındandı.

Şeyh Hazret-i Hamza Efendi: Bu zât Şeyh Karamanî müritlerindendir. Hamzavî-mezhep (melâmî) diye itham edilen aziz bu Şeyh Hamza'dır.

Bu Habib-i Karamanî'yi ziyaret edip bu Karacalar'dan kalkıp yine doğu tarafına 9 saatte,

Koçhisar Köyü menzili: Çankırı hükmünde kazadır. Nahiyeleri bakımlıdır. Kalesini Rum keferesi elinden 708 [1308] tarihinde Osman Gazi feth edip bir daha küffara sığınacak yer olmasın için temelinden yıktı. Bir camili bakımlı köydür, Çankırı Koçhisarı derler.

Buradan 9 saatte,

---

1 Ruhu'l-Kudüs, onun vefatına şu tarihi söyledi:
"Ruhunun barınağı cennetler olsun"

Nasıya Kalesi yani eski şehir Tosya'nın özellikleri

(---) tarihinde Çelebi Sultan Mehmed fethidir. Adlandırılmasının sebebi; (---) den bozma Tosya derler. (---) sancağı hükmünde hasdır. Subaşısı var ve 150 akçe şerîf kazadır. Tamamı (---) adet mamur nahiyeleri vardır. Yeniçeri kumandanı, sipah kethüdayeri, nakibüleşrafı, müftüsü, ileri gelenleri ve eşrafı vardır. Gerçi Türkistan şehirlerindendir, ama seçkin âlimleri çoktur.

Şehri yüksek bir yerde üç bin kadar tahta ve kiremit örtülü sâfî tahta ile yapılmış eski evlerdir. Bağı ve bahçesi gayet çoktur. Hepsi 11 mahalle ve 21 mihraptır. Bunlardan çarşı içre (---) camii

.... (1 satır boş) ....

Bu gece büyük bir yangın oldu. Bunlardan başka mescit ve mabetlerdir.

Yedi han ve (---) hamamları var. Hepsi 340 dükkânları, kahvehaneleri ve bir demir kapılarıyla sağlamlaştırılmış bir kârgir yapı bedesteni vardır. Her çeşit meta bulunur. Ama bütün halkının kârları muhayyer dokumaktır. Ondan dolayı bedestende muhayyer alınıp satılır.

Beğenilenlerinden; kozlu ve leblebili helvası ve tatlı kutu bozası beyaz süt gibidir, gayet meşhur bozası olur. Yer yer güzel kadın ve erkekleri vardır. Havası biraz ağırcadır. Gerçi halkı Türktür, ama gariplere gayetle dostlardır.

Tosya ziyaret yerleri: Şehrin dışında bir mesiresi ve çimenlik yerde;

Şis Baba Sultan ziyareti: Yol üzere vaki olmuştur. Halkın ziyaret yeridir. Ve

(---) (---) **ziyareti**

.... (1 satır boş) ....

Buradan 8 saatte kâh dağlar içre, kâh Kızılırmak Nehri kenarınca gidip,

Hacı Hamza Köyü menzili: Hamzavî Hacı Hamza ki Habib-i Karamanî'nin mürididir, bu doğup meşhur olduğu için Hacı Hamza Köyü derler. Halkı zulümden dolayı dağda mamur bir köyde otururlar. Anayol üzerinde ancak köhne bir camii kalmış, bütün evleri haraptır. Kızılırmak Nehri kenarıdır. Karşı tarafı safi bağlar ve bahçeler ile süslenmiştir.

Bu Kızılırmak Nehri'nin ilk doğduğu yer (---) sancağında (---) adlı mahal dağlarıdır. Buradan doğup Karadeniz sahiline ulaşır. Bafra kasabası yakınında Karadeniz'e katıldığı yerde bu nehir kendini yükseklerden, kayalardan denize atıp gürültüsünden ve çarpma sesinden insana dehşet hâsıl olur. Faydasız coşkun akar bir sudur. Yaz ve kışta devamlı kırmızı kan gibi akar kanlı sudur.

Hatta bu hakir, bu mahalde atımla karşı taraftaki bağlara geçmek istedim. Atımla beni toparlayıp can havlinden karşı kenarda bir söğüt dalına sarılıp attan ayrıldım. Meğer zalim su gayet darplı ve iri iri taşlı yerden akarmış. Güç ile can kurtardım, daha sonra hizmetçilerim atımı getirdiler. *[279b]*

Bu Hacı Hamza'dan kalkıp yine doğu tarafa kâh dağlarda ve kâh Kızılırmak kenarında gittik. Sarmaşıklı Kaya adında göklere baş çekmiş yüksek bir dağın dibinde, daracık bir yoldur ki bir tarafı yalçın kaya ve sol tarafı yalçın uçurum yerde Kızılırmak akar. Nice yerde Kızılırmak'a batarak 8 saatte,

Osmancık Kalesi'nin özellikleri: Bir tarihte Osmancık burada doğdu ve kaleyi Osmancık beyliği sırasında yaptı, derler. Daha sonra Etrâk elinden 795 [1393] tarihinde Yıldırım Bayezid Han fethi olduğu muhakkaktır. Çorum sancağı toprağında voyvodalıktır ve 150 akçe kazadır. Mamur nahiyeleri vardır. Yeniçeri kumandanı ve kethüdayeri vardır, nakibi ve müftüsü yoktur, ileri gelenleri azdır. Bağ ve bahçesi çoktur.

Kalesi, Kızılırmak kenarının karşı doğu tarafında büyük bir köprü ile geçilir, nehre yakın bir alçak sivri yalçın kaya üzere bir küçük sağlam ve dayanıklı kâledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü 800 adım, dörtgen şeklinde tek parça bir kaledir. (---) bakar, ancak bir demir kapısı var. Gayet yüksek olduğundan içine girip bakamadık, ama taşra varoşu bin kadar bağ ve bahçeli eski tarz Etrâk evleridir. Tamamı tahta ve toprak örtülü imar olmuş evlerdir.

Yedi mahalle ve yedi mihraptır. Ve dükkânları azdır, ama yine her eşya mevcuttur. Üç hanı ve ırmak kenarında bir küçük hamamı var, suyu dolap ile Kızılırmak'tan çekilir. Ve şehrin üç tarafı kumsaldır, aslâ çamur olmaz.

Havası gayet sıcak olduğundan lezzetli ve sulu üzümü olur. Kumsallığında gebere adında bir çeşit meyve yetişir, sirke ile

turşu ederler, gayet faydalıdır. Bu şehirde o turşu iyice meşhur olmuştur.

Bütün evleri fukaracadır. Ve halkı da Bektaşî fukaralarıdır. Zira bu şehrin batı tarafında yüksek bir yerde Bektaşîler sultanı gömülüdür.

Dünyanın kandili, zâhir ve bâtının biriciği, sevinçler ışığı, hazır ve gaib misafiri, evliyâlar seçkini, asfiyalar dayanağı Şeyh Hazret-i Koyun Baba

Alah sırrını aziz etsin

Bizzat Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî mürididir. (---) tarihinde Allah muhabbeti ile vefat edip orada defnedilmiştir. Daha sonra (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî, anılan azizi Kadir gecesinde rüyasında görmüş, azizin vasiyeti ile kabrinin üzerine yüksek bir türbe, bir cami, dervişleri için bir meydan, yaşlı genç herkes için bir aşevi, gelen geçen yolcular için misafirhane han, pek çok odalar, mutfak, kiler ve meydan yapmıştır. Bütün bu hayrat ve hasenatlar baştan başa kurşun ile örtülü bakımlı bir yapıdır. Bir fersah uzak yerden kurşunlarıgömgök denizler gibi dalgalanır şeklinde belli olur. Çivit renkli kubbeleri ve nur dolu mezarının kubbelerinin altın alemlerinin parıltısından insanoğlunun nergis gözleri kamaşır. Aşevinde gece ve gündüz nimeti ateş üstünden inmeyip gelen geçenlere bol bol dağıtılmaktadır.

Hakir ilk defa bu şehre girdiğimde yüksek bir yerde kutlu türbesine ziyaret adabı üzere varıp kapısının eşiğini öperek *es-selâmualeyk* ile kabrine girip mübârek ruhu için bir hatme başladım. Tanrı'ya şükür ziyareti nasip oldu. Nurlu türbesi misk ve anber kokusuyla dolu olup bütün ziyaretçilerin dimağları kokulanır. Her gelen ziyaretçiye fukara ve türbedarları gülsuyu dağıtırlar.

Mübârek naaşı üzere Bektaşî sikkesini (tacını) tekke görevlisi vaizi ve fukaraları elbirliğiyle bu fukaralar dostu Evliyâ'nın başına tekbîr ve tezkîr ile geçirip bütün âşıklar hayır dua edip;

"Görme kuvvetin, beden sağlığın ve seyahatin fazla fazla olup iki dünya saadetinde aziz ve keremli olup düşman şerrinden emin olasın" diye bütün sadık âşıklar ve gönlü yaralı dervişler hayır dua ile gülbâng-ı Muhammedî çekip Fâtiha-i şerîf okudular.

Hemen o azizin mübârek sikkesini başıma giyince Allah'ın emriyle iki kulağımdan bir rüzgâr ve iki gözlerimden irinli

yaşlar bir saat akıp gözlerim Arap çırası gibi aydınlık oldu. Zirâ bu hakir 1050 [1640] (---) tarihinde Karadeniz'e battığımız zamanda üç gün üç gece deniz üstünde çıplak yüzgeçlik ederken kışın şiddetinden görme kuvvetim azalmış idi. Hemen o kutlu tâc ki başıma kondu, görme kuvvetim fazlalaştı. Sevinç ve safâmdan hatm-i şerîfi A'râf sûresine kadar indirmeyince Kur'ân okumaktan vazgeçmedim. *[280a]*

Daha sonra kutlu türbesini seyredip fukaralarıyla dostluklar edip baba nimetlerini yedik. Hâlâ nur dolu türbesinde Sultan hazretlerinin Hacı Bektaş-ı Velî'den kabul ettikleri fakirlik cihazlarından hırkası, seccadesi, sancağı, davulu, kudümü, seccadesi, kemendi, asâsı, tac u kabası hâlâ saklı durur. Türbesinin duvarının yüzünde nice seyyahların ve âşıkların birer çeşit hatlarıyla türlü türü beyitler ve şiirler yazılmıştır. Bu gönlü yaralı hakir de küstahça çirkin hattımız ile kutlu başlarının tarafına iri sülüs hattı ile hatırımıza gelip yazdığımız beyttir:

Kıdve-i erbâb-ı tahkîk ü velî Âl-i abâ
Mahzen-i sırr-ı velâyet Hazret-i Koyun Baba

Koyun Baba lakabıyla lakaplanmalarının sebebi: Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan tâ Anadolu'ya gelinceye kadar gece ve gündüz yirmi dört saatte birer kere koyun gibi melermiş ki aslâ hareketi saatinden şaşmayıp her melemesi beş vakti açık seçik belli edermiş. Bundan başka nice bin hikâyeleri vardır.

Bütün Bektaşîler halk arasında yerilirler, ama bu Koyun Baba fukaraları koyun, kuzu gibi meler halim selim, yumuşak huylu, kötülüklerden kaçınan, Hakk'ı bilir, ehl-i sünnet ve'l-cemaat namaz kılan insanlardır. Sözün kısası çok seyahatimiz yoktur ama Anadolu, Arap ve Acem'de böyle büyük türbe ve tekke yoktur. Ve köprü başında,

Burhan Dede ziyareti: Nice yüz keşif ve kerâmeti görülmüş ulu sultandır. Bu köprü de Sultan Bayezid-i Velî'nin hayrat ve hasenâtından görülmeye değer, âlemce övülmüş 19 göz büyük köprüdür ki her bir kemerleri gökkuşağından, samanyolundan, kudret kemerinden ve kisra kemerinden nişan verir büyük köprüdür. Bir başından bir başına 450 adımdır. Böyle deli divane akar büyük nehir üzere usta mimar bir köprü yapmış ki Anadolu diyarında benzeri yoktur ki garip ve tuhaf sağlam bir köprüdür.

Bu şehirde bir gün konaklayıp ertesi gün göç davulları çalınıp yine köprüyü batı tarafa geçip dağ ve bağ içinde giderek dağların korkulu ve tehlikeli yerlerinde;

Direklibel: *Allah saklasın* bir dar, tenha ve taşlık can pazarı yerdir ki bir adam kayaların üzerine çıkıp taş yuvarlasa bin adamı helâk eder. Bir tüfenkli kuş uçurtmaz. Böyle mel'un bir boğazdır ki Anadolu'da, Arap diyarında ve İran'da Direklibel diye meşhurdur. Direklibel demeye sebep odur ki, kayaların altları sütunsuz dağ (gökkubbe) gibi boştur. Yıkılıp ana yolu kapatmasın diye nice hayır sahipleri anılan kayaların altlarına iri iri çam ve ardıç direkleri dayamışlar, onun için Direklibel demek ile meşhur olmuştur.

Hemen bu yerde paşa efendimiz atından inip Bismillah ile bizzat kendileri birkaç taşları insanların yolundan alıp aşağı dereye atınca 4.000 kadar yaşlı genç atlarından inerek insanların yolu üzerinde olan taşları aşağı dereye atıp bir taraftan ceng-i harbîler çalınıp Allah Allah ile bir saatte yolu öyle temizlediler ki tahtırevan yolu, Revan ve Hemedan Kalesi yolu oldu. Onu da bu şekilde geçip Osmancık'tan beri 9 saatte,

Hacıköy Köyü menzili: Direkli Boğazı'ndan beri Amasya sancağı sınırıdır. Zülumden bir viran köyü ve bir viran hanı vardır. Ama gayet imar olacak yerdir ki benzeri yoktur.

Buradan güney tarafa Marzivan sahrası içinde 6 saatte,

Gergiraz Köyü menzili: Bu da Amasya toprağıdır. 150 akçe kazadır. 60 parça köyü tamamen Peygamberimizin vakfıdır. Bir camili ve bir hanlı Müslüman köyüdür. Ama bu da virana yüz tutmadadır. İmar olacak yerdir, zira menzil (konaklama) yeridir.

Buradan 8 saatte,

İzzet şehri, Amalika kalıntılarının yurdu, yani kudret dağı Amasya Kalesi

Eski zamanlarda kalesi Amalika kavminin yapısıdır. Nice yüz krallardan kalmış Anadolu'nun kahkaha kalesidir. Bazı tarihlerde dağ kazıcı Ferhad yaptı, derler. Yeri geldiğinde yazılacaktır.

Daha sonra 476 [1083] tarihinde Dânişmendoğullarından Sultan Melik Gazi, Rum keferesi elinden feth etmiştir. Nice kere İran-zeminin Azerbaycan padişahları kuşatıp fethinde başarılı olamamışlardı.

Daha sonra Dânişmendoğulları elinden Selçuklular bir takrip ile alıp karar ettiler.

Bundan sonra 795 [1393] tarihinde Osmanoğullarından Yıldırım Bayezid Han üzerine Timur gelince, Amasya Kalesi'ni Timur feth etmesin diye daha önceki tarih ile Yıldırım Han, Amasya'yı feth edip İsa Çelebi'yi bey tayin edip sultanların taht merkezi olup hutbe okundu ve *"Azze nasruhû, duribe Amasya"* diye sikkeli akçesi kesildi. Zira dağlarında ve Gümüş şehrinde saf gümüşün üç yerde madeni vardır.

Daha sonra *[280b]* padişahlara mahsus has saray ve İrem bahçesi yapılıp Osmanoğullarına taht merkezi oldu. Fâtih Sultan Mehmed yazımında Sivas eyaleti toprağında Amasya beyinin tahtıdır. Büyük bir şehir ve kutlu padişahlar tahtı olduğundan birkaç kere arpalık şeklinde kanun üzere bu sancak üç tuğlu vezirlere verilmiştir.

Padişah tarafından kanun üzere paşasının hâss-ı hümâyûnu 300.000, sancağında zeamet 19, timar 422, alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Bütün zeamet sahipleri ve timar sahipleri kanun üzere cebelüleriyle 3.000 asker olup alaybeyisi ve paşası sancağı altında sefer eşerler. Pâk, silâhlı ve mükemmel askerleri vardır.

Ve 300 akçe payesiyle şerîf kazadır ve nahiyeleri gayet bakımlıdır. Evvelâ İnepazarı nahiyesi, Geldiklan nahiyesi, Akdağ nahiyesi ve Kağala nahiyesi kasabadır. Ve sancağında dokuz kazadır.

Evvelâ Köprü kazası, Simre kazası, Zeytin kazası, Gümüş kazası ve Bulak kazası. Kadısına senelik 7.000 kuruş olur. Paşasına adâlet üzere yetmiş bin kuruş olur. Paşasının hâssı 6 adet subaşılıktır.

Evvelâ Bâc-bazar şehri, Varay, İnebazarı, Akdağ ve Suluova. Hâslar subaşısı, müftüsü, nakibüleşrafı, yeniçeri kumandanı ve zengin sipah kethüdayeri vardır. Seçkinleri, ileri gelenleri, âlimleri, sâlihleri ve zengin bezirgânları vardır. Ve zengin hanedan sahiplerinden 500 akçe çeşitli mollalar, beyler ve beyzâdeler, paşalar ve paşazâdeler gayet çoktur.

Amasya Kalesi'nin şeklinin anlatılması: Gökyüzüne doğru baş uzatmış yüksek zirvesinde olan kuleleri, burçları ve bedenleri daima mavi bulutlar içindedir. Kuşluk vakti olup açık hava olunca kale içinde olan cami minareleri ve binaların çatıları belli

olur bir iç kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 9.060 adım beşgen şeklinde köşe köşebentli ve çeşit çeşit fendli taştan yapılmış ve Ferhad işi sağlam bir kaledir. Tamamı 41 kule ve 800 bedendir. İçinde hanelerini bilmiyorum, ama eski yapı saraylar, cebehane, tahıl anbarları ve su sarnıçları var. Aşağıda akan nehre inecek su yolları hayat yoludurlar.

3007 lakdır(?) vardır. Ama çarşı pazarı yoktur. Ve doğu tarafına bakar 4 kat demir kapısı var. Kale içinde Yıldırım Han camii var. Gariplikletinden cehennem çukuru gibi bir zindanı vardır. Büyük ve küçük toplam yetmiş adet topları vardır. İç il olduğundan büyük balyemez topları yoktur.

Bu kalenin altı, baştan başa mağaralar ile donatılmış olup ibret verici mağaraları vardır. Hatta Celâlî Karayazıcı ve Kara Said zamanında vilâyetin bütün ileri gelenleri bütün değerli esvaplarını ve ağırlıklarını bu mağaralara ve bu kaleye saklayıp çoluk çocuklarıyla korunmuşlar ve saklanmışlardır.

Hatta nursuz Timur yer götürmez denizler gibi asker ile bu kaleyi yedi ay kuşatıp bir vecihle zafer bulmayıp hüsrana uğrayarak gitmiştir. Gerçi iç ildir ama bir celalî saklanmasın diye dizdar ağası (kale muhafızı) ve (---) adet neferâtları da gözcülük eyleyip kapısında silâhlı hazır dururlar. Ama aşağı kalesi şehrin tâ ortasından akan Tozanlı Nehri kenarında yalın kat duvarlı bir alçacık taş yapı kaledir, büyüklüğünün ne kadar olduğunu bilmiyorum.

Ama üç kapısı var; kıbleye bakar alçak köprüde Karanlık Kapı, kaleye bakar Maydanos Kapısı, Bayezid Han Köprüsü yoludur, Merzifon ve Gergiraz kasabası, Lâdik ve Varay ve batı tarafa Meydan Kapısı büyük tahta köprüye karşı şehre Gök Medrese'ye geçer. Doğu tarafına Serkiz Kapısı ve Zeytinabad, Elvan Çelebi kabri ve Amasya tahta köprüsü karşı şehirde Garipler Camii'ne geçerler.

Tamamı bakımlı sarayları ve diğerleriyle 600 hanedir. Yer yer küçük çarşıları var. Ve (---) camii (---) (---) (---) var.

Bu kale dibinden akan Tozanlı Nehri, Tokat'tan yukarı Tokat kazası sancağı dağlarında Tozanlı dağlarından gelip Tokat Kalesi önünden geçip Eski İnepazarı'ndan beri Kaz Gölü'nden beri Turhal Kalesi kasabasının arasından geçip Çengellibelinden beri Sarıkusun'dan beri Dadoy Kırı köprüsünden Cilan köprüsünün

arasında Çekerek Nehri'ne karışır. Bu iki köprü büyük kârgir köprülerdir.

Buradan Ferhad Boğazlarından geçip Amasya'ya uğrar. Bu nehre Lâdik Gölü'nün ayağı Kavza (Havza) önünden Suluova içinden beri gelip Amasya yakınında Tozanlı Nehri'ne katılır. Amasya'ya uğradığı için halk dilinde boş sözdür ama tamamen tatsız ve mânâsız değildir. "Tokat sıçar, Amasya içer" derler.

Bu nehir Amasya'dan aşağı geçtikten sonra Çarşamba suyu derler, nice belde ve köylere uğrayıp, mezraaları, bağlarını ve bostanlarını sulayıp geçerek Karadeniz'in sahilinde Samsun Kalesi'nin doğu tarafında Karadeniz'e katılır. Ama Çarşamba kasabası altında nice nehirler karışır. Sivas eyaletinde Niksar Kalesi altından akarak Boğazkesen'de de Kerkük (Kelkit) Nehri'ne karışıp yedi nehir karıştıktan sonra Samsun dibinde deryalar gibi olup denize karışır. Amasya şehri, bu büyük nehrin iki tarafına kurulmuş kat kat dağların eteklerine ve bayırlara yapılmış büyük bir şehirdir.

Ve bu nehir üzerinde Sultan Bayezid-i Velî'nin (---) göz büyük bir köprüsü vardır. Bu da acaip ve tuhaf san'atlı bir köprüdür. Bu nehir Amasya'ya güney tarafından gelip nice bin bağları ve bahçeleri sulayıp nice yüz su dolaplarını döndürerek kuzey tarafına akar. *[281a]* Onun için Hama, Adana ve Amasya'nın su dolapları meşhurdur.

Ve bu Amasya şehrinin doğusu ve batısı dedikleri toplam 48 Müslüman mahallesi ve 5 Hıristiyan mahallesi vardır. Hepsi hepsi küçük ve büyük beş bin imarhane, büyük saraylar ve diğer evlerdir.

Bunlardan padişahlara mahsus sultan saray ikidir, (---) Han yapısıdır. Nehir kenarında İrem bahçeleri gibi güllü gülistanlı, sümbüllü ve reyhanlı şahane çeşit çeşit köşkler ve sayısız odalar ile donanmış ve meyveli ağaçlar ile bezenmiş ibret verici bir saraydır. Hasbahçe ustası, 50 adet sarı külahlı çapacı bağcıları ve bostancıları vardır. Sonra Paşa Sarayı, Mehmed Paşa Camii'ne bitişiktir. Ve iç kalede Sultan Bayezid Sarayı, Şemsi Paşazâde Ahmed Paşa Sarayı, Hoca Ahmed Paşa Sarayı, Yörgüç Paşa Sarayı ve Geldiklanlı Ali Paşa Sarayı. Bütün sarayları ve diğerleri kiremitle örtülüdür. Bunlardan başka saraylar haddinden fazladır ancak hepsini yazmaya gücümüz yetmez. Zira itibarı olmayan şeyleri yazmak sıkıntı verir.

Amasya camilerinin anlatılması: Tamamı 240 mihraptır.

Evvelâ **Sultan Bayezid-i Velî Camii:** İlk hükûmeti, şehzâdeliği sırasında Trabzon'dur, bundan sonra bu Amasya'dır. Buradan İstanbul'a gidip babası Fâtih Sultan Mehmed Han Üsküdar yakınında Maltepe'de vefat ettiğinde müstakil padişah olup "Amasya'da padişah oldum" diye Amasya halkını bütün yerel vergilerden affedip bu camii yaptı. Ama tatlı camidir. Uzunluğuna ve genişliğine yüzer ayaktır. Mihrabı, minberi ve mü'ezzinler mahfili gayet süslüdür ve yekpâre mavi renkli bir kubbedir. Lâkin ol kadar büyük değildir.

Çevresinde diğer selâtin camileri gibi kandiller asacak sofası vardır. Dört tarafında pencereleri üzere aydınlık camları vardır. Kıble kapısı gayet süslüdür.

Tarihi "*Hurrem binâ*", sene 893 [1488] vâki olmuştur. İki minaresi ve bir avlusu var. Etrafı sofalar ve türlü türlü direkler üzerinde kubbelerdir. Avlusunun ortasında san'atlı bir abdest havuzu vardır. Dış avlusu içinde yüksek çınarlar ile bezenmiş olan büyük vakıftır.

Kale tarafında Şamlar Mahallesi'nde Miskinlere yakın **Küçük Ağa Camii.**

Karşı Çekerek Nehri üzerinde İrem bağı **Bayezid Paşa Camii;** kubbeli, kurşunlu, bir minareli ve avlusu baştan başa ham mermer döşelidir.

Mehmed Paşa Camii; su kenarında kârgir kurşunlu kubbeli ve bir minarelidir.

Hızır-İlyas Camii; Çilehane'dedir. Büyük ibadethane ve kurşunludur.

Mahkeme Camii; tahta örtülüdür. Bütün iskeletler vücut azaları tamam olarak bu camide oda içinde tabutlarında durur. Bu camiin minaresi tahtadır.

Fethiye Camii; kiliseden bozmadır ve minaresizdir.

Yörgüç Paşa Camii; Çelebi Sultan Mehmed'in veziridir.

Gökmedrese Camii; kurşunlu ve minaresizdir

.... (2 satır boş) ....

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Amasya mescitlerinin özellikleri: Evvelâ Saraçlar Mescidi, Büyük Ağa Mescidi, Temenna Mescidi, Kılcı Mescidi, Kadı Köprüsü Mescidi, Dere Mahalle Mescidi, Yukarı Pazar Mescidi, Sefer

Ağa Mescidi, Bedesten Mescidi, Çöplüce Mescidi, Mustafa Bey Mescidi, Ali Ağa Mescidi, Aşağı Pazar Mescidi, Garipler Mescidi, Çukurlar Mescidi, Hocazâde Mescidi, Atmeydanı Mescidi, Kağlı (Kağnı) Pazarı Mescidi, Bakacak Mescidi, Yukarı Meydan Mescidi ve Aşağı Meydan Mescidi. Bunların tamamı kurşunlu bakımlı, selâtin camii gibi mescitlerdir ki bildiğimiz yerlerdir.

Amasya medreselerinin özellikleri: Tamamı 10 adet ilim öğretilen medreselerdir. Ama bunların içinde en bakımlısı, donanımlısı ve süslüsü Sultan Bayezid-i Velî Medresesi, Mehmed Paşa Medresesi, Kadı Medresesi, Gök Medrese ve Büyük Ağa Medresesi kurşunlu yapı, dut ağaçlı ve bahçeli öğretim yuvasıdır. Küçük Ağa Medresesi, Medrese-i Bayezid Paşa Medresesi ve (---) (---)

Kur'an dârülkurrâlarının özellikleri: Tamamı 9 adet Kur'an öğretilen yerdir. Evvelâ Bayezid Han kurrası: Üç yüzden fazla hâfız-ı Kur'ân talebesi vardır kim her biri İbn Kesîr kıraatı ve Seb'a ve Aşere ve Takrîb kıraatı sahibi hamele-i Kur'ân âlimleri vardır.

.... (1 satır boş) ....

Dârülhadislerin özellikleri: Tamamı (---) adet kudsî ve peygamberin hadisleri öğretilen yerlerdir.

.... (2 satır boş) ....

Ebced okuyan çocukların öğretim yerleri, sıbyan mekteplerinin özellikleri: Tamamı 200 adet çocuk mektepleridir. Yukarıda adları yazılan 48 mahallenin *[281b]* ve sayılan cami ve mescitlerinin yakınında birer sıbyan mektebi bulunmaktadır ki nicesi kurşunlu imar mekteplerdir. (---) (---)

Şanlı dervişlerin tekkelerinin özellikleri: Hepsi 40 adet tarikat ehli zâviyeleridir. Bunlardan Celâleddin-i Rumî Tekkesi ki, Mevlevîhane, semâ ve safâ-hanedir. Hızır-İlyas Tekkesi, Gök Medrese Tekkesi, Pirler Tekkesi, Şamiler Tekkesi, Gülâbîzâde Tekkesi, Müftîzâde Ahmed Efendi Tekkesi, Kağnıpazarı'nda Kadirî Tekkesi ve Miskinler Tekkesi...

Ziyafet evi imaretlerin özellikleri: Tamamı 10 adet aş evleridir. Bunların en donanımlısı Sultan Bayezid-i Velî İmareti'nin her gün iki öğün fukaraya kusursuz nimetleri dağıtılmaktadır. Mevlevîhane İmareti: Dervişlerinden başka fukaralara nimeti boldur. Pir-İlyas Dede İmareti, Mehmed Paşa İmareti,

Bayezid Paşa İmareti, Yörgüç Paşa İmareti, Gök İmaret, Hatuniye ve Çöplüce İmareti...

Kervansarayların özellikleri: Tamamı (---) adet büyük misafir saraylarıdır. Evvelâ Sultan Bayezid-i Velî Kervansarayı, tamamen has kurşun ile örtülüdür. Bayezid Paşa Kervansarayı, kurşunludur. Bayram Paşa Kervansarayı, Sultan IV. Murad Han veziridir, tamamen kurşunludur. Çöplüce Kervansarayı, kiremitlidir. Gök Medrese Kervansarayı, Yörgüç Paşa'nındır ve Doğruotur Kervansarayı, bunların nimeti bol bol dağıtılır.

Tüccar hanlarının özellikleri: Hepsi (---) adet kale gibi gök renkli kurşun ile örtülü demir kapılı hanlardır. Evvelâ Sarı Mehmed Ağa Hanı; kurşunludur. Sultan Bayezid Hanı ve Yörgüç Paşa Hanı, Bayezid Paşa Hanı, Hoca Mehmed Hanı ve Kapan Hanı, mizan buradadır. Rıdvan Ağa Hanı, Mehmed Paşa Hanı ve ona yakın büyük Timarhane, bakımlı eski vakıftır.

Bekâr hanlarının özellikleri: Tamamı (---) adet bekar ve memleketinden ayrı iş sahibi kimselerin odalarıdır. Başka kapıcıları ve odabaşıları vardır. Her gece akşamdan sonra davulları dövülüp kapıları kapatılır. Dışarıda kalan giremez ve giren insanlar ve hastalar çıkamaz. Tâ ki sabah olunca kapısı açılıp herkes işine gücüne ve dükkânına gidip çalışırlar.

Hamamların özellikleri: Tamamı (---) adet hamamlardır. Evvelâ Sinanoğlu Hamamı, Bayezid Paşa yakınında Kumacak Hamamı, Mehmed Paşa Camii bitişiğinde Mustafa Bey Hamamı ve Hünkâr Sarayı yakınında Saray Hamamı, Ilıcahamam, alçak cisr başında su kenarındadır. Hacızâde yakınında Çardaklı Hamam, Fethiye Camii yakınında Kadı Hamamı, Sultan Bayezid Hamamı, Yörgüç Paşa Hamamı, Kağnıpazarı Hamamı. Karşı kale içinde dört hamamdır, ikisi sade hamamdır, diğerleri çifte hamamlardır ki seçkin hamamlardır. Meydan Mahallesi'nde iki hamam vardır, biri çiftedir.

Çarşı pazarının özellikleri: Tamamı 10.060 dükkân ve yüz altmış çeşitli esnaftır. Çoğunlukla çarşısı Bursa pazarı gibi kârgir kemerli çarşılardır. Kale gibi tamamen kubbeler ile bezenmiş dört demir kapılı bedesteni vardır. Çarşılarının çoğunluğu kurşunlu ve baştan başa kaldırım döşelidir. Bütün pazarı ve bedesteni Bayezid Han Camii tarafındadır.

Mahallelerinin isimlerinin anlatılması: Tamamı 48 mahalledir. Evvelâ kale tarafında Şamlar Mahallesi, karşı şehir

tarafında Bayezid Paşa Mahallesi, Mehmed Paşa Mahallesi, Saray Mahallesi, Savaca Mahallesi halkı Ermeni kefereleridir, Sofular Mahallesi, Çöplüce Mahallesi, kale dibinde Serkiz Mahallesi, Dere Mahallesi, Kadı Köprüsü Mahallesi, Temenna Mahallesi, Kılcı Mahallesi, Bakacak Mahallesi ve Kağnıpazar Mahallesi.

Seçkinlerin, eşrafının ve ileri gelenlerinin anlatılması: Evvelâ velinimetimiz Hacı Paşazâde, Bekir Bey, Kethüdayeri Kuloğlu Mehmed Ağa, Kethüdayeri Gazanfer Ağa, Ferruh Ağa, Baki Paşa Rıdvan Ağası, Çerkez Ali Ağa, Uzun Ali Ağa, Kâfir Murad Ağa, Helvacı Mehmed Ağa ve kardeşi Deli Yusuf Ağa, Kadızâde Mehmed Ağa, Gürcü Ali Bey ve Sarı Ali Bey, bunların tamamı paşalığa lâyık ağalardır ve 13 paşaları vardır.

Bölge halkının işleri, kazançları, çehrelerinin renklerinin anlatılması: Bütün halkı zevk ve şevk ehli olduğundan yüzlerinin renkleri daima kırmızımsıdır. Halkının bir bölüğü paşa, bey, zaim, zeamet ve timar sahibi ve hizmet ehlidir. Bir bölüğü âlim, kadı, şeyh, imam, hatip ve Kur'an okuyucudur. Bir kısmı da tüccar, halk, hizmet ehli ve san'at sahipleridir.

Bölge halkının giyeceklerinin ve lehçelerinin anlatılması: Maarif erbabı ve nükteci çelebileri gayet çoktur. Düzgün ve seçik bir şekilde konuşurlar. Diğer halkı "Şuna çokuşarak iş kayıralım, şu işi alatlayı görelim, onatca er imiş" diye buna benzer lehçeleri var. Giyecekleri; samurlu âyanı ve çuka feraceli orta hâlli olanları bogası giyerler.

Kadınlarının güzelliklerinin anlatılması: Gerçi Türkistandır ama gençlik ve tazeliklerinden güzelleri yerinde, latif, kelimeleri düzgün, dişleri inci gibi, edeplice car (çarşaf) bürünüp gezerler. *[282a]*

Yiyeceklerinin anlatılması: Evvelâ Kağala nahiyesinden danedâr deve dişi buğday gelip has ve beyaz lavaşa, kirde ve çakıl ekmeği olur ki insanın yüzünün rengi görünür. Kırk çeşit armudu, al renkli kirazı, yedi çeşit sulu üzümü, dutu, yedi renkte ekmek ayvası ve ayva perverdesi (bir tatlı çeşidi) yeryüzünde yoktur. Padişaha hediye gider.

İçeceklerinin anlatılması: Evvela misk ve amber kokulu pekmez şerbeti, ayva perverdesi şerbeti şiddetli sıcaklarda ve sıtma hararetine tîn-ı mahtum kadar faydalıdır. Ve keçeden süzülmüş dil buran üzüm şırası gayet kırmızı ve bedene kuvvet vericidir.

Dut şarabı, hardaliyesi ve bulduklu şarabı Acem (İran) diyarına hediye gider, beyaz şarap lezizdir. (---)

Zenaatlarının anlatılması: Her esnafta marifet erbabı çoktur, ama bunlardan iğne tutan becerikli, usta terzisi ve hallacı meşhurdur. Hallacı yayını eline alıp etek toplayıp yirmi dört usulde tokmak vurduklarında insan hayran olur. Berber civanları, helvacı civanları ve gazzaz civanlar, gayet meşhur civanları olur.

İbret verici eserlerinin anlatılması: Evvelâ Amalika zamanında bu şehrin ortasında bu Tozanlı Nehri akarmış. Ferhad adında bir kimse Şirin'e âşık olup nehri şehir içinden akıtmıştır. Hâlâ Ferhadî külünklerinin belirtileri şehrin batı tarafındadır. Kayaları peynir gibi kesip şehre su getirmiştir. Bütün çeşmelerinin suları o kayalar tarafından gelir, büyük eserlerdir.

İkliminin, enlem ve boylamının anlatılması: Amalika beldelerinden olup beşinci iklimde bulunduğundan enlemi (---) (---) (---) ve boylamı (---) (---),

.... (1.5 satır boş) ....

Suyunun ve havasının güzelliğinin anlatılması: Bu büyük şehir dere ve tepeli büyük nehir kenarına kurulduğundan havası o kadar mutedildir ki iki tarafındaki dağları baştan başa bağlardır ve verimli yerlerdir. Bütün evlerinin pencereleri batı ve kuzey tarafına bakar. Kışı katı olmayıp ılımandır.

Ve suları, ensesindeki dağlardan ve Ferhad'ın getirdiği yerlerden gelir, hayat suyudur. İlk başı Soğuk Pınar'dır. Bu su bütün haneden haneye taksim olup dolaşır.

Mesire ve dinlenme yerlerinin anlatılması: Tamamı yetmiş adet mesire yerleri vardır. Evvelâ, Kanlıpınar; Ferhad'a bu mahalde bir sihirbaz ve hilekâr kadın;

"Şirin öldü. Dahi ne çalışırsın" diye Şirin lokmasını getirdiği saat Ferhad külüngünü havaya atıp başına düşüp öldüğü için Kanlıpınar derler. Ve Soğukpınar mesiresi, Kurukavak mesiresi ve Ilıca mesiresi.

Osmanoğulları sultanlarının, evliyâların ve ileri gelenlerin ziyaret yerlerinin anlatılması
Allah kabirlerini nurlandırsın

Evvelâ **Osmanoğlu şehzâdelerinin ziyaret yeri:** Müslümanların namazgâhı tarafında servi ormanı içinde medfunlardır, ama kutlu isimlerini bilmemekteyim.

Sonra gizlilik güneşi, hayat dolunayı **Şeyh Hazret-i Zekeriyya-yı Halvetî:** Pir İlyas hazretlerinin baş mürididir. Yine Amasya içinde Pir İlyas hazretlerinin türbesine yakın Saraçlar Mescidi çevresinde medfundur ki büyük küçük bütün halkın ziyaret yeridir.

Kâf Dağının Simurgu, din ve dünya sultanı **Şeyh Hüsameddin oğlu Abdurrahman ziyaret yeri:** Gümüşlüzâde adıyla meşhur olmuşlardır. Pir İlyas hazretlerinin kızının oğludur. Cihâz-ı fakrı Şeyh Zekeriyya-yı Halvetî'den giymişlerdir. Şeyh Zekeriyya'dan sonra seccade-nişin (şeyh) bunlar olmuştur. Nice yüz keşf ü kerâmetleri vardır. Hatta II. Murad'ın üç şehzâdesi bu azizin mübârek ellerini öpmeye vardıklarında iki şehzâde mübârek ellerini öperler.

Şehzâde Mehmed ayağına düşüp mübârek ayaklarını öpüp himmet rica eder. Hemen mübârek şeyh boğazlarından ridasını (boyun atkısı) çıkarıp Mehmed'in boğazına sarıp,

"Kostantıniyye'de Müslümanların işine bir hoşça hizmet eyle" buyururlar. Tanrı'nın hikmeti yirmi yıldan sonra Mehmed Han, Kostantıniyye fâtihi olur. Bu azizin âşıkane ve tasavvufane güzel şiirleri sayısızdır. "Hüsamî" mahlasını kullanmıştır. Nur dolu mezarları; Amasya içinde Pir İlyas hazretleri türbesine yakın Yakub Paşa Zâviyesi'nde medfundur, *Allah sırrını mübârek etsin.*

Yakub oğlu Kasım Hatib: Doğum yerleri Amasya'dır. Seçkin bilginlerden ve âlimler sultanıdır. Yine Amasya'de medfundur.

Mevlânâ Alâeddin el-Yeganî: Amasyalıdır ve yine Amasya-'da yatmaktadır. Ölümüne tarih,

Hûd u kayd mâte merhûmen sa'îden.

Sene 1019 [1610]

Mevlânâ Abdülcebbar-ı Acemî: Belhlidir. Şehzâdeler kabri yakınında medfundur. Çeşitli ilimlerde söz sahibi idi. *[282b]*

Mü'eyyed oğlu Ali oğlu Molla Abdurrahman: Amasyalıdır ve yine Amasya'da medfundur. Ölümüne tarih:

Kâlellizî teerraha târiha rıhleteh
Muhillü el-Müeyyed merhumun ve mebrum.

Sene 923 [1517]

Şairler sultanı **Münirî Efendi:** Amasyalıdır ve Amasya'da medfundur. Arapça, Farsça ve Türkçe temiz ve arı-duru şiirleri vardır. Amasya hâkimi olan Şehzâde Sultan Ahmed Han vezirlerindendir.

Usta şaire **Mihrimah Hatun:** Pir İlyas hazretlerinin temiz soylarından Râbia-i Adeviyye gibi bir afife hatun imiş. Yetmiş cilt muteber kitapları ezberlemiştir. Bütün âlimler onunla ilmî tartışmada âciz kalırlarmış. İsmi Mihrimah olduğundan "Mihrî" mahlasını kullanır, temiz şiirleri, hece vezninde yazılmış mükellef divanı, fıkıh ve fazlara ait nifas (loğusalık) konusunda makbul yazıları ve manzum kitapçıkları vardır. Bikri, fikri gibi meşhur ve cihâna serefrâz olup açılmadan cennet bağlarına gidip yüce atası Hazret-i Pir İlyas Türbesi'nde defn olundu.

Ufuklar kutbu, herkesin şeyhi, evliyâlar zübdesi, asfiyalar dayanağı, haslar büyüğü, din denizinin dalgıcı **Şeyh Hazret-i Pir İlyas-ı Amasyavî:** Bu aziz Yıldırım Han şeyhlerindendir. Timur ile tanışıp Şirvan'a bile gitmiştir. Daha sonra yine Amasya'ya gelip Amasya'nın yakınında Sevadiye adlı yüksek bir yerde, bir türbede gömülüdür. Nice bin keşf ü kerâmetleri ortaya çıkmıştır. Hatta vefat ettiklerinde mübârek cesedini yıkayıcı yıkarken teneşiri eğri kor. Hemen merhum aziz mübârek elleriyle teneşiri doğrulturlar. Hacet sahiplerinin ziyaret yeridir. Türbesi, aşevi ve bütün hayratını Fâtih Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid (---) tarihinde yapmıştır. (---) tarikatında nice yüz yalınayak başı çıplak kendinden geçmiş âşıkları vardır. Büyük vakıf olduğundan gelen geçenlere nimeti bol bol dağıtılır. Tanrı'ya hamd olsun ziyareti nasip olup mübârek ruhları için bir hatm-i şerîfe başladık. Ve türbesi duvarında bu beyitler bir kâğıda yazılmıştır. Kıt'a:

Âlî kulunu eyleme bîgâneye kıyâs
Hızır ol ana her vartada yâ Hızır-İlyas
Dergâhına mensûbdur ol beyne'n-nâs
Sal devleti bünyâdına avninle esâs

diye yazılmıştır.

Kılıç Arslan Sultan ve Mevlevîhane şeyhleri ziyareti: Yine Mevlevîhane'de yatmaktadırlar. Ve Amasya'nın kıblesine bakan dağda,

Ferhad ziyareti: Amalika'dan idi. Amasya halkı, "Müslüman olarak gitti", derler. O yüce dağın zirvesinde gömülüdür. "Şirin öldü" diye düzmece haberi vererek Ferhad'ı öldüren cadı, Ferhad ile Şirin'in arasında gömülüdür. Gariplik bu ki Ferhad ile Şirin üzerine gül bitip dalları birbirine sarılırken cadı avradın üstünde kara çalı dikenleri bitip Ferhad ile Şirin'in gül fidanlarını birbirinden ayırır. Acaip sırdır ki dünyada ve âhirette kavuşmalarına engel olmuş bir lanetli kadındır.

Amasya şehrinde bu ziyaretlerden başka nice bin büyük evliyâlar ziyaretleri de vardır, ama ziyaret ettiğimiz bunlardır. Her birinin mübârek ruhları için Yâsîn ve Fâtiha okuyup âşinalık kazandık ve ruhaniyetlerinden yardım talep edip iç ve gönül rahatlığı kazandık.

Üçüncü göç boruları çalınıp bütün sadık dostlarla vedalaşıp o gün Çengellibel adlı dağlar ve ormanlar içinde korkunç ve tehlikeli yerleri geçip 6 saatte,

Kanlıpınar menzili: Ferhad'ın başına külünk ile vurup öldüğü yerdir. Onun için Kanlıpınar derler. Bir mesire ve çayır, çimenlik yerde hayat suyundan nişan bir göz kaynağı var. Bütün atları bu gönül açıcı yerde çayırlıklara bağlayıp çadırlar ile konulmaya başlandı. Ve 1050 (---) yılının Ramazan'ı [Aralık-Ocak 1640] idi. Dört taraftaki köylerden zahireler gelip bir gece can sohbetleri oldu.

Buradan sabahleyin yine kuzey tarafa 7 saat gidip,

İzek Köyü menzili: Amasya toprağında nahiye kasabasıdır. Üç yüz haneli, bağlı ve bahçeli, camili, mescitli, hanlı, hamamlı ve küçük çarşılı bir yerleşim yeridir. Burada da bir yeşillik yerde konaklanıldı.

Ertesi 8 saatte,

Dânişmendlilerin ikbal yurdu, sağlam Niksar Kalesi'nin özellikleri

İlk defa yapanı Rum kayseridir. Daha sonra 476 [1083] tarihinde Dânişmendoğullarından Sultan Melik Gazi büyük cenkle Rum keferesi elinden pazu zoruyla feth etti. Dânişmendoğullarına ilk taht merkezi olan ikbal yurdu bu kaledir. *[283a]* Bundan sonra Amasya Kalesi'dir. Bu iki kaleye Selçukoğulları göz koyup nice kere muhasara ettiler, ancak fethi mümkün olmayip fetihsiz hüsrana ve bozguna uğamış olarak geri döndüler.

Bu Niksar'ın asıl doğrusu "Nîk-hisar"dır. Yani "iyi hisar" demektir. Halk dilinde bozulmuş meşhuru daha yaygın olup sözü hafifleterek Niksar derler. Kalesi bir yalçın kayalı yerde taş yapı, sağlam bina ve dayanıklı eski bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 5.060 adımdır. Altıgen şeklinde eski bir kale olup yer yer bazı kısımları yıkılmıştır.

Toplam üç kapısı var, doğuya, batıya (---) (---) ve güney tarafına Ilıca kapısı. Kale içinde 300 hane, anbarlar, cebehane ve bir kiliseden çevrilmiş bir camii var. Kale kumandanı ve neferât bu kalede oturmaktadır. İç il olduğundan neferatları azdır. Ama eşkıya ve celâlî korkusundan devamlı olarak kale kapısında gözcülük ederler.

Kapı üzerinde geçmiş zamanın pehlivanlarının gürzleri ve diğer silâhları asılı durur. Ama aşağı varoş büyük bir şehirdir. Ancak dar sokakları vardır. İniş ve yokuş olduğundan ve dar olduğundan at ile çarşı içinden güçlükle geçerler. Araba ile ise çarşısına girmek ihtimali kesinlikle yoktur.

Bu şehir, Sivas eyaletinde paşanın hâss-ı hümâyûnundan olup 7 kese muhasebeli subaşılıktır ve 150 akçe kazadır. Ve 11 nahiyesi vardır. Evvelâ (---) (---) nahiyesi

.... (1 satır boş) ....

Bu nahiyelerden senelik kadıya 4 kese ve 7 kese subaşıya gelir elde edilir. Müftüsü, kumandanı, kethüdayeri ve ayânı vardır. Ayândan Varvar Ali Paşa'nın divan efendisi Niksarlı Halil Efendi, büyük bir saray yapmıştır. Hanedan sahibi, şanı yüce bir kimsedir.

Bu şehrin tamamı 43 mahalle, 63 mihraptır ve hepsi 9 cuma kılınır camidir.

Evvelâ **Kale Camii:** Eski zamanda kilise imiş. Mabed ve küçük bir eski camidir.

Sonra **Melik Gazi Camii** beş altı basamak taş merdiven ile inilir bir uzunlamasına yapılmış eski bir camidir ki fâtih camiidir. Bir çeşit surahi biçiminde, uzun, ince bir tuğla minaresi var ki cihanda benzeri yoktur, derler. Şerefesinin etrafı demir kafestir.

Çilehane Camii: Kiremitli ve eski tarzdır.

Şehrin batı tarafında tâ şehir ucunda **Çöreğibüyük Camii:** Eski yapı, kiremitli bir camidir.

Ve kaleden dışarı **Halil Efendi Camii:** Henüz yapılmış kiremit örtülü bir süslü aydınlık camidir.

Yine kalenin dışında **Müftü Camii:** Eski tarzdır.

.... (1 satır boş) ....

Bildiğimiz camiler bunlardır. Bunun dışındakiler eski yapı mescitlerdir.

Bu şehir dereli, tepeli ve taşlı yerlerde yapılmış kat kat toplam iki bin yedi yüz kiremitli, toprak örtülü mamur ve güzel eski tarz evlerden oluşmaktadır. Toplam üç hamamı vardır.

Birincisi kalede **Müftü Hamamı,** kalenin dışında çarşı içinde **Çilehane Hamamı** ve yine kalenin dışında **Kefere Hamamı.** Bu şehrin iyi bir hasleti var ki kefereler Müslüman hamamına giremez.

Bu hamamlardan başka kırk beş saray hamamları var. Bazen bu hamamlara mahalle halkı girerler.

Niksar ılıcasının özelliği: Şehrin kıble yönünde ve dışında, haylice uzak yerde, bağlar kenarında ufak tefek binalı bir ılıcadır, ama suyu gayet faydalıdır. Bölge halkının çocukları ve kadınları bütün esvaplarını orada yıkarlar. Gayet yumuşak ve lezzetli hayat suyudur, aslâ kükürt kokusu yoktur. İnsanın vücudunda suyu yağ gibi kayar. Cüzama, berasa, nikrise ve uyuza yararlı olduğundan dört taraftaki bölgelerden her sene temmuz ayında nice bin araba hastalıklı insanlar gelip bir ay dururlar ve suyundan içip sağlıklarına kavuşurak herkes vatanlarına giderler. Ünlü bir ılıcadır.

Medresesi, dârülhadisi, özel dârülkurrâsı ve aşevi yoktur. Ama yetmiş yerde sıbyan mektepleri vardır. Bütün halkı zeki olarak yaratılmışlardır. Olgun, yetkin insanları, güzel kız ve erkek çocukları vardır.

Ve yedi adet tekkesi vardır. Bunlardan Çöreğibüyük Tekkesi ve İlyas Dede Tekkesi meşhurdur.

Çeşmeleri, selsebilleri akmadadır ve akarsuları boldur. Şehrin bütün sokaklarından akıp tabakhane içinde değirmenler dingi ile debbağlar mazıları döver. Bu şehir içinde yetmiş adetten fazla su değirmenleri, mazı değirmenleri vardır.

Ve bu şehir içinde toplam 500 adet çeşit çeşit esnaf dükkânları vardır, ama bedesteninin olup olmadığını bilmiyorum. Kaleden aşağı *[283b]* Kavafhane içine doğru o daracık sokağın iki

tarafı tamamen dükkânlarla bezenmiştir ve bütün anayolları, caddeleri kaldırımlıdır.

Ve suyu ve havasının tatlılığından halkının çehrelerinin renkleri kırmızımsı olup zinde Türk adamları olur. Memleketinden uzak düşmüşlere gayet yakınlık gösterir iyi huylu adamları vardır.

Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerinden; bağı ve bahçesi cihanı süsleyip bir okka ve beş yüz dirhem lüffan (ekşi) narı olur ki içinde her tanesi kızılcık tanesi kadardır. Ve gayet sulu, ekşi, insan kellesi gibi olur. Peyniri, köfteri, pasdığı ve sahralarında çeltikliği çok olduğundan taneli ve pişegen (iyi pişer) pirinci olur.

Ve bu kalenin kuzey tarafında Karadeniz kenarında (---) 2 konak yakındır.

Niksar'ın ziyaret yerlerinin anlatılması: Evvelâ Niksar fâtihi Dânişmendoğlu **Hazret-i Melik Gazi**: Kale kapısı yakınındadır. Mübârek kabrinde heybetlilik var bir yiğit kumandandır. Hâlâ ziyaret yeridir. *Allah rahmet eylesin.*

Çöreğibüyük Sultan, camii civarında büyük bir türbede gömülüdür ki büyük bir tekkedir.

Hümam Sultan ziyareti *Allah sırrını aziz etsin.*

Bu şehirden kalkıp yine doğu tarafına dağlar ve ormanlar aşıp 6 saatte,

Baş Çiftlik Köyü menzili: Bu mahalde Sivas eyaleti tamam olup buradan öte Erzurum eyaletiyle bu köy sınırdaştır. 200 haneli Ermeni köyüdür ve zeamettir.

Buradan sabahleyin Bismillah ile kalkıp Erzurum eyaletinde İskefser kazasına ayak bastığımız gibi 200 koyun ve 7 deve kurban edip bütün Erzurum ayânlarından çavuşlar kethüdası, defter emini, çavuşlar emini, timar defterdarı ve diğer divan erbabı hepsi karşılamaya gelip her biri kıymetlı cevahir eşya hediyeler getirdiler. Buradan,

Erzenu'r-rum eyaleti yani Erzurum vilâyeti

Bazıları "Ere zulüm" demişler. Azerbaycan toprağında Ermen vilâyetlerindendir. Bazı tarihlerde Nuşirevan yapısıdır, demiş. Ama doğrusu Akçakoyunlu padişahlarından Erzen Bay (Gündüz Bay oğlu Soknar oğlu) yapısıdır ki ataları Mahan diyarından gelip Van denizi kenarında Ahlat Kalesi'ni yapıp orada oturdular.

Hâlâ bu Erzen Bay'ın bütün ataları Ahlat'ta gömülüdürler ki Osmanoğullarının yüce ataları Ertuğrul ve Süleyman Şah bu Ahlat'taki padişahların nesillerindendir.

Daha sonra bu Erzurum, Azerbaycan padişahı Uzun Hasan eline girince daha sağlam olarak Erzurum eyaletinde Hasankalesi'ni yaptı. Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u feth ettiğine haset edip Osmanoğullarının sınırdaki bazı yerlerine el koyup sulha aykırı işler etmeye başladı. Fâtih Sultan Mehmed de ona rağmen Rum keferesi elinden Trabzon Kalesi'ni alıp oradan donanma ve karadan ve denizden derya gibi asker çekip Uzun Hasan'ı iki kere yüz bin asker ile Tercan Ovası'nda bozduğuna;

"Butlanu keydü'l-hâ'inîn"
[Hainlerin oyunları suya düştü.] *Sene 878 [1473]*

tarih olup ilini vilâyetini feth ettiği yerinde yazılır.

Diğer taraftan yüce vakar sahibi paşa efendimizle Erzurum eyaletine girip İskefser adında bir amansız beli yüz bin sıkıntı ve güçlükle geçip üç saat daha gidip;

Şahne Köyü: Erzurum eyaletinde İskefser nahiyesinde 200 haneli Ermeni köyüdür ve zeamettir. Acaip, etine dolgun güzel Ermeni kızları vardır.

Üsküdar'dan tâ bu mahalle gelinceye kadar (---) konakta tamamen baş yukarıya doğu tarafına gidip bütün sular hep o taraftan Tokat ve Osmancık'a doğru doğudan batıya akardı. Yani Erzurum toprağı ne kadar yüksek zemindir, demek olur. Bu anılan Şahne Köyünden kalkıp artık eyaletimizdir diye işimize sahip çıkarak;

Köyleri, kasabaları ve beldeleri dolaşıp seyrederek kâh doğuya, kâh batı tarafına, güneye ve bazen de kuzeye gittiğimiz menzilleri bildirir

Buradan 4 saat ma'mur köyler içinde gidip,

Tekke Köyü: İskefser kazasında 100 evli ve bir camili zeamet köydür. Ziyareti var ama kim olduğunu bilmiyoruz.

Buradan 5 saat verimli mezralar geçip,

Çavdar Köyü menzili: Koylıhisar kazasında 100 evli ma'mur köydür.

Buradan 5 saatte,

Koylıhisar Kalesi özellikleri: Fâtih Sultan Mehmed'in korkusundan Sultan Uzun Hasan yapmıştır. Tanrı'nın hikmeti yine

(---) tarihinde Fâtih feth etmiştir. Erzurum eyaletinde Şebin Karahisar sancağı toprağında nahiye ve 150 akçe kazadır.

Kalesi göklere baş çekmiş bir yalçın kaya üzere taştan yapılmış dört köşe güzel bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 1.300 adım küçük kaledir. İçinde yüz hanesi, anbarları, cebehanesi, su sarnıçları ve batı tarafına açılır *[284a]* bir demir kaplı kapısı var. Kale kumandanı ve 70 neferatları, taşrasında 100 haneli varoşu, bir camii ve birkaç dükkânlarından başka yapıları yoktur.

Kaleden 17 pâre top atılıp şenlikler oldu. Kale halkı hediyeleriyle gelip mutlu paşayla buluştular ve vezirin huzurunda on koyun kurban edip on altın hediye alıp gittiler.

Bu kalenin kuzey tarafına iki merhale uzaklıkta yer Karadeniz sahilinde Perşembe pazarıdır. Yaya adam bir günde erer. Bir kere Ahmed Han asrında Özü Kazağı Karadeniz'den çıkıp bu dağları aşıp bu kalenin taşrasını vurup yağmalayıp yine firar etmiştir.

Ve bu kale yayla yerde olduğundan suyu ve havası, bağ ve bahçesi, kayalarında kovan arısı olup misk ve amber gibi güzel hoş kokulu balı olur ki Koylıhisar balı meşhurdur. Ama halkı kaba saba, vahşî, âsî ve gayet gazilerdir.

Bu kaleden kalkıp dik aşağı bir uçurumdan uçarak inip Kerkük Nehri kenarında dere ve tepeler aşarak 7 saatte,

Doyran Köyü menzili: Bu Kerkük Nehri (---) (---) dağlarından toplanıp Koylıhisar dağlarından nice sular daha karışıp iner. Çarşamba pazarından aşağı Boğazkesen'de Çarşamba Nehri ki Amasya'dan akan nehirdir, ona katılıp Karadeniz kıyısında Samsun Kalesi yakınında Karadeniz'e karışır. Ama bu Kelkit Nehri âb-ı hayât sudur. Zira kaynağı ulu dağlardır. Anılan Doyran Köyü, Kerkük Nehri'ne yakın 100 evli ma'mur Ermeni köyüdür ve Akşar Ovası'nda kurulmuştur. Buradan doğu tarafına 4 saatte,

Enderes Köyü menzili: Şebin Karahisar hududunda yine Akşar Ovası'nda 100 evli bakımlı Ermeni köyü ve zeamettir. Buradan yine doğu tarafa 2 saat gidip,

Taban Ahmed Ağa Çiftliği menzili: Ahmed Ağa burada büyük bir ziyafet çekip paşaya bir tavla küheylân at ve tabilere 20 at, 3.000 koyun, 7 katar katır, 7 katar maya (dişi) deve ve 10 kese nakit akçe paşaya hediye verip büyük bir ziyafet çekmiştir ki Osmanoğlu padişahına layık büyük ziyafet olmuştur ki diller ile anlatılmaz. Ertesi gün seher vaktinde Ahmed Ağa'nın ziyafe-

tine karşılık Ahmed Ağa, Paşa kethüdasında haps olunup öldürüleceği sırada 40 kesesi ve 70 devesi alınıp hapisten bırakıldı. Hakire de bir atı kısmet oldu. Buradan 2 saatte,

Ezbeder Köyü menzili: Şebin Karahisar toprağında bağlı ve bahçeli ma'mur Ermeni köyü ve zeamettir. Buradan 4 saatte,

Zağapa Deresi tılsımının özellikleri: Bu dere dört tarafındaki dağlardan toplanıp Kerkük Nehri'ne karışır. Bir taşlık dereli yerde yüz evli bir köyü vardır. Re'ayaları tamamen Yarmeni'dir. Bu kayada eski zamanda bir define var imiş. Mağarasının kapısından içeri bakıldığında bütün cevahir, altın ve gümüş eşyalar açıkta görünürmüş. Ama mağaranın kapısında iki tane kılıç, biri inmede ve biri çıkmada. Nice kere kılıçlar önüne gemi direkleri komuşlar, o an direği iki parça edermiş. Bu işleri bilen biri gelip de definenin sırrını çözerse ona nasip olur. Hâlâ o mağara bellidir, ama define gözükmemektedir. Bu Zağapa Deresi'nde acaip bir tılsım daha vardır derler, ama hakir görmedim. Buradan kalkıp 5 saatte,

Kara Yakub Köyü menzili: Şebin Karahisar hududunda Ermenilerdir. Buradan 3 saatte,

Korkun Kayası menzili: Buradan bir saatte,

Baru Köyü: Onu geçtikten sonra,

Tekman Beli'ni aşıp bir beldir ki tam yedi sekiz ay kapalı olup kışın sertliğinden kuş uçmaz, onu yüz bin zorluk ve güçlükle geçip,

Kadıoğlu Köyü menzili: Müslüman ve Ermeni köyüdür. Lakin zeamet olduğundan bakımlıdır. Buradan 4 saatte,

Şiran Köyü menzili: Kasaba gibi Şebin Karahisar sancağı hududunda Ermeni ve Müslümanlı bakımlı bir köydür. Buradan 4 saatte,

Karacalar Köyü menzili: Ermeni ve Müslümanlardır ve zeamettir. Buradan 5 saatte,

Sarıcalar Köyü menzili: Müslüman ve Ermenili bakımlı zeamet köydür. Buradan 6 saatte,

Salut Köyü menzili: Bakımlı ve verimli, Müslüman ve Ermenili köydür.

Buradan **Salut Beli**'ni yüz bin güçlük ile aşıp;

Kerkük Ovası: Uçsuz bucaksız, bakımlı, şenlikli, verimli geniş bir düzlükler içinde 5 saat gidip ova başında,

Genç Mehmed Ağa Köyü menzili: 200 haneli ve bir camili ma'mur Müslüman köyüdür. Şebin Karahisar'ın Kerkük nahiyesi hudududur. Buradan 5 saat doğuya gidip,

Germili Köyü menzili: Bakımlı köydür. Müslümanı, camii ve Ermeni re'ayaları vardır. Bu köyün ensesinde bir tepe üzerinde *[284b]*

Dirmiri Kalesi: (---) tarihinde Sultan Ahmed zamanında celâlî korkusundan yapılmış, sığınılacak ufak tefek bir kalecik-tir. Kuzey tarafa bir kapısı vardır. İçinde evleri, kale kumandanı ve neferatı yoktur. Bu mahalde paşa ile üç yüz atlı ılgar edip dağ ve taş aşıp 12 saatte,

Çağırkanlı Sultan Türbesi menzilinin özellikleri
Sırrı mukaddes olsun

(---) tarihinde (---) Han şeyhlerinden ulu sultanmış. Nice yüz keşf u kerâmetleri görülmüştür. Nur dolu bir binanın içinde medfunlardır. Mübârek kabirlerinin etrafında çeşit çeşit şamdan-lar, çerağdanlar, buhurdanlar, gülâbdanlar dizilmiş olup nice güzel hatlı Kur'ân-ı Kerimler ile süslenmiştir. Bir ruhanî türbedir ki insan girince kendinden geçer, elbette hayır dilekleri kabul olur. Tanrı'ya şükür ziyaret edip bir Yâsin-i şerîf okuduk.

Bu azizin ruhaniyeti sebebiyle köyü ma'mur olup dağlarında kırk bin koyunu, sığırı, camuzu (manda), kısrak ve taylakları vardır. Ve iki adet ma'mur çiftlikleri vardır. Eski padişahlar-dan, vergilerden muaf tutulmaları için her padişahtan muafnâme fermanları vardır. 300 haneli ma'mur köydür. Bir camii ve bir tekkesi vardır. Gelen geçen yolculara nimeti boldur. Bütün halkı ayakları çıplak, başları açık, uzun saçlı gönlü yanık derviş fukaraları vardır. Bütün büyük küçük çocuklarının ellerinde birer ağaç topuzları ve nicesinin birer eğri başlı demir bastonları vardır. Paşaya bütün fukaraları hediyeleriyle ve vakıfnâmele-riyle gelip hizmette olup hayır dua ettiler. Akıllı ve ileri görüşlü paşa:

"Ey fukara! Bu kadar muaf ve müsellem (vergiden kurtulmuş olmak) olmaya neden müstahak (hak kazanmış) oldunuz?" deyince;

"Sultanım birazcık semâhane meydanımıza teşrif buyurun" dediler. Paşa da davete uyup vardık.

Bir muhabbet meydanında 40-50 araba kadar oduna ateşler vurup dört tarafında 40 adet kurbanları kebap edip nice fukara çevirmede. Paşaya ateşten uzakça bir seki üzerinde yer gösterip oturdu. Binden fazla fukaralar ateş kenarına toplanıp kat kat ateşi kuşatıp davul, def ve kudümler ile zikrullaha başladılar. Tam bir saat semender ateşi kor gibi olup bütün fukaralar da tevhid-i erre ile kendilerinden geçip yüz kadar fukara uryan u büryan u giryan (çıplak, yanık ve ağlar olarak), dillerinde Hazret-i Kur'an okuyarak küçük yavrularının ellerine yapışıp "Yâ Hayy" ismiyle hemen o kor gibi olmuş Nemrud ateşi içine girip

"Yâ Hayy, yâ Kayyûm" ismiyle dönmeye başlayıp ateşi tepe tepe yarım saat tevhid edip dışarı çıktılar. Ancak başlarında bütün saçları ve sakalları yanmış, Allah'ın emriyle pirin ruhaniyetiyle kendilerine bir zarar isabet etmemiş. Bu hâl ile kimi paşa huzuruna geldi, kimi aslâ gelmeyip tekkesine gitti.

Paşa ve diğer seyirciler hayretler içinde kalıp o mahalde paşaya büyük bir ziyafet çektiler ki Taban Ahmed Ağa ziyafetinden üstün idi. Tuhaflık bunda ki paşa bu tekkeye haber vermeden geldi. Zira yoldan sapa dağlar içinde bir gizli saklı hazine gibi yolun dışında kalmış bir tekkedir.

Bu kadar yemeği bir saatte nasıl yetiştirdiler, paşa hayran kalıp muafnâmeleri üzere buyurdu-yı şerîf verip yüz altın fukarasına dağıtıp hayır dualarıyla hisse sahibi olduk.

Buradan 12 saatte Tercan Ovası'na gelip,

Sultan Hasan Camii menzili: Azerbaycan padişahı Sultan Uzun Hasan Şah yapısı, seyre değer nurlu bir camidir. Ama bir köy içinde cemaatsiz kalmış görmeye değer camidir. Hasan Şah bu mahallin suyunu ve havasını beğenip bu Tercan Ovası başında bu camii inşa eder ki bu yere büyük bir şehir kurup ismini Hasanâbâd koya. Sonunda Fâtih bu Tercan Ovası'nda Hasan'ı hüsn-i nazarına komayıp ne Hasan-âbâd'ı ma'mur oldu ve ne hüsn-âbâdı kalıp Hasan Şah "hüsn-i tedbir (güzel yol) budur" deyip Fâtih bozgunundan kaçıp Azerbaycan'da can verip orada karar etti.

Bu Tercan Ovası öyle bir savaş ve vuruş yeridir ki hâlâ buraların halkı çift sürerlerken yerden insan kemikleri bulunur ve her zaman yer altında gömülü, sahibi cenkte kaybolmuş mallar ortaya çıkar. Böyle bir savaş meydanı uçsuz bucaksız ovadır. Bu vadiyi ılgar ile 8 saatte geçip,

Çavuşlar Kethüdası Köyü menzili: Paşanın bütün askeriyle burada buluştuk. Çavuşlar Kethüdası büyük ziyafet çekip beş at, beş kese ve üç Gürcü kölesi hediye verdi. Buradan 5 saatte,

Pulur Köyü menzili: Bakımlı *[285a]* Müslüman köyüdür. Buradan 4 saatte,

Tercanlı Ali Ağa Köyü menzili: Tercan Ovası'nda 300 haneli, bir camili ve hamamlı bakımlı Müslüman ve Yarmeni köyüdür. Burada Ali Ağa büyük bir ziyafet edip 10 at, 10 kese, 10 katar deve ve 5 katar katır verdi.

Buradan yine Tercan Ovası içinde 9 saatte,

Mama Hatun Köyü menzili: Erzurum nahiyesinde bir geniş dereli ve tepeli öz içinde yüz evli ma'mur Müslüman köydür. Ve Ali Ağa'nın serbest zeametidir. Burada,

Mama Hatun ziyareti: Bir kayalı yar dibinde, eski yapı büyük bir türbe içinde gömülü Mama Hatun adında Akkoyunlu padişahlarının temiz kızlarından imiş. Bütün saygın çocuklarıyla süslü yüksek bir türbe içinde medfundur. Lâkin avize ve diğer donanımlardan arınmış türbedarsız ve bekçisiz yatar bir sultandır. Mermer sandukası nakışlı ve uzunca sanduka kabirdir. Yanında bir camii ve küçük bir hamamı vardır. Buradan 6 saatte,

Cinis Köyü menzili: Erzurum sahrasının batı tarafı bitiminde yüz elli haneli Ermeni köyüdür. Burada bütün Erzurum ileri gelenleri vezirin çadırına gelip kendi divanında buluşup hesapsız değerli hediyeler geldi. Buradan 5 saatte büyük alay ile,

Faydalı kaplıca, Ilıca Köyü menzili

Erzurum kazasının batı tarafında görülmeye değer bir ılıcadır. Ancak her sene elbette birer adam boğulur, ama gayet faydalıdır. Suyu gayetle sıcaktır, ancak soğuk su karıştırınca ılık olur. Uyuza gayet yararlıdır.

Geçmiş padişahlarından bazıları üzerine büyük bir kubbe, camekân ve büyük bir havuz inşâ etmişler. Suyu ve havası gayet tatlıdır.

Burada Müsellim Mustafa Ağa, paşaya bir mücevher eğerli bir küheylân at, bir samur kabaniçe, bir mücevherli tirkeş (okluk), bir mücevher kılıç, cevherli hançer, mücevher ve murassa kuşak, on adet silâhlı küheylân atlar üzere kâkülleri dağınık Gürcü köleleri, elli adet keruke zireh (pelerine benzer zırh), kolçak ve serpenah getirip paşaya hediye verdi.

Ve tamamı 370 adet has gılmanlara (erkek hizmetçilere) birer kat saya çuka ve değerli kumaşlardan yıllıklar getirip bütün hizmetçiler giyinip cennet gılmanlarına döndüler. Hakire de bir samur paçası kürk ile bir kat esvap ve 100 kuruş hediye etti. Zira nice zaman saygıdeğer oğullarının hocası olmuş idik.

Daha sonra sabahleyin 1050 (---) senesinin Şevval [Aralık 1640/Ocak 1641] ayının (---) günü İstanbul'dan tam 70 konakta oturaklarımızla bu Ilıca'ya gelip Erzurum'a girmek için büyük bir alay düzenlendi ki hiçbir şanlı vezire bu gibi muhteşemce alay olmamıştır. Zira hatt-ı şerîf ile tuğra çeker başkumandandır. Ve hakikatinde paşa da padişah-meşreb, büyüklük ve gösteriş sahibi Cem-yapılıdır.

Erzurum askeri de bu Ilıca'dan 6 saat tâ Erzurum'a varıncaya kadar ana yolun iki tarafına kanat gibi bölük bölük, takım takım sağ ve sol silâhlı savaşa hazır asker kat kat iki tarafa selâma durup zırh-zireh, külâh, kolçak, butluk ve giyimler giyip ellerinde on yedişer boğum Basra kargısı tarakların yalman demrenleri orman gibi yolun iki tarafında tirkenip durdular.

Atları altışar pâre yancıklara, bahrî hotaza (sorguç) ve türlü türlü eğerlere gömülüp âdap üzere selâma durdular.

Paşa da önüne sekiz adet altın taslı şatırları, ellerinde Ebumüslim teberleri (baltaları), bellerinde cevherli kemer kuşakları, kantura ve tennureleri, dibâ ve zibâ değerli elbiseleri, başlarında âfitabe ve cığcığa kemeriyle cennet bahçeleri tavusu gibi salınarak yürüyüp paşanın sağında ve solunda mataracıbaşı ve tüfenkçiler kırmızı saya çuka dolama ile mücevher ve süslü matara, tüfenkler ve zerduz üsküfleri üzere otağlar ile donanıp vakar sahibi paşa iki tarafına selâm vererek geçip bütün Erzurum askeri selâm alarak geçerlerdi.

Ve bütün içoğlanları 400 adet silâhlara, cebe ve cevşene (örme zırhlara) gömülüp enselerinde imam, hakir ve hazinedar dahi arkamızdan alemdar ve sancakdarlar da arkalarında sekiz kat Osmanoğlu mehterhanesini çalarak geçildi.

Bütün Tatar askeri, müteferrikalar, üst rütbeliler ve kapıcıbaşılar da savaş âletlerine gömülmüş olup muhteşemce bölük bölük geçip alaylarının başlarında Erzurum Kalesi'ne girince ilk olarak kalenin içinde Kesikkule *[285b]* adlı kulenin tâ en yüksek yeri ki göklere baş çekmiş tuğladan yüksek bir kuledir, onun üzerinden ilk olarak *aleykümselâm* şahî topları atılmaya başladı. Bundan

sonra yeniçerilerin iç kalesinden toplar atıldı. Tâ ki Ilıca'dan altı saatin uğurlu saatinde paşa Erzurum Kalesi'nin Erzincan kapısından içeri girinceye kadar azametullah kalenin bütün burçları ve duvarları üzerindeki altı yüz yetmiş pâre topa bir fitilden ateş edip yerler ve gökler tir tir titreyip top sesleri göklere yükseldi.

Bütün yaya kale kulu ve yedi oda dergâh-ı âlî yeniçerileri, çorbacıları, çavuşları ve ağalarıyla kat kat silâhlı olarak paşa sarayına varıncaya kadar selâma hazır oldular. Paşa selâm vererek saraya girince yine kaleden bir yaylım top daha atılıp divanhanede nice yüz kurbanlar boğazlanıp sofralar kurulup öyle bir ziyâfet oldu ki sanki Ma'di Kerb ziyafetidir.

Yemekten sonra sekizer kat mehterhane döğülüp padişah divanı kuruldu. Nice davalar görüldü ve küskünler barıştırıldı. Bu divanda 27 kale ağalarına, yeniçeri ocağına, topçu, cebeci ve diğer ocak ağalarına, iş erlerine, gümrük emini ve dizdara (kale kumandanı) kısacası 70 adet değerli elbiseler giydirilip hepsinin huzurunda Emir Buhurî damadı Molla Çelebi Efendi'ye bir yeşil çukalı samur lipaçe hediye edildi.

Hakir de gümrük kâtipliği elbisesiyle iltifat görüp herkes dua ve sena edip minnetsiz olan evlerine yollandılar.

Daha sonra devletli vezir, kendi işlerine başladı. Hakire saray içinde Tekeli Mustafa Paşa yapısı bir oda verdi ve bütün ihtiyaçlarımızı, şeker ve kahvemize varıncaya kadar karşıladı.

Beş vakitte hayır dualarıyla meşgul olup bazen nedimlik ve bazen de gümrükte kâtiplik edip Erzurum'un durumunu ve yapısını öğrenmeye imkânımız olduğu kadar çalışmaya başladık. Bütün kanunnâmeleri, defterhanesi ve sicillerine bakıldı.

Celâl yurdu, ikbâl vilâyeti, dayanıklı kale, sağlam sed Erzene'r-rum yani Erzurum şehri

Bazıları "Ere zulüm" demişler. Azerbaycan toprağında geniş bir eyalettir. Nice tarihlerde Nuşirevan yapısıdır, demiş, ama doğrusu Akkoyunlu padişahlarından Erzen Bay (Gündüz Bay oğlu Soknar oğlu) yapısıdır ki yukarıda eyaleti sınırında giriş yaparken yazıldı.

Nice padişahlara intikal edip (---) tarihinde Sultan Hasan hükmünde idi. Daha sonra onun evlâdı Kara Yûsuf elinden (---) tarihinde Sultan (---) Han feth edip Erzurum eyaleti olmuştur.

Padişah tarafından vezirinin hâssı on iki kere yüz bin ve on dört bin altı yüz (1.214.600) akçedir.

Ve eyaletinde 12 sancaktır. Hazine defterdarı, defter kethüdası, timar defterdarı, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve kâtibi vardır. Alaybeyisi ve çeribaşısı dahi vardır.

Sancakları bunlardır ki yazılır

Evvelâ **Karahisar-ı Şarkî** sancağı, **Kiğı** sancağı, **Pasin** sancağı, **İspir** sancağı, **Hınıs** sancağı, **Malazgird** sancağı, **Tekman** sancağı, **Kurucan** sancağı, **Tortum** sancağı, **Mecingird** sancağı, **Mamrevan** sancağı, **Erzurum** paşa tahtı sancağıdır.

Mal defterdarının hâssı 1.152.900 ve zeamet kethüdası hâssı 50.000 ve zeamet defterdarı timar 20.200. Erzurum sancağında bütün zeamet 56 ve bütün timar 2219.

Erzurum eyaletinin bütün sancaklarında olan timar ve zeametlerinin kılıçları 5.279 kılıçtır. Ve Süleyman Han kanunu üzere cebelüleri ile savaş sırasında alaybeyilerinin bayrağı altında bayraklarıyla on iki bin asker olur. Paşasının dahi hâss-ı hümâyûnuna göre cebelüleriyle iki bin asker olur. Bu Erzurum'un gayet seçkin silâhlı, donanımlı, cesur, kahraman ve korkusuz yiğitleri vardır.

Ve bu Erzurum beş yüz akçe şerîf mevleviyettir. Şehirde üç naipliği var, sancağında toplam (---) nahiyesi var. Evvelâ (---) (---) (---) (---) (---) nahiyesi *[286a]*

Ve yayabaşılardan yeniçeri ağası, yedi oda dergâh-ı âlî yeniçerileri, bir oda topçu ve bir oda cebecileri var. Bunların hepsi iç kalede otururlar. (---) tarihinde Abaza Paşa bu Erzurum'da aniden başkaldırıp bu iç kaleyi bir gece basarak bütün yeniçerileri kılıçtan geçirir. Ancak yeniçeri ağası kalenin dışında bulunduğundan o da Abaza Paşa'nın sözüyle taşrada bulundu, derler, o kurtulur.

Abaza Erzurum Kalesi'ne kral olup isyanı tam 10 sene sürer. Yedi kere üzerine mühür ile Çerkez Mehmed Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa, Demirkazık Halil Paşa ve nice kumandanlar üzerine varırlar, ancak Erzurum'u idareleri altına alamazlar. Tâ bu derece Erzurum sağlam, dayanıklı ve kışı sert amansız bir kaledir. Ve iç kalesi de Anadolu'nun sağlam kalesidir.

Daha sonra (---) tarihinde Abaza Paşa üzerine denizler gibi askerle korkusuz arslan, Berhaya benzeri, Aristo akıllı Vezir

Husrev Paşa gelip aman ve zaman vermeyip kale döver toplar ile kaleyi yaralar. Kale içinden Abaza aman ile kılıcını boynuna kefen gibi asıp Husrev'in huzuruna çıkar.

Husrev Paşa aman ile Abaza Paşa'yı Sultan IV. Murad Han'a götürür. Bütün günah defteri ateşte yakılıp affolunur, önce Bosna eyaleti, ardından Budin eyaleti ve ondan sonra Özü eyaleti ihsan olunup nice zaman şerefli ve saygın yüksek makamlara oturur. Tâ ki Sultan Murad Han Revan seferine gideceği sırada bütün kul (askerler) ayaklanıp;

"Padişahın Abaza Paşa'sıyla gazası mübârek ola. Bizden Erzurum tarafında Revan seferine gider yoktur." dediklerini padişah duyunca zorunlu olarak padişah Abaza Paşa'yı öldürtüp İstanbul'da Mürekkepçiler yakınında Murad Paşa Türbesi'nde gömdüler.

Tanrı'nın hikmeti, Murad Han kula rağmen öldürtmeyip bir gece Cezayir'e kaçırtır. (---) sene geçtikten sonra bu bizim Erzurum'u aldığımız mahalde Abaza Paşa Erzurum'a İran'dan gelir. Erzurum'da yine başına haşerât toplayıp isyan edince padişah fermanı ile öldürülür.

Biz Erzurum'a vardığımızda hakirin kapısı önünde kanı dahi pıhtı gibi uyuşmuş dururdu. Zira bizim müsellimimiz vardığı sırada Silahdar Süleyman Paşa Abaza'yı katl etmişti.

Bunları anlatmamızın sebebi, gamlar şehri Erzurum böyle sağlam uğursuz bir hisardır ki kralların hasret çektiği kale olup celalîlerin (isyancıların) sığınağı olmuştur.

Abaza Paşa sığındığından beri Osmanoğlu korkup hesapsız cebehane ve altı bölük ağası fazlalaştırıp toplam 2.500 kulu, dizdarı, 12 ağası, iç kalesinde buğday anbarları, 180 pâre topları ve Tebriz kapısında iki küçük hisar arasında Murad Han'ın 12 balyemez topları var.

Kalesi Eğerlidağ'nın dibinde bir top atımı uzak bir bayırlı ve sarp kayalı sağlam zemine yapılmış olup kuzey yönü, yıldız tarafı ve batı tarafı Erzurum ovasıdır ki genişlemesine ve uzunlamasına ikişer fersah yer reyhanlık ve yeşillik bakımlı ovalardır. Ve nice yüzlerce bakımlı ve güzel köylerle bezenmiştir.

Büyük nehir Fırat suyunun özellikleri

Bu nehrin özellikleri tâ Aşağı Eğerlidağ özellikleri başında yazıla. Erzurum ovasının tâ ortasından büyük nehir Fırat suyu

akar ki Gürcistan tarafının doğu yönünde Dumlu Baba Sultan ziyaret yerinin kayası dibinden çıkıp batı tarafına akarak Erzurum ovasında nice batak, göl, körfez ve su birikintileri olup nice kere yüz bin Bağdad turnalarına mekân olup oradan Kân Köyü dibinden geçip ikinci konakta Kemah Kalesi dibinden geçer.

Bundan sonra İzoli Kürtleri içinden Bingöl yaylasından gelir Murat Nehri'ne katılıp denizler gibi Malatya yakınından akar. Samsat Kalesi'ne, Rumkale'ye, Birecik Kalesi'ne, Bombuç köprüsüne, Balis'e, Ca'ber Kalesi'ne, Rakka Kalesi'ne, Ruhbe'ye, Karkisa'ya, Ane'ye, Haddişe'ye, Hiyet'e, Ebyar'a, Takuk'a, Hılle'ye ve Kufe'ye uğrar. Buradan Batayıh'ta Kurna Kalesi dibinde Şattularap'a katılır denizler gibi büyük bir nehirdir ki Basra önüne Hindistan gemileri gelir derya nehridir.

Ancak dolaşması ve akması, doğuşu ve batışı toplam 400 fersah yerdir ve 400 belde ve kasabalara uğrar. Erzurum ovasında başlangıç yerinde gayet lezzetlidir ki hakkında Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Azim'inde ve Furkan-ı Mecid'inde âyet göndermiştir. *"Size tatlı bir su da içirmedik mi?"* [Mürselât, 27] âyetini bütün tefsirciler bu Erzurum suyuyla izah etmişlerdir.

Bu Fırat Nehri'nden başka 72 adet büyük ırmaklar bütün bu Erzurum dağlarından ve Diyarbakır dağlarından doğup bütün Anadolu'ya, Arap ve Acem Irakına yayılır. Hıtat-ı Makrîsi;

"Dicle ile Fırat Nehri'ni melekler yardımıyla Hazret-i Danyal kazıp çıkardı" diye yazmış. Dicle Nehri de büyük nehirdir. Başlangıcı, Diyarbakır'ın doğusunda Tercil ve Meyafârikin (Silvan) arasında doğup sayısız küçük ırmaklar katılarak Hasankeyf ve Cezire-i Musul'a ulaşır. Yukarı Zarb (Zap) ve aşağı Zarb sularını alır, bu ikisi Ermen diyarında nice suların karışmasından sonra Zarb şiddetli akan bir nehir olup daima gök gürültüsü gibi gürlediğinden "Deli Zarb" derler, daha sonra Tikrit'te ve Batayıh'da (---) nehrine katılır

Ve bu Fırat Nehri hakkında Hazret-i Ali *(k.v.)* den rivayet edilir, buyurmuşlar ki "Ey Kufeliler! Nehriniz Fırat'a cennetten iki mizab (oluk) karışır." demişler.

Ve Cafer-i Sadık'dan rivayet edilir ki, "Fırat suyundan bir kere içen üç veya yedi kere içer ve büyük bir berekettir", diye överler.

"Eğer Irak ve Anadolu halkı Fırat'ın bereketini ve yararlarını bilselerdi Fırat'ın iki tarafına kubbeler ve engel duvarları

yaparlardı. Ve her âfet ve hastalığa yakalanan şifa niyetine bu Fırat'a üç kere girip yıkansa çeşitli hastalıklardan kurtulur" diye İmam-ı Cafer Fırat'ı övmüştür.

Ebu Hüreyre'den Müslim rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Fırat Nehri (suları gitmesi sebebiyle) altından bir dağı açıp meydana çıkarmadıkça kıyamet kopmaz. İnsanlar onun üzerinde cenk edip birbirlerini öldürürler. Neticede her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülür. Onlardan her bir kimse, kurtulacak olan kişi belki ben olurum, der" [Sahih-i Müslim, 52/29] buyurmuşlardır.

Ve bu Fırat Nehri ile Asi Nehri'nden başka Arz-ı Mukaddese topraklarına akar nehir yoktur. Mübârek Nil bile Arz-ı Mukaddes'te dahil değildir, demişlerdir. Ancak birinci iklim haddinden de dışarıda doğup ikinci iklimde Dimyat şehri ve Reşid Kalesi'nde Akdeniz'e katılır.

Fırat Nehri'nin etrafı Rakka topraklarında ve kuzeyi ilerisinde Erzurum diyarında kış günleri olunca donup üzerinden bir iki ay nice kervanlar geçer. Rakka topraklarının güneyi önlerinde Fırat Nehri donmaz, ılımandır ve tatlı bir sudur. *[286b]*

Bu Erzurum Kalesi'nin zevk sahibi olan halkı genellikle bu Fırat suyundan getirtip içerler ama yine Erzurum Kalesi içinde Cennet Pınarı derler bir hayat kaynağı vardır, çoğu ondan içerler ki insana hayat verir.

Erzurum Kalesi'nin büyüklüğü ve şeklinin anlatılması: Anılan bayır üzerinde dörtgen şeklinde küfegi taşlı fırdolayı iki kat sağlam hisardır iki hisarın arası yetmiş adımdır, hisariçe derler ve fırdolayı çevresinde hendeği vardır. 80 adım enlidir ve 20 zira derinliği vardır. Ama Gürcü kapısı ve Azerbaycan kapısı tarafı hendekleri derin değildir. Büyüklüğü fırdolayı tam 8.000 adımdır.

Üç kapısı vardır. Batı tarafına Azerbaycan kapısı, hendek üzerinde köprüden geçilir, iki kat demir kapıdır. Biri de doğu tarafına yine hendek üzerinde köprüyle geçilir iki kat demir kapıdır. Bu iki kapı arasında Revan'ı feth eden on pâre balyemez topları var. Bir kapı da kuzey tarafına bakar, yine hendekten köprü ile geçilir.

Gürcü kapısı da iki kattır. Ancak Tebriz kapısı tarafında göğe baş uzatmış iç kaleye bitişik olduğundan iç kale duvarı bir kattır, ama gayet sağlam ve dayanıklıdır. Ve kirpi gibi topları

çoktur. Tamamı Darağacı Mahallesi'ne ve Gümüşlükünbet tarafına bakar toplardır. Gayet havalesiz iç kaledir.

Dış kaleye karşı göklere doğru uzanmış bir tuğla minare gibi yüksek kulesi vardır. Kesik kule adıyla ünlenmiş, üstü tahta örtülü bir yüksek köşktür.

On adet surahi ve uzun boylu topları var ki kalenin dört tarafındaki sahralarda kuş uçurtmaz, insanı habersiz gezdirmez. Zira gayet yüskek uzun kuledir. Boyu yüz ziradır, derler.

Bu iç kale duvarının boyu 60 zira yüksekliğindedir. Başka duvarları kırkar ellişer zira yüksekliktedir. Fırdolayı kalenin iki katında 210 sağlam kule ve 2.080 bedendir. Ve hepsi kurşun mazgallı beden girintileridir.

Ve bu kalede toplam 1.700 hane vardır. Tamamı toprak örtülü eski tarz evler vardır.

Ve Erzurum eyaletinde de bütün gezip gördüğümüz köyler ve kasabalar da tamamen toprak örtülü yapılardır.

Erzurum saraylarının anlatılması: Bunlardan **Paşa Sarayı** 110 adet katkat pek çok odalar, alt katta ve üst katta divanhaneler, yüksek köşkler İrem bağı benzeri gülistanında **Tayyar Mehmed Paşa Sarayı** ve kapı üzerinde **Tekeli Paşa Sarayı.**

Tekeli Paşa Sarayının tarihi;

"Tâk üzre tâk-ı tumturâk *Sene (---)"*

Ve Paşa efendimiz **Defterdarzâde Mehmed Paşa Sarayı.** Bir hamamı ve âb-ı hayat çeşmeleri, dış avlusu etrafında ahırının üstünde karakullukçu odaları var. Saray meydanında daima cirit oynanır geniş meydandır. Bu sarayın iki kapısı var, biri Divan Kapısı, ana yol üzerinde büyük kapıdır, biri Uğrun Kapı'dır, devamlı kapalı durur.

Bundan sonra Şer-i Mübin Mahkemesi Sarayı, Cafer Efendi Sarayı, Küçük Abaza Paşa Sarayı, Kefeniğnesioğlu Sarayı, Hacı Murad Sarayı ve Hanım Sarayı, meşhur olan büyük saraylar bunlardır.

Mahallelerinin isimleri ve sayıları: Tamamı 70 Müslüman mahallesi ve 7 Ermeni keferesi mahallesi. Çingene ve Yahudi asla yoktur. Görseler ya sürgün ederler veya öldürürler. Evvelâ Cennetpınarı Mahallesi ve (---) (---) (---) mahallesi

.... (1,5 satır boş) ....

Bütün evleri kârgir taş binadır ve iki katlısı nadirdir, genelikle tek katlıdır. Zira kışı çok sert ve açık havası az olduğundan on ay ve on bir ay kar yattığı çok vâki olmuştur, derler. Bundan dolayı genellikle evleri tek katlı olup dam ve çatılarında birer muşambalı bacaları ve keçe kaplı kapıları olup hamam gibi ibâdethaneleri vardır. Sözün kısası, ilim öğrenilecek diyardır. Çokluk eğlence ve dinlence yeri yoktur.

Erzurum camilerinin anlatılması: Tamamı 77 mihraptır.

Evvelâ bunlardan en eskisi **Ulucami:** Tebriz kapısının iç yüzünde eski tarz, toprak örtülü bir minareli Akçakoyunlu padişahları yapısıdır. Uzunlamasına ve genişlemesine ikişer yüz adım camidir. Minberi ve mihrabı eski tarzdır. İçinde düzgünce dizilmiş iki yüz adet çam direkler üzerinde yine çam kirişlerdir. Kârgir kubbe değildir. Camiin *[287a]* bir tarafında Revan zahiresi için saklanan peksimatı var.

Ve bu camiin doğu tarafına bitişik duvar duvara **Eski Medrese Camii** ve **Çifte Minare** derler, bazıları Akçakoyunlu padişahları yapısıdır, derler; bazıları Sultan Uzun Hasan Şah yapısıdır, derler. Kısacası eski bir ibadethane imiş. Nice kere Erzurum kuşatılıp top gülleleri darbesinden camiin çoğu yerleri yıkılıp evkafı da olmadığından harap olmuştur.

Tebriz Kapısı'nın iç yüzünde eşsiz bir kapısı ve iki yüksek minaresi var ki kâşî çinisine parlayan güneş ışıklarını vurduğunda parıltısından insanın gözlerinin bir an bile bakması mümkün değildir. Tâ bu derece büyüleyici minarelerdir. Ve göklere doğru uzanmış minareler olduğundan gezgin usta ip cambazları iplerini bağlayıp cambazlık ederler. Bu cami harap olduğundan Sultan IV. Murad Han tamir etmeyip içinde balyemez toplar dökmek için tophane işliği ettiler. Hâlâ bütün âlet ve takımları bu cami içinde saklıdır. Tanrı tamirini nasip eyleye. Güzel bir şekilde tamir olunsa bir eğitim yuvası olurdu ki yeryüzünde benzeri olmazdı.

Lala Mustafa Paşa Camii: Paşa Sarayı kapısının önünde, ana yol aşırısında olup Süleyman Han veziri Lala Mustafa Paşa yapısı, İstanbul tarzı yüksek kubbesi ve bütün yapısı saf kurşun ile örtülüdür. Uzunluğu ve genişliği seksener ayaktır. Mihrabı, minberi ve mü'ezzin mahfili sade güzelidir. İçinde avizeleri yoktur. Dış sofası vardır ama avlusu dardır. Süleyman Han mimarı Sinan Ağa yapısıdır. Seçkin bilginlerden manalar denizi, sanki ikinci Numan (Ebu Hanife), yani tefsirci, hadisçi Vanî Efendi adında,

adı yeryüzüne yayılmış, dili açık, anlatışı düzgün bir şeyhi var ki vaaz ve öğütlerini bir kere dinleyen elbette her şeyden tövbe eder, temizlenip güzel hâl sahibi olur.

Ve Yeniçeri İmam adında Kur'ân'ı ezberlemiş değerli bir imamı var ki sanki hümâm-ı akdemdir. Sabah namazında Kur'an-ı Kerim'den iki hizib miktarı kısım okuduğunda bütün cemaat susup kendilerinden geçerler. Tâ bu derece etkili ve yakıcı, dokunaklı sesi var. Ve musiki ilminde sanki kitâb-ı edvar yazarıdır. Bundan başka nice bilginleri vardır.

Ve Yeniçeri Müe'zzin adında Bilâl-ı Habeşî çırağı bir mü'ezzini var ki, ezân-ı Muhammedî minaresinde bir kere Davudî yüksek sesiyle *Allahuekber Allahuekber*, dese bütün küçük ve büyük herkesin vücutları titrer. Herkes işini gücünü, yemesini içmesini terk edip camie gelirler. Zirâ bu Erzurum halkı gayet fazla dindarlardır.

Cafer Efendi Camii: Yeni yapı yüksek bir kubbeli, uzun ve düzgün bir minareli, bir kapılı yeni tarz, bütün pencereleri demir, avlulu ve şadırvanlı içacıcı bir camidir. Bütün kubbeleri saf kurşun ile örtülüdür.

Ve yine kale içinde (---) **Camii:** Eski yapı, bol cemaatli camidir.

Ve Erzincan kapısından dışarı (---) **Paşa Camii:** Tamamen kârgir kubbeli ve kurşun örtülü bir minareli garip camidir ki cemaati azdır.

Ve Tebriz kapısından dışarı hendek kenarında **Gürcü Mehmed Paşa Camii:** Bir minareli ve toprak örtülü hayrat sahibi gibi babayâni camidir, ama bol cemaate sahiptir.

.... (1 satır boş) ....

Bu camilerden başka toplam 77 mihraptır ve mescitlerdir. Ama Tanrı'ya hamd olsun bu şehir günden güne ma'mur ve bakımlı olmadadır.

İlim öğretilen medreselerin özellikleri:

.... (1.5 satır boş) ....

Hazret-i Kur'an dârülkurrâlarının özellikleri:

.... (1,5 satır boş) ....

Peygamber kelâmı dârülhadislerin özellikleri:

.... (1,5 satır boş) ....

Sıbyan mekteplerinin özellikleri: Tamamı 110 adet sıbyan mektepleridir. Evvelâ Lala Paşa mektebi ve Cafer Efendi mektebi

.... (1 satır boş) .... *[287b]*

Derviş tekkelerinin özellikleri :

.... (1,5 satır boş) ....

Akarsu çeşmelerinin özellikleri: Evvelâ çarşı içinde iki lüleli Cennet pınarı ve Erzincan Kapısı'ndan dışarı Deveçeşmesi hayat suyudur. Tebriz Kapısı'ndan dışarı hendek kenarında Mustafa Paşa Çeşmesi, tarihidir:

Kul, fîhâ aynun câriye. *Sene (---)* .

Bundan başka yüz çeşmedir.

Can bağışlayan sebillerin özellikleri: Tamamı 70 sebildir.

.... (1,5 satır boş) ....

Can sağlığı hamamların özellikleri: Tamamı (---) hamamdır. Ama henüz yapılmış Cafer Efendi Hamamı, suyu, havası ve yapısı tatlı, aydınlık hamamdır.

.... (1,5 satır boş) ....

Kervansaray hanlarının özellikleri:

.... (1,5 satır boş) ....

Hâcegân hanlarının özellikleri: Tamamı yetmiş handır. Lâkin başka memleket hanları gibi kurşunlu değildir. Baştan başa topraklıdır.

.... (1 satır boş) ....

Bekar hanlarının özellikleri: Tamamı 11 adet odalardır. Bütün maarif sahipleri, evinden yurdundan ayrılmış olanlar kalırlar, işlerini güçlerini yapıp kâr edip geçinirler. Başka kapıcıları ve odabaşıları vardır. Her bir odalar birer camiin evkâfı hayratlarıdır.

Bedesten çarşısının özellikleri: Tamamı 800 dükkândır. Ve dört kapılı ve kârgir kubbeli bir bakımlı bedesteni var. Saraçhanesi, gazzazları, kuyumcuları, terzileri, sipah pazarı ve tahtalkalesi gayet süslüdür. Darphanesi Erzincan Kapısı yakınındadır.

Genç, yaşlı çehrelerinin renklerinin özellikleri: Bütün ahalisi Türk, Türkmen, Kürt ve Ermenidir. Gökdolak Acemler de var. Düzgün vücutlu, sağlıklı, orta boylu, zinde, yaşlı ve ihtiyar adam-

ları ve gençleri tamamen kırmızı yanaklı sağlam bünyeli adamlardır.

Güzel erkek ve kadınlarının özellikleri: 10 yaşından 25 yaşına varıncaya kadar çocukları gayet sevimli olurlar. Ondan sonra güçlü kuvvetli olup tez sakallanıp kıllı adamları olur. Ama hepsi uysal, yumuşak huylu, zeki, anlayışlı, cesur adamlardır.

Halkının giyimlerinin özellikleri: İleri gelenleri çuka samur ve değerli kumaşlar giyip kâr ederler. Âlimleri ve sâlihleri çuka ferace ve bogası kaftan giyerler. Bunlardan aşağısı zanaat sahipleri olup abâ, kaba ve bogası elbise giyip kâr u kesb ederler.

Havasının özellikleri: Üç ay havası gayet tatlıdır ki insan yeniden hayat bulur. Suyu cana can katar. Ata ve kadınlara suyu gayet yararlıdır. Cennet Pınarı isimli bir sudan Temmuz'da içen *"Diri olan her şeyi de sudan yarattık"* [Enbiya, 30] âyetini anlar.

Beldenin ikliminin özellikleri: Örfî iklimin on sekizinci hissesindedir ki, beşinci iklimde olmuş olur. O hesap üzere bu şehrin enlemi (---) ve boylamı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) dır.

Mahsullerinin beğenilenleri: Kışın sertliğinin uzunluğundan ekilen ekinleri 60 günde hâsıl olup anbara konur. Bir kile tohumundan 80 kile verir. Bir kile darısı 100 kile verir. Yedi çeşit buğday olur. Kılçıksız buğday deve dişi gibi bir ak buğdaydır.

San'atlarının özellikleri: Terzisi ve kuyumcusu gayet ustalardır. Ve Şirek ve Mirek isimli kılıççıları gayet ustalardır.

.... (1 satır boş) ....

Yiyeceklerinin beğenilenleri: Bir çeşit tavuk yüreği ve çiriş derler bir tür sebzedir, onun böreği, pazarında has ve beyaz yağlı çöreği, birer kulaç has ekmeği, ketesi, paçası, tandır kebabı, ışkını ve herisesi (keşkek) (---) (---)

Meşhur içeceklerinin özellikleri: Evvelâ reybaş şerbeti, abşulası ve halk için bozası ilik gibi süzülmüş bozadır.

.... (1 satır boş) ....

Mesirelerinin özellikleri: Cirit meydanı gezinti yeri, Çemenzar Pazarbaşı değirmeni, Gümüşlükünbet Meydanı, Umudum Köyü, Abdurrahman Gazi Tekkesi ve Gürcü Meydanı (---) (---) (---) (---) (---) *[288a]*

Erzurum külliyatının özellikleri: Üç adet kale kapısından dışarı doğusunda, güneyinde, batısında kuzeyinde üç binden fazla halka ait varoş evleri vardır. Dört taraflarında aslâ surları yok-

tur. Lâkin her anayolu üzerinde tedribe kapıları var. Ama bu kalenin kıble tarafında Tebriz Kapısı'ndan tâ Erzincan Kapısı'na varıncaya kadar bir kat kale temellerine başlanılıp bazı yerleri birer adam boyu yer yüzüne çıkmış, eğer onun tamamlanması kısmet olmuş olsa Erzurum Kahkahâ Kalesi olurdu. Hâlâ bu temeller ile kale arasında;

Güney Varoşu: Yedi mahalle büyük haneler vardır. Pazarbaşı Mahallesi ve su değirmenleri gayet çoktur.

Tebriz Kapısı varoşu: Bir bayır başında Darağacı Mahallesinden ve Dünükler Mahallesi'nden tâ Gümüşlükünbet'e varıncaya kadar büyük varoş reaya evleridir.

Gürcü Kapısı varoşu: Kalenin kuzey tarafında nice bin evler, dükkânlar ve hanlar vardır. Hâlâ da imar olmadadır. Bütün zengin bezirgânlar burada otururlar. Hakirin kâtip olduğumuz gümrük buradadır. Dört tarafında Arap, Acem, Hint, Sind, Çin, Hıtâ ve Hoten bezirgânlarının hanları bu mahaldedir. İstanbul ve İzmir gümrüğünden sonra bu Erzurum gümrüğü gayet işlektir. Zira tüccarlarına adalet ederler.

Erzincan Kapısı varoşu: Kalenin doğu tarafında Deve Çeşmesi'nden tâ Ali Değirmeni'ne kadar büyük varoştur. Bu varoşlarda genellikle Ermeni re'ayalar oturduğundan toplam 13 adet kefere kiliseleri vardır. Bütün kefereleri alaca sarık peşkir sararlar. Ayinlerine londura mavi çuka, fakir re'ayaları şal kebe ve ayaklarına nazik çarık giyerler. Gayet rençber re'ayası vardır. Kefere avretleri yassı başlı ve beyaz çarşaf bürünürler.

Ama Müslüman kadınları sivri serenk, diba, gümüş ve altın takke giyip beyaz nazik câr (çarşaf) bürünürler. Ayaklarına katife çakşır ve sarı çizme giyip edeplice salınarak yürürler. Fevkalâde güzel yüzlü, biçimli olup kelimeleri lehçelerine göre ölçülü, dişleri inci gibi dizili, misk kokulu saç örgülerini sarkıtırlar ve âşıkları bin can ile kendilerine akıtırlar.

Ve havasının tatlılığından erkekleri o kadar yaşarlar ki kuvveti gitmiş, hey'eti bitmiş, ömrü yetmişe yüze yetmiş, kuvveti kudreti gitmiş ve musahabetten (arkadaşlıktan, sohbetten) kalmış olurlar ve kelimeleri bu eda ile söylerler.

Erzurum halkının dilleri ve terimleri: *Harada idin,* yani nerede idin. Eve bir baş vardım. *Bıhırıyı göyindir,* yani ocağı yak.

.... (3 satır boş) ....

Ama bilginleri, yazarları, şairleri açık seçik düzgün bir şekilde söze gelseler mahallî lehçeleri düzgün olup güzel konuşur maarif sahipleri vardır. Özellikle **Hattat Ömer Çelebi** ve

.... (1 satır boş) ....

Bunlar meşhur ve maarif ehli insanlardır. Bütün maarif erbabının eğlencesi Hazret-i Hamza-i bâ-safâ meddahı Kasap Kurd, şebbâz ve hayalbâz (gölge oyuncusu) Kandillioğlu ve Diyarbakırlı Yahya çırağı Hanende Veys Çelebi, pâk şiirleri vardır.

.... (1 satır boş) ....

Ve meczuplardan **Külhanî Ahmed Dede** kor alev ateşli külhana girip naz uykusuna varırdı.

Sıyamî Dede cellat elinden birkaç günahsızı kurtarmış, daha sonra suçlu olanlar bulunmuş Sıyamî Dede kendi tahta kılıcıyla üç adamı katl etmiştir. Ve *"Allahım de Allahım"* adlı bir kolu felçli keçe külâhlı bir can idi. Nice kerâmetinden başka her gece ehliyle yirmi münasebetiyle meşhur idi.

Sefer Dede, Erzurum kışında çıplak gezerdi. *[288b]*

Ve bu Erzurum gerçi sert kış yurdudur ama düzenli bostanları bol olup kavunu, karpuzu, lahanası, patlıcanı ve çirişi çok olur bir toprağı geniş, ucuzluk ve verimli memlekettir.

Geniş vilâyeti bakımlı, arpa ve diğer hububâtı meşhur, yiyecekleri güzel ve beğenilir, ekinlikleri geniş, bereketi bol, nimetleri çok, nice bin ırmak ve kaynakları akar, bayındır bir Anadolu şehridir.

Bu mamur şehir, o kadar ucuzluktur ki kırmızı deve dişi buğdayın bir somarı (16 kiloluk tahıl ölçeği) (---) batmandır. Beş somarı bir kuruşadır. İki at yemi bir akçeyedir, bir somar arpa (---) akçeyedir, bir vukıyye gelir beş tane has ve beyaz ekmek bir akçedir. Koyun eti iki akçeye, sığır eti bir akçeye, bir tavuk bir akçeye, kırk yumurta bir akçeye, bir güvercin palazı bir akçeye, yüz dirhem yağlı kâhi ve katmer çörek bir akçeye satılmaktadır. Diğer yiyecekler de buna kıyas oluna.

Gerçi kışın sertliğinden bağı ve bahçesi yoktur, ancak Paşa Sarayı'nda gül bahçesi, Hacı Murad bağı gülistanı, Kefeniğnesioğlu güllüğü, Bedros bağı güllüğü ve daha nice gül bağları vardır. Ama bu zikrolunan bağların katmerli gülleri meşhurdur.

Yer yer kış elması ve ahlat armudu vardır ama başka meyve asla olmaz. Lâkin mesirelerinde ve gül bağlarında kavak ağacı ile salkımsöğütleri çok boldur. Başka meyve ağaçları olmaz. Kışı katı olduğundan iki ayda ekerler, biçerler, harman edip döğerler ve alelacele anbarlara korlar.

Bizim senemizde atlar Temmuz ayında çayırda iken bir gürültü, şimşek, tipi, boran ve yağmur yağınca bütün atlar boşanıp Erzurum sahrasında olan Umudum Köyü'ne, Kane ve Gez Köyü'ne kadar dağılıp serseri gezdiler. Kış böyle sert olur.

Hatta insanların dilinde darb-ı meseldir ki bir dervişe;

-Nereden gelirsin?, derler,

-Kar rahmetinden gelirim, der.

-O ne diyardır, derler;

-Soğukdan 'Ere zulüm' olan Erzurum'dur, der.

-Orada yaz olduğuna rast geldin mi, derler? Derviş der:

-Vallahi 11 ay 29 gün sakin oldum, bütün halkı yaz gelir derler, amma görmedim, der.

Hatta bir kere bir kedi bir damdan bir dama atlarken aralıkta donup kalır. Sekiz aydan sonra bahar gelince, anılan kedinin donu çözülüp mırnav deyip yere düşer. Bu da latife şeklinde anlatılan bir darb-ı meseldir (Misâl olarak söylenen meşhur söz).

Gerçekten, bir adamın eli ıslak iken bir demir parçasına yapışsa derhâl donup elinden demiri ve demirden eli ayırmak mümkün değildir. Eli, demirden bin ah vah ile kurtarsa bile eli ayasının bir kısım derisi âhıyla demirde kalır.

Azak diyarında ve Deşt-i Kıpçak'da erbain (Kırk gün devam eden kara kış) ve zemherir (şiddetli soğuk, kış) geçirdik, böyle keskin kış görmedik. Ancak halkı gayet sağlam vücutludur.

Böyle kış iken bağ ve bahçesi olmayıp bütün meyvesi iki konak yerden; İspir, Tortum ve Erzincan'dan gelir. Al yanaklı şeftalisi, zerdalisi, kayısısı ve üzümünün okkası bir akçedir. Birer araba kavunu ve karpuzu on akçeyedir.

Kısacası, yiyecek cihetinden benzersiz bir şehirdir. Lâkin odunu yoktur, bütün dağlar çıklaktır, ama Hudâ'nın hikmeti odunu dahi ucuzdur. İki konak yerde (---) dağlarından gelir, gürân derler gemi direkleri olup boyu kırk arşındır. Kırk akçeye verirler. Onu yakıp kışın soğuğundan korunurlar.

Develer ile pelit ve meşe odunları dahi iki konak yerde (---) dağlarından gelir. Bir deve yükü odunu 30 akçeye verirler. Paşanın

odununu, gümrüğe gelen bütün kervan develeri birer sefer odun götürerek temin ederler, kanundur. Başka odun ağası vardır.

Reayaların koyunları ve sığırları çok olduğundan fukaralar sığır tezeği yakarlar. Fukara reayalarının bütün ocakları evlerinin ortasındadır. Dört taraflarında hayvanları durur, evleri hamam gibi olur. Tandırlarında heriseleri ve ekmekleri pişmededir.

Eğerlidağ'ın özellikleri: Erzurum'un kıble tarafında yarım saat uzaklıkta yüksek bir dağdır. Eğer gibi olduğundan halkın dilinde Eğerlidağ derler. Zira en yüksek tepesi iki çatal dağdır. Hınıs Kalesi'ne, Malazgird'e ve Bingöl yaylasına oradan gidilir.

Bu dağda bütün hekimlerin ilâçları olur. Tutya çiçeklerinin kokusundan insanın dimağı kokulanır. Ve reybas, ışkın, sütlüce, cacıh, kıjı, tere, râvend, cedvar, yebruhu's-sanem (adamotu), şahtere ve nice bin çeşit *[289a]* şifalı otlar bu dağda mevcuttur.

Nice kehhaller (göz hekimleri) bu dağa gelip tutya toplayıp kırk elli sene hasta olmuş adamın gözüne mil ile çekip bütün buhar ve perde yok olup gözü açılır. Yüz, yüz elli haneli sünbül ve müşk-i rumîsi olur. Lâle ve zerrini, nilüfer ve şakayıkı, tirfili, zateri ve nanesinin hoş kokusu insana hayat verir.

Baur oğlu Bel'am'ın hikâyesi: Tanrı'nın hikmeti bir gün bu dağın eteğinde cirid oynarken hakir attan tekerlendim. At başını alıp "Nerdesin Eğerlidağ?" deyip yukarıya doğru kaçtı.

Hemen hakirin can başına gelip başka bir ata bindim. Kaçan atı birkaç kölemizle kovarak tâ Eğerlidağ'ın zirvesine çıktım, atı orada tutarak bindim. O yerde uzun bir mezar gördüm.

"Allah bilir bir ulu ziyarettir" diye ruhu için bir Fâtiha okudum.

Yaya olarak adımlayınca tam 80 adım geldi. Başı ayağı ucunda birer uzun zerburî sütunlar dikilmiş, ama bunun ziyaret ve seyrine dalmış iken bir pis koku hakiri ve kölelerimi kendimizden geçirip kölelerim burunlarını tuttular.

Kabri üzere baktım, ancak kabri üzere olan toprak tencerede bulgur gibi kaynar siyah zift ve katran gibi yağlı topraktır. Sonunda pis kokusuna dayanamayıp bu toprağın yağıyla kaynadığına şaşırdık. Yine atlarımıza binip akşam vakti Tebriz kapısından içeri girdik. Güneş battıktan sonra Paşa huzuruna vardığımızda;

"Şükür sağlığa, hele atını bütün koşumuyla buldun mu" dediler.

"Evet buldum ve Eğerlidağ'da bir Evliyâullahın uzun kabrini ziyaret ettim" diye kabri gördüğüm üzere paşaya anlatınca hemen Erzurumlu Cafer Efendi, kitap hazırlayan, yazan milletin sâlihlerinden aziz bir kimse idi, o zât:

"Sakın Evliyâ Çelebi! O maşadı bir daha ziyaret etme. O Hazret-i Musa bedduasıyla imansız gitmiştir, ona Baur oğlu Bel'am derler. Nice yüz yıl yaşamış, sonunda Hazret-i Musa'dan sonra üzüntüsünden Mısır ülkesini terk etmiştir. Bu dağda olup hâlâ kabri yaz ve kışta leş gibi kokup toprağı yağıyla cehennem azabı çekip kaynar" deyince bu hakir hayretler içinde kaldım.

İbret verici büyük yılan: Yine bu Eğerlidağ'ın eteğinde Hazret-i Resûl-i Ekrem'in sancakdarı Abdurrahman Gazi medfundur. Onun tekkesinin kıblesi tarafına yokuş yukarı Eğerlidağ'ın bir tarafına 2.000 adımda çıktık. O dağın en yüksek yerinde yeşillikler, lâlezar ve misk kokulu geniş bir alanda Allahu Taala'nın emriyle bir başlı bir ejderha kara taş olmuştur.

Başından kuyruğuna kadar 770 adımdır. Başı Erzurum ovasına bakar, kuyruğu Malazgird Kalesi yoluna doğru yönelmiştir. Paşa Sarayı'ndan dağları kar bürüdüğünde çok güzel görünür. Vücudunun genişliği iki yüz adımdır. Dört ayağı vardır. Her bir ayağının taşı onar adım kalındır, kuyruğu minare kalınlığındadır.

Sultan I. Selim zamanına dek bu ejderha dört ayağı üzere durup ağzını kuzey tarafa açıp durur imiş. O zaman büyük bir deprem olup depremden ejderha yıkılarak parça parça çimenlik üzerinde yatar. Hatta kubbe gibi kellesinin taşı iki parça olup gözünün bir bebeği kellesinden çıkıp kıble yönüne, Malazgird yoluna yuvarlanmıştır. Küçük hamam kubbesi kadar yuvarlak, parlak ve gösterişli olup yatar. Sanki çarktan çıkma yuvarlak bir yılan gözüdür. Ama sol gözünün bebeği yine kellesinde durur.

Tanrı'nın hikmeti bu yılanın taşları kar yağdığında kap kara katran gibi taşı gayet açık seçik görülür. Zira kar yağdığında bu ejder taşları üzere aslâ kar durmayıp eridiğinden dört tarafı beyaz kar ortasında siyah taştan başı, ağzı, burnu, dili, kulakları, dört ayakları, vücudu ve kuyruğu açık seçik bellidir. Hikmet bu ki şiddetli kışta kara taşı ateş gibi sıcak olup alev alev buharı belli olur. Ama yaz aylarında buz parçası olup misk yılanı kokusu gibi hoş bir koku yayılır. Tanrı'nın acaip ve garip bir sırrıdır.

Taş olmasının sebebi odur ki Peygamber Efendimiz âhirete göç ettiklerinde sancakdarı,

"Böyle bir İki Dünya Peygamberinden ayrı düştüm" diye memleketini, arkadaşları ve sahabeleri terkederek bu Erzurum dağında bir mağara içinde ömrünün kalan kısmını Tanrı'ya yakarış ve kulluk ile geçirirken bir sabah ibadethanesinden çıkıp görse ki, dağdan büyük bir *[289b]* ejderha şimşek gibi gürleyip gelir. Hemen o an şeyh;

"Ey yılan dur" der. Allah'ın emriyle ejderha hâl dili ile;

"Erzurum halkını yiyip Van denizi kenarında Sübhan Dağı mağaralarında yavrularım vardır, onlara nafaka (yiyecek) götürsem gerek" deyince hemen şeyh;

"Allah'ın izni ile taş kesil ve ey Sübhan Dağı sen de bu yılanın zürriyetini koru" diye öfkelenip emr edince Allah'ın emriyle bu ejderha taş olur ve Van denizi kenarındaki Sübhan Dağı'nda ejderin yavruları haps olur. Bazen ortaya çıktıkları inşallah yeri geldiğinde yazılacaktır. Bir ilâhî sır ejderhadır ki Erzurum halkınca bilinmektedir, *vesselâm.*

Büyük evliyâların ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ makamlar rehberi, kerâmetler aynası, tarikat sırlarının hafızası, hakikat nurlarının nazırı, gizlilikler güneşi, hayat dolunayı **Şeyh Hazret-i Ebu İshak Kazrunî,** *Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun:* Mübârek isimleri İbrahim'dir. Künyeleri Ebu İshak'tır ki (---) yakınında Kazrun şehrinde doğmuştur. Atası Şehriyar idi. İslâm ile şereflendiğinde Ebu İshak'ın annesi hamile kalıp Hicret-i Nebevî'nin 352 Ramazan'ında [Ekim 963] Ebu İshak dünyaya gelerek günden güne kutuplar kutbu oldu. (---) zamanında seyahate çıkıp Bursa'da ve Edirne'de makam edindi. Oradan yine Erzurum'a gelip Tebriz Kapısı'nın iç yüzünde büyük bir kule içinde ruhu teslim etti, yine orada gömüldü. Ki bir ak sakallı hatun türbedarı vardır.

Türbedar Hatun Baba'nın hikâyesi: Abaza Paşa Erzurum'da isyan ettiğinde sekban ve sarıca haşerâtları bu Ermeni kızını haber alıp el koymak istediklerinde bu kız der;

"Ey Ebu İshak tanrısı! Beni bu sekbanların elinden Ebu İshak aşkına kurtar. İslâm'a gelip kabrinde kulu olayım" deyince Allah'ın emriyle kız ak sakallı bir ihtiyar olur. Sekbanlar kapıdan içeri girip kızı bulamayıp geri dönerler.

Hemen sakallı kız Ebu İshak Türbesi'ne gelip şeyh huzurunda İslâm ile şereflenip şeyhten sonra sakallı kız türbedar olmuştur.

Hakir vardığımızda hayatta idi. Onun da hayır duasını alıp Ebu İshak'ın ruhu için bir hatm-i şerîf okuyup âşinalık kazandık. Erzurum'da duaların kabul olduğu nur dolu bir türbedir.

Yine bu türbe içinde Revan Kalesi'nde yedi ay mahsur olan **Şehit Murtaza Paşa**; Ebu İshak Sultan'ın ayağı ucunda gömülüdür.

Dişlenk Hüseyin Paşa'yı Abaza Paşa katl etmiştir, orada gömülüdür.

Ulu Cami İmamı **Aziz Efendi** ziyareti, yine Cami-i Kebîr İmamı **Zeynî Efendi**, Paşa Sarayı karşısında bir sivri künbet içinde **Sultan Mahmud Gaznevî oğlu Sultan Kasım** ve yanında kızkardeşi **Firuze Hanım,** ona yakın **La'lî Paşa, Külhanî Ahmed Dede,** Erzincan kapısından dışarı Deveçeşmesi üstünde merhum ve şehit **Canpolatoğlu Mustafa Paşa,** Revan fethinden sonra Tabanıyassı Veziriâzam Mehmed Paşa haksız yere şehit etti, *Allah rahmet eylesin*. Babamız ve bu hakir çok ihsanını ve yardımını görmüştük.

Ve Eğerlidağ dibinde Resulullah'ın sancakdarı **Hazret-i Abdurrahman Gazi**, her yeri görebilen bir yüksek ve dinlenilecek tekkede medfundur.

Ve **Hindî Baba Sultan** *sırrı aziz olsun.*

Tebriz Kapısı'ndan dışarı Gümüşlükünbet adında uzun ve süslü bir yüksek kubbe vardır. Eski zamanlarda baştan başa gümüş ile kaplı imiş. Orada **Gazneli Sultan Mahmud** gömülüdür. Sandukasının taşında Mahmud ismi yazılmış, ama Gaznevî (Gazneli) dememiş.

.... (1,5 satır boş) ....

Nice ziyaretler daha ettik, ama herkesçe meşhur olan bu sultanlardır. *Allah sırlarını aziz etsin ve hepsine bol bol rahmet etsin.*

1050 [1640] (---) başında Erzurum eyaletinde Şuşik Kalesi üzere sefere gittiğimizi konakları bildirir

Evvela Aras Nehri'nin güneyi karşısında dağlar içinde Şuşik Kalesi beyi isyan ederek sulha aykırı İran'ın Revan Kalesi nahiyelerinden nice yerleri yağmalayıp talan ettiği Revan Hanı Kelb Ali Han oğlu Genç *[290a]* Ali Han tarafından mektuplar ile elçiler ve büyük hediyeler gelip Şuşik beyinden şikâyet mektupları okundu.

Bütün divanda hazır olanlarla görüşülüp danışıldı ve sefere çıkılmaya karar verildi. Erzurum eyaletinin bütün sancaklarında olan sancakbeyleri, zeamet sahipleri, timar sahipleri ve her kalenin askerlerinin yarısının sefere gelmek için emirler ile sancak sancak kapıcıbaşılar gidip denizler gibi askerler günden güne toplanıp Gümüşlükünbet ovasında çadır ve ağırlıklarıyla konakladılar.

Vakar sahibi paşa da yetmiş bayrak sekbanı, sarıcası ve dört bin askeriyle Gümüşlükünbet meydanına otağını kurdu. Dört tarafına diğer beylerbeyileri ve sancakbeyleri konakladılar.

Evvelâ Ketenci Ömer Paşa oğlu Mehmed Paşa ve kardeşi Irak'dan ma'zul Baki Paşa, Ketağaç Paşa, Gürcü Deli Dilâver Paşa, pâye ile Erzurum Defterdarı Osman Paşa, İspir ve Tortum Paşası Gazi Seydî Ahmed Paşa, henüz Çaşnigir Paşalık ile harem-i hasdan çıkmış bir yiğit sancakbeyidir.

Bu anılan beylerbeyi ve sancakbeyleri tertip ile padişah kanunu üzere yerli yerlerince durdular. Tamamı 76.000 asker oldu. Acem elçisi bu denizler gibi askeri görüp Şuşik beyinden şikâyet ettiklerine pişman oldular. Zira bu denizler gibi asker ile ihtimaldir Revan'ı muhasara ederler mülahazası korkusuna düştüler.

Daha sonra anılan ayın birinde Alacaatlı Hasan Ağa adlı kapıcıbaşı bin atlı silâhlı asker ile konakçı olup tuğu ve otağı götürdü.

Ve Seydî Ahmed Paşa çarkacı (öncü) ve Baki Paşa dündar (ardçı) tayin olundu.

Ertesi gün bahtiyar paşa Gümüşlükünbet menzili ovasından Müslüman askerler ile düşmana nispet büyük bir alay düzenlemiştir ki üç tarafında bulunan kötü yaşayışlı Kızılbaşların casusları hayrette kalmışlardır.

Bütün asker bölük bölük, takım takım alaylarıyla 4 saatte Deveboynu menzili adlı yerde kadri yüce Paşa otağında konaklayıp bütün beyler ve beylerbeyiler büyük ziyafetinden yiyip herkes çadırlarına yollandılar. Bir yeşillik ovadır ki çeşit çeşit otlarından ve tirfil yoncasından atlarımız taze can buldular.

Bu yer Pasin sahrasının başlangıcıdır. Ama kış günlerinde bu Deveboynu adlı yerde minare boyu kar olup çığ ve şepe içinde nice kervan halkı kalıp yok olmuşlardır. Hatta Tabanıyassı Mehmed Paşa bu Deveboynu karını aşamayıp Revan imdadına yetişemediğinden Revan Kalesi'ni Kızılbaş yedi ayda Osmanoğlu elinden

almıştır. Böyle amansız bir Deveboynu'dur. Buradan yine doğu tarafına 3 saatte,

Cafer Efendi Köyü menzili: Burada Cafer Efendi büyük ziyafet edip paşaya üç at, üç köle ve üç kese hediye verdi. 300 haneli mamur ve şenlikli Ermeni re'ayası köyüdür.

Buradan yine doğuya Pasin Ovası içinde 5 saatte;

Hasan-âbâd Kalesi'nin özellikleri

(---) târihinde Azerbaycan padişahı Sultan Uzun Hasan Fâtih Sultan Mehmed korkusundan yeniden yapmıştır. Bundan dolayı Hasankalesi adıyla meşhur olmuş güzel, cevher gibi bir kaledir ki Pasin sahrasına göğüs verip göklere baş uzatmış yüksek kaledir. (---) tarihinde zorla ve baskıyla kuşatarak Kara Yûsuf evlâdı Kürtleri elinden (---) Han Gazi feth etmiştir. Erzurum eyaletinde Pasin sancağı beyinin tahtıdır. Beyinin hâssı padişah tarafından Süleyman Han kanunu üzere 12.400 akçedir. Zeamet sahipleri altıdır ve timar sahipleri 325'tir. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Savaşa çıkılacağı sırada bütün cebelüleri ile bin beş yüz asker olur. Kale neferatların yarısıyla paşa fermanıyla yardıma geldiler.

Azamet ve gösteriş sahibi paşa bu kale altında konakladığında kaleden bir yaylım tüfenk, bir yaylım top ve ceng alayı eyledi ki yer ve gök tir tir titreyip Hasankalesi semender hayvanı gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Acem elçisi bu hâli görüp şaştı kaldı. Bu mahalde Aristo akıllı Paşa buyurdu ile kale kumandanına bir iç mehteri gönderip;

"Tiz kaleyi donatıp bedenler üzere bütün askerleri pür-silâh hazır olup biz kale seyrine vardığımızda *[290b]* bütün cebehaneyi müzeyyen edip bir dem gülbâng-i Muhammedî getirip bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atsınlar" diye vezir fermanı vardı. İkindiden sonra Paşa, Pasin beyi ziyafetine Acem elçisiyle kaleye giderken Allah Allah sesleri göklere yükselip top ve tüfenk velvelesinden top gürültüsü ayyuka çıkıp elçi şaşırıp;

"Hey kayser-zemin şahı! Aceb Hasan-âbâd Kalesi'ne sahipsin" dedi. Daha sonra kaleye girince Ilıca Kapısı'nın iç yüzünde iki kapı arasını tuğulka, serpenah zırh, zirih külâh ve türlü türlü silâhlarla donattı. Bu Ilıca Kapısı'ndan ta iç kaleye kadar bütün silâhlı kullar anayolun sağına ve soluna kat kat kale neferatları selâma durdular. Kale içinde cuma namazı kılınıp dışarı çıkınca

Tanrı'nın büyüklüğü kalenin bütün burçlarını ve bedenlerini filandıra ve çeşit çeşit bayraklar ve sancaklar ile süslemişler.

Bundan sonra Paşa iç kaleye çıkıp 44 karış Sultan Süleyman toplarını attırıp gülleleri tâ Çoban Köprüsü'ne vardı. Burada hazırlanan ziyâfetler yenilip beyine ve kale kumandanına birer değerli elbise hediye edildi. Buradan Paşa yine alay ile çadırına geldi. Daha sonra 150 akçe kadısı, yeniçeri serdârı, sipah kethüdayeri, müftüsü, nakibüleşrafı ve diğer ileri gelenleri paşaya gelip yer öptüler.

Hasankalesi'nin şekli ve büyüklüğü: Pasin Ovası'nın kuzey tarafında (---) (---) dağının eteğinde başka bir gökyüzüne doğru uzanmış yalçın kaya üzere iç kalesi vardır ki doğu tarafında Ilıcalar tarafından aşağı bakmaya insanın ödü patlar. Bütün ovaya göğüs vermiş bir heybetli samanyolu gibi semaya baş çekmiş güzellikler sahibi, sağlam, dayanıklı taş yapı bir kaledir. İçinde kale kumandanı, imam ve mü'ezzinden başka kimse olmaz ve buraya at ve eşek çıkamaz. Revan fâtihi Sultan IV. Murad Han için derli toplu bir seyirlikli köşkü var. Melek Ahmed Paşa efendimiz bu köşkte Revan'a giderken silahdar olup silahdar nişancı oldu ki Koca Nişancı adıyla meşhur olmuş idi. Silahdarlıktan azledilmesinin sebebi Murad Han'ın gece üzerindeki yorganının mum kıvılcımından yanmasıdır, bundan dolayı azledildi.

Bu iç kale fırdolayı bin adımdır ve asla hendeği yoktur. Batı tarafa bakar bir demir kapısı var ama bu iç kalenin kuzeyi tarafında havalesi var. Ondan aşağı varoş,

-Rıbat Kalesi: Alçak yerde iki kat büyük bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü 6.000 adım dörtgen şeklinden uzunlamasına taş yapı güzel bir kaledir ki beyaz kuğu gibi uzaktan bellidir. Ama duvarları on sekizer arşın alçak boyu vardır. Lâkin iki duvardır. Üç tarafındaki hendeği de gayet alçaktır ama düşmandan aslâ korkusu ve çekinmesi yoktur. Zira alçak sulu zemin olduğundan düşman metrise giremez. Bir zira kazılsa suyu çıkar, batak ve çatak yerdir.

Toplam (---) kapısı var, batı tarafına Erzurum Kapısı, demir kanatlı büyük kapıdır. Ilıca Kapısı ve Uğrun Kapısı kapalıdır, doğu tarafta Kars yönüne açılır.

Toplam 700 kulu, kale kumandanı, donanımlı cebehanesi ve küçük büyük 60 pâre topları vardır ki büyük cebehaneli sağlam kaledir. Lâkin (---) tarihinde Abaza Paşa ansızın hile ile bu

kaleyi aldıktan sonra isyan etti. Önünde kıble tarafı bir Pasin Ovası'dır ki uzunluğu 7 konaktır.

Bu kale içinde tamamı 590 hane toprak örtülü tek katlı ve kârgir yapı kış evleridir.

Ve tamamı 9 mahalle ve 9 mihraptır.

Bunlardan en mükellefi **Süleyman Han Camii;** bir minareli ve toprak örtülü eski tarz alçak camidir.

Küçük bir çarşısı vardır, ama bedesteni, imareti ve medresesi yoktur. 6 sıbyan mektebi, bir hanı ve bir hamamı vardır, ama genellikle hamamı kapalı durur.

Bütün halkı cesur, namlı, yarar, hüner sahibi yiğit, fukara şekilli, garip dostu adamları var. Suyunun ve havasının tatlılığından zeki yaratılışlı kimseleri vardır.

Özellikle şairler sultanı **Nef'î Efendi**, bu amber kokulu toprakta doğmuştur. Nef'î'den bütün insanlar yarar görüp san'atlarında ustalık kazanmışlardır.

Ve bu kalede ve etrafında aslâ bağ ve bahçe olmaz. Gayet çok sert kışı olur, ama hububatı ve mahsulleri çok *[291a]* ve bolluk yeridir. Lâkin balı ve ekmeği delicelidir.

Hatta hakir kale kumandanı hanesinde kahvaltı yapıp azıcık bir bal yemiş olduk, meğer bok yemişiz. Yarım saatten sonra cihan başıma dar olup sersem oldum. Az kaldı ki kaleden aşağı kendimi atayazdım.

Ilıcalarının özellikleri: Bu aşağı rıbatın (varoşun) kıble tarafındaki duvarın önünde 7 adet ılıcalar vardır. Suyu gayet ılıktır. Küçük kubbeler ile kapatılmış ılıcalardır. Ve 8 adet üstü açık kaynak ılıcalar vardır. Her biri birer çeşit hayvanlara faydalıdır. Yani at, katır, deve, sığır, koyun ve diğer hayvanlar hasta olup bu ılıcalarda anılan hayvanları yıkasalar Allahu Taala'nın izniyle iyileşirler. Bu ılıcaların suyundan develer ile götürüp uyuz ve cüzam hastalığına yakalananlar içerek sağlıklarına kavuşurlar. Herkesçe meşhur ılıcalardır.

Bu şehri seyrettikten sonra yine doğu tarafına 3 saat,

Sefer Ağa menzili Köyü: Pasin Ovası'nda 100 haneli Ermeni köyü ve zeamettir. Buradan yine şarka 3 saat,

Büyük köprü, Çoban Köprüsü menzili: Bu büyük köprüden denizler gibi askerler köprünün beri Hasankalesi tarafında konaklayıp askerin karşı tarafa geçmesi ferman olundu.

Büyük Çoban Köprüsü'nün anlatılması: (---) tarihinde Çobanoğullarından Melik (---) yaptığından dolayı Çoban köprüsü derler. Büyük Aras Nehri'nin üzerinde gökkuşağından nişan verir (---) göz ibret verici bir köprüdür.

Bu Aras Nehri tâ Bingöl Yaylası'ndan çıkıp doğu tarafına akarak Malazgird Kalesi altından geçip Artef Köyü ve Hınıs Kalesi önünden geçtikten sonra Altın Halkalı Köprüsü altından geçer. Nice yüz köyleri sulayarak bu Çoban Köprüsü'nden aşağı nice kaleleri ve beldeleri sulayarak Revan Kalesi altında Zengi Nehri'ne, Zengi de Kür'e, Kür Nehri de Gilân Denizi'ne katılır. Aras Nehri darplı sudur. Bingöl yaylasının karı sökün ettiğinde denizler gibi coşar. Üç günde bütün askerler bu Çoban Sultan Köprüsü'nden geçti. Paşa da alay ile geçip 7 saatte,

Büyük Artef Köyü menzili: Hınıs sancağı toprağında 100 evli Ermeni köyü altında bir yeşillik yerde konaklandı. Buradan yine doğu tarafına 8 saatte,

Kozlu Baba Sultan Köyü: Burada gömülüdür. Bu da Hınıs toprağıdır. Buradan 6 saatte,

Hınıs Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Azerbaycan padişahlarından Uzun Hasan'ın amcası Şah Şapur yapısıdır. Daha sonra (---) tarihinde bütün Kürtleri itaat edip kalenin anahtarını Süleyman Şah'a teslim ettiler. Hâlâ Erzurum eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Padişah tarafından hâssı 484.000 akçedir. Sancağında zeameti ikidir ve 425 timar sahibi vardır. Kanun üzere cebelüleri ile iki bin asker olup beyiyle toplam bin kadar silâhlı asker gelip İslâm ordusunda çadırları ve ağırlıklarıyla konakladılar. Hepsi Mahmudî Kürtleridir. 150 akçe âsumanî kazadır. Dizdarı ve kale neferatları vardır ama kumandanı, kethüdayeri, müftüsü, nakibüleşrafı ve ayân ve eşrafı dahi yoktur. Ama levendat sipahisi gayet çoktur.

Hınıs Kalesi'nin biçimi: Erzurum'dan sür'at ile güney tarafına üç konak yerdir. Ama Altın Halkalı Köprü'sünden de dümdüz doğru yoldur. Bu Hınıs Kalesi yüksek bir tepede yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli, Âd Kalesi gibi taştan sağlam bir kaledir. Uçsuz bucaksız bir ovanın tam ortasında eğimli çukur yerde yapılmıştır. Ve her taraf göklere baş çekmiş yalçın kayalardır ve kalenin duvarının boyu onar ziradır. Fırdolayı büyüklüğü 6.000 adımdır.

Ve kuzey tarafına bir kapısı var. Bu mahalle bir yalçın kaya eğimi var.

Ve bu Hınıs Kalesi'nin doğu tarafında kale içinde bir tatlı su akar, ismine (---) derler. Kalenin aşağı tarafında kale duvarı dibinde usta bir demir kafes inşa etmiş, anılan nehir orada katılıp nehir oradan dışarı niçe bostanlara dağıtılıp sular. Anılan demir kafesten, nehirden *[291b]* başka bir okka balık bile geçemez. Kalenin kapısı bu akarsunun çıkış yerine yakındır.

Bu kale içinde 1.2000 adet Kürt evleri vardır. Ve tamamı 7 mihraptır. (---) Camii (---) (---) (---) geri kalanı mescitlerdir.

Bir hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Bütün yapıları baştanbaşa toprak örtülüdür, aslâ kiremitli yapı yoktur. Ve halkı tamamen Mahmudî Kürtleridir. Mallarının içinde koyunları ve keçileri hesapsızdır. Bu bölgenin bütün insanları bütün hayvanlarıyla birlikte Hınıs'ın batı tarafında bulunan Bingöl yaylağına çıkıp tazelik kazanırlar.

Bu mahalde Malazcird Kalesi beyi Erzurum eyaleti sancağı sancakbeyi olduğundan 3.000 silâhlı ve donanımlı, zırh ve silâhlara gömülmüş Mahmudî askeriyle geldi. Değerli elbise giydirilip başına bir çelenk sokulup o gün vezir fermanı ile asker öncüsü olup çarhacı ve Baki Paşa dündar (ardçı) oldu. Gazi Seydî Ahmed Paşa 53.000 askere kumandan olup 12 pâre şahî darbzen ve iki kolumborna toplar verildi. Dua ve övgülerle Hınıs Kalesi'nden Şuşik Kalesi'ne yönelinip Paşa efendimiz on bin kadar askerle Hınıs Kalesi sahrasında kaldı.

Buradan bütün asker ile doğu tarafına sarp kayalı dağlar içinde uçurum yerleri 6 saatte geçip,

Hasbek Köyü menzili: 200 evli Kürt köyüdür.

Buradan hakir 200 atlı şahbaz yiğitler ile 9 saatte,

Ziyaeddin Kalesi'nin özellikleri

Azerbaycan şahı Ziyaeddin yapısı ve Azerbaycan toprağında yalçın kaya üzere dörtgen şekilden uzunlamasına bir dayanıklı ve sağlam kaledir. Erzurum toprağında (---) sancağı hudududur. Dizdarı ve neferatları vardır. (---) tarihinde Van fethedildiğinde halkı itaat edip anahtarlarını padişaha teslim ettiklerinden halkı bütün örfî (yerel) vergilerden muaf oldular. Naipliktir, kumandanı ve kethüdayeri yoktur.

Bir camii ve altı yüz kadar toprak örtülü tek katlı evleri vardır. Bir hanı, bir hamamı ve kırk elli kadar dükkânı vardır.

Taşlık ve Kürd diyarı yer olduğundan o kadar ma'mur şehir değildir. Ama halkı gayet cesur ve yiğit Hüda eri hünerli insanlardır.

İbret verici ılıcanın anlatılması: Aras Nehri ile Van Gölü kenarındaki Erciş Kalesi görülmeye değer bir ılıcadır ki Ziyaeddin Kalesi'ne yakındır. Tanrı'nın işi budur ki bu ılıca beş altı yerde kaynaktır ki birbirine onar ve on beşer adım uzaklıkta gözlerdir. Kimisi buz parçası tatlı sudur, kimisi öyle sıcaktır ki çömlekte bulgur kaynar gibi kaynar. Buna bitişik buz gibi soğuk bir göz kaynak vardır. İçinden rahatlık ile üç taş çıkaramazsın. Soğuğunun şiddetinden insanın eli tahammül edemez. Ve yine buna bitişik şadırvan gibi fışkırır, öyle sıcaktır ki içinde baş ve paça ütülenir. Bu ılıcaların ancak birinde yapı vardır. Diğerleri açık hüdai ılıcalardır ki her biri birer değirmen döndürür su kadar akar. Bu kaleyi seyr edip vezir fermanı ile kale kullarının yarısı ağalarıyla sefere memur oldu. Buradan yine batı tarafına Süncab suyu kenarınca dağlar ve taşlar aşıp 9 saatte,

Avnik Kalesi'nin özellikleri: Bu da Azerbaycan toprağında Ziyaeddin Şah yapısıdır. Daha sonra Süleyman Han'a itaat etmişlerdir. (---) toprağında bir yalçın kaya üzere dört köşe yüksek kaledir.

.... (8 satır boş) .... *[292a]*

Şuşik Kalesi'nin özellikleri

Kürt dilinde Şuşik, kalesi olduğu yüksek dağın ismidir. Lâkin Sultan Hasan oğlu Ziyaeddin yapısıdır. Gökyüzüne doğru baş çekmiş bir yalçın kayanın en yüksek zirvesinde dörtgen şekilli bir küçük kaledir. Ama ani ölüm yeridir.

Denizler gibi kalabalık asker ile hisarın altından bir top atımı mesafesi uzak yerde İslâm ordusu kuruldu. Hemen o saat kale kuşatılıp yukarıda ve aşağıda olan pusu yerlerinden Müslüman gaziler metrise girip tüfenkleşmeye başlandığında hemen kaleden bir yaylım top, bir yaylım tüfenk atıp 70 adam bir anda şehitlik şerbetini içip cennette karar ettiler.

Hemen kumandan Seydî Ahmed Paşa var kuvveti pazuya getirip nice yüz iş eri olan beylerbeyilere ve diğer beylere tatlı dille ve diğer gazileri hediyelerle kendine bağladı.

Bizzat kendileri etek toplayıp dört pare uzun şahî topları kalenin doğu tarafında uzak tepelere koyarak siperler ardından kale içine bir yaylım top vurunca Allah'ın emriyle kale içinde Şuşik beyinin amcasının oğlu Çendedan Şüca Bey'e top güllesi isabet ederek o an öldürdü ve kale içinde bir velvele koptu. Dört taraftan Müslüman gaziler kalenin duvarlarının yıkılan yerlerinden örümcek gibi, ip cambazları birer vecihle kaleye tırmaşmaya başladılar.

Sözün kısası bir gün bir gece büyük cenk oldu. Ertesi sabahleyin beden burçlarına aman bayrakları dikilip kale içinde olan bütün Kürtler;

"Aman, aman, ey Osmanoğlu askerlerinin seçkini" diye feryad ve figana başladılar. O an kumandan Seydî Ahmed Paşa kale altına başbölükbaşıyla Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin Alacaatlı Hasan Ağa'sıyla kale kapısına varıp kaleden dışarı yedi adet namlı Kürt beyleri rehin çıkıp;

"Bu gece beyimiz Mustafa Bey kaleden hile ipi ile inip İran'a kaçtı" dediler. Hemen kumandan Seydî Ahmed Paşa bu yalan söze güvenmeyip;

"Tez beyinizi bulun, yohsa sizin yedinizi dahi kelle paça edip Erzurum veziri Mehmed Paşa hâlâ Hınıs Kalesi'ndedir, ona gönderirim" diye bu yedi adamı bağlayıp kale içine habersiz 700 adam koyup Şuşik beyinin sarayında bütün malına mülküne el koydu.

Bütün Kürt eşkıyalarını dışarı sürdü. Bütün silâhlarını aldı. 3.000 tüfenk, 6.000 kılıç ve diğer silâhlar toplandı. (---) tarihinde kale feth olup efendimiz Mehmed Paşa'ya müjde ettiler.

O gün kalede gülbâng-ı Muhammedî okunup kale içine iki bin tüfenkçi kondu ve büyük top ve tüfenk şenlikleri oldu. Ta İran'a kadar Şuşik beyinin ili vilâyeti yağmalanıp nice kere yüz bin koyun, sığır, at ve katır ile Müslüman gaziler doyum oldular. Ama Şuşik beyinin ele girmesi için ile vilâyete adamlar gitti.

Bir Gökdolak tülüngü çaşıt (casus) bulup Serdâr Ahmed Paşa "Cellat!" deyip ilk önce burnunu ve kulağını kesti. Amansız cellat kılıcını sıyırıp casusun kellesini yuvarlayacak sırada ayak üzere kalkıp;

"Hey demir ayak paşa! Endek hâlime merhamet etgilen. Bir danışığım vardır, diyem" deyince cellat aman verdi.

"Vallah ve billah Şuşik beyi kuşluk çağı (vakti) Mekü Kalesi'ne gelip Acem hanına câr düştü (sığındı). Henim kalede mahpustur" deyince Baki Paşa, Ketağaç Paşa, Deli Dilâver Paşa ve Malazcird Beyi Mehmed Bey ile toplam üç bin asker;

Mekü Kalesi'nde Şuşik beyini istemeye gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ doğu tarafına **Menval Deresi** kenarınca 8 saat dağ ve taş aşarak;

Tahmures Kümbeti menzili: Acem hanlarından Tahmures Han, Cağaloğlu cenginde ölünce bir türbe içine gömülmüştür. 200 haneli Ermeni evleridir. Acem'e ve Şuşikliye haraç verirler.

Buradan yine doğuya 7 saat ağaçlıklar içinde gidip Şahgediği'ni aştıktan sonra 2 saat daha çemenzâr ve lâlezâr bir ovada gidip,

Mekü Kalesi'nin özellikleri: Nuşirevan yapısıdır. Gerçi binası yoktur ama yine Nuşirevan yapısıyla meşhurdur. (---) tarihinde içinde olan Kürtleri Süleyman Han'a tâbi olup Mahmudî beyine bağışlanmış kale idi. Daha sonra bir hile ile Kızılbaş istila etti. Yine Mahmudî beylerinden Malazgird *[292b]* beyi hükmünde iken (---) tarihinde Bağdad fâtihi Murad Han'ın veziriazamı Kara Mustafa Paşa fetihte sonra Bağdad'ın Derne ve Dertenk taraflarına sınır kesmeye vardığında efendimiz Melek Ahmed Paşa henüz Diyarbakır valisiyken birlikte Derne ve Dertenk'e gitti. Acem diyarlarıyla Osmanlı vilâyetlerinin hudutları belinlenip barış yapılması için Şehrezul toprağında Zalim Ahmed Kalesi'ni Osmanoğlu yıktı. Acemler de Van hududunda Kotur Kalesi'ni yıktı.

Ve yine Revan yakınında bu Mekü Kalesi'ni Osmanlı yıkınca beyini ve neferlerini Malazcird'e koydular. Daha sonra Acem, bu Şuşik Kalesi beyinin ayaklanması sırasında fırsat bulup bu Mekü Kalesi'ne nezaketle bir gece Acem Mazenderanîsi koyup kaleyi sağlamlaştırdı.

Kudret Eli ile yapılmış bir Kahkaha Kalesi'dir. Osmanlılarda Van Kalesi, Mardin, Şebin Karahisar, Afyon Karahisar, Adilcevaz, Tokat ve Amasya Kalesi gibi Mekü Kalesi'dir.

Mekü Kalesi'nin şekli: (---) nehri kenarında dibi ince, yukarısı geniş sahra, sanki mantar gibi veya zencef ütücüsü mermeri gibi ince belli, göklere doğru baş uzatmış aslâ bir taraftan elde

edilmesi mümkün değil, havalesiz benzersiz bir kaledir. Aşağı kayada ağaç köprü ile geçilir. Ancak bir kapısı var, ondan içeri minare yolu gibi kayadan kesmeli yokuş yukarı çıkılır.

İçinde 700 hane kadar imar olmada haneleri var, dahi o kadar ma'mur değildir. Eğer imar olursa Kahkaha gibi benzersiz bir kale olur. Revan hanlığı hükmünde bir sultanlık olup içinde iki bin mazenderanî tüfenk atar koymuşlar.

Ve her gece nehir üzerindeki köprüsünü kaldırıp kalenin ayası ada gibi kalır. Kalenin en yüksek tepesinden yüz kulaç iplerin dolaplarıyla kaleye su çekip susuzluklarını giderirler.

.... (2,5 satır boş) ....

Bu kale hanı bin kadar dizçöken tülüngü (askeri) ile aşağı serdârımıza inip büyük bir ziyafet çekti.

Yemekten sonra kumandanımız Baki Paşa, Şuşik beyi Allah amanı ile istedi. Bütün asker beye zarar gelmeyeceğine kefil oldu. Beyi de Allah'a tevekkül edip aman ile bir günde yine kalesine getirip Seydî Ahmed Paşa'ya teslim ettiler. O da yedinci günde Hınıs Kalesi'ne gelip Erzurum Veziri Mehmed Paşa efendimize teslim etti. Bütün beylerbeyiler, sancakbeyleri, iş erleri ve Avnikli Ahmed Ağa da rica edince öldürülmeyip hapsedildi.

Sonunda 40.000 koyununu, 40 atını, 17 katar katırını, 20 Gürcü kölesini ve 50 kese malını alıp hapisten bırakıldı. Ama kalesi Malazgird Beyi Mehmed Bey'e bağışlandı.

Ondan da 20 kese, 20 katar katır, sayısız vaşak postu, kaplan postu ve 7 adet keruke zırh u zirih-külâh ve serpenah alınıp bütün Müslüman gaziler ile sağ salim, doyum olmuş ve zafer kazanmış olarak Erzurum'a dönülüp o gün 7 saatte,

Alacalar Köyü menzili: Aras kenarında Bayezid Kalesi hükmünde 300 evli Ermeni ve Müslüman köyüdür. Burada devletli efendimiz Revan Hanı elçisi Kasım Han'a, Nahşıvan Hanı elçisi Takî Han'a ve Tebriz Hanı elçisi Seyf Ali Han'a büyük ziyafetler edip muhabbetnâmeler verip her birine ikişer çıplak küheylân atlar, mercan tesbih, ok ve yaylar, nice renkli Ceneviz ve Venedik hâreleri (menevişli kumaşlar) hediye edip bütün elçilere hitaben buyurdular ki;

"Osmanoğlu devletinde biz sulha aykırı iş işlemeyi revâ görmeyip Şuşik Beyi Mustafa Bey'in ilini vilâyetini vurup yağmalayıp kalesini başka beye bağışladık ki sizin Revan hanı karın-

daşımız ondan şikâyet edince hakkından gelindi. İmdi sizler dahi sulha aykırı iş etmeyip Mekü Kalesi'ne koyduğunuz askeri çıkarıp sulh kanunu üzere kaleyi yıkasınız. Ve olmazsa hâlâ tuğrakeş serdârım, denizler gibi asker ile Revan ve Nahşıvan diyarlarını yakıp yıkar, yağmalarım" diye sertçe hitap edince üç adet elçi yerlere kapanıp,

"Başımız gözümüz üstüne" dediklerinde her birine birer Acemâne samur kürkler giydirilip Kilarcı Veli Ağa, Elçi Kasım Han ile Revan tarafına gitti.

Alacaatlı Hasan Ağa, Elçi Takî Han ile Nahşıvan'a gitti. Hakir de gümrük katibi olmamız dolayısıyla gümrüğe tüccar gelmesi için hakire mektuplar verilip *[293a]* Tebriz hanına bir mücevher koşumlu at, yelkendez çullu küheylân at, güzel sultanî mendiller, bir inci tesbih ve bir çift çârkab tirkeş (okluk) verip Tebriz hanı elçisi Seyf Ali Han'a hakiri teslim edip;

"Evliyâm size Allah emaneti olsun" diye vasiyetler edip gönlünü aldıktan sonra;

"Bu tarafta gümrüğümüze kervanlar gönderesiz" diye mektuplar ve ricanâmeler hakire teslim olunup bir kese harcırah ve bir kat değerli elbise, on bir hizmetçimden başka her ocaktan beşer onar adam koşup hepsi 45 nefer olup paşa efendimizle ve bütün dostlarla vedalaşıp Allah'a güvenerek Revan ve Nahşıvan tarafına yola çıktık.

1050 [1640] (---) yılının (---) ayında Aras Nehri kenarından Acem ülkesinde Revan, Nahşıvan ve Tebriz'e gittiğimiz dağları, kentleri ve seyr ü temaşa ettiğimiz acaip ve garip eserleri bildirir

Evvelâ Aras Nehri kenarınca o gün doğu tarafına 5 saat gidip;

Yaylacık Köyü: Avnik Kalesi hükmünde yarısı Ermeni ve yarısı Müslümanlardır ki Mahmudî Kürtleridir. Bir camileri var. Buradan yine doğu tarafına Aras Nehri kıyısıyla;

Baruthane menzili: Şuşik Kalesi hükmünde bir dere kenarında üç yüz haneli, yeşillikli ve otu bol, güherçile çıkarılır bakımlı kenttir. Bundan dolayı Baruthane denir. Buradan yine doğuya 9 saat

Düşkaya kenti menzili: Kenti harap olmuştur. Avih Deresi adlı bir tatlı suyun kıyısında çemenzâr ve lâlezâr üzere çadır ve

ağırlıklarımızla konaklayıp beyler gibi eğlendik. Buradan yine doğuya 12 saatte,

Çağla Gorna menzili: Ma'mur köydür. Bütün halkı Şuşik Kürtleridir. Şuşik Kalesi sol tarafımızda sarp kayalar üzerinde belli olup "safâ geldiniz" diye yedi selâm topu atıp yiyecek ve içeceklerinden bolca hediyeleri yeni bey tarafından geldi. Bu mahalde Revan Hanı Elçisi Kasım Han ile Niksarlı Kilarcı Veli Ağa Van tarafına gittiler.

Hakir bizim elçi ve Nahşıvan elçisi ile sağ tarafta dağlar içinde Nahşıvan yoluna yollanıp doğu tarafına nice yaylağ, dağ, bağlar ve bahçeler aşıp 13 saatte,

Acem ülkesi başlangıcı olan Karış Kalesi menzili

(---) tarihinde Timur oğlu Şahruh Han yapısıdır. Daha sonra Azerbaycan Sultanı Uzun Hasan hükmüne girdi. Hâlâ Revan toprağında Azerbaycan şehirlerindendir.

Kalesi bir tepe üzerinde göklere uzanmış şahin ve kartal yuvası gibi Azerbaycan kalesidir ve dörtgen şekilli taş yapılı Ferah-âbâd Kalesi gibi sağlam bir kaledir. Tamamen taş yapı, sağlam ve dayanıklı güzel bir yapı, süslü kaledir. İçinde bin dizçöken tülüngü dizçökenleri vardır.

Baş-neferleri bizimle olan elçilere hediyeler getirdikte bize rağmen kaleden yetmiş seksen pâre toplar atıp şenlikler etti, ama küçük topları var. Kale döven top seslerinden dört tarafındaki dere ve tepeler gök gürlemesi gibi gür gür gürleyip velvele verdi.

Kalenin altında çadırlarımızla konaklayıp yavaş yavaş aşağı varoşu seyr ü temaşa ettik, ama o kadar ma'mur değildir. Eskiden büyük şehir ve eski kale imiş. Ama (---) tarihinde Sultan IV. Murad Han, Revan seferi için o tarafa yöneldiğinde Erzurum, Ahıçka, Kars ve Van kulları bir yere toplanıp bu Karış şehrini yağmalayıp karış karış edip hanelerin yakıp yıkıp halkını esir ve kebap edeliden beri halen günümüze kadar mamur olmamış, aşağı şehri de o kadar imar değildir.

Ancak yedi minareli camileri, üç hamamı ve küçük çarşısı vardır. Lâkin bağı ve bahçesi çoktur.

Şehri Karış Nehri kenarına kurulmuş, suyu ve havası yumuşak ve tatlı, pirinç yetiştirilir verimli bir ovası vardır. Bu nehrin başlangıcı Sükûn Dağı'ndan sökün edip Aras Nehri'ne katılır.

Kale ağası elçi ile, hakiri ziyafete davet edip atlarımızla güç ile kaleye yarım saatte çıktık. Aşağıda bütün zemin bukalemun nakşı gibi belli idi.

Hemen şahın dizçöken ağası başında zurzuvileli tâcının üzerine alaca serbend üzere çeşit çeşit otağalar takıp ve ablak çığçığa telleri başına bağlayıp yanımıza geldiğinde temenna edip (selâm verip);

"Hey kurban, tu hayır mukaddem, yüz basa, göz basa gelip safa geldiniz" diye her yeri seyreden evine davet edip yahşi (çok iyi) *[293b]* mihmandârlık (ev sahipliği) etti.

Muhabbet meydanına sofra yerine kalemkârî çit destehan gelip 11 çeşit pilâvdan avşıla pilâv, göğü pilâv, muza'fer pilâv, od pilâv, şille pilâv, hoş pilâv, çalav pilâv, mu'amber (amberli) pilâv, sarmısak pilâv, köse pilâv, düzdeh pilâv, düzdeh piryan, sebzeler, tuzlular, mastaba çorbası ve güzel heriseleri (keşkekleri) yenilip can sohbetleri ettik.

Ziyafetten sonra elçilere, hakire ve Alacaatlı Hasan Ağa'ya güzel vaşak postları hediye verdi. Sonra aşağı çadırlarımıza geldiğimizde ardımız sıra elli koyun, bin kadar beyaz ekmek, yedi sekiz katır yükü türlü türlü meyve ve avşıla şerbetleri kale hakimi sultandan geldi. O gece büyük bayram edip iki gün konakladık.

Karış Nehri kenarında iki tarafta yüksek köşkleri seyrederek hıyaban ve İrem gülistanı Kelenter bağına varıp orada da kale sultanı büyük bir ziyafet çekti. Elçiye ve hakire hediye parçalar verdi.

Bağdan gelirken Sultan Evhadullah Camii'ni dışarıdan seyr ettik. Ama gerçekten de bir düzgün minareli, benzersiz bir camidir. Ona yakın Taceddin-i Münşî Hamamı ve yedi mihmansarayı var.

Suyunun ve havasının tatlılığından, güzellerinin kudretten sürmeli meralî ve ceylan gözleri var ki her biri âşığa bir baktığında bin nigâh (tatlı bakış) bağışlamış kadar cana safâ verir.

Ertesi günü sabahleyin bu Karış şehrinden 300 baş evbaş ve kalleş Kızılbaş mazenderanî atlı ile doğu tarafına 12 saat yüksek dağlar aşıp,

Masir kenti menzili: Kent kelimesi bu diyarlarda kasabaya derler. Masir Dağı eteğinde bin toprak örtülü, bağlı ve bahçeli, bakımlı ve şenlikli, tatlı sulu, suları yaylalardan akar süslü kenttir. 7 camii, 3 hamamı ve 300 kadar dükkânce pazarlı küçük

şehirdir. Bu da Revan toprağında kelenterliktir. Bir gece bu güzel yerde konuk olup buradan 14 saatte,

Zuchan kenti: Bu şehir Nahçıvan toprağı hududunda Nahçıvan hanının hâssıdır. Gayet ma'mur ve çiçek bahçesi kasabadır. Mihmandâr gelip çok çok ikram etti. Bu kente iki Acem çocuğu gelip hizmetçimiz oldu. Yahşı hanende (okuyucu) idiler. Horasan tarzı ma'niler okuduklarında insana can bağışlardılar. Buradan yine doğu tarafına bir geniş dere içinde 7 saat ibret verici ağaçları seyr ederek;

Üçkilise menzili: Bu mahal Revan sınırındadır. Üç yüksek dağ üzerinde üç büyük kiliselerdir ki her birinde yüzer ikişer yüz patrik, rahip, keşiş ve Mıkdısî Ermeni papazları ve patrikleri var. Ve güzel güneş parçası, muğpeçe tatlı buğda (al yanaklı) oğlanları var ki gelen ve gidenlerin önüne durup canla başla hizmet ederler.

Bu kiliselerin birini Nuşirevan yapmış, birini Rum kayseri yapmış, birini de Ermen Zenan yapmış ki hâlâ beş yüzden fazla bâkire kızlar vardır. Bütün alığsız bakla yerler.

Bu kiliselerde her müsafire ve çevredekilere o derece hizmet ve ikram ederler ki, şîrhurma ve katr-ı nebât hamuru yedirip altınla süslenmiş yataklar döşeyip bütün atlara çul torba çıkartmayıp hizmet ederler.

Hıristiyan milletleri içinde Ermeni milletinin bu kiliselere gayet inançları olduğundan bütün Hıristiyan memleketlerinden bu kiliselere adaklar gelir, gayet sağlam vakıftır. Her birinde beşer onar mihmandârları ve kırkar ellişer aşçıları vardır ki keşkeği ve herisesi dünya yüzünde meşhurdur. Baş Mıkdısî olan papazı iki yüz rahip ile elçilere ve hakire, ziyafete davet edip yemekten sonra hediyeler verdi.

Üçkilise'nin garip ve acaipliği

Bu kilisenin büyüğü Nuşirevan yapısıdır. Orada senede bir kere kırk elli bin kefere Frengistan'ın uzak yerlerinden toplanarak gelip bu Üçkilise Dağı'nın en yüksek tepesinde, pür-çemenzâr sahrada bir eski bir halıça vardır, onu döşerler ve o dağlarda ne kadar otlar, bitkiler ve yararlı ilâç olacak ağaçlar varsa bütün bu otları büyük bir kazan içine korlar. Anılan halıça üzere sacayak koyup kazanı ona yükleyip anılan halı üzerinde alev alev ateş yakarlar.

Tam bir saatte kazan içinde bütün otlar, kereviz ve maydanoz pişip bir saat yanan ateşten aslâ halı yanmayıp nice bin adam seyrine hayran olur, seyretmeye değer bir halıçadır.

Daha sonra otlardan yapılan yemeği bütün keferelere dağıtırlar. Uğur ve şifa için hokkalar ile Frengistan'ın en uzak yerlerine götürürler. Bazıları orada yiyip hamdederler, zevk edip eğlenirler. *[294a]*

Hakir bu durumu rahiplerden sordum:

"Vallahi bu halıça odur ki Hazret-i İsa bu halıça üstünde ana rahminden doğmuştur ve İsrailî korkusundan bir mağaraya kapanıp on iki havarileriyle dağdan otlar toplayıp bu halıça üzre pişirirdi. Ve Benî İsrail, İsa Nebi'den mucize isteyince bu halıça üzerinde bir melik ölüsünü diriltti. Bütün İsrailîlere mucize için bu halıça üzerinde yemek pişirip yemek dağıttı. Daha sonra bu halıça Buhtunnasr eline geçti. Ondan Nuşirevan'ın eline geçip bu kiliseyi yaptığında yılda bir kere üzerinde yemek pişirip yine tertemiz edip boğçalar içinde başımızla beraber saklarız."

Hatta "Süleyman Han Nahçıvan seferine geldiğinde bu seccade üzerinde iki rek'at namaz kıldı" diye söylediler. Ama ibret verici halıça ne ipektir, ne pamuktur ve ne yündür. Bir çeşit sincabî renkte büyük bir seccadedir. Lakin gayet ağırdır.

Ama bu hakirin kıt aklıyla öyle yorumladım ki Kıbrıs Adası'nda (---) adlı yerde büyük bir dağ vardır. Tanrı'nın hikmeti o dağın taşını tokmak ile dövünce keten gibi olur. Daha sonra hayâl iplik eğirip abdest peşkirleri, güzel ve süslü donlar ve gömlekler dikip İstanbul'un ileri gelenlerine ve padişaha hediye getirirler. Hatta Kaya Sultan efendimize Sultan Murad Han latife edip,

"Kayam, sana kayadan yapılma bir taş gömlek vereyim" diye bir don gömlek hediye etmişti.

Birkaç zaman Kaya Sultan kayadan gömleği giyip kirlendiğinde ateşte yakıp pâk ve beyaz olup ibret için yine giyerdi. Hayâl ve ince bir gömlek idi. Genellikle ileri gelenlerde çoktur. Hatta Kapdan Hüsamzâde hakire bir mendilini bağışlamıştı. Kirlendiğinde Melek Ahmed Paşa huzurunda ateşte yakıp pamuk çiçeği gibi oldu. Allah bilir anılan halıça da Kıbrıs taşından dokunmuş ola, *vesselâm.*

Bu seyirleri edip ertesi günü bu Üçkilise'den kalkıp yine doğu tarafına doğru öyle mamur ve bakımlı yerlerde köy ve kentleri,

dağları, bayırları, bağlar, ovalar ve köyleri, mahsullü yerleri aşıp bir zira kadar boş yer, ekilmemiş toprak görmeyip 9 saatte,

Sükûn kenti: Nahşıvan hududunda Sükun Dağı eteğinde bir ma'mur ve bakımlı köydür ki sanki büyük bir şehirdir. On bir minaresi belli idi. Ama bu değersiz kul biraz hasta olduğumdan bu kenti bir hoşça gezip seyredemeyip atımıza binerek,

Muhammed Şam-ı Gazan ziyaretinin anlatılması

.... (4,5 satır boş) ....

Sükun şehri bu türbenin evkâfıdır ki büyük bir Bektaşî tekkesidir. Üç yüzden fazla ayakları çıplak ve başları kabak dervişleri vardır. Davul döverek sancak kaldırıp def ve kudümler çalarak boru ve zil urarak hoşgeldine gelip tekbir getirdiler. Gerçekten Ehl-i Beyt muhibbi, ârif-i billah, gönlü yaralı şanlı dervişler, dünya işlerinden sıyrılmış bir alay sadık âşıklar, yalnızlığa çekilmiş, fakirlik padişahları, yüze güler cemâl hayranları, İlâhî aşkla sarhoş ve kendinden geçmiş canlardır. Çerağlarına kurban-bahası birkaç Abbasî ve bisitîler koyup şeyhleri Nimet Dede duasıyla hissedar olup Tanrı'ya hamd olsun hasta iken sağlığımıza kavuştuk. Ertesi günü sabahleyin uçsuz bucaksız bir ova içinde 13 saat gidip üç kere çemenzarlarda istirahat edip o ovanın kıblesi tarafı nihayetinde bir yeşillik çimenlik yerde,

Büyük Zengi Nehri menzili: Kenarında çadırlarımızla konakladığımızda Tanrı'nın büyüklüğü bu ovanın dört tarafında olan kentlerin ahalisinden, "Osmanlı gelmiş" diye o kadar insanlar hediyeleriyle gelip hesapsız yiyecekler ve içecekler getirip misafirperverlikler ettiler ki hizmetçilerimiz Ma'di Kerb gibi işkembe sahibi oldu. Ve atlarımız çadırlar önünde yonca, tirfil, ayrık ve firye yediler ki her bir atın karnı husrevanî küp gibi oldular.

Bu Zengi Nehri kıble tarafında Haran dağlarından *[294b]* toplanıp kuzey tarafına akarak nice bin pâre kentleri sulayıp iner. Aras Nehri'ne, Aras Kür'e, Kür Gilân Gölü'ne katılır.

Buradan yine doğu tarafına ma'muristan kentlerin ovalarında avladıklarımız tavşan olup 10 saatte,

Sidirgi kenti menzili: Nahşıvan toprağında İmam Rıza evkafıdır. Bütün vergilerden muaf tutulmuş bakımlı ve şenlikli bin haneli, bağ ve bahçesi hesapsız, suyu ve havası tatlı kenttir ki bütün halkı Şiîlerdir.

Sidirgi ılıcası: Şehir dışında bağlar kenarında yüksek binalı ılıcaları vardır ki üçünün de ona on büyük havuzlarında Acem mahbubları sim-ten (gümüş tenli) balıkları gibi Şâfiî havuzunda yüzgeçlik edip birbirlerini zahmetsizce kucaklarlar. Bu şehrin çoğunlukla halkı Gökdolak ve çulhalardır. Âşıkane ma'nîler okurlar, güzel gür sesleri vardır. Buradan yine doğu tarafına 13 saatte,

Ahmed Bey Zâviyesi menzili: Nahçıvan toprağında beş yüz haneli, bağlı ve bahçeli ma'mur kentdir. Üç camii var. Osmanoğlu'nun Zal Paşazâde Ahmed Paşa'sı, Nahçıvan hâkimi iken burada İstanbul tarzı minareli güzel bir cami yaptırınca halkın dilinde bu kente "Ahmed Paşa Zâviyesi" derler. Hâlâ yine bu kent o gönül açan camiin evkafıdır.

Buradan 16 saat ma'mur kentli özler içinde gidip,

Büyük şehir Karabağlar'ın özellikleri

Bu şehri ilk defa Menuçehr yapmıştır. Eski şehirdir ki hâlâ Nahşıvan toprağında başka sultanlıktır. Eski zamanlarda büyük bir şehir imiş. 1012 [1603/4] tarihinde Sultan III. Mehmed Han zamanında Osmanlı elinde iken Acem zafer buldu. 1045 [1635/6] tarihinde Revan Fâtihi Sultan IV. Murad Han Revan fethinden sonra bu şehre gelip konakladığında eski zamanlarda direkli İrem bahçeleri gibi bakımlı olan şehri, denizler gibi askerine buyruk buyurup bir anda yakıp yıktı, duvarlarını toprak etti ve halkının ciğerlerini kebap etti. Hâlâ yıkıntının kalıntıları açık seçik bellidir.

Timur Han bu Karabağlar'da kışlayıp bolluk içinde geçinmişlerdir. Tâ bu mertebe bakımlı ve şenlikli geniş bir ovadır. Üç kere Süleyman Han ve nice kere kumandanlar sayısız askerlerle beşer altışar ay konaklayıp bolluk içinde geçinmişlerdir. Lakin IV. Murad Han'ın yıktığından beri yine imar olmadadır. Ama güneşte zerre ve denizde damla gibi imar olmamıştır. Hizmetçilerimiz kırk minare saymışlardır.

Tanrı'ya hamd olsun bu şehrin suyunun ve havasının tatlılığından tabiatımız hoş olup at-biner bazı arkadaşlar ile şehri biraz gezip dolaştık. Rehberimizin anlattığına göre on bin kadar bağlı ve bahçeli haneler, yetmiş mihrap, kırkı minareli camiler, hanı, hamamı ve çarşıları boldur, ama henüz daha imar olmada-

dır. Havasının tatlılığı cihetinden güzel yüzlü mahbub ve mahbubelerine rast gelirdik.

Beğenilen yiyeceklerinin, içeceklerinin ve meyvelerinin çokluğu bir diyarda yoktur. Kara Bağlar desek yeri vardır. Elçi ile bir bağda gezerken Yezdan Kulu adlı bir bağcı 26 çeşit sulu armut getirdi. Meleçe, Abbasî, ve Ürdübârî demek ile bilinen ve beğenilen yemesi hoş armutları olur ki yiyenin üzerine elbette tatlı suyu katr-ı nebât suyu gibi akar. Gayet lezzetli armutları ve al renkli kirazları olur.

Çarşılarında tertemiz aşçılarında çeşit çeşit Revan pirinci pilâvları ve herisesi (keşkeği) lezzetli ve güzel kokulu olur. Ve aşçıları gayet temizdir. Zira hepsi müslimdir. Bu Acem diyarında bütün yiyecek ve içecek satanlarda aslâ Ermeni ve Urum yoktur. Aslında Urum keferesi aslâ ve kat'â yoktur. Meğer ticaret ile gelip gide. Ama Yahudi, Şiî, Teberrâî ve Kurâyî çoktur. Mülhidler, zındıklar, Cebrî, Kaderî, Hurûfî ve Zeminî (---) (---) (---) (---) Bu batıl mezhepli sapık fırkalar gayet çoktur. Bu Karabağ'ı seyr edip yine kıble yönüne 9 saat gidip,

Cihan nakşı Nahşıvan Kalesi'nin özellikleri: Gerçekten de cihanın bukalemun nakşı şehirdir. Bazıları Nahçıvan, bazıları Nahışvan derler. İran ülkesi şehirlerinin yüz suyudur. Hâlâ Azerbaycan hududunda başka hanlıktır ki hanı iki bin askere sahiptir. İhtimâdevlesi, kelenteri, münşîsi, darogası ve dizçöken ağası ve çiğyiyen akası vardır ki bu esnafların hükûmette alâkaları vardır. Kadısı ve şeyhülislâmı da vardır.

Bu şehri eski zamanda Şah Efrasiyab yapmıştır ki atalarının gömülü olduğu türbeleri bellidir. Onların hükümdarlık zamanlarında bu Nahşıvan o kadar bakımlı ve şenlikli imiş ki ovalarında ve düzlüklerinde bir adım boş yer yok imiş. Daha sonra 691 [1292] tarihinde Moğol taifesi *[295a]* aç gözlülük gösterip yer götürmez asker ile gelip bu mamur, cihan nakşı şehrin nakşını bozup harap etti ve kalesini yıkıp toprak etti.

Daha sonra Şah İsmail gelip imar etti. Daha sonra 1012 [1603/4] tarihinde III. Mehmed Han zamanında yolunu şaşırmış şah tarafından Zülfikâr Han gelip Nahşıvan'ı işgal eyledi. Bundan sonra (---) tarihinde Sultan IV. Murad Han askeri gelip Tabanıyassı Mehmed Paşa feth etti. Dünya işinin ahvali böyle ola gelmiştir. Beyt:

Bozulur nice bin işler, düzülür nice cünbüşler
Bu kâr-ı bu'l-acebdir buna olmaz kâr-ger peydâ

Beyitleri uyarınca her zaman dünya hâli kâh imar ve kâh harap olmadadır ki;

"(O'nun zâtından başka) her şey helâk olucudur" [Kasas, 88] kesin hükmüne mazhar olmuştur. Ama IV. Murad Han harabından sonra imarı, tamamı 10.200 toprak örtülü büyük evler ile döşenmiş, 70 adet cami, ibâdethane ile süslenmiş, 40 mescit, 20 konuk sarayı han, yedi gönül açan hamam ve bin kadar dükkân ile süslenmekte olan güzel bir şehirdir. İmaretlerinin çoğunluğu hayır ve ecir ile durmaktadır.

Dördüncü gerçek iklimde ve on sekizinci örfî (yerel) iklimin ortasında olduğundan suyu ve havası biraz sertlik üzere yaratıldığı için bağı ve bahçesi azacık olduğundan meyve ağaçları da azdır.

Beğenilen, yetiştirilen mahsullerinden yedi renkte pamuğu olur. Mesela zagî pamuğu, monlayî pamuğu, zaafranî pamuğu, la'lî pamuğu, has ve beyaz pamuğu, tahılı ve buğdayı herkesçe beğenilir.

San'at sahiplerinden her esnafı mevcuttur, ama kalemkârî behrampuru ve destehan çitleri (pamuk bez) Nahçıvan'ın dünyaca meşhur işleridir. Bütün ovaları geniş ürünleri boldur. Dört okka kara arpasını bir at yese yeterlidir. O derece yağlı arpası, bostanları, su haznesi kavunu ve karpuzu olur.

Ve suyu ve havasının tatlılığından güzel erkek ve güzel kadınlarının yüzlerinin rengi beyaz renklidir. Erkekleri zurzuvileli tâc üzere serbend sarıp kalemkârî peşk-peş (yenli) elbise giyerler. Ve ayaklarına renkli keçe çakşır ve yeşil, kırmızı, narencî ve turuncu pây-pûş (ayakkabı) giyerler.

Kadınları sivri takke giyip üzerlerine beyaz car bürünüp ayaklarına renkli çizme giyerler. Güzelleri çeşit çeşit mavi kürkten Isfahan börkü giyip gönül çalan mirza gibi salınarak yürür; zarif ve nazik konuşup halkla güzel kaynaşırlar. Ancak mahbublarına rağbetleri yoktur. Ayağa düşmüş bir alay kadın düşkünü arasında kalmış mahbublar ve civanlardır.

Bütün halkı Şâfiîlerdir, ama kızıl kızılbaşlardır. "Şâfiî mezhebindeniz" diye iddia ederler, ama yalan söyleyip Caferiye mezhebinde bir alay beşinci mezheplerdir. Ama ezân okundu-

ğunda beş vakit namazlarını kılarlar, fakat cemaatle aslâ namaz kılmazlar. Kalabalık cemaatten ayrı düşmüş, garip camiler vardır ki sanki her biri birer firdevs cennetinin güzel bir bahçesidir.

Bunlardan **Cenabî Ahmed Paşa Camii, Ferhad Paşa Camii, Güzel Ali Paşa Camii, Cağaloğlu Camii** ve **Hadım Cafer Paşa Camileri** süslü, nakışlı, kâşî çini ile yapılmış camilerdir. Nicesinin kubbeleri de çini ile süslenip kapatılmıştır. Ve İstanbul tarzı 33 minareleri vardır. **Ahmed Paşa Camii,** İstanbul'da Rüstem Paşa Camii gibidir.

Ve **Cenabî Hamamı** gayet hoş, havası ve suyu güzel ve temiz aydınlık bir hamamdır. Ama duvarları kâşî çinidir ve zemini gül renginde mermer döşelidir. Bütün peştemalları satranç nakşı gibi işlemelidir. Bütün tellâkları güneş parçası, Hoten ceylanı gözlü dilberlerdir. Billûr gibi vücutlarını mavi futaya sarıp hizmet ederler.

Misafirhanemize yakın **Zal Paşa Hamamı**, bu da görmeye değer havası ve yapısı hoş, tellâkları güzel ve diğer hizmetçileri beğenilir cana ferahlık veren bir hamamdır. Bunun da bütün duvarları kâşî Fağfurî çinidir. Döşemesi baştan başa safi yeşim, sarı, balgamî ve somakî mermer ile döşenmiş aydınlık bir hamamdır ki bütün camları billûr, necef ve morandır.

Yüksek kubbesinin ortasında ona on büyük bir havuzu var, bütün dilberânlar onda deniz mahlûku gibi yüzgeçlik ederler. Bu havuz içinde hamamcı her gün birer şele, yani birer sepet kırmızı gül yaprakları döker. Sanki bütün dilberler gülsuyu içinde yüzgeçlik edip beyaz vücutlarına gül yaprakları yapışıp gümüş tenleri gül gül olup gül ruhları al al, gül renkli dudakları Bedahşan lâ'li gibi olur.

Bütün dilberânları sakınmadan, çekinmeden havuz içinde tavus kanadı perendeler ve güvercin taklaları atıp şivekârlık ve çaresâzlık edip *[295b]* marifetlerini gösterip ırz ve vakarların saklar bir alay mahbublardır.

Sözün kısası hoş havalı ve hoş yapılı bu hamamın övgüsünde ve temizliğinin ve hoş güzelliğinin anlatılmasında Hassan ve Selman dahi âcizdir, değil ki bu hakir âciz Evliyâ'nın, âcizliği ve eksikliğiyle övmesi ne mümkündür.

Çarşısı içinde zengin ve cömert tüccarlar vardır ki her biri nice yüz bin tümen çok mala ve Kârun hazinelerine sahip denizler ve karalar tüccarı varlıklı adamlardır. Bütün halkı zevk ve neşe

ehli, içme eğlenme düşkünü adamlardır ki her gün birer bağda eğlence ve içki âlemleri düzenlerler.

Hatta Nahçıvan Hanı Rızaeddin Han bizi karşılamaya çıktığında elçisiyle hakiri doğru bir bağa götürdü. Mektup ve muhabbetnâmeler bağda okunup Nahçıvan'ın bütün ileri gelenleri orada hazır bulunup öyle büyük bir ziyafet, öyle bir saz, söz, okuyucu ve çalgıcı meclisi sohbeti olmuştur ki Hüseyin Baykara meclisi oldu. Meğer şanlı Han, tabiat sahibi, hoş-sohbet can imiş. Sultan Murad'a Bağdad'ı veren Şah Safî'nin hazinedarbaşılığından han olmuş Gürcü çocuğu Aristo-akıllı kimsedir. Kendisine Devlet Mirza Han adını vermişler, bir nâm sahibi er idi.

Bu bağda ziyafetten sonra, ilk başta kendisine paşa efendimiz tarafından elçilik ile gelen Alacaatlı Hasan Ağa'ya ve hakire birer değerli elbise, onar tümen hamam-bahâ (ücreti) Abbasî ve birer at hediye edip kendi elçisine de değerli elbise giydirdi. Böyle kerem sahibi bir han idi. Ve kırk elli adet ileri görüşlü, bilgili, erdemli ve olgun yardımcı ve danışmanları var ki her biri her konuda kendilerini yetiştirmiş danışman ve yardımcılardır.

Bu şehrin bütün halkı Dihkan dilini konuşurlar, ama ârif şairleri, nedim ve zarifleri, zarafet ve nezaketle Pehlevî dili ve Moğol dili ile konuşurlar ki eski dillerdir. Şehirleri de eskidir ki böyle konuşurlar.

Evvelâ Dehkanî dili, Derî dili, Fârisî dili, Pârisî dili, Gazî dili ve Pehlevî dili ile de konuştukları yeri geldiğinde yazılır.

Kemâl Paşazâde *Hakâyikü'd-Dekâyîk* adlı eserinde şöyle yazmaktadır: *"Tefsir-i Deylemî'de:*

Resûlullah (S.A.V.) Mikâ'il (A.S.)'den sordu: "Allahu Te'âlâ Farsça bir şey söylemiş midir?"

"Evet, ey Resûlallah" dedi. "İbrahim (A.S.) suhûfunda Allah 'Çi konem bâ în meşt hâk sitemkârân çüz ân ki peyâm rem.', Resûlullah (S.A.V.) "Gazî diline küfreden kafirdir" ve Resûlullah (S.A.V.) "Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça'dır" buyurdu.

yek	*dü*	*se*	*çâr*	*penç*
1	2	3	4	5
şeş	*heft*	*heşt*	*nüh*	*deh*
6	7	8	9	10

yânizde	*düvâzde*	*sânzde*	*çârde*	
11	12	13	14	
Îzed	*Yezdân*	*Hudâ*	*Perverdigâr*	*peyember*
Allah	Allah	Allah	Allah	peygamber
peygamber	*peyâmber*	*nân*	*âb*	*gendüm*
diğer	diğer	ekmek	su	buğday
erzen	*hâb*	*mâst*	*biyâ mirev ey püser*	
darı	düş	yoğurt	gel gitme ey oğul	
birev	*mirev*	*bigûy*	*ey peder-i mâ*	
git	gitme	söyle	ey babamız	
ey bürâder-i mâ		*kâse*	*kûze*	*sebü*
ey kardaşımız		çanak	bardak	desti
ham	*çârûb*	*zeyn*	*nemed*	
küp	sürüpge	eğer	keçe	
teng	*tenk*	*bârdum*	*sîne-bend*	
daracık	kolan	kuskun	gömüldürük	
hâvîd	*fitrâk*	*rikâb*	*ligâm*	
deve semeri	terki	özengi	uyan	
efser	*peşmâ-kend*	*tâzyâne*	*câme*	
yular	eğrim	kamçı	don	
pîrâhen	*dûr-rîse*	*kütlân*	*mutrib*	
gömlek	kettan iği	mutâf iği	saz çalıcı	
pilever	*ıslık*	*ıslık-i Rumî*	*velîze*	
çerçi	mastaki sakızı	Rum sakızı	kara sakız	
gündürüd	*sirîh*	*engürd*	*engübîn*	
günlük	bal	bal	bal	

ebkâme	*bâhâ*	*sigbâ*	*haykîne*
ekmek aşı	esler	sirkeli aş	kaykana

kûzât	*kâcî*	*çengâl hâst*
pirinç aşı	bulamaç	omaç aşı

levzine	*batile*
bâdemli helva	helva kazanı

Beyt:

Merîn bengî-yi hurma hor ki der helvâest cây o
Hemîşe der emân bâdâ zî ta'n-ı sûfî-i sâ'im

Çü dîdem fevt-i o şîrîn revân ez cân ü dil hakkâ
Be goftem beher o tarih bâdâ nimeteş dâ'im

Sene 923 [296a]

Buna benzer nice deyimleri ve ibareleri var ama bu kadarla yetindik.

Bu nahiyelerde olan Terekeme, Gökdolak ve Moğol kavminin başka özel lehçeleri vardır. İnşaallah onların da dilleri yeri geldiğinde yazılır.

Ve bu Nahçıvan ovası ve nahiyeleri etrafında sağlam ve dayanıklı kaleler vardır. Bir nicesini uzaktan görmek nasip oldu, ama av peşinde koşup dolaşırken geçip bir hoşça görüp seyredemedik. O kale isimleri bunlardır.

Evvelâ hepsinden sağlam ve dayanıklı Alıncak Van Kalesi, Molla Kutbeddin yapısıdır. Bundan sonra Seran Kalesi, sonra Susuşmarvan Kalesi, Mervan ibnü'l-Hımar yapısı olduğundan "Sus-ı Marvan" derler, bunları görmüşüzdür. Dikkat çeken bu ki bütün,

Acem diyarının kalelerinin isimleri: Revan, Şirvan, Hemedan ve Nahşıvan ve Gilân-ı Mâzenderan ve Van-ı Azerbaycan ve Isfahan, bu gibi isimleri var. Ama,

Tataristan kalelerinin isimleri: Biğ kirman, Çerkez kirman, Yar kirman, Kerş kirman, Taman kirman, Şahin kirman, Arbat kirman, İn kirman, Gazi kirman, Doğan kirman, Özi kirman ve Ak kirman isimli kaleleri vardır.

Leh vilâyeti kalelerinin isimleri bu şekildedir: Evvelâ Kamaniçse, İlvoviçse, Çehrliçe, Omaniçe, Rıdvaniçe, Yazloviçe,

Kırakoviçe, Gürleviçe, Lubiniçe ve İzbariçe, bu tür isimli Leh kaleleri vardır.

Erdel diyarında Macar kalelerinin isimleri bu şekildedir ki yazılır: Evvelâ İçtuvar Kalesi, Hustuvar Kalesi, Sakmar Kalesi, Şekeşvar Kalesi, Mekeşvar Kalesi, Uğvar Kalesi, İntuvar Kalesi, Udvar Kalesi, Peteşvar Kalesi, Şebeşvar Kalesi, Kolçıvar Kalesi, Şibevar Kalesi, Jidvar Kalesi, Şiçevar Kalesi, Devevar Kalesi, Şalumkuvar Kalesi, Şebeşuyvar Kalesi, Kuyvar Kalesi, Labuşvar Kalesi, Batlanvar Kalesi, Fuğraşvar Kalesi, Sibinvar Kalesi. Erdel diyarında bu şekilde kale isimleri vardır.

Nemse'nin Alman vilâyeti kalelerinin isimleri böyledir: Öncelikle Estorgon kalemize komşu olan Çasar-ı Nemse Kalesi budur. Komran Kalesi, Tata Kalesi, Paya Kalesi, Semartin Kalesi, Pojon Kalesi, Pojap Kalesi ve Beç kral tahtıdır, ve Perak Kalesi ve Nimet-i Uyvar Kalesi...

.... (1 satır boş) ....

Her kâfiristan diyarının şehir ve kalelerinin birer çeşit isimleri vardır, ama birinde tumturaklı kelimeli isimleri yoktur.

Ama **Osmanoğlu devletinde olan arz-ı mukaddese şehirleri isimlerinde güzellik ve şan vardır:** Evvelâ Karaman vilâyeti, Aydın vilâyeti, Sarıhan vilâyeti, Teke Bay vilâyeti, Menteşe Bay vilâyeti, Anadolu vilâyeti, Sivas vilâyeti, Trabzon vilâyeti, Gürcistan vilâyeti, Diyarbakır vilâyeti, Halebü'ş-şehba vilâyeti, Trabulusşam vilâyeti, Şam-ı cennet-meşâm vilâyeti, Kudüs-i Şerîf vilâyeti, Taberistan vilâyeti, Askalan vilâyeti, Arz-ı Hasan vilâyeti, Ümm-i dünya Mısır vilâyeti, Mağrib-zemin vilâyeti, Habeş-i dehliz vilâyeti, Lahsa vilâyeti, Basra vilâyeti, Bağdad-ı behişt-âbâd vilâyeti, Musul vilâyeti, Şehrezul vilâyeti, Van-ı sedd-i iman vilâyeti, Çaldıran vilâyeti, Adana-i Âl-i Ramazan vilâyeti, Maraş-ı Zülkadriyye vilâyeti. Bütün bu İslâm diyarlarının kıblegâhı Beytullah Mekke-i Mükerreme vilâyeti ve Medine-i Münevvere vilâyeti *Allahu Taala şereflendirsin.*

Bütün dünya adasında (yuvarlağında) olan padişah ve kralların hasret çektikleri yerler olan 70 adet beylerbeyilik, 360 adet sancakbeylik, 70 mollalık ve 1.800 kadılık yerler, 2.060 büyük şehirler ve 1.380 parça sağlam ve dayanıklı isimleri hoş ve tatlı büyük kaleler, tamamen Osmanoğullarının tasarrufları altında

olup dünyanın sona ermesine kadar bu güzel büyük yerler tasarrufları altında ola. *Âmin yâ Mu'in.*

Osmanlılar ile Acem diyarının belde ve kalelerinin isimleri bu şekilde güzeldir. İnşaallah Acem ülkesinde seyahat ettiğimiz kale ve beldelerin isimleri tek tek yazılır.

Beri taraftan Nahçıvan şehrini bu şekilde gezip dolaştıktan sonra Han'dan on tümen Abbasî, elli parça elbise, bir karaçubuk at ve Tebriz hanına mektuplar alıp;

Tebriz diyarına gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Nahçıvan'dan kıble tarafına 8 saat

Kesik Künbet menzili: Bin haneli, bağlı ve bahçeli, üç camili ve han ve hamamlı ma'mur kenttir.

Hüseyin Baykara oğlu Mirza Rıza ziyareti: *[296b]* Kent halkı, Hüseyin Baykara oğludur, dediler. Ama kabrinin mermer sandukasında "Nâmurad bin Bahadır Şağad bin Hüseyin Baykara" yazısı yazılmıştır. Göklere baş uzatmış bir türbedir. Türbedarları da Hüseyin Baykara'nın soyundandır. Ve bu kent, bu türbenin evkâfıdır, diye cevap verdiler. Buradan kalkıp 7 saat gidip,

Büyük Aras Nehri: İlk çıkış yeri Van eyaletinde Pinyanişi Kürtleri dağlarından gelip kuzey tarafına akarak Zengi Nehri'ne katılır. Atıyla geçit verir sudur. Buradan bir saatte ma'mur, güllük gülistan, bostanlı şenlikli kentler içinde gidip,

Küçük Karabağ şehrinin özellikleri: Azerbaycan şehirlerindendir. İlk kurucusu (---) şahdır. Kalesini (---) tarihinde Eğri fâtihi Sultan III. Mehmed vezirlerinden başkumandan Koca Ferhad Paşa yıkmıştır. Hâlâ yer yer yapı kalıntıları bellidir. O zamandan sonra imar olup (---) tarihinde Sultan IV. Murad Van'ı feth edip bu diyara geldiğinde yine bu şehri harap etmiştir. Hâlâ henüz imar olmadadır. Tebriz hududunda başka sultanlıktır. Bin askere sahiptir. Kelenteri, darogası, münşîsi, binbaşısı ve dizçöken ağası vardır.

Şehri geniş bir ovada İrem bağı gibi 3.000 haneli, 7 camili, 7 hamamlı, 3 hanlı ve 600 dükkânlı şirin bir şehirdir ki geniş vilâyeti bakımlıdır, toprağı güzel ve beğenilir. Kadınları ve genç erkekleri sevimli ve rağbetlidir. Mezraaları geniş, hayrat ve bereketleri bol bakımlı bir beldedir.

Suyu ve havası tatlı, bol olan nehirleri temiz ve pırıl pırıl akarsuları vardır. Bağ ve bostanları ovaları ve uçsuz bucaksız kırları süslemiş.

Bu şehrin de yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerinden on iki türde sulu ve kızıl üzümleri olur. Şarabı, vişne suyu, âbşüllesi, on sekiz çeşit eriği ve sulu Şehriban narı gibi narı olur. Özellikle adam kellesi kadar ayvası meşhurdur.

Yer yer suları yer altında kehrizler ile akıp Temmuz ayında buz parçası gibi tatlı suları vardır.

Eski tarz yapı cami ve mescitlerinin kubbeleri sivri sivri yapılıp sünbül, silu ve mavi çiniler ile kaplı kubbelerdir. Hepsi hepsi 11 minare görünmekte idi. Ama bölgenin sakinleri "Yetmiş mihraptır" diye cevap verdiler.

Bu şehir halkı bu şehri imar etmeleri şartıyla bütün yerel vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak İran ülkesi şahına her sene yüz deve yükü ordubarı, meleçe ve Abbasî armudu kurusu, âlû-yı Buhara (Türkistan eriği), zerdali, kayısı, ayva, üzüm kurusu ve nice meyve çeşitlerinden hediyeler getirirlermiş.

Kısacası Azerbaycan vilâyetinde üç adet Karabağlar var ki her biri rıdvan cenneti bahçelerinden nişan verir.

Bu şehirden de kalkıp kıble tarafına bir saat gidip Aras Nehri ile Jan Nehri'nin birbirine karıştığı yerde bu iki nehri nice bin belâ ve güçlükle geçtik.

Bu iki nehir de Van'ın Pinyanişi, Bireduş ve Abağay dağlarından gelip toplanarak bu yerden geçip Nahçıvan ovasından üç konak aşağı Zengi Nehri'ne, Zengi Nehri Aras'a, Aras Nehri Kür'e, Kür Nehri Türk Nehri'ne, Türk Nehri de Hazar Denizi'ne (gölüne) ki Gilân Denizi (gölü) de derler, ona katılır. Bu taraftan bu Aras Nehri'ni ve Jan Nehri'ni geçip 6 saatte,

Kerkene kenti menzili: Tebriz eyaletinde Merend şehri hududunda 300 haneli, cami, han ve hamamlı ve küçük çarşılı mamur kenttir. Ancak halkı gayet kötü yaşayışlı, kalleş, ayak takımı, tıraşsız, kızıl Kızılbaşlardır. Kazançları ve işleri tamamen bez dokuyuculuğudur. Zira ovalarının pamukları beğenilir cinsinden ve bol olduğundan bütün halkı çulha olup bez dokurlar. Çeşitli ve türlü renklerde bogasıları olur. Buradan yine kıble tarafına 9 saatte,

Zennuse kenti menzili: Tebriz hanı hâssı olup bin kadar ma'mur haneli, 10 camili, han, hamam ve süslü çarşılı, bağ ve

bahçeli şenlikli kenttir. Ancak bütün suları kuyu sularıdır. Buradan kıbleye 10 saatte,

Tesûy şehrinin özellikleri: Tebriz toprağında Merend sultanı hududunda, Aras Nehri kenarında 3.000 toprak örtülü haneli, 7 camili, 3 hamamlı, 6 hanlı ve küçük çarşılı *[297a]* kenttir. Hâkimi sultandır. Bin nökere sahiptir. Münşîsi ve kelenteri, darogası ve kadısı vardır. Bağ ve bahçesi dünyayı tutmuştur.

Bunu da Murad Han harap etmiştir, henüz imar olmadadır. Bu şehir Merend şehrine 12 fersah yakındır. Suyu ve havası, güzel erkek ve güzel kadınları dünyaca beğenilir. Çeşit çeşit sulu Tesûy meyveleri de meşhurdur. Bunun da halkı tamamen Şiîlerdir. İşleri ve kazançları; bağ ve bahçe ile kâr u kazanç elde edip geçinirler.

Buradan güney tarafına kırlar ve ovalar içinde su kuyularından hayat suları içerek geçtik. Çoğunlukla bu yerlerin akarsuları yeraltından akar. 12 fersah gidip,

İrem bağına denk, Elvend Han tahtı Merend şehrinin özellikleri: Azerbaycan şehirlerinden başka sultanlıktır ki bin nökere sahiptir. Kadısı, kelenteri, münşîsi, darogası ve dizçöken ağası vardır. Tebriz'e 14 fersah yakındır. İkisinin arasında asla boş yer yoktur. Baştan başa gül gülistan, bağ ve bostan ile süslenmiştir. Bu Merend şehri, Tebriz şehrinin doğu tarafında bulunmaktadır. Eski zamanlarda Azerbaycan padişahlarından Timur oğlu Şahruh'un avlağı (av yeri) olduğundan gayet bakımlı ve şenlikli olan Merend şehri, gülistana benzer imiş. Lâkin bunu da Gazi Murad Han, Kızılbaş'a rağmen harap, hanelerin türab (toprak) edeliden beri henüz imar olup üç bin kadar "İremezât" hanesi, 7 camii, 3 hanı, 5 hamamı ve 600 dükkânları var, ama bedesteni, medreseleri sıbyan mektepleri yoktur.

Ama yetmiş yerde bağ ve hıyaban ve mesirelerine aşk olsun ki her biri birer *Âd kavminin direkli İrem bağları* gibi gezinti ve dinlenme yerleridir. Hesapsız sulu meyvelerine aşk olsun.

Suyu ve havasının tatlılığından güzel erkek ve güzel kadını, düzgün dilli, iyi konuşan genç erkek ve kadınları var. Dile gelseler İsa mucizeleri beyan olur, yürüseler bedene bürünmüş ruh civanları revân olur.

Halkı genellikle sipahi ve han nökeridir. Ama tamamı Şii mezhebindendir. Çoğu sövücü mel'unlardır. Ancak eski belde olduğundan Teftazanî hazretlerinin büyük ataları Hüseyin Tefta-

zanî, Ali Handî, Şeyh Susmarî ve Alâeddin Merkadî (---) (---) (---) (---) gömülüdürler. Bu şehrin kıble tarafında gömülüdürler.

Bu şehir sultanından hediyeler alıp yine Tebriz hanı elçisiyle bu şehirden kıble tarafına 13 saat sahralar içinde bütün anayolunun iki tarafı düzgün şekilde çırpı ile dizilmiş salkımsöğütler ve yemyeşil uzun çınarlar gölgesinde geçtiğimizde asla ateş saçan güneş tesir etmeyip gölgelik yol içinden giderek, hazmı kolay sularını içerek bazı su kuyularında birazcık dinlenip nefeslenerek buradan,

Kehriz kenti menzili: Bin haneli Tebriz hanı münşîsi kenti imiş. Altı camii, üç hamamı ve iki mihman sarayı vardır. Ve bağı ve bahçesi hadden aşkın, bakımlı kenttir. Kahredici Tanrı harap ede. Zira bütün halkı Şii ve Teberrâî olduğundan Acem diyarında ilk defa Hazret-i Ömer'e *hâşâ sümme hâşâ* sövdüklerini burada işitince aklım gitti. Ama ne çare henüz dahi zaafdan güçsüz ve mecalsiz idim. Yoksa bir hâl ile o lanetli sövücüyü öldürmek çok kolay işti. Zira Acem ülkesinde elçiler Rum (Anadolu) tarafından geldiklerinde serbestlerdir. Çâryâr-ı güzîn (Dört Seçkin Dost) aşkına dört sövücü kızılbaş öldürse muaftır. Ona asla sorgu olmaz. Her ne hâl ise sabr edip bu şehirden yine kıble tarafına 7 saatte,

Sehlân kenti menzili: Tebriz hanı hâssıdır. Bir düz ovada bin haneli, bağ ve bahçeli, yedi camili, hanlı, hamamlı, ufak tefek çarşılı, tamamen salkımsöğütlerle ve çınarlar ile süslenmiş yollu süslü kenttir ki bütün Tebriz halkının bu bakımlı kentte bağ ve bostanda güzel köşkleri ve dinlenme (sayfiye) haneleri vardır. Lâkin bu kentin de halkı Şâfii mezhebinden geçinirler ama bunlar da mel'un Rafizîlerdir. Ama suyu ve havası, güzel erkek ve güzel kadınları dünyaca beğenilir.

Buradan kalkıp giderken sağ tarafımızda **Şam-ı Gazan Muhammed Şah Türbesi** göklere baş çekmiş 6 saat yerde belli idi. Ruhu için bir Fâtiha okuyup bir çemenzar yerde biraz konaklayıp Tebriz'e adam gönderdik. Üç saatten sonra atlara binip pür-silâh Tebriz elçisi ile at başı beraber olup *[297b]* onun nökerleri gösterişli esbaplarıyla önleri sıra hakirin kırk adet tabileri de önümüz sıra giderken karşıdan denizler gibi bir asker belli olup geldiler. Meğer Tebriz hanının kethüdası bizi karşılamaya çıkıp onunla at başı birlikte 9 saatte büyük alay ile Tebriz şehrine (---) ayının (---) günü girdik.

Şehrin çarşı pazarında nice yüz bin insan, denizler gibi seyretmeye ve görmeye çıkmışlar. Hakir de onları seyr ederek şehrin bir ucundan Han sarayına tam iki saatte varıp şanı yüce Han, Kelp Ali Han karşı çıkıp divanhanesinde diz dize karar ettik.

Büyük bir divan edip hâkânî kösü, Efrasiyab kerrenayı, nefir ve Çemşid zurnası üç nöbet çalınıp büyüklüklerini, gösterişlerini ve varını yoğunu sergilediler.

Başı cığalı ve serbend tâclı Hariçîler pür-silâh, kat kat olup köleler gibi elpençe olup hazır dururlardı.

Davullardan sonra hemen hakir ayak üzere kalkıp Erzurum Veziri efendimiz Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın inci saçan mektubunu ve muhabbet usluplu nâmesini koynumdan çıkarıp mektubu öpüp elden ele hanın eline verdim.

O da ayak üzere kalkıp mektubu eline alıp öpüp başına koydu. Eşik ağaları hakire yine yer gösterip han da yerinde karar etti. Hakir de edep üzere oturdum.

Han mektubu münşî eline verdi. O da saygı ile mektubu öpüp yüksek sesle okumaya başladı. Cevher saçan mektupta Hazret-i Risâlet'in ve Çâryâr-ı Güzin'in mübârek isimleri okununca bütün mecliste bulunanlar, büyük küçük ayak üzere kalkıp Peygamberimizin ismini ta'zîm ettiler. Ama Çâryâr isimlerinde bazısı göz açıp kapayıncaya kadar oturdular.

Okunduktan sonra mektubun içindekiler belli olunca han;

"İnşaallahu Taâlâ, Yüce Yaradan yardımcı olursa ve hakire yaşamak için izin verirse Kayser ülkesi padişahı veziri karındaşıma bu ay içinde bin baş Yezdanbaş kervanı ve bin baş şütürbâş kervanı çıharam. Başım ve gözüm üstüne." deyip;

"Hoş gelmişsin, safâ gelip yüz basa gelmişsin, hayr-mukaddem ömrümün varı, gözümün nuru." deyip diz dize olup nice hoşa gidecek kelimelerle sohbetler edip büyük ziyafetler çekti.

Yemek yendikten sonra buhur ve gülsuyu saçılıp yemekten sonra paşanın hediyelerinden inci tesbihi, çârkab okluğu ve Ceneviz ve Venedik harelerini;

"Şanlı paşa karındaşınız selâm edip şu metaları yüce zâtınıza eli boş olmamak için dostluk hediyeleri gönderdi." diye hediyeleri takdim ettim. İnci tesbihten, okluk ve yaydan hoşlanıp teşekkür etti.

"Ve cenâbınıza iki küheylân ve soylu atlardan iki baş rüzgâr sür'atli at hediye gönderdi. Saadetle göresiniz." dedim.

Hemen ayak üzere kalkıp divanhane kenarına geldiğinde hakir işaret edip önce cevahir koşumlu ve murassa takımlı atı çektiler.

Tanrı'ya hamd olsun o soylu Arap atı salınarak ve dalgalanıp gülendam çekerek boynunu eğip raksederek muhabbet meydanına geldiğinde bütün İran ülkesinin divanında bulunanların parmakları ağızlarında kaldı.

Hakir Bismillah ile fırtına atın yularını hanın eline verip "kutlu olsun" dedim.

Han sevincinden o Arap atına koşumsuz binip muhabbet meydanında belâgat meydanı binicisi gibi birkaç kere dönüp dolaştıktan sonra indi.

Daha sonra süslenmiş atı çektik, ondan da dünyalar kadar hoşlanıp (---) teslim ettiler.

Daha sonra han bütün çocuklarına emredip bütün tabilerimize avşıla şerbetleri dağıtıldı. Yine gülsuyu ve buhurdan sonra şanlı han bizi mihmandâra, korucubaşıya, darogaya ve kelentere teslim edip alay ile bizi kelenter bağına getirdi, orada karar ettik. Cihan süsleyen bir İrem bağıdır.

Ardımızca hamam-baha kırk tümen bisitî ve bir süslü koşumuyla karaçubuk küheylân atı, bir alaca aşkar yorga at, yedi deve yükü yiyecekler, içecekler ve meyveler hediyeler gelip hanemiz bolluk yeri oldu.

Daha sonra şehir içinde dellâllar çağırdılar ki;

"Nitekim Osmanlı elçisi Sünnîler buradadır. Şah buyruğu ve han fermanı odur ki sünnîlere sövmeyesiz. Söverseniz sünnîler katl edip kanınızı akıtırlar. Şöyle bilesiz." diye dellâllar ilân ettiler.

Tanrı'ya hamd olsun Dört Seçkin Dost'a sövmez oldular. Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Osman'a kesinlikle sövmezler, ama başlarının dertleri Hazret-i Ömer'ledir. Hâşâ sümme hâşâ onun hakkında uzun dillilik ederler.

O gün han tarafından on adet şib u sırmalı kalemkârî çit elbiselere gömülmüş Isfahan yörükleriyle tavus gibi salınarak mihmandârımız Hoca Sirâc bu köleleri getirdi, hepsi el öptüler. Meğer İran ülkesi kanunu *[298a]* imiş ki Osmanlı elçilerine hanlar onar adet köleler gönderip her hizmette bulunurlar imiş. Biri Civan Arâmış, biri Sadık-ı Can, biri Ramiş, biri Mirza Han, biri Yezdan Ali, biri Kakunc, biri Kurban Bay, biri Sührab, biri Mezid Han, biri Yarkulu. Bunların her biri birer cennet gılmanı (kölesi)

gibi seçkin ve benzersiz gençler idi ki her biri birer nur idi. Bundan sonra şehri gezmeye başladık.

İran vilâyeti, Azerbaycan tahtı, Ucan Dağı toprağı, büyük şehir, eski kale, işlek ve gönül çeken Tebriz Kalesi'nin özellikleri

Moğol dilinde Tevris derler, Derî dilinde Tevriz derler, Dehkalî'de Tâb-rîz derler, Faris dilinde Tebriz. Bütün dillerde teb, sıtma mânâsınadır, rîz dökücü manasına, yani "Teb-riz" "Sıtma dökücü" manasınadır. Gerçekten de bir sıtmalı adam başka yerlerden gelip Tebriz'e girince Allah'ın emriyle Ucan suyundan içince taze can bulup sıtmadan kurtulduğu için "Tebriz" derler. Mısır şehrinin iç kalesinde de böyle sıtma olmaz iki tatlı şehirdir.

Ama gönül çalan Tebriz'in ilk kurucusu 175 [791] tarihinde Harunu'r-Reşid'in hatunu Zübeyde Hatun, suyundan ve havasından hoşlanıp Me'mun Halife'ye hamile kaldığı için bu amber kokulu toprağı dinlenme ve huzur yurdu edinip bir köşk yaptırdı. Daha sonra nice kere yüz bin kez velek, vesak, tümen ve yük mallar harcayıp büyük bir şehir yaptırdı. Abbasî bilginleri ismine Tebriz dediler. O kadar büyük bir şehir oldu ki fırdolayı büyüklüğü üç günde devr olunurdu.

Daha sonra (---) tarihinde Halife el-Mütevekkil-alallah zamanında büyük bir deprem olup Tebriz şehri yerle bir olup kırk bin adam toprak oldu.

Bundan sonra el-Mütevekkil-alallah bizzat kendileri Bağdad ellerinden yer götürmez asker ile harap Tebriz şehrine gelip nice Mısır hazinesi Kârun malları harcayarak Tebriz şehrini daha geniş olarak tamir edip ikinci kurucusu oldu.

Bir tarafı Ucan Dağı'na, bir tarafı Seylân Dağı'na, bir tarafı Seyhan Dağı'na ve Kızıldağ'a varır. Tebriz surları evvelkinden büyük, sağlam, dayanıklı olmuştur. Fırdolayı,

Tebriz Kalesi'nin şekli: Büyüklüğü tam 6.000 adım etti. Hâlâ eski temelleri açıkta ve bellidir. Ve 300 kule, 3.000 beden, 6 kapı etti. Evvelâ Ucan Kapısı, Berservân Kapısı, Serzûd Kapısı, Şam-ı Gazan Kapısı, Serâv Kapısı ve Tebriz Kapısı.

Bu anılân kapıların her birinde beşer yüz bekçi nöbet bekleyip gece ve gündüz gözcülük ederdi.

Daha sonra, üçüncü kurucu Hülâgu olup yedi sene bu Tebriz'i karargâh edip bir taht merkezi etti ki bütün krallar sahip olmaya can atarlardı.

Bundan sonra (---) tarihinde Argunşah oğlu Sultan Muhammed Hudabende, yaptığı yeni şehre Hülâgu'nun köşkünü kaldırıp nice bin deveye yükleyip götürdü. Bütün ahşapları ödağacı ve serviden öyle nakışlı idi ki insan gözü Erjeng nakşından kamaşırdı. Hâlâ o zamandan beri Tebriz'in bütün yapısı kâşî çini, fağfur, kireç ve cibis ile yapılmış sevinç ve sürur şehridir.

Daha sonra dördüncü kurucusu 694 [1295] tarihinde Sultan Muhammed Şam-ı Gazan zamanında adaletli yönetiminden o kadar ma'mur oldu ki bir tarafı tâ Liyan Dağı'na, Sincan Dağı'na, Ucan Dağı'na ve Sehlân Dağı'na ulaşıp adaletle Tebriz şehri insan deryası olup cihan süsleyen benzersiz bir şehir oldu.

Muhammed Şam-ı Gazan bu şehrin dört tarafına fırdolayı sur çekip büyüklüğünü yaya insan dört günde dolaşırdı. Daha önce Abbasîlerden el-Mütevekkil-alallah'ın yaptığı iç kale oldu. Daha sonra nice yüz padişahların eline geçip kâh harap ve kâh taht merkezi olup, sonunda Azerbaycan taht merkezi oldu. Ama 959 [1552] tarihinde Süleyman Han yağmalamadı, bütün halkı itaat edip hükûmetini Şah (---) ın büyük kardeşi olan Acem şehzâdesi Elkas Mirza'ya bağışlayıp Tebriz hakimi oldu. Fakat 994 [1586] tarihinde kötü yaşayışlı Kızılbaş istilâ etti.

994 [1586] tarihinde Osmanoğlu devletinden Sultan III. Murad vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa, Acem diyarına, denizler gibi asker ile başkumandan oldu. Cağalaoğlu Sinan Paşa asker öncüsü olup Acem ülkesinde nice kaleler feth ederek Şah-ı Merdân himmeti ile şanlı Osman Paşa Tebriz şehrini Haydar-ı Erdebilî evlâdı Şah (---) elinden zorla feth edip kalabalık asker ile karar ettiler. Ama Azerbaycan memleketini yönetim altına almak için Tebriz şehrinin tâ ortasında Şah Hıyabanı'nın etrafında dörtgen şeklinde taştan sağlam bir kale, bir Ferhad yapısı inşa ettiler ki fırdolayı büyüklüğü on iki bin yedi yüz melikî mimar arşını sağlam bir kale, burcu ve duvarları dayanıklı, fethedilemez Özdemiroğlu yapısı bir kale oldu ki sanki yeni Yecüc *[298b]* seddi oldu.

Şam-ı Gazan Kapısı üzere tarihi budur:

Aldı Tebriz'i Özdemirzâde

diğer tarih

Avn-i Hakkile alındı Tebriz *Sene 992.*

Osman Paşa bu kaleyi yapıp beşinci kurucu oldu. Derya gibi kalabalık asker ile gayretle ve titizlikle çalışıp 36 günde kale tamamlandı.

Bütün cebehanesi, diğer gereçleri ve kırk bin kul ile kaleyi doldurduğunda Allah'ın emriyle Özdemiroğlu'na ilk cumayı kılmak nasip olmayıp ömrünün sermayesi bitti, sonunda akşam namazını kılıp Hakk'ın rahmetine ulaşınca bütün İslâm askerleri Cağaloğlu Sinan Paşa'yı kumandan kabul ettiler. Tebriz Kalesi'nin anahtarlarıyla Osman Paşa'nın ölüm haberini Devlet kapısına bildirdiklerinde hemen İstanbul'dan bir hızlı kapıcıbaşı ılgar ile Şâm-ı Trablus Veziri Hadım Cafer Paşa'yı kumandan etti. O da ılgar ile gelip müstakil olarak Tebriz hakimi ve başkumandan olup adalet dağıtmaya başlayıp Tebriz'i öyle imâr etti ki Muhammed Şâm-ı Gazan zamanında olandan bin kat fazla imâr oldu.

Hadım Cafer Paşa yazımını bildirir: Tamamı seksen bin hane yazılıp üç kere yüz bin insan şehir içinde, beş kere yüz bin insan Tebriz eyaletinde yazılıp günden güne ma'mur ve şenlikli olmakta iken İlâhî takdirle 1003 [1595] tarihinde Osmanoğlu Devleti'nde sipahi ve diğer yoldan çıkmış askerlerin karışıklığı sırasında uğursuz Kızılbaş fırsat bulup Gence, Şirvan, Şamakı, Demirkapı, Revan, Nahçıvan ve Tebriz'i işgal etti.

O zamandan sonra Kızılbaşa karargâh olup imâr etmede iken Cenab-ı Bârî'nin ezelî hikmetiyle 1044 [1634/5] tarihinde Sultan IV. Murad Han efendimiz Şirvan, Şamakı, Tiflis ve Tomanis kalelerinin istilâ edilmesinin intikamını almak için Acem ülkesine geldi. Revan Kalesi üzerine yönelip yedi günde Revan Kalesi'ni fethetti. Nahçıvan Kalesi'ni, Merend şehrini ve Karabağları harap ederek gelip Tebriz şehrinde bir hafta konakladı.

Bütün Müslüman gazilere "koma kurdum" edip ilk başta Şah Abbas'ın hıyaban bağını yerle beraber etti. Daha sonra bütün binalarını ve eserlerini ateşlerde yaktı. Ancak kârgir yapı selâtin camileri, hamamlar ve diğer imaretler kaldı. Buradan saadetle Van tarafına yönelip saadet yurtlarına gidip karar ederler. Beri tarafta Şah Abbas İran ve Turan askeriyle Tebriz şehrine gelip bütün halkına iyi davranarak imar eder.

Hâlâ gönül alan Tebriz'in imaretlerini bildirir: Hâlâ Acem elinde Azerbaycan tahtıdır ve yüce hanlıktır. Birkaç kere hanlar hanlığı olmuştur. Toplam on bin askere mâliktir. Müftüsü, şeyhussâdâtı, mollası, kelenteri, münşîsi, darogası, korucubaşısı, dizçöken ağası, çiğyiyen ağası, yasavul ağası ve eşik ağası (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) ve mihmandârları vardır.

Bu anılan ağalar ile Tebriz şehrini yönetip öyle adaletli davranışları var ki sanki Nuşirevan-ı Kisrâ adaletidir. Yaratılmış bir fert, bir kimsenin hardal tanesine el koymaya kâdir değildir (---) (---)

Tebriz'in camilerinin özellikleri

Hepsi 320 mihraptır. 19 eski zaman sultanlarının camileridir, 50 adedi ise beylerbeyilerinin, Osmanlı vezirlerinin ve diğer ileri gelenlerindir.

Bunlardan ilki eski bir cami olan **Zübeyde Hatun Camii:** Eski tarz büyük bir mabet olup kubbesi ve bütün duvarları Kâşî çinidir. Mihrâbının alt kısmı misk ve ham amber ile yoğurulmuştur. Bir minaresi baştan başa kâşî mina ile yapılmış ancak benzersiz yüksek bir minaredir.

Mütevekkil Alallah Camii: Bu da eski tarz kâşî çini ile inşa olunmuş bir minareli camidir. Ancak zamanın geçmesiyle hayrat sahipleri tamir ederek adı kaybolmuştur. Hâlâ Dımışkiye derler.

Sultan Muhammed Şam-ı Gazan Camii: Eski zamanda İrem bağı içinde aydınlık bir cami imiş. Hâlâ dar ve sakin yerde kalmıştır. Bir minareli eski yapı bir camidir.

İran şahı olan **Cihan Şah Emin Camii:** Tanrı'nın büyüklüğü, Kisra kemerinden nişan verir yüksek bir yapıdır ki sanki Mısır'da Tahir Baybars Camii'dir. Bir minareli ve süslü avlulu Kâşî çini ile bezenmiş, göklere baş uzatmış kubbeler ile donatılmış ve bütün duvarları beyaz, parlak ve cilâlı Hıtâyî kâğıt gibi inciye benzer süslü bir camidir ki içinden incinenlerin çıkacağı gelmez ama Şiilerin gireceği gelmez. Zira mihrabı önünde bir İrem hıyabanı var ki dünyada benzerini Melek Ahmed Paşa görmemiştir. Çeşit çeşit çiçeklerinin güzel kokusu cemaatin dimağlarını kokulandırır. *[299a]* Güzel sesli kuşların hazin sesleri gönlü incinmiş cemaati neşelendirir. Acem ülkesinde bu imaretin adına Heşt-behişt (Sekiz Cennet) derler.

Sultan Hasan Camii'nin özellikleri: Azerbaycan şahlarından Sultan Uzun Hasan yaptırmıştır. O Hasan'dır ki Erzurum'un doğusunda bir merhale yakın Hasan Kalesi'ni yapıp Fâtih Sultan Mehmed'le Tercan Ovası'nda büyük savaş yapmıştır.

Bütün askeri Fâtih'in kılıcından geçmiş, ancak Uzun Hasan Şah can kurtarup bu Tebriz'de gönül yarasından canını vermiştir.

Bu camii yanında gömülü olan Uzun Hasan camiidir ki baştan başa içinin ve dışının dört tarafı ve kubbeleri tamamen kâşî çini ile yapılmış benzersiz bir camidir. Gerçekten de Hasan hüsn-i nazarıyla bir güzel bir cami yaptırmış ki sanki Mısır'daki Sultan Hasan Camii'dir.

Minberi, mihrabı ve mü'ezzinler mahfilinde olan ince işçilik ve hünerli san'atkârlık binlerce mermer ustası bir yere toplansa o minber ve mihraba bir keser ve testere vurmaya güçleri yetmez. Camiin içinin dört tarafında olan pencerelerinde olan demircilik san'atı, billûr, necef ve moran camlarında olan usta emeği bir camide yoktur.

Ve kıble kapısının dört tarafında olan çeşit çeşit yivler, mukarnas ve islimîler, kitâbe ve turuncalar, girişme ve münakkaş rumîler var ki her biri açık sihir mertebesi tasarruflar edip kalemkâr üstâdı elinin ustalığını açık seçik göstermiştir.

Ve bütün kapı ve pencereler üzere düzgünce kitâbeler üzere Yâkût-ı Musta'sımî hattıyla (---) (---) yazılmıştır.

Ve mihrabın iki tarfında iki ölçülü sarı renkli taş sütunlar vardır ki her biri birer İran ve Turan haracı değer, sanki kehribarlardır. Bu sütunların benzeri Mısır, Şam, Irak-ı Arap ve Acem'de yoktur. Yalnız bu Hasan Camii'ndedir.

Bundan başka toplam 19 selâtin camileri vardır ki her biri birer tarz, tavır ve şekilde yapılmış olup ibret verici mermerler ile düşenmiş ve türlü türlü kâşîler ile kaplanmış olup bukalemun nakşı ile süslenmiş camilerdir.

Her birinde olan avizeler ve san'atlı askılara insan insaflıca baksa hayretler içinde kalır. Sanki nur dolu her cami birer Çin ü Maçin nigârhanesidir ki kalemlerle anlatılması mümkün değildir. Ancak fakir camiler, cemaatten garip kalmışlardır. Anadolu ve Arabistan camileri gibi cami içinde çok cemaat olup cemaat ile namaz kılınmaz. Hemen ezânlar okununca herkes elbette camie gelerek beş vakit namazını kılar ama bir an durmayıp gider. Böyle cemaatsiz kalmış camilerdir.

Ve bu Uzun Hasan Camii karşısında **Şah İsmail Camii;** gayet san'atlı camidir.

Ve yine Sultan Hasan Camii yakınında **Sultan Hasan oğlu Şah Maksud Camii** aydınlık camidir.

Ve **Çârminare Camii;** eski camidir.

Ve **I. Şah Abbas Camii;** Saraçhane başında benzersiz bir camidir.

Ve **Ulu Cami:** Büyük bir camidir ki kıble kapısında mihrap tarafında adam güç ile görülür. Tamamı 200 ayak üzere cibis (kireç taşı) ile örtülü camidir.

.... (1.5 satır boş) ....

Bu camilerden başka mescitlerdir.

Tebriz mescitlerinin anlatılması:

.... (1 satır boş) ....

Tebriz medreselerinin anlatılması: Tamamı 47 büyük medreseler vardır ki hâlâ ma'mur ve bakımlı medreselerdir. Bütün ilimler görülür. Devrin fazıllarından dehrî âlimleri vardır.

Evvelâ **Şah Cihan Zevcesi Medresesi:**

.... (1 satır boş) ....

Kur'an dârülkurrâlarının anlatılması: Tamamı 20 dârülkurrâları vardır. Ama Allah'ın emriyle Acem diyarına Kur'ân-ı azimi hakkını vererek tecvid ile okumak verilmemiştir. Genellikle bozuk ve yanlış okurlar. Kur'ân-ı Kerimlerinde nice âyetler eksiktir.

Dârülhadislerin anlatılması: Tamamı 7 yerde Nebevî dârülhadisi vardır. Ancak âlimleri hadis ilmi ile meşhur olmamışlardır. Hemen Hazret-i Ali kelâmı ve Oniki İmam kelâmı ile amel ederler. Hatta *"Kâle Hazret-i Ali sallallahu ta'âlâ aleyhi ve sellem"* diye Ali kelâmı okurlar. Gerçi sahih hadis de nakl ederler, ama Ali kelâmı makbuldür. Nice bin Murtaza hadisi kitapları vardır. (---) (---) (---) (---) (---) *[299b]*

Sıbyan (çocuk) **mekteplerinin anlatılması:** Tamamı 600 adet Kur'ân öğretme evleridir. Evvelâ Şeyh Safî Mektebi, Hasan Meymendî Mektebi, Takî Han Mektebi, Sultan Hasan Mektebi ve Sultan Yakub Mektebi. Bunlarda her yıl çocuklara elbise verilir.

Derviş tekkelerinin anlatılması: Tamamı 160 gönlü yaralı Ehl-i Beyt muhibbi tekkeleridir. Şems-i Tebrizî Tekkesi, Bulduk

Han Tekkesi, Zeyneb Ağam Tekkesi, Ukayl Tekkesi, Mir Haydar Tekkesi, Bektaşî tekkesidir ki Rik Mahallesi'ndedir.

Akarsu çeşmelerinin anlatılması: Tamamı 6.000 akar çeşmelerdir. Ama hepsinin kaynağı Sehen Dağı'ndan gelir. Bu hayat suyu çeşmelerden başka şehir içinde ve dışında toplam 900 keriz (çirkef lâğımı) ve kanallar akar. Hepsi de çok iyi hazmedilir.

Cana can katan sebillerin anlatılması: Toplamı 1040 adet sebilhaneleri var ki mükellef yapılar ile yapılmıştır. Bunlardan Gül Rüstem Han Sebili, Şah İsmail Sebili, Kör Hudâbende Sebili, Hoca Şah Sebili, Rıza Sebili ve Yâr Ali Sebili meşhurlardır.

Mahallelerin anlatılması: Evvelâ bu diyarda mahalleye derveze derler. Tamamı 1060 derveze tabir olunur. Evvelâ Dımışkiyye Mahallesi, Pülbağ Mahallesi, "pül", köprüye derler, yani Köprü Mahallesi derler. Sincaran Mahallesi, Verdiçuk Mahallesi, Şütürbân Mahallesi, Rîk Mahallesi, han sarayı bu mahalledir, Hıyaban Mahallesi, Tebriz'in kuzeyinde Sürhâb Mahallesi, Emire Kız Mahallesi ve Serdâb Mahallesi, Özdemiroğlu Osman Paşa serdâbını temizlediği büyük bir serdâbdır. Tebriz suyu kanallar ve kariz ile bu serd-i âb Serdâb Mahallesi'nden akar. Çârminare Mahallesi, Mırmır ve Saray Mahallesi.

Ayân saraylarının anlatılması: 1070 saraydır. Evvelâ Emirekız Mahallesi'nde Allahverdi Han Sarayı, Rey Mahallesi'nde Rüstem Han Sarayı, diğer Rey Mahallesi'nde Şah Bende Han Sarayı, Pir Budak Han Sarayı, Rey Mahallesi ve hanlara mahsus saray, Hasan Şah Camii yakınındadır.

Kervansarayların anlatılması: Tamamı 200 dinlenme yeri ve konaklama yeri kervansaraydır. Zübeyde Kervansarayı, Şah Cihan Kervansarayı, Şah İsmail Kervansarayı, Pir Budak Han Kervansarayı ve Şah Cihan kızı Âlem Şah Begüm Kervansarayı.

Tüccar hanlarının anlatılması: Tamamı 70 adet tüccar hanlarıdır. Cafer Paşa Hanı, Şah Bende Han Hanı, Külâhyapıcıları pazarında Beğim Hanı ve Baba Hakkı Kervansarayı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Garip bekâr hanlarının anlatılması: Tamamı 110, memleketinden uzakta, iş sahibi gariplerin bekâr evleridir. Müstakim Hanı, Ferhadiye Hanı, Caferiye Hanı, Firuz Han Hanı, Gevher Han Hanı, Cağal Paşa Hanı, Kelenter Bekârhanesi.

Bedesten çarşısının adedi: Tamamı 7.000 dükkândır ki çoğu Haleb tarzı kârgir yapıdır ki bütün metalar bu güzellik pazarında

satılır. Büyük bedesteni vardır ki zengin tüccarlar orada kâr u kesb ederler bir kârgir büyük tek kubbeli bedesteni vardır ki yeryüzünde benzeri yoktur

Genç ve yaşlı halkının yüz renklerinin özellikleri: Suyunun ve havasının tatlılığından bütün halkı zinde, sağlıklı, selvi boylu, lâle yanaklı, kara kaşlı olup yüzlerinin renkleri verd-i handân gibi kızıl renkli, hokka ağızlı ve gül dudaklı civanları vardır.

Güzellerinin anlatılması: Hepsi beyaz tenli, hoş yüzlü, ama kibirli ve gururlu olurlar. Tatlı ve şirin ilişkileri olan, söz ustası ve güzel yüzlüleri vardır ki onların hakkında "Büyük, gençten daha tatlıdır." denilmiştir ki cihan süsü dilberi vardır.

Ayân, eşraf ve kibarlarının anlatılması: Yetmiş iki sapık fırkalardan adamları çoktur. Ama Avşar ve Dümdümî, Dümbülî, Lahicanî, Terekeme ve Gökdolaklı kavmi çoktur ve Kârun hazinelerine sahip adamlardır. Tamamı Şiî ve mülhidî-mezheblerdir.

Beden bilginlerinin (hekimlerinin) adedi: İki bin adet tabip, cerrah, göz hekimi ve uzman bilginleri var. Gerçi suyu ve havasının tatlılığından halkı sağlıklı olup uzman hekime muhtaç değillerdir ama yine hekimleri vardır.

Sâlih şeyhlerinin anlatılması: Yedi binden fazla sâlih, dindar, vaiz ve nasihatçı yaşlı şeyhleri vardır. Bu diyarda çok yaşlılara gayet itibar ederler. Onların sözünden dışarı bir iş etmezler, ama mezhepleri belli değildir.

Yazar ve şairlerinin anlatılması: 78 adet divan sahibi düzgün dilli ve güzel ifadeli seçkin şair maarif erbapları vardır. Evvelâ Yâverî, Şâbî ve Sâibî, zamanının Örfî'sidir, Edhemî, Çâkerî, Câyî ve Râzî.

Müşerref olduğumuz yârân u ihvân: Evvelâ divan sahibi Seyyid Vâhidî, hane sahibimiz Yezdan Aka, Merdân Aka Can, Kurban Kulu, Hoca Nağdî, Pirbaş Aka, Mirza Bay, Hüsam Ata, Elvend Aka, Rıza Bay ve Kelb Ali.

Meczup ermişleri: Dede Şürimî adlı bir İlâhî meczup var, yetmiş senedir yiyip içip çıkardığını, istifra ettiğini ve yatıp uyuduğunu bir fert görmemiştir. Şah Kend, Şûh Can ve Dede Can meşhur meczuplardır. *[300a]*

İnsanlarının giyeceklerinin anlatılması: Ayân ve eşrafı başlarına alaca ve kızıl serbend (sarık) sardıklarından kızılbaş derler, ama çoğu Acem tarzı beyaz Muhammedî sarık sararlar. Lâkin kavukları üzere sivri zurzuvîleleri vardır, ona tâc derler. Âlim-

lerinin tâcı iki karıştan uzundur. Halk kısmı bir karış mücevherlidir. Seçkinleri samur ve kebutî (mavi) giyerler, diğerleri çuka giyerler.

Acem tâcının tarif edilmesi: (---) tarihinde İran ülkesinde Şeyh İbrahim adında bir kimse rüyasında görür ki dört ayaklı bir merkep kendisini anıra anıra yef'aller, bu merkepten bir çocuğu olup yetmiş parmağı olur. Bu rüyayı herif Şeyh Safî hazretlerine anlatır. Şeyh Safî yorumlayarak:

"Müjde sana ki İran ülkesinde şah olacaksın, yetmiş evlâdıyın evlâtları şah olurlar" diye yorumlayınca hemen Haydar oğlu Şeyh İbrahim adlı herif der:

"Eğer şah olursam yef'alleyen merkebin âletini başıma tâc ederim ve beni yef'allerken anırdığı sesini davuluma ve kösüme kerrenay borusu edeyim" diye ahd eder. Tanrı'nın hikmeti şah olup eşeğin âletini tac ve sesini muteber kerrenay eder. Hâlâ Acem tâcının aslı budur.

Halkın dilinin tanımlanması: Terekeme ve Avşar ve Gökdolakların özel lehçeleri bu şekildedir ki yazıldı:

heze tanmamışam
henüz görmemişim

menimçün hâtırmânde olupdır
bana incinmiştir

darcıhmışam
darıldım

yavuncımışam
düşman oldum

apar gilen çakırı
getir şarabı

ama maarif erbabı Farsça konuşurlar.

İbret verici yapıların anlatılması: Sultan Hasan Camii, Şah Yakub binası, Şah Hıyaban binası, Sehlân Köşkü, Şah Cihan binası, Hadım Cafer Paşa Köşkü ve ibret verici Şam-ı Gazan binası, bildiklerimiz bunlardır. Ama Mırmır Mahallesi'nde Ali Şah Kemeri, Kisra kemerinden nişan verir. Şah İsmail Camii yakınında Emir Han Kalesi binası, haraptır.

Ve Şah İsmail Camii karşısında Hadım Cafer Paşa Kalesi, haraptır. Sürhâb Dağı eteğinde Reşidiye Kalesi, Muhammed Şam-ı Gazan veziri yapısıdır ki kuzey doğu tarafına yapılmıştır. Bu imaretlerden başka nice bin ibret verici acaip ve garip yapılar vardır ki diller ile anlatılmaz. Ama bu kadar yeterlidir.

Güzel havaların anlatılması: Bu diyarda sabah nesim rüzgârı esip bütün halkına ebedî hayat verir. Bu yüzden bu diyarda aslâ sıtma olmaz. Erkekleri o kadar yaşarlar ve yaşlanırlar ki kuvvet ve kudreti gitmiş, hey'eti yitmiş ve değerli ömrü yüz yetmişe yetmiş olup yine Aristo akıllı ve anlayışlı olurlar.

Tatlı hayat sularının anlatılması: Bütün suları Sehen Dağı'ndan gelip şehrin içinde ve dışında olan imaretleri sulayıp çeşmelerinden akarak toplam 900 kariz (Yer altında çirkef yolu, lâğım) ve kanallarla bağlara dağıtılır. Ve Mihranrud'un suyu ve Tebriz'in havası biraz soğukçadır. Bütün sularının hazmı çok kolaydır ki insana hayat ve can bağışlar.

Evlerde bulunan su kuyularının anlatılması: Tebriz şehri içinde dokuz yüz adet keriz sularından başka yedi bin hayat suyu kuyuları vardır. Ancak keriz suları kuyu sularından güzel ve tazedir. Bu şehrin bazı su kuyuları otuzar kırkar melikî zira derinliktedir. Ama şiddetli kışlarda birazca ılıktır. Ancak Temmuz ayında soğuktur. (---) (---)

Beldenin ikliminin anlatılması: Dördüncü hakiki iklimdendir ve on sekizinci örfî (yerel) iklimdendir. Bundan dolayı havası ılımandır. Enlemi (---) (---) ve boylamı (---) (---)

.... (1,5 satır boş) ....

Azerbaycan Tebriz'inin talii: Bütün yıldız bilimcilerin (müneccimlerin) görüşü bu yanlış görüş üzeredir ki ilk yapıcısı olan Zübeyde Hatun yaptığında tâlii Akrep burcuna düşüp sahibi Merrih burcu olmuştur. Bundan dolayı bütün devirlerde üzerine nice yüz kere düşman gelip Sultan IV. Murad'ın ettiği gibi birkaç kere Timur ve Cengiz Han harap ettiği gibi harap olmuştur.

Hamamlarının anlatılması: Hepsi yirmi bir safa verici hamamı var ki her birinde birer ve ikişer şâfii havuzu ile yarım sofa ve selsebil şadırvanları vardır. Tatlı suyu, temiz havası, güzel iffetli tellâkları ve peri yüzlü civanları var. Sultan Hasan Hamamı, Pesi Köşk Hamamı, Lusar Hamamı, Cihan Şah Camii yakınında Cihan Şah Hamamı, Mırmır Mahallesi Hamamı, Derveze-i Ser Mahallesi Hamamı, Çulhalar pazarını geçince Zerçü Kapısı Hamamı, Pülbağ Kapısı Hamamı. Bu hamamların tamamı suyu, havası ve yapısı tatlı hamamlardır. Ve Sultan Hasan Camii ardında Şütürban Mahallesi Hamamı, Rey Kapısı Hamamı, Hıyabân Hamamı, Sürhâb Mahallesi Hamamı.

Seçkinlerin özel hamamlarının anlatılması: Hepsi 700 saray hamamı var. Her birinde hûri ve gılmanları sim-tenlerini mavi futaya çıplak bedenini koyarak Şâfiî havuzunda deniz mahlûku gibi yüzgeçlik edip âşıklarıyla vasıtasız kucak kucağa olup bir bucağa savuşurlar. Bu hamamların kâşîleri üzere genellikle Fuzûlî'nin "Hamam Kasidesi" yazılıdır.

Tahıl mahsulatının anlatılması: Evvelâ dört tarafındaki yedi adet nahiyelerinde ve Tebriz ovasında yetişen yedi çeşit buğdayı gayet taneli olur. Ve baklası ve arpası bol yetişir. Ve pamuğu da yedi çeşit olur. Diğer sebzeleri de bol yetişir, bolluk ve bereketli geniş topraklı, bakımlı bir diyardır.

San'atlarının beğenilenlerinin anlatılması: Bu Tebriz'de olan usta nakkaş, ressam, yapı ustası, kuyumcu ve terziler bir diyarda yoktur. Her işin en iyileri bu şehirde mevcuttur. Özellikle burada dokunan değerli kumaşlar ve ipekli giyecekler bu diyarda ortaya çıkıp diğer memleketlere nakledilir. Kadifesi ve darayîsi herkesçe meşhurdur. *[300b]*

Yiyeceklerinin anlatılması: Evvelâ has beyaz kirdesi, çakıl ekmeği, safî somunu, yağlı halkası, katmer kâhîsi ve katmer yezd çöreği ve keklik kebabı, tavuk böreği, kırk türlü misk kokulu ve amberli pilâvı, herisesi (keşkeği), mastaba çobrası, aşçılarında düzdeh büryanı ve taze paludesi meşhur bol yemekleri vardır.

Yetiştirilen yiyeceklerinin anlatılması: Nice bin çeşit meyveleri var ama necm-i halef armudu, peygamber armudu, sibet milânîsi, tatlı zerdalisi, necm-i Ahmedi, ufak üzümü, razakısı, melikîsi, tabarzesi, hızire-i Mecdeddini, bakranı, sarı alûsu ve kadınlar armudu. Bu çeşit meyveler Şam'da dahi olmaz, meğer İstanbul'da ola, meşhurdur.

İçecek çeşitlerinin anlatılması: Evvelâ misket üzümünün yedi renkte duhter-i rez (üzüm asması kızı) şırası, gayet yararlı şıralı içecektir. Ve melikî üzümünün saf şarabı, koknar şarabı, nar şarabı, gülnar (nar çiçeği) şarabı, âb-ı şulle şarabı, sehlân şarabı, vişne şarabı, balsuyu, sıradan halk için darı bozası ve pirinç bozası beğenilen içeceklerdir.

Yemek verilen imaretlerin anlatılması: Şah Yakub İmareti, Sultan Mütevekkil İmareti, Zübeyde Hatun İmareti ve Sultan Hasan İmareti. Bunlar büyük yapı Keykâvus imaretleridir, ama kötü işli kızılbaş elinde kaldığından dirliksiz aşevleridir.

.... (1 satır boş) ....

Sürhâb Dağı, yani Kızıldağ seyirliği: Tebriz'in (---) (---) yönündedir. İkindi vakti olduğunda bu yüce dağın en tepesinden Rumiye Gölü görünür. Tebriz'e bir fersahtır, az yahut dahi azdır. Ve hızlı yürüyen bir yaya bir günde erer.

Gezinti yeri bağların anlatılması: Tamamı 47.000 bağ, bahçe ve dinlenme yerleridir. Bunlardan Şah Yakub bağı, camiinin yakınındadır. Şanı yüce Han, hakire bu İrem bağı içinde öyle bir ziyafet çekmiştir ki anlatılmak ve övgüsünü yapmak mümkün değildir. Şuradan belli olsun ki bir günde on kere yetmiş adet hanende (okuyucu), sazende ve mutrıbanlar (çalıcılar) Horasan tarzı fasılları edip rakkaslar çoban yıldızı gibi raksedip döndü, sanki o gün Hüseyin Baykara meclisi oldu.

Bu bağ öyle bir direkli İrem bağıdır ki felekte dengi yok eşsiz benzersiz cinsinden bir cennet bağıdır. Meğer bu bağın bu derece bakımlı kalmasının aslı, Sultan III. Murad vezirlerinden Koca Ferhad Paşa Tebriz hâkimi iken bu Yakub Şah bağının suyundan ve havasından hoşlanıp çeşit çeşit değişik Havernaklar köşkleri, türlü türlü odalar, dinlenme yerleri ve gölgelikler yapıp mamur hale getirdiğinden Sultan IV. Murad Han bu şehri harap ettiğinde Çiftelerli Osman Ağa'yı bu bağ üzere koyup korunmasını sağlar. Hâlâ gülistan bahçesinden nişân verir bir cennet bahçesidir. Yediğimiz köşkün tarihinin son mısraıdır:

Eyledi Ferhâd eyvân-ı Şîrîn. *Sene 983.*

Şah Safî mesiresi: Övülmesinde diller kısa kalır.

Çevgan Meydanı mesiresi: Bu boşluğun ortasında göklere doğru baş uzatmış iki ardıç direği birbirine ekleyip ta en yukarısına gümüş bir tas konmuştur. Her zaman Cuma günü bütün şah nökerleri ve han nökerleri rüzgâr süratli atlarına binip o Çevgan Meydanı'nda oyunlar ederek anılan tasa bütün okçular ok yağdırdıklarında bütün dostlar seyrederler. Özellikle bu güzellik meydanında Harzemşah nevruzu gününde [21 Mart, ilkbahar] karanlık köşelerde 40-50 gün beslenmiş atları birbiriyle cenk ettirirler. Büyük seyir olur. Develer cengi de büyük eğlencedir.

Ve mandalar dövüşü, koç dövüşü, eşek dövüşü, köpek dövüşü ve horoz dövüşü, bu hayvanların o baharın başlangıcı gününde eğlenceleri olur ki Acem ülkesine mahsustur.

Acaip ve tuhaf, ibret verici mesire yeri

Her sene Muharrem ayının onuncu günü Aşura günü olunca bu Çevgan Meydanı'na bütün ileri gelenler, büyükler ve küçükler herkes çadırları ve ağırlıklarıyla çıkıp konaklarlar. Üç gün üç gece çok güzel sohbetler edip Kerbelâ çölü şehitlerinin ruhları için nice yüz bin kazan aşura pişirip zengin ve fakir, seçkin ve sıradan herkese dağıtıp sevabını Kerbelâ şehitlerine hibe ederler ki, Yezid elinde Aşura gününde şehit olmuşlardır, diye o gün bu alanda şükür şerbetleri dağıtılıp sakalar billûr, necef, moran, çam ve kristal taslar içinde Yemen akiki firuze renkli taslara koyup üzerine kırbalardan şerbetler ve tatlı sular ekleyerek susayanlara âb-ı hayatlar dağıtırken içenler *[301a]* bu mısra'ı mırıldanırlar; "Hüseyn-i Kerbelâ aşkına sahhâ" der. Bazısı *"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir"* [İnsan, 21] der, bazıları *"... afiyetle yiyin"* [Nisa, 4] der.

Ve nice ileri gelenler bu günde boynuna kırbasını takıp utanma ve çekinmeyi terkederek Hüseyin ruhu için su dağıtırlar. Ama büyük seyirlik; elbette Tebriz hanı bu düzlükte süslü çadırını ve otağını kurup bütün Tebriz ileri gelenleri diz dize sıkışık bir hâlde oturup Maktelü'l-Hüseyn'i, Anadolu'da kürsü üzerinde Mevlûd-i Nebî okur gibi okurlar. Bütün Ehl-i Beyt muhibleri boyunlarını büküp huşû ile dinleyicilerden olup ciğer yakıcı âh çekerek dinlerler. Tâ ki;

"Mazlum Hazret-i İmam Hüseyin'i zâlim ve mel'un Şimir böyle şehid etti" deyince hemen *Maktelü'l-Hüseyn* okuyanın ardındaki perde ardından başı ve gövdesi başka bir beyaz teni meydana getirip kanları akarak çadır meydanına bırakırlar. Diğer İmamın çocukları şeklinde susuz vefat etmiş pâk masum cesedlerini meydana getirdiklerinde azametullah halktan bir gürültü, feryâd u figan kopup herkese bir vecd hâleti el vurup kendilerinden geçerler.

Bu mahalde nice yüz Selmanî berberler, âşıklar ve sâdıklar içine girip ellerinde usturalar ile o gün Hüseyin aşkına kan akıtmak isteyen kimselerin göğüslerine ve kollarına Hüseyn aşkı diye o kadar şerha çekip kanlar akıtırlar kim yemyeşil zemin kanlara bulanıp lâlezâr olur. Nice bin âşıklar kellesi üzerine yaralar açarlar ve pazularına Hasanî, Hüseynî ve Ukaylî yaraları yakıp kollarına Hüseyn aşkına nallar kesip kanlar akıtırlar. Daha sonra o İmam Hüseyin vücudu şeklini meydandan kaldırıp yüz bin

ağıtlar, tevhid ve zikirlerle *Maktelü'l-Hüseyin*'i tamam edip aşuralar yenip üç gün üç gece can sohbetleri olur. Böyle bir çemenzâr, mesire ve dinlenme yeridir.

Ve bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından bağ ve gülistan bahçeleri hesaba gelmez. Direkli İrem mesiresi gibi aydınlık bir şehirdir ki her eğlenme ve dinlenme yeri Meram bağından, Aspuzu bağından veya Sudak'tan nişan verir. Acem tarzı san'atlı Şirin köşkleri, Vâmık u Azrâ köşkleri var ki henüz dillerde destandır. Hattâ kaldığımız Kelenter Bağı köşkünün Kutbeddin Muhammed Yezdî hattı ile tarihi budur:

Â cây-ı şîrîn vâlâ-yı eyvân. *Sene 982.*

Bunun benzeri nice yapılar ve nice ibret verici eserler var, ama başka meşhurun anılmasında fayda ve anlatılmasında değeri olmayan şeylerin yazılmasında söz uzatması olup sıkıntı verir. Bundan dolayı bu kadarı ile yetinildi. Tanrı'ya hamd olsun tam iki ay zevkler ve eğlenceler edip cihanın yarısı olan Azerbaycan'ın civanlarını seyrettik. (---)

Han ile Tebriz'in nahiyeleri gezintisine gittiğimiz kentleri, kaleleri ve ziyaretleri bildirir

Evvelâ Tebriz şehrinin dört tarafında mamur ve bakımlı yedi nahiye vardır. Bin kadar asker ile davullara tarralar urulup karçığa (atmaca), doğan, şahin ve balaban kuşlar ile ve nice eğitimli köpekler taraş, tula ve terec zağarlar ve yetken Avşar tazıları ile avlanmaya çıkıp önce,

Mihranrud nahiyesi: Tebriz'in doğu tarafında Tebriz kapısından 5 fersah uzaktır. Kenderut Köyü, Efsah Köyü ve Saidâbâd kenti. Bu sayılan kentlerin üçü de şehir gibi kentlerdir. Pek çok camileri, hanları, hamamları, küçük bir çarşısı ve bağ ve bahçeleri vardır.

İkinci nahiye **Seravrud:** Tebriz'in batı tarafına meyilli Tebriz'in bağlarına komşudur. Ve tamamı seksen parça bakımlı ve şenlikli Azerbaycan köyleridir. Duşt Köyü, Çevlanduruk Köyü, Elkabendlis Köyü, Lakdirik Köyü ve Kücâbâd Köyü. Bu nahiyenin bakımlı kasaba gibi camili, hamam ve mescitli kentleridir. Ziraat olacak yeri Seravrud Nehri üzerinde verimli topraklardır.

Üçüncü nahiye **Dideher**'dir: Tebriz'den dört fersah batı ve güney tarafına meyilli tamamı 24 parça bakımlı, cami, han, hamam ve çarşılı ve İrem bahçeli kentlerdir.

Dördüncü nahiye **Ürdinik**'tir. Tebriz'in batı tarafındadır ve Tebriz'den bu nahiyenin başlangıcına kadar olan mesafe tam bir fersah yerdir. Tamamı 30 parça köylerdir. Her biri cami, han, hamam ve çarşılı büyük kentlerdir. *[301b]* Ve,

Beşinci nahiye **Rudkat**'dır ki Sürhâb Dağı'nın ardında ve Tebriz'in kuzey tarafındadır. Ve bu nahiyenin evveli Tebriz'den bir fersahdır. Tamamı yüz parça bakımlı, şenlikli kasaba gibi İrem bahçeli büyük kentlerdir.

Altıncı nahiye **Hanumrud**'dur. Tamamı 21 parça büyük köylerdir.

Yedinci nahiye **Bedustan**'dır. Kuzey tarafı Tebriz'dir. Rudkat nahiyesinin arkasındadır ki tamamı yetmiş parça bakımlı, camili, han ve hamamlı köylerdir. Eğer han ile tam 20 gün bu köylerde ettiğimiz av eğlencelerini, zevk ü safaları günlük olarak Tebriz'in bütün hâllerine vâkıf olduğumuz kadar özelliklerini yazsak ve anlatsak Tanrı bilir bir cilt kitap olur. Zira İran ülkesinde gönül alan Tebriz ve cihanın yarısı Isfahan kadar büyük bir şehir ve eski yerleşim yeri yoktur.

Suyu ve havası, güzelleri, yüksek yapıları kısacası nice bin hayrat ve hasenatları var eski, büyük bir şehirdir. Tanrı Osmanoğullarına nasip ede. Ama yine harab u yebâb olur. Cenab-ı Hak daima bakımlı ve şenlikli eyleye. Zira bu diyarda çok zevk u safâ ederek han ile yine şehre gelip her an hanın sohbet şerefiyle şereflenip her gün devamlı has sohbetler ederdik.

Güzel bir tartışma: Bir gün han ile can sohbeti ederken han hakire saf şarap teklif etti. Bu hakir;

"Vallahi, billahi ve tallahi Hazret-i Ali'nin pâk ruhiyçün bu ana dek anadan doğalı haramlardan, keyif vericilerden, macunlardan ve sarhoş edicilerden bir şey nasip olmamıştır. Ta yüce atamız Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî (Muhammed Mehdî oğlu)'den beri atalarımızdan şarap ve keyif verici şeylerden yemiş içmiş yoktur. Bizi has meclisinizde mazur görüp aff ile mu'amele buyurun" diye rica ettim. Han ise:

"Ey benim canberaber kardeşim! Gör ki menim göz nurum ve gönül sürurum, çığı çığı mirza şahım sana bir ayak durup bir ayak saf çakır verir. Onun hatıriyçün ben câm-ı bâde-i lâ'l-ı fâmı nûş etmeyip kimin elinden piyâle çekesin. Ohum! Kimden korkarsın?. Eğer Kayser ülkesi şahından korharsan, şahınız beş aylık yoldadır, eğer hanınızdan korharsan Tebriz'den Erzurum kırh konah

yerdir. Pes imdi kimden korharsın. Men ki İran u Turan Şahının hanlar hanı Kelb Ali Han'ım. Güzelce şahım böyle kadağa ettiğim menim sultan-ı han-ı hanânlarımdan ve çöreğim çekenlerden kim ki çakır (şarap) içerse bağrın sınıkdırırım, diye kadağa ede. Men güzelce şahın kadağasın sıyup nihayetince meclis-i ıyş u tarab kurup bâde-i nâb, çakır şarâb nûş ederim. Pes sen kimden korharsın, elbette çakır içersin?" dedi. Hemen hakir;

"Ey güzelce hanım! Sana güzelce şah şarabı kadağa etti ise mana Şahlar Şahı Padişah niçin kesin emir ile âyet: "*... içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amellerinden birer murdardır...*" [Mâide, 90] diye damlasını bile haram etmiştir. O Cenâb-ı Kahhâr'dan korkarım ki bütün varlıkları yoktan yarattı. Onun emrini çiğnemeyip şarap içmem" deyince hemen Han;

"Vallah yahşi mü'min ve mutaassıpsın." dedi. Hakir ise;

"Vallah hanım mutaassıp değilim, ancak Nu'man ibn Sabit (Hanefî) mezhebinde temiz inançlı, dünya gezgini, insanların nedimi, Ehl-i Beyt muhibbi Huda merdiyim" deyince mecliste hazır olan nedimleri sustular, şaşırdılar ve kendilerinden geçip sarhoş kaldılar. Hemen ısrar edip bütün dilberleriyle ayağa kalkarak yanıma gelip;

"Gel gözümün nuru, çığı çığı Evliyâ ağam! Bu benim düşkün kölelerimden Yezden Şir mi, Mirza Şah'ı mı, Firuz mu, Perviz mi, Ali Yâr'ı mı, Zevalîzen mi, Şehland mı, Seyf Kulu mu ve Hâl Han'ı mı bu kölelerimin kangısını dilersen sana cabalarım. Kırmızı Murtaza Ali ve Düvâzde (Oniki) imamları seversin, gel mü'minim! Çocuklarımın elinden bir kadeh çakır iç. Gelen ki kelleler germ ve sineler nerm olup şu fezâ bezmgâhında bir kâm alalı ve bir dem süreli" diye bütün güneş parçası saf nur köleleriyle sarılarak onlar beni ben onları şarp şarp öperim. Ama yine Yüce Yaratıcı'dan yardım isterim. Hemen hakir;

"Ey Hanım! Can sohbeti bu mudur ki imdi Hoca Nağdî bir ayak çakır çekip kafayı bularak sarhoş olup huzurunda Hoca Nağdî *[302a]* kendi yeliyle rüzgâr çıkarıcılığı edip yüzüne karşı zartazarlık eder. İran ülkesinin içip eğlenmesinin keyfiyeti bu mudur?" dediğimde hemen Han depme vurarak Hoca Nağdî'yi kaldırtıp başına tomlar urarak meclis başında hazır ettiler. Ama beyt:

Eyle sermestem ki idrâk etmenem dünyâ nedir
Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

mazmununca sarhoş ve harap iken Hoca Nağdî bu beyitleri mırıldandı.

Gördüm ki Han bir daha hakire ısrar eder. Hemen hakir bildim ki meclis amanındır, o dem hakir:

"Hanım! Siz saf şarap içersiniz ki bir keyfiyet ve germiyet elde edesiniz. Ama Hudâyî keyif gerektir. Bana bir daire (def) getirsinler. Tâ ki hanım Hudâyî keyfi müşahede ede" dediğimde,

"Hey Yâr Ali! Aşk-ı Ali için olsun biraderime bir daire getir" deyince o ân bir Hind pususkârîsi cam pullu bir daire getirip Yâr Ali elinden elime alınca Rum (İstanbul) tarzı üzere segâh makamında taksim,

Aşkın senin hayât-ı ebedden nişân verir
Gûyâ yolunda ölmeğe her haste cân verir

deyip üç murabba, bir semâî ve daha sonra bir dü-beyt ile faslı tamam ettiğimde bütün orada hazır bulunanlar parmaklarını ağızlarına götürdüler.

Han eyninden Acem tarzı samur libaçesini kendi eliyle eynime giydirip binlerce teşekkür edip bir Gürcü kölesi bağışladı.

Ve "Sana binlerce maşaallah, ey Kayser ülkesi âlüftesi" deyip on tümen Abbasî ve bir karaçubuk saba rüzgârı hızlı at bağışlayıp bizden artık emin olup içki teklifinde bulunmadı.

Tam bir ay her gecemiz Kadir gecesi ve her gündüzümüz Kurban Bayramı günü olup nice buna benzer can sohbetleri ederek gönül alan Tebriz şehrini gezip dolaşırdık. Ama adaletlerine ve güvenliklerine, reaya ve beraya sevgilerine, zabt u rabtlarına, çarşı pazarlarının temizliğine ve Şeyh Safî narhlarının nizam u intizamlarına yüzlerce aşk olsun. Zira bütün halkı zevk ve şevk ehli, içip eğlenen insanlardır ama asla sarhoş bir kimse yoktur. Gayet edepli halkı vardır ki onların hakkında bu güzel şiir denilmiştir:

Tebriz cu heft kavmeş zi safâ
Çûn âyine ândenâk ez jeng-i hafâ

Güftî ki be-dûstî ne sadık bâşened
Ez âyne çez aks nökerder-i peyda

Gönül alan Tebriz şehrinin yapılarının anlatılması

Evvelâ bütün güzelliklerinden biri budur ki, akarsuları bol olduğundan gece ve gündüz caddelerini süpürgeler ile süpürürler, toz topraktan bir zerre bile kalmaz. Yolları temiz sularla sulayıp tertemiz ederler. Bütün sokakları pâk ve serin olup Temmuz günlerinde bile insanlar çarşılarda taze can bulur ve taze civan esnaf yüzüne bakmaktan insan hayran olur.

İkinci güzelliği odur ki Hazret-i Peygamberimizin pâk soylarından olan şerîfe bâkireleri kızları, kul kısmına ve abdullah oğluna vermeyip yine dengine verirler. Hakir sordum, dediler ki;

"Siz bir kâfire avreti nikâh ile alıp nazar tohumadır, aslı müslimdir, diye kâfire alırsız, makul mezheptir. Ama kızları dengine vermeyip kâfirden müslime versek, ihtimaldir gizliden dinden dönüp, nazar tohuma olunca evlât nice olur. Belki o abdullah oğlu evlâtlarını bırakıp kâfire kaçıp, 'Evlâtları anadan Âl-i Resûl' diyemeniz. Zira sizin mezhebinizce nazar tohmadır diye kâfir karısını alırsız. Bu kere o seyyideden doğan Allah'ı inkâr eden evlâtları ne olmuş olur" diye bu mes'eleyi sordular. Hemen hakir de:

"Cenab-ı Bârî bütün muhtelif milletlerin, isterse Yahudi ve Hıristiyan olsun bellerinden inen evlâtları İslâm ile doğup sonra babaları ve annelerinin yönlendirmesiyle sapıklığa düşer" diye bu hadisi okudum:

"Resûlullah *sallallahu aleyhi vesellem* buyurmuşlardır: Her doğan İslâm fıtratı üzere doğar, sonra onu ebeveyni Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yaparlar."

Tasdik ettim, "ey Resûlullah" dedim. Hepsi bu hadis-i şerîfi duyunca sustular.

Üçüncü güzellik budur: Şeyh Safî kanunu odur ki bütün çarşı pazarlarında alış satışlar bisitî ve Abbasî ve altın ile pazar olunur. Diğer ülkelerin padişahlarının sikkeleri geçmeyip kendi sikkeleri geçerlidir.

Yedi yerde sikkeleri kesilir. Evvelâ eski taht merkezleri *"Duribe Erdebil"*, *"Duribe Hemedân"*, *[302b]* *"Duribe Bağdad"*, *"Duribe Isfahan"*, *"Duribe Tiflis"*, *"Duribe Nihâvend"* ve *"Duribe Tebriz"* diye sikkelerinde *"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah, Aliyyün veliyyullah"* yazılır. Bir tarafında her şahın ismi yazılır ki *"Fe ağlân-ı Kelb Ali Şah Abbas"* diye yazılır. Ama kazbikîlerinde *"Duribe Tiflis"*, *"Duribe Tebriz"*

yazılıp diğer yüzünde nakışlı olarak senesi yazılmıştır. Kazbikî mangıra derler. Kullanımda olan bütün sikkeleri bunlardır.

Ve bütün ölçülerinin ucunda ve bütün kilelerinde (tartılarında) ve diğer dokunan değerli kumaşlarında *"Lâ ilâhe illallah"* yazılmıştır. Yine dirhemleri ve terazilerinde de böyle Allah ismi yazılmıştır.

Vay ol kişinin hâline kim *"Lâ ilâhe illallah"* üzere alış verişinde yanlışlık yapa. Gözüne mil ve başına kızmış taş koyup o adamı hasta ederler. Ve bütün şahî çarşılarının tüm dükkânlarında ve pazar meydanlarında sarı pirinçten sarı zincirli ve demir zincirli teraziler asılıdır. Aslâ adam eli yapışmaz, daima asılı durur.

Bir kimse yiyecekler ve içecekler, otlar ve sebzeler cinsinden bir şey istediğinde al al en güzel metaı terazinin kefesine koyup ölçüsü tam olduğunda mal sahibine hakkını verir. Zira akçesi pâktir, malın seçkinini alır. Ve bütün et ve ekmek, sebzeler, arpa, buğday, un, tavuk, güvercin, ceviz, fındık ve pazarda pişirilen bütün aşçı yemekleri (---) (---) (---) kısacası bütün yiyecekler ve içeceklerin tamamı Şeyh Safî narhı üzere terazi ile satılır.

Buğday, pirinç ve diğer hububatta aslâ kile (ölçek) yoktur. Tamamen terazi (tartı) ile alınıp satılır. Vay o kişinin hâline ki dirhemlerinde yazılan *"Lâ ilâhe illallah"* yazısına aykırı davrana. Ödünü koltuğu altından çıkarırlar, İranlılar kanunu budur. Ama diğer kumaş türleri melikî zira ile satılır. Diğer hayvanlar ve canlı esirler kısmına da Safî kanunu üzere bir değer takdir etmişlerdir. Ona göre işlem yaparlar. Ehl-i Kıble ve tahmincileri vardır. Her zaman şah kanunları budur.

Dördüncü güzellik: Bütün ana caddelerinde aşçıları yemeklerini pişirip küçük dükkânlarının duvarlarında asılı olan kâşîleri, bakır kap-kacakları, kâse, fağfurî ve toprak kaplarını pâk etmeyince dükkânlarını açmaya kâdir değillerdir. Seher vakti olunca dükkânlarını dualarla açarlar. Sonra herise pilâv, düzde püryân, kükü pilâv, çelâv pilâv, muza'fer pilâv, avşıla pilâv kısacası bütün yemeklerinin en beğenileni pilâv, herisedir.

Bunların da terazi ile verir taze civan hizmetçileri temiz ve bağrı yanık, yakışıklı gençleri var. Hepsi gümüş gibi kalaylı sahanlarının kenarlarında ta'lik hattıyla:

"Ve yut'ımûne't-te'âm..."[1]. âyetleri ve
"La şerefe a'lâ mine'l-islâm"[2] ve,
"Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn"[3] ve;
"Şerefü'l-beyti bi-ehlihî"[4] ve;
"Şerefü ehlihi bi-sahâihî"[5]
gibi uyumlu beyitleri sahanlarında yazılmıştır.

Yemekten sonra ayan ve eşrafa destehan verip pâk leğen ve ibrik verip ellerini yıkarlar. Ama tülüngi ve nöker makulesi sağ elini sol koltuğuna, sol elini sağ koltuğuna ve bazısı sol elini elbisesinin sağ peşi altına silip çekip gider. Hâl ve ahvâlleri bu şekildedir.

İran halkının kötü ahlâkı: Azerbaycan halkının eski kanunları odur ki On İki İmam aşkına on iki askerî sınıfı vardır ki nice bin âdem olur. Âlimlerden ve diğer ileri gelenlerden on ikişer sınıf adamlar evlerinde yemek pişirirler. Diğerlerinin evlerinde ateş yakmak ihtimâli yoktur ki yemek pişirsin. Meğer kahve, çay, bâdyan, salep ve mahlep pişirip çamaşır yıkamak için ateş yakıp su ısıta, ona engel olamazlar.

Cümle nökerleri, askerîsi, bekâr ve işsizleri tamamen çarşı pazardan alıp yemek yerler. Onun için kötü yaşayışlı Kızılbaş'tırlar ki geçim ve yaşayışları bu hususta gerçekten kötüdür. Lâkin ucuz olur ve istediğin yemeği hora geçirirsin. Hesapçı ve bekâr olan kişilere bu daha yararlıdır. Hattâ askerî taifesi üç ay pazarda yemek yese onun aşçısı şah donluğu çıktığında divana çıkıp;

"Men kurban kulunun aşbazıyam" diye kurban kulunun donluğunu alıp gider. Bir habbe fazla ve eksik almaya gücü yetmez. Sonra yalan söyleyen aşbazın (aşçının) dilini ensesinden çekerler.

Daha sonra aşbaz donluk sahibine on iki gün bedava ziyâfet eder, kanunları budur. Ne zaman ki şah ve bir başkumandan sefere gitse bütün ordularında keçe obalı ve keçe çadırlı aşçılarından fazla asker, çadır ve pazar yoktur. Zira bütün askerleri ordu aşçılarına muhtaçlardır.

---

1 [İnsân, 8; (Âyetin tamamı: yoksula, yetime ve esire O'nun sevgisi için yemek yedirirler)
2 İslâm'dan daha yüce bir şeref yoktur.
3 Bir mekânın şerefi orada oturandan gelir.
4 Bir evin şerefi o evin sâkinlerinden kaynaklanır.
5 Bir toplumun şerefi ise kereminden (cömertliğinden) gelir.

İran halkının yerilecek hâlleri: Nizam ve düzenleri bu şekilde yürümektedir ki bir suçlu adamı öldürmezler ve asmazlar. Daroga ve muhtesib, suçluları siyaset meydanına getirirler. Allah korusun acımasız cellatlar o suçlulara *[303a]* aman vermeden, usta cellatların 360 adet işkence çeşitlerini üç gün üç gece uygularlar.

Evvelâ 300 tâziyâne kırbaç, kamçı ve kîrifil (fil erkeklik âleti) vurur. Daha sonra dizlerine nakkare sopasıyla devamlı vurur. Bundan sonra tırnaklarına kamış yürütür. Sonra bütün vücudunu dağlağılar (kızgın demir) ile dağlar.

Yağlı bürüncüğü (ipek keten karışık ince bez) ipiyle yutturur, ipiyle bürüncüğü çektiğinde bağırsakları ve midesini dışarı çıkarır. Bu sırada elbette ki o adam suçunu kabul eder.

Ve yağlı sünger yutturur ve şakaklarına ceylan aşığı bağlar, şakağına ve alnına at mıhları ve at nalları mıhlar, dirseklerinden tüfenkçi burgusuyla dizlerinden delip burgu tabanının altından çıkar.

Daha sonra tava içinde kurşunu kızdırıp burgu deliğinden döküp iliğiyle bile kurşun akar. İki ellerini ve iki ayağını baş parmaklarının dördünü birlikte bir yere bağlayıp kement ile darağacına asar, altından kibrit ve eşek sidiği tütsüsü verir. Zavallı adamın feryadı göklere çıkar.

Arkasında küreklerini, kaburgalarını, dalısını (köprücük kemiğini) ve egeğilerini çıkarır, sonra çarmıha gerip arkasından sırımlar çıkarıp omuzlarına mumlar asar.

Ve hayâlarını kement ile boğar, burnuna kara çalı dikeni sokar, başına kızgın tas ve gözüne mil çeker ve nicesinini zekerini (erkeklik âletini) dübüründen çıkarır. Nicesinin dübürünü göbeğinden çıkarıp göbeğinden sıçar. *Allah saklasın.* Ve adamın ödünü koltuğu altından çıkarır. Sinirlerini kesip hırsızları topal eder.

Ve yalan şahide damga vurup burnunu ve kulağını budar (keser).

Ve hırsızların ellerini ve ayaklarını keserler.

İnsanı yedi çeşit çengele asarlar. Yedi tür kazığa vurup üç gün üç gece ibret-i âlem insanoğullarını ıslâh için böyle işkence ederler.

Bir gün Han, huzurunda bu tür işkenceleri ettirip bizlere rağmen övündüğünü arz etti. Hakir;

"Hanım! Tâ bu derece insanoğluna işkence etmenin mânâsı nedir?" dedim. Han:

"Ey birâder-i mâ (benim kardeşim)! Bunların varlıklarının ortadan kaldırılması âdil şahitler ile isbat olunup kesinleştikten sonra bütün halka rağmen bir anda öldürmeyip gafil insanları uyarmak için bu çeşit ezâ ve cefâ ederiz ki insandan zorba ve âsi yoktur ki Yüce Yaratıcı'ya âsi olur. *'İşte ben sizin en yüce rabbinizim'* [Nâziat, 24] diyen insanoğludur. Onun için böyle işkence ederiz" dedi. Hakir ise:

"Ama şer'î değil, şeriate aykırıdır ki etkisi yoktur. Şer'ile had acıdır ve şer'ile kesin nas hükmünce Mâ'ide suresinde;

'Erkek hırsızla kadın hırsızın -o irtikab ettiklerine bir karşılık ve- ceza ve Allah'dan (insanlara) ibret verici bir ders olmak üzere ellerini kesin' [Mâide, 38] (---) hükmüyle ve *'Biz onda (Tevrat'da) onların üzerine şunu da yazdık: Cana can...'* [Mâide, 45] fermanı üzere olsa dünya halkı daha fazla korkar ve çekinirdi" dedim.

"Gerçekten yahşı danışık edersin" diye kabul eylediler. Ama böyle fazla işkence eylemeleri halkının âsi, mezhebsiz ve sapık fırkalardan oldukları içindir. İstedikleri gibi böyle edegelmişlerdir.

.... (10 satır boş) ....

Ve toplam 42 Ermeni kilisesi vardır. Bunlardan mükellef (---) (---) kilisesi (---) (---) (---) (---) (---) *[303b]*

Güzel Tebriz şehrinin büyük evliyâlarının ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ Sürhâb Mezaristanı, Çerendâb Mezaristanı, Keçilâb Mezaristanı, Dolyankûh ve Heyecân Mezaristanı.

Bu mezarlıklardan başka nice yerlerde ziyaretler çoktur. Ama bu adı geçen mezarlıklarda bilgin ve müelliflerden ulu sultanlar çoktur. Bunlardan fıkıhçı, zamanın zahidi ve çok ibadet edeni Hazret-i İmam Hafedâne, ona yakın Şeyh İbrahim Güvânân, sonra Şeyh Şükür Han, Baba Ferruh, Baba Hasan Meymendî, Şeyh Şücâ' Vekâlîn, Şeyh Mâlin-i Tebrizî, Hasan Belgârî, Şeyh Bedreddin-i Kirmanî ve Şeyh Nureddin-i Bîmaristanî.

Ama Sürhâb kabristanında başka şairler kabirleri vardır. Evvelâ Enverî, Hâkânî, Zahîreddin-i Fâryâbî, Felekî-i Şîrâzî, Şemseddîn-i Sebhâsî ve Felekî-i Şirvanî kabirleri... Ve,

Tebriz'in etrafındaki kentlerde gömülü olan büyük evliyâları bildirir

Evvelâ Küçücan Köyünde **Hâce Muhammed Küçücanî** *Allah sırrını aziz etsin.* Sebadâbâd'da yatmakta olan büyük şeyhler ve büyük yazarlardan toplam yedi yüz adet mü'ellifler bu kabristanda yatmaktadırlar. *Allah hepsinin sırlarını aziz etsin.*

Ve Peygamberimizin sahabelerinden serdâr **Üsâme ibn Şerik,** Tebriz yakınında Şehid Dağı üzerinde gömülüdür.

Ve mü'minlerin emiri Hazret-i Hamza'nın büyük kardeşi **Hazret-i Aclek Sâriyetü'l-Cebel** Nihavend seferine geldiğinde yaralanmış ve yaralı olarak bu Tebriz'e gelip vefatetmiştir.

Ve **Şeyh Sağucî, Şeyh Selâmî-i Re'yî,** Sürhâb kabristanında **Ümeyye bin Ömer (Amr) bin Ümeyye,** sonra manalar yurdu, ilâhî sırların müftüsü **Şeyh Hazret-i Seyyid Cân Memi** hazretleri, kitap yazmada eşsiz, geçmişlerin ilimlerinde benzersiz idi. Ledün ilmini içine sindirmiş, değerli ömür sermayesi nakdini tevhid ilmine harcamıştı. Gerçekten bilgisine son ve güzel inceliklerine sınır yok idi. *Allah sırrını aziz etsin.*

Sonra Memi Can tarafına yakın büyük âlimlerin önderi, yüce din sırlarının seçkin rüknü, Nebevî ledün ilminin varisi yani **Şeyh Hazret-i Takî.** Şiir:

Sâlik-i tâ'ife-i ehl-i tarîk
Pîşvâsıdır anın Pîr Şakîk

Reyy ile yakdı Buhârâ'da çerâğ
Ürd-i huld içre ona oldu durâğ

Rûhu şâd ola İlâhî dâ'im
Evliyâ bendesi ola kâ'im

Ve Sincaran Mahallesi'nde Hazret-i Ali evlâdı (---) medfundur. Ve Sürhâb Dağı'nda **Hazret-i Ali** oğulları **Ayn-ı Ali** ve Hazret-i **Zeyn-i Ali** iki kardeş medfunlardır ki mesire yeri türbedir. Ve Derveze-i Ser'de (Ser Kapısında) **Efrasiyab**'ın kellesi gömülüdür.

Şeyh Nasrullah bin Akşemseddin, Fâtih Mehmed Han'ın Akşemseddin'inin oğlu genç Nasrullah'tır.

.... (1,5 satır boş) ....

Bizzat Tebriz'in içinde nice yüz büyük evliyâlar vardır, ama yazılması sözün uzamasına ve yazının çoğalmasına sebep olduğu için bu kadar ile yetindik. (---) (---) (---)

Şanlı Han ile Şam-ı Gazan ziyaretine gidip Tebriz etrâfında olan kaleleri seyrettiğimizi bildirir

Evvelâ Tebriz şehrinden bin kadar yeke süvâr atlılar ile Tebriz'den kalkıp batı tarafa bağlar, bahçeler ve düzenli bostanlar içinde 5 saatte,

Acısu kenti menzili: Kumla Kalesi yolunun ortasında 200 haneli, gül ü gülistanlı, bakımlı, şenlikli han hâssıdır. Bir camii ve üç zâviyesi var. Bu Tebriz ovalarının bütün suları yer altından olduğundan Acısu derler. Burada kent kelenteri, Han'a o gece yahşı mihmândarlık (iyi evsahipliği) edip büyük ziyafet çekti.

Buradan yine sabahleyin batı tarafına 4 saat İrem bahçeleri içinde gidip,

Hazret-i Muhammed Şam-ı Gazan ziyaret yeri özellikleri

Eski zamanlarda Cengizliler zamanında bu yer İrem bağı olup cennet benzeri Şam gibi ve Şam tarafı olduğundan bu yere Şam derler imiş. 694 [1295] tarihinde Muhammed Şam-ı Gazan bu mahalde bir sağlam ve dayanıklı bir kale yapıp ismine Şam-ı Gazan dediler. On bin sayılı reayalarını örfî (yerel) vergilerden muaf ederek *[304a]* edip bu kalede yerleştirdi. Daha sonra kendine nur dolu bir türbe inşa ettirip Acem Irakı'nda, Arap Irakı'nda ve Dadyan Irakı'nda mühendisler, mimarlar, karalar ve denizler gezginleri ibret gözüyle böyle bir yüce ibretlik görmüş değildir. Hâlâ İstanbul'da Galata Kulesi gibi göklere baş uzatmış bir Kahkaha kulesidir, ama hakir gördüğümde kapısı tarafının bir tarafı depremden yıkılmış olup bütün kireç taşları yerlere yayılmış yatardı. Görülmeye değer büyük bir yapı ve eski bir ziyaret yeridir. Tanrı'ya hamd olsun, Han ile girip ziyaret edip mübârek ruhları için bir Fâtiha-i şerîf okuduk. Nurlu mezarının mermer sandukasında böyle yazılmıştır.

.... (1 satır boş) ....

Hâlâ Bektaşî tekkesidir. İki yüzden fazla yalınayak başı çıplak sâdık âşıkları vardır. Ve bu tekkenin kapısı dışında nice kere yüz bin kurban kellesini boynuzuyla biri biri üzerine yığıp

büyük bir kule etmişler. Zira bütün İran ülkesi halkının bu Muhammed Şam-ı Gazan'a inançları olduğundan her sene nice bin koyun kurban adaklar gelir. Avlusunda on zira derinliğinde bir tatlı su kuyusu var. Temmuz ayında sanki buz parçasıdır. Gerçekten de âb-ı hayattan nişan verir.

Ve bu tekkeye Şam-ı Gazan derler. Ama bu şekilde isimlendirilmesinin de aslı odur ki Moğol dilinde şenb mezara derler. Mezar sahibi Moğol padişahlarından Muhammed Gazan olduğundan şenb-i Gazan diyecek yerde sözün kısaltılmasıyla meşhur galat daha uygun olup Şam-ı Gazan derler. Ama doğrusu şenb-i Gazan'dır. Velyan Dağı üzerindeki Şam-ı Gazan Kalesi haraptır. Onun eteğine yakın acaip ve garip bir tekkedir. Allah sırrını aziz etsin. Buradan kalkıp batı tarafına gidip Velyan Dağı eteğinde,

Velyan kenti: 300 haneli, iç acıcı camili, han ve hamamlı ve aşevi imaretli bakımlı ve şenlikli bir kettir. Bütün bu hayrat ve hasenâtların tamamı Vezir Hoca Reşideddin Dümbülî'nindir.

Buradan kalkıp batı tarafına eğimli bağ ve bahçeler içinde 5 saat gidip,

Kumla Kalesi'nin özellikleri: 998 tarihinde Sultan III. Murad Han zamanında başkumandan Koca Ferhad Paşa yapısıdır. Velyan Dağı eteğinde dörtgen şekilli taş yapı bir kaledir.

Fırdolayı büyüklüğü 3080 adımdır, yedi kule ve iki kapıdır. Biri batı tarafa, Anadolu tarafına açıktır, biri doğu tarafa Tebriz Kapısı'dır ki Hadım Cafer Paşa, Tebriz kumandanıyken Tebriz kulundan kaçıp bu kaleye sığınmıştı. Tebriz kulu bu Kumla Kalesi'ni kuşatınca içeriden Cafer Paşa bir gecede kalenin Tebriz tarafı duvarını yarıp yedi bin seçkin askerler dışarı çıkarlar. Bütün habersiz yatan Tebriz kullarını kılıçtan geçirirler. Kılıç artıklarını da Tebriz'e dek kovarlar. Kul, Tebriz'e vardığında görseler ki Hadım Cafer Paşa'nın kethüdası Tebriz Kalesi'ni kapayıp bunlara balyemez toplar vurur. Kaleden top ve ardlarından Hadım Cafer Paşa Kürd askeriyle kırıp gelir. Sonunda hepsi birer diyara kaçam sanıp hepsi kılıçtan geçerler. Cafer Paşa tekrar serdâr olur ve bu Kumla Kalesi'nin yıktığı duvarının yerini büyük bir kapı yapar. Gedik Kapı ve Tebriz Kapısı derler, sağlam ve dayanıklı kapıdır ve güçlü kaledir.

İçinde yedi yüz hane ve bir cami vardır. Ama dış varoşu Kumla şehridir ki bağ ve bahçesine sınır ve nihayet yoktur. Kumla üzümü, Buhara aluşu ve Abbasî ve meleçe armudu meşhurdur.

Şehri yetmiş mihraptır, on biri camidir. Bunlardan Ferhad Paşa Camii tatlı yapıdır, ama şehrin kenarında kalmış başka camileri, hanları, hamamları ve çarşı pazarları vardır.

Ve bu şehir, Tebriz toprağında başka sultanlıktır. Bin kadar nökere, kelentere ve darogaya sahiptir ve kadılıktır. Burada da büyük ziyafetler yenilip sultandan hediyeler alındı. Bu diyarda sultan, sancakbeyine derler; han, beylerbeyine derler; hanlar hanı, üç tuğlu vezir pâyesine derler; i'timad-ı devle (---) derler. Sipehsâlâr-ı mu'azzam; başkumandana derler. Kapıcıbaşı (---) derler. Münşî, re'isülküttaba derler. Kelenter, alaybeyine derler. Daroga, subaşıya derler. Yasavul ağası, alay çavuşuna derler. Dizçöken ağası, yeniçeri ağasına derler. Dizçöken, yeniçeriye derler. *[304b]* Mihmandâr, misafir kondurana derler. Bu anılan kimselerin tamamı hükûmette ilişkileri olup söz sahipleridir ki İran ülkesi kanunu budur.

Buradan kalkıp 7 saatte bağ ve bahçeler içinde gidip,

Seravrud: Büyük nahiyedir ve büyük şehirdir. Tebriz'in batı tarafıyla yıldız tarafına meyilli şehir gibi camili, hanlı, hamamlı ve küçük çarşılı kenttir. Kelenteri gelip Han'a mihmandârlık edip bir gece can sohbeti ederek şafak vakti kalkılıp doğu tarafına bağlar içinde avlanarak ve eğlenerek Seravrud Nehri kenarında,

Duşt kenti: Burada kuşluk yemeği yiyip biraz istirahat ettik. Seravrud bölgesinde hamamlı, han ve camili bakımlı kenttir. Buradan 6 saatte,

Çevlanduruk kenti: Bu da Seravrud bölgesinde Seravrud Nehri kenarında bin haneli, bağ ve bahçeli, cami, han ve hamamlı güzel Ermeni kızlı bakımlı kenttir. Buradan ,

Elkabendlis kenti: Üç yüz evli ve bir camili, tamamen Ermeni re'ayalı, üç kiliseli ve üç bin haneli; bakımlı, süslü, bağlı ve düzenli bostanlı kenttir. Burayı geçip 3 saat gidip,

Lâkderh kenti: Şah Safî hatununun hâssıdır. Seravrud nahiyesinde Seravrud kenarında bin haneli müslim ve Ermenilerdir ki tamamı çulhadır. Ve tamamı iki bin hanedir. Cami, han ve hamamları ve üç adet kiliseleri var. Seravrud Dağı üzerinde harap bir kalesi vardır. Buradan,

Kecâbâd kenti: Beş yüz haneli, camili, han ve hamamlı kenttir. Buradan yine doğu tarafa gidip,

Rudkat nahiyesi: Tebriz'in kuzey tarafında Sürhâb Dağı'nın ardına kurulmuş yüz adet nahiye kentleri var. Üç gün bu şehir gibi kentlerin köylerinde avlandıktan sonra,

Büyük şehir, eski taht merkezi, işlek Merağa şehri

Azerbaycan toprağında Tebriz hududunda başka sultanlıktır. Bin kadar askere sahiptir. Kadısı, kelenteri, darogası ve münşîsi vardır. Eski zamanlarda Hûşenk Şah yapmıştır. Azerbaycan'ın en eski taht merkezi bu idi. Dünyaca meşhur, nüh-tâk, Havernak Köşkü ve kâhlar ile bezenmiş; bağlar, bostanlar ve akarsular ile süslenmiş sevimli ve şenlikli bir şehirdir. Düzenli ve tarhlı cennet bahçelerinde bulunan güzel meyveleri haddinden fazladır. Çok bilgili âlimleri kıyaslanmayacak kadar çoktur.

Bu şehir ile Tebriz'in arası 11 fersahtır. Tamamı 7060 toprak örtülü hanesi, 11 camii, 40 hanı, 60 adet mescidi, 40 derviş tekkesi, 11 gönül açan hamamı ve 3.000 adet dükkânları var. Genellikle halkı bezci, çulha ve pây-baftır ki renkli lekfûrî bogasıları beğenilir. Merağa'nın yakışıklı gençleri ve güzel kızları İran ülkesinde beğenilir.

Hâlâ bu şehir, Sultan IV. Murad askeri harap edeliden beri imâr olmadadır. Ama ilk imâr edeni ve yapıcısı (---) tarihinde Mervan ibn Muhammed el-Hımârî'dir ki onların hüküm sürdüğü tarihlerde tâ Sehend Dağı'na varıncaya kadar yetmiş bin hane imiş. Hâlâ o tarafta yapılarının belirtileri görülmektedir. Lâkin Cengizlilerden Moğol ve Boğol taifesiyle Hülâgu, Bağdad'da Halife el-Müstansır-billah üzerine yürüyüp giderken bu şehri harap etmiştir. Nice kereler daha harap olup Sehend Dağı'ndan uzakta imâristan olmuştur. Zira bu anılan Sehend Dağı, kuzey rüzgârına engel olduğundan havası ağır idi. Bu yüzden vadi içine yerleşim yapılmıştır. Ama yine bütün hayat suları Sehend Dağı yaylasından gelip nice bin bağ ve bostanları suladıktan sonra şehir içinde binlerce evlere, fıskiye, havuz ve şadırvanlarda akmaktadır.

Ve sulu üzümü, diğer meyveleri, kirazı, çeşit çeşit pamuğu ve sebzeleri meşhurdur. Halkı gayet beyaz tenli, maralî ve sürmeli ceylan gözlü, şirin sözlü, aydınlık yüzlü halkı vardır. Halkının çoğunluğu gizlice Hanefi mezhebinde sâlih meşrep insanlardır. Dilleri genellikle Pehlevîce konuşurlar, konuşması düzgün ve ifadesi seçik kimseleri çoktur. Ve bütün vilâyeti sekiz nahiyedir.

Evvelâ **Seraçun, Benaçun, Dercerut, Kardul, Heştrud, Behsund,** *[305a]* **Ranguran, Kızılören** nahiyeleridir.

Bu adı geçen nahiyelerin her birinde seksener ve yüzer parça mamur ve şenlikli büyük kentler vardır. Ama altmışı büyük şehir şeklinde cami, han, ve hamamlıdır, imaretleri ve çarşı pazarları vardır. Ve yedi adet mamur kaleleri var. Bu kent kalelerinin her birini anlatsak ciltli bir kitap olur.

Merağa şehrinin ziyaret yerlerinin anlatılması:

.... (1,5 satır boş) ....

Bu şehirden kalkıp,

Turnaçayırı menzili: Bir geniş düzlükte yeşillikli, otlu ve iki yüz haneli Ucan şehri nahiyesidir. Bütün halkı bağcı ve çulhadır. Buradan,

Setgiz menzili: Ucan nahiyesinde bin evli mamur kenttir. Buradan,

Eski şehir Ucan Kalesi'nin özellikleri

Tebriz'e eğimli olan Ucan Dağı'nın doğu tarafı eteğinde büyük bir şehir imiş. Hülâgu Han harap etmiştir. İlk kurucusu Peyjen (Kuderiz oğlu Keyûmers oğlu)'dir. Azerbaycan hududunda süslü bir şehir idi. Daha sonra yine zamanın geçmesiyle harap olmuş, bütün halkı Tebriz'e taşındılar. Bundan sonra (---) tarihinde Cengizoğullarından Muhammed Şam-ı Gazan tamir ederek Ucan Dağı eteğinde dörtgen şekilli taş yapı, sağlam bir kale yapmıştır.

Çevresi tam iki bin adımdır. Doğu tarafına bir demir kapısı vardır. İçinde 100 hanesi var, neferâtı yoktur. Ama taşra varoşunda hanesi çoktur.

Tamamı 3.000 mis kokulu toprak ile evlerdir diye kelenteri nakl etti. 7 cami, 3 hamam, yedi konaklanacak han ve 600 dükkândır.

Ürünlerinden buğday ve baklası boldur. Suyu da Ucan Dağı'ndan gelir, çok boldur. Meyvesi az olur. Bütün halkı Şafii mezhebinden geçinirler, ama "Paranı, yolunu ve mezhebini (düşünceni) gizle." kabilesinden olup gizli mezhepleri bilinmemektedir Ancak hepsi zevk ehli ve meşrep sahipleridir, mezhep sahipleri değillerdir.

Mesih milletinden bir Hıristiyan cemaati Ermenileri vardır ve iki Mesihî kiliseleri vardır. Bu şehri tamam seyr edip Seylân Dağı taraflarında avlanarak,

Mihranrud nahiyesi: Tebriz'in doğu tarafında 5 fersah yerdir ve 60 parça bakımlı kentlerdir; ama Rud kenti şehir gibidir, bunu geçtik ve,

Esfeh kenti: Bunu da geçip Saidâbâd kentine vardık. Şah Tahmasb zamanında Vezir Said imar ettiği için Said-âbâd derler. (---) tarihinde Süleyman Han, Bağdad'a giderken harap edip Murad Han'ın yıkımından kurtulmuş cennet bağı hıyaban içinde iki bin haneli, yedi camili, hanlı, hamamlı ve çarşılı büyük kenttir.

Burada bir gece konuk olup ertesi günü kıble yönüne 7 saat gidip (---),

Manmâh kenti menzili: Kör Hudabende'nin kızı imar etti. Bin hanedir. Buradan 9 saat gidince;

Azerbaycan Kehrevanı Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Avşar hanlarından Seyfi Kulu Han, Şah Tahmasb zamanında Süleyman Han korkusundan yapmıştır. Ne Osmanoğulları'na, ne şah sülâlesine tabi değil idi.

Sonunda (---) tarihinde Tebriz'den Koca Ferhad Paşa Bağdad'a giderken bu Kehrevan Sultanı Avşar Meymendî Han, Ferhad Paşa askerinin önünden ardından Müslüman gazileri yağmalayıp kalesine sığınırdı.

Bu duruma Ferhad Paşa göz yumup selâmetle cennet benzeri Bağdad'a ulaştıktan sonra derhâl Solak Ferhad Paşazâde Bağdad askeriyle üzerine gelip on yedi gün kalesini topa tuttu. Ancak fethi nasip olmadığından fetihsiz Şehrezul vilâyetine geldi. Ferhad Paşa, Bağdad'da başkumandan kaldı.

Beri tarafta bu Kehrevan Hâkimi Meymendî Han bu işi sevip Bağdad'dan Tebriz'e gelen tüccardan ve gazilerden adam geçirmedi. O geniş mezhepli ve kötü meşrepli, nice bin Müslümana dinsizlik ve hainlik edip bir kere kırk elli bin tülüngi asker toplayarak gönül alan Tebriz'in dört tarafını yağmaladı.

Bunun üzerine Cafer Paşa ansızın 12.000 savaşçı ve korkusuz yiğitlerle Tebriz Kalesi'nden çıkıp bu azgın ve isyancı Meymendî Han'a bir Osmanlı kılıcı çaldı ki askerinin meymenetini *[305b]* bozup bütün Yezidî Kürtleri Türkmenlerini bozguna uğratınca bu meymenetsiz Meymendî Han ancak öz başıyla Kehrevan Kalesi'ne kaçtı. Cafer Paşa 7.000 kelle ve 5.000 esir ile 10.000 kadar at, katır, deve ve diğer ganimetlerle esenlikle ve doyum olmuş olarak Tebriz Kalesi'ne gelip top ve tüfenk şenlikleri etti.

Ertesi gün yetmiş bin asker ile Kehrevan Kalesi üzerine gidip yedi pâre balyemez ve kırk pâre şahı-bilmez alay toplarıyla üç günde Kehrevan Kalesi'ni kuşattı. Allahu Taalâ'nın yardımıyla fethi nasip oldu.

Kale içinde Meymendî Han'ı dipdiri olarak yakalayıp Hadım Cafer Paşa'nın huzuruna getirdiklerinde önce bir kulağını kesip eline vererek;

"Mel'un! Tebriz'de bir tavaşî (hadım) hâkim neye kadir olup nitse gerek?" diye Tebriz ülkesini talava (yağmaya) geldiğinde Hadım Cafer;

"İşte seni askerin ile kırıp akabince kaleni muhasara ve feth edip kulağını keser ve benim gibi seni hadım eder." dedikten sonra "cellat" der.

Hemen acımasız cellat gelir. Ancak araya ricacılar girip;

"Hayâsını kesmeden malını mülkünü sermayesini kesmek iyidir." diye bin kese ve bin yük parecesin alırlar.

Daha sonra kale kapısında Meymendî Han'ı asıp "Hakkından geldim" diye bir taraftan şaha bildirir, bir taraftan hanın başını kesip kale anahtarlarıyla ve iki yüz deve yükü ganimet mallarıyla anahtarları Sultan III. Murad Han'a gönderir. Hâlâ kale içinde Murad Han adına bir cami var. On bir sene Osmanlılar elinde durmuştur.

Hâlâ Bağdad yolu üzerinde bir tepe üzere yuvarlak şekilli aydınlık bir kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü altı bin adım, taş yapıdır ve iki kapısı vardır. Kuzey tarafa Tebriz Kapısı ve güney tarafa Erdebil Kapısı var. Hâlâ sultanlıktır ki bin askere mâliktir.

Kadısı, kelenteri, münşîsi ve darogası vardır. Ama taşra varoşu bağ ve bahçe ve gül ü gülistanlı yedi bin temiz toprak ile örtülü bakımlı hanelerdir.

Hepsi 60 mihraptır. Lâkin on bir yerde cuma kılınır imiş. Hâlâ cemaatten garip camilerdir.

Ve 7 hamamı, 11 hanı ve 800 dükkânı var. Bütün san'atlardan mevcuttur. Lâkin kalemkârî, çit yorgan ve çarşaf yüzleri dünyaca beğenilir. Bağı ve bahçesi cihanı bezemiştir.

Ve suyu ve havasının tatlığından kızılbaş güzelleri, güzel sesli okuyucu gençleri ve sazendeleri vardır.

Bu şehirden güney tarafa 5 saat gidip;

Şahbend kenti menzili: Erdebil toprağında bin haneli bakımlı, camili, han ve imaretli ve çarşı pazarlı büyük bir kenttir. Burada Cağaloğlu'nun güzel bir camii var ki görmeye değer.

Buradan 9 saat güneye,

Büyük şehir ve İran ülkesi eski taht merkezi Erdebil Kalesi

Irak tarafında bulunmaktadır. Azerbaycan topraklarında ilk Acem şahlarının eski taht merkezi, Şeyh Safî'nin mekânıdır. (---) tarihinde Süleyman Han zamanında feth olup beylerbeyilik olmuştur. Daha sonra Haricîler istilâ etmişlerdir. Nice kere yakılıp yıkılmış, haneleri toprak olmuş ve halkı da esir edilmiştir. Bundan sonra 1039 [1629/30] tarihinde IV. Murad Han'ın başkumandanı Husrev Paşa, cesaretle ve korkusuzca hareket edip ne Hemedan, ne Dergezin ne Erdebil'ini koyup yağmalamıştır.

O günden beri gayetle bakımlı hâle gelmiştir. Hâlâ İran ülkesi hükmünde hanlıktır. Üç bin askere mâliktir. Darogası, kelenteri, münşîsi, korucubaşı, kadısı, şeyhülislâmı ve nakibüleşrafı vardır.

Şehri Sehlân Dağı'na bir günlük yoldur. Ve dört tarafı birer günlük yol yüksek dağlardır. Şehri geniş bir yeşillik ve verimli ovanın tam ortasına kurulmuş olup (---) tarafında bir tatlı sulu gölü vardır.

İlk yapıcısı Ermen meliklerinden Erdeminî oğlu Erdebil, Yunanlılardandır. Hazret-i Ömer Basra'yı feth edip Nihavend'e Şeyh Sâriyetü'l-Cebel'i serdâr ettiği sene Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Hazret-i Ömer korkusundan yapılmıştır. Zira Hazret-i Ömer zamanında bütün halifelik müddeti Acem ülkesinde Haricî taifesiyle geçtiğinden dolayı Acem ülkesinde Hazret-i Ömer'i sevmezler, ama Ebubekir ve Osman'a o kadar bir şey söylemezler.

Bu Erdebil, eski zamanlarda öyle büyük bir şehir imiş ki bir tarafı tâ Seylân Dağı'na varırmış. Hâlâ bu şehir ile Seylân Dağı'nın arası iki fersahtır. Her fersahı on ikişer bin germe adımdır. Bu hesap üzere yirmi dört bin adım *[306a]* olur.

Bir yüksek Seylân Dağı'dır ki tâ en yüksek tepesinde İran ülkesi var olduğundan beri kar eksik olmamıştır. Hâlâ kış aylarında ve yaz günlerinde kar rahmeti yüksek dağın üzerinde saf gümüş gibi görülmektedir. Bundan dolayı bu Erdebil'in bütün suları

Seylân Dağı'ndan gelip bütün ekili yerleri sular. Bir lezzetli hayat ve can suyu, tatlısu, Seylân pınarıdır. Sindirilmesi gayet kolay olduğundan Erdebil şehrinin halkı Ma'di Kerb kadar yemek yerler. Suyu ve havasının tatlılığından gayet sağlıklı ve düzgün vücutlu gençleri ve güzelleri olur.

Bütün halkı Şafii mezhebinden geçinirler, ama yalan söz söylerler. Şah İsmail onları Caferî mezhebine davet edip Sünnîliği Şiiliğe çevirelidenberi hepsi nohudî mezheplerdir. (---)

Ve Erdebil şehriyle gönül çeken Tebriz'in arası 25 fersahtır. Yükü hafif atlıya iki merhale yerdir. Gönül okşayan havası sanki Erzurum'a benzemektedir, kışının şiddeti sert olur. Lâkin ekinleri ve mahsulâtı bol olup buğday mahsulâtının çokluğundan elde edilen ürünü seneye kalır. Bir kilesinden seksen kile hububat elde edilir. Lâkin kış ülkesi olduğundan bağı, bahçesi ve meyveleri yoktur. Ama düzenli bostanları ve gül ü gülistanları çoktur.

Erdebil Gölü'nün özelliği: (---) tarafında bir hayat sulu göldür ki suyunun üstünde nice yüz parça balık avcısı gemileri var. Doğu tarafı Tebriz'e yakındır. Batı tarafı Rumiye şehrine bir fersah yerdir. Ama bu göl Erdebil'e uzak bir mesafededir. Erdebil ile göl arası ormanlıklar, ağaçlıklar, bakımlı ve şenlikli kent ve beldelerle süslenmiştir. Bu göl içinde yetmiş adet elvân balıkları olur ki gûyâ her biri birer Mâ'ide-i Musa'dır (Musa Sofrası).

Ve bu göl içinde olan kayıklar bezirgânları ve ihtiyaç sahiplerini mallarıyla alıp istedikleri şehirlere, batı tarafında Dumdumî ve Dumbulî şehirlerine götürüp kâr eder.

Bu gölün fırdolayı çevresi Van Gölü'nün çevresinden daha büyüktür ki yaya bir insan on günde dolaşır. Van Gölü çok acıdır, ama bu hayat suyu gibi tatlıdır. Derinliği yetmiş kulaçtır. Bu göl Hazret-i Risâlet-penâh dünyayı şereflendirdikleri gece Kisra kemeri (takı), Mekke'de bulunan bütün putlar ve Ayasofya kubbesinin yıkıldığı gece bu ortaya çıkmıştır. Her tarafından küçük ve büyük 45 adet akarsular karışır. Bunlardan Seylân Nehri, Erdebil'i suladıktan sonra bu göle gelir. Kehran Nehri de bu göle katılır. Diğer nehirlerin ismini bilmiyorum ve görmedim de.

Seylân taşı madeninin özellikleri: Seylân Dağı'ndan çıkar bir madendir ki sanki Bedahşan la'lidir. Lâkin harcı hâsılına denk gelmediğinden (geliri masrafını karşılamadığından) Şah I. Abbas'tan beri işletilmemektedir. Ancak hâlâ istense çıkarılabilir. Değerli bir cevherdir ki benzeri hiçbir yerde yoktur. Başka bir

hâkimi var idi. Seylân büyük bir dağdır. Bu Seylân Dağı'ndan elde edilen balın Anadolu'da, Arap'ta ve Acem'de benzeri yoktur.

Yağmur taşının anlatılması: Erdebil'in dışında demirden katı yuvarlak bir siyah taş vardır. Tahminen üç kantar gelir cilâlı ve parlak bir taştır. Geçmişte yaşayanlar ve eski feylesoflar bu siyah taş üzerine bir çeşit İbranice harflerle yazılar yazmışlar. Gerçekten de sikkeyi mermerde kazmışlar. Bir adam resmi yapmışlar ki iki ellerini gökyüzüne kaldırıp açmıştır. Her ne zaman Erdebil bölgesinde yağmur yağmasa küçük büyük, seçkinler ve bütün halk gelip bu taşı yuvarlayarak şehre Tanrı'nın büyüklüğü Erdebil üzerine üç gün üç gece rahmet yağmurları inip yağmur suyu ile bütün ekinlikleri, köyleri ve kasabaları sulanıp yağmura doyarlar. Daha sonra o taşı yuvarlayarak yine eski yerine koyunca yağmur yine durur.

Başka bir acaiplik ve gariplik: Vilâyet halkı bu taşı yerinden yuvarlayıp şehre ne kadar yakın götürürlerse o derece yağmur yağar. Şehir kenarında o taş kalsa yağmur aslâ kesilmeyip Erdebil halkı aslâ yağmurdan gözlerini açamazlar.

Diğer acaip sır: Bu siyah taş şehir dışında durdukça Erdebil Gölü taşmaya başlayıp ili vilâyeti su basmaya başlar. Ve;

Diğer gizli sır: Bu taş daima durduğu merkezden ayrılınca yerinde büyük bir dört köşe kaya vardır ki çok sert taştır, o taş üzerinde çeşit çeşit Süryanî, İmranî ve İbrânî hatlar (yazılar) ile yazılar vardır. Ve o dört köşe taşın on iki deliği vardır. Her delikten birer çeşit akar su çıkmaya başlar. Ta ki anılan yuvarlak taş bu dört köşe taş üzerine gelinceye kadar suları kaynamaktan geri durmaz. Garip ve acaip tılsımlı sırlardır.

Bazı Erdebil âlimleri yerde sabit duran dört köşe taş için Hazret-i Musa'nın Tih Çölü'nde on iki kere asâ ile vurduğu taştır ki on iki pınar akardı. Hakkında (---) suresinde *"(Tih'de susayan) kavmi (Musa'dan) su istediği zaman 'asanı taşa vur' diye (vahyettik de) ondan on iki pınar kaynayıp aktı"* [Araf, 160] âyeti inmiş olan Musa mucizesi taştır ki Musa Nebî'nin vurduğu günlerde yine gözleri belli olur, derler.

Erdebil halkının bazılarının yanlış inançları odur ki bu Erdebil'de gömülü olan Acem şahlarının atası Şeyh Safî hazretleri büyük kutuplar mertebesinde olduğunda şüphe yoktur, onun tılsımıdır, derler. *[306b]* Gerçekten de mucize mertebesi tılsımlardır.

Gerçi Şeyh Safî büyük evliyâ imiş, ama daha sonra (---) tarihinde Şah İsmail adındaki kötü adam İran ülkesi halkını sapıklığa sürükleyip kötü yaşayışlı Kızılbaş adıyla itham ettirmiştir. Tanrı ıslâh ede.

Tanrı'nın hikmeti bu Erdebil'de kedi hayvanı yaşamadığından faresi gayet çoktur. Diğer diyarların faresinden Erdebil sıçanı daha çoktur ki Erdebil halkının giysileri sof hırka gibi fare derdinden parça parça olmuştur. Anınçün bu şehr-i Erdebil'de hirre, yani gürbe, yani kutta, yani kedi mezatta satılır. Başka kedi dellâlı vardır, kafes içine koyup satar, gayet makbuldür. Özellikle Divriği kedisinin Erdebil'de yüz kuruşa satıldığı tespit edilmiştir, ama yine ömürlü olmaz. Ve dellâllar kedi satarken bu şekilde yüksek sesle bağırırlar:

"Ey tâlibân-ı mırrâbe ve sennûre-i sayyâde ve mü'eddebe-i hirrâbe ve mûnis-i tarrâbe ve hasmâne-i fârâbe, lâkin serrâka değildir, mûnis-i gâmharedir"[1] diye beyâtî makâmında çağırıp söylerler.

Bu şehrin nice çeşit daha seyirlikleri vardır, ama yazılmadı.

Erdebil'de bulunan büyük evliyâların ziyaret yerleri

Evvelâ ruhanî âlemin kutbu, Sübhanî kulübenin sâkini, **Hazret-i Şeyh Safî** (Şeyh Safiyeddin Ebu İshak oğlu Şeyh Sadreddin Musa oğlu Şeyh Hoca Ali oğlu) **Erdebilî**: Bütün İran ve Turan şahlarının başlangıcı bu Şeyh Safî'dir ki çıkışları bu Erdebil'dendir. Ve Erdebil'in (---) de bir İrem bağında yüksek kubbeler içinde medfunlardır ki nice yüz şanlı türbedar dervişleri vardır. Gece ve gündüz bütün ziyaretçilere nimetleri boldur ve büyük vakıftır.

Şeyh Safî ayaklanarak Acem ülkesine şeyhlik ile hükm etti. Bundan sonra oğlu **Şeyh Haydar** halife oldu. Onun oğlu Şeyh İbrahim rüyasında kendini bir eşeğin şey ettiğini dedesi Şeyh Safî'ye yorumlattırıp Şeyh Safî;

"Ey İbrahim! İran ülkesinde ulu padişah olursun." diye söylemiştir.

İlk defa Şeyh İbrahim sikke ve hutbe sahibi olmuştur. Ama dedesi Şeyh Safî ve babası Şeyh Haydar sikke ve hutbe sahibi

---

1 Ey kedi isteyenler, avcı kedi, edepli terbiyeli kedi, cana yakın, fare düşmanı. Ancak hırsız değildir, kederinizde can yoldaşıdır.

olmamışlar idi. Şeyh Safî'den Şah Abbas-ı Evvel'e gelinceye kadar sikke sahibi beş şah idi *vesselâm.*

Bu Erdebil örfî iklimin on sekizincisindedir. Enlemi (---) (---) (---) (---) (---) ve boylamı (---) (---) (---) (---) (---) dır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Bu Erdebil şehrinden kalkıp kuzey tarafa 9 saatte,

Âramşah kenti menzili: 600 haneli bağ ve bahçesiz bir kenttir. Buradan yine kuzeye 8 saatte,

Yâr Ali kenti: Üç yüz hanedir. Camii, han ve hamamı yoktur. Lâkin dükkânları çoktur. Hafta pazarı durur bir pazar yeridir. Buradan yine kuzeye 6 saatte,

Mirza İmad kenti: Dideherd nahiyesi toprağında 800 haneli şenlikli kenttir.

Buradan 7 saatte yine gönül açıcı **Tebriz** şehrine geldik. Nice gün daha zevk ve safâlar edip bütün kelenter, daroga ve mihmandârlar bin baş kervan hazırladılar. Hoy tarafına, Behistan şehri hanına, Çures Kalesi hanına ve Revan hanına hakire saygı gösterip her menzilde namlı kılavuzlar verilmesi için mektuplar yazıldı.

Ve şanı yüce paşa efendimize dostluk üslûplu mektuplar yazılıp on katar tavusî deve yükü pirinç, üzüm kurusu, Abbasî armudu kurusu, vişne kurusu ve kaysı kurusu verdi. İki küheylân karaçubuk atı ve dört adet alaca çapar atı verdi. Ve iki Gürcü kölelerinin ellerinde diba, zerbâf, zencirbâf, misk, ham amber ve petenbâf değerli kumaşlar ile Gürcü kölelerini verdi.

Ve hakire on tümen Abbasî, iki tümen bisitî, bir Gürcü kölesi, bir samur Acem tarzı kürk, bir kat Acem tarzı elbise, iki mavi kürk, altı adet han başlığı, bir katar yükü maya tavusî devesiyle Revan pirinci, bir karaçabuk atı ve bir alaca çapar Özbek atı, Acem işi eyeri ve yularıyla bağışladı. Bütün tanışıp görüştüğümüz dostlarımızla vedalaşıp ertesi gün sabahleyin şanlı han askeriyle atlarına binip kerrenayları, hâkânî kösleri dövdürerek ve Efrasiyab borularını çaldırarak bizi göndere gidip Tebriz dışında;

Ayn-ı Ali mesiresi adlı mahalle vardık. O ağaçlık ve göl gelikte öyle bir yemek ziyafeti çekmiştir ki diller ile anlatılmaz. Bu dinlenme yerinde de hakire beş tümen Abbasî harcırah verdi. Adamlarımız ve çevremizdekiler için *[307a]* 20 tümen akçe verdi. Her bir arkadaşıma birer Keşan kadifesi, üç Gücerât atlas ve üç

adet Muhammedî sarık bağışlayıp 300 adet atlı adamlar ile bir yasavul ağasını hakire rehber verip dedi ki;

"Ey yasavul akası! Menim biraderim Evliyâ Akamı Kayserzemin şahı Murad Han-ı Râbi Revan'dan Tebriz'e geldüğü âbadan yollar ile götüresin ve kârbânların hoş kondurup göçüresin." diye tenbih etti. Yine atına binip yarım saat birlikte gittik. Orada birbirimizle vedalaşıp öpüşüp görüşüp onlar Tebriz tarafına, biz bütün adamlarımızla iki aydan sonra;

Tebriz Azerbaycanı vilâyetinden Revan vilâyetine gittiğimiz köyleri, kentleri, belde ve kaleleri bildirir

Evvelâ Bismillah ile Tebriz'den kuzey tarafa Tebriz sahrası gülistanı içinde şenlikli yerlerde 4 saatte,

Hacı Haramî kenti menzili: Tebriz toprağında bakımlı ve şenlikli güzel bir kenttir. Hepsi gülistanlı 300 hanedir ve Hazret-i Şam-ı Gazan'ın vakfıdır. Şam-ı Gazan kabri bu kentten görülür. Burada mihmandâr çok iyi hizmet edip mihmandârlık eyledi. Sabahleyin bu kentten 200 süvari adam yoldaş oldu. Kelenter veda edip geri döndü.

Buradan kuzey tarafa (---) saat bakımlı kentler içinde gidip,

Safyân kenti menzili: Eski zamanlarda büyük kent imiş, Moğol kavmi harap etmiş. Daha sonra Sultan IV. Murad Moğol'dan daha fazla harap etmiş. Hâlâ Tebriz toprağında bin haneli İrem bağı gibi çok tatlı bir kasabadır. Bu kent içinde Horasan erenlerinden ve Acem büyüklerinden müellif ve şair büyük aziz kimseler gömülüdür, ziyaret ettik ama isimlerini öğrenemedik. Yirmiden fazla nur dolu türbeler vardır. Her sene bu kent içinde aşura ayında nice yüz bin adam toplanmasıyla aşura pişirilir, *Maktelü'l-Hüseyin*ler okunup yiyilip içilir ve çok şenlikli bir pazar olur. Cümle halkı Şâfiî mezheplilerdir ama yer yer gizlice Hanefî Sünnî mezhebinde kimseleri çoktur.

Buradan kuzeye 6 saatte,

Mezid Han Hanı menzili: 500 toprak örtülü, bağlı ve bahçeli ve kaynak sulu bakımlı kent ve Tebriz hudududur. İki camii ve hanı gayet büyük ve bakımlı handır. Bir hamamı ve şah çarşışı vardır.

Buradan yine kuzey tarafa bir şenlikli ova içinde bakımlı kentleri seyredip bağlar ve gülistanlar içinde geçerek 7 saatte,

Keremiş kenti menzili: Nahçıvan hududunda bin haneli büyük kenttir ki 7 camii, han ve hamamları ve çarşı pazarları mükemmel ve mükellef güzel kasabadır.

Burada da 200 rehber alıp kuzey tarafa sazlık ve bataklık yerleri (---) saatte geçip,

Veşle Çayı kenti menzili; kenarında çadırlarımızla konaklayıp bir gece zevk u safâ ettik. Bu nehir, Nahçıvan dağlarından toplanıp Aras Nehri'ne katılır.

Buradan kumsal yerlerde siyah toz topraklar göklere yükselip toz ve toprak çekerek 2 saatte,

Gönül çeken ve güzel huylu Hoy Kalesi'nin özellikleri

Menend'e denk İrem şehridir. Azerbaycan toprağında başka sultanlıktır ki bin kadar nökere sahiptir. Kadısı, müftüsü, nakibi, münşîsi, kelenter, darogası, korucusu, dizçökenleri ve mihmandârları vardır. Ve bu güzel Hoy şehri, Menend'in batısı tarafındadır ve ikisinin arası on fersah yerdir.

Kalesi bir düz sahrada bulunan dörtgen şekilli taş yapı güzel kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü yedi bin adımdır. Dört tarafındaki hendeği o kadar derin değildir. İki kapısı var, biri güney tarafına açılan Tebriz Kapısı, biri batı tarafına açılan Menend Kapısı. İçinde 100 adet hane ve bir camii var. Kalenin yapıcısı (bânisi) Ferhad Paşa'dır. Ama eski şehrini yapan Şah Haydar-ı Kerrar'dır. Nice kere harap ve mamur olmuştur.

Dışarı şehrinde yedi bin temiz toprak ile örtülü güzel evler vardır. Ve tamamı 70 mihrap ve 11 cuma kılınır camidir. 2 hamam, 7 han, bin adet sultan çarşısı vardır. Dört tarafı bağ ve bostan ile süslenmiş bir güzel huylu, mahbub ve mahbubesi gönül çeken misk kokulu şehirdir.

Bu büyük şehrin çevresini tam 13.000 adım ile kölelerimiz adımlamıştır. Murad Gazi harap edeliden beri henüz âbadan olmadadır. Bütün sahrasında mahsulatı bol taneli pirinç olduğundan havası sıcak olur. Pamuğu ve sulu üzümü olur. Ve nehri Selmas Dağı'ndan toplanıp Aras Nehri'ne katılır.

Bağistan, bostan ve gülistanı meşhurdur. Ve meyvelerinin *[307b]* beğenileni peygamber armududur, şirin ve yemesi hoş sulu bir armuttur ki benzeri yoktur. Ve suyu ve havasının tatlılığından bütün halkının çehrelerinin renkleri gayet beyazdır. Ve mahbub ve mahbubesine sınır yoktur.

Bazı tarihçi âlimler bu şehre Türkistan, Avşaristan, İranistan derler. Eski ve işlek büyük şehirdir. Yüz seksen parça şenlikli kentleri ve beldeleri vardır. Genellikle halkı Şafiî-Sünnî mezheplerdir. Şah İsmail bu kavimden sakal uzatma haracı alırmış. Hâlâ Şah Safî'den beri muaflardır. Sakallarını uzatıp sakal haracı vermezler. Ve mahbub u mahbubesine had ve sınır yoktur.

Hazret-i Şems-i Tebrizî'nin başı ziyareti: (---) (---) (---) (---) Hoy hanına mektuplarını verip iki gün zevk u safâlar edip ve nice parça hediyeler bağışladıktan sonra 200 adet silahlı yoldaşlar alıp yine kuzey tarafa kırlar ve kentler geçerek 9 saatte;

Bağlık Behistan şehri menzili: Hoy şehirlerindendir. Başka kelenteri vardır. Eski zamanlarda Tebriz'e denk şehir imiş. Hülâgu kavmi bu şehir kavmini helâk edip şehrini harap etmiş. Hâlâ bin haneli küçük bir beldedir. Üç camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Lâkin kârgir bedesteni yoktur. Ama bağına, bostanına ve bahçelerine nihayet yoktur.

Buradan yine kuzey tarafa 3 saatte;

Çures Kalesi'nin özellikleri

Nahçıvan hududunda Çures başka hanlıktır. İki bin askere sahiptir. Kadısı ve On İki İmam aşkına on iki zabiti var. Kalesi bir tepe üzerinde beşgen şekillidir. O kadar sağlam değil, sade duvar bir kaledir. İlk yapıcısı Azerbaycan Şahı Uzun Hasan'dır. IV. Murad Han efendimiz yıkmıştır. Hâlâ yıkılan duvarları dolma kireç yapı palanka gibi yerleri vardır. Gerçi başka bir tepe üzerindedir, ama yine bir yüksek dağın yamacına yapılmıştır. Kıbleye bakar bir kapısı var.

Kale içinde Rus Hasan Paşa Camii'nden başka yapı yoktur. Ama dışarı şehri yedi bin yeni yapı evlerdir. On bir camii var. Bunlardan Özdemirzâde Osman Paşa Camii ve Timur Han oğlu Ferruhzad Şah Camii donanımlıdır. Üç hamam, yedi han ve iki yüz şenlikli dükkânı vardır.

Suyunun ve havasının tatlılığından peri yüzlü, melek görünüşlü, iffetli, güzel huylu güzelleri vardır.

Ürünlerinden çeşit çeşit ekinleri, hububatı ve meyveleri, Azerbaycan'ın beğenilen ürünleridir. Gayet bakımlı havernak köşklü yeni yapı yüksek sarayları ve süslü yapıları vardır.

Güneş parçası yakışıklı genç erkekleri, maralî ve gazalî sürmeli Hoten ceylanı gözlü, şirin sözlü, Merağa yüzlü, uzun boylu

ve gönül alan mahbubları ne zaman ki Isfahanî börklerini ve Acem pîşli kalemkârî ve halkârî kırmızı renkli kabalarını giyip İrem bağı tavusu gibi salındıkları zaman gönlü yaralı âşıkların aklı perişan olur. Ve kâhîce yangın âşıklara bir gülücük atsalar ansızın gönlü yaralı âşık inler, ağlar ve kararsız Mecnun'a döner.

Bu şehrin hanı Eyyub Han, zarif dostlardan, kalplerin sevgilisi, sevilen nüktedan, söz ustası, hoş-sohbet ve Cem meşrepli taze yiğit olduğundan gece ve gündüz bütün mutrıplar, okuyucular ve sazcıları toplayıp nice eğlence ve zevk düşkünü taze nedimleriyle üç gün üç gece can sohbetleri edip Hüseyin Baykara fasılları ederdik.

Dördüncü gün Han'dan bir kat elbise, nice renkli ipek parça ve bir mavi kürk ferace, nice başlık alaca ve üç tümen Abbasî akçe bağışladı.

Bütün görüştüğümüz dostlar ile vedalaşıp 200 rehber ile Çures şehrinden çıkıp doğu tarafına meyilli 4 saat gidip;

Karaçubuk Nehri: Çures dağlarından doğup toplanarak nice kentleri sulayıp Aras Nehri'ne katılır. Temmuz ayında azıcık kalır. Keçi ve koyun gibi küçük hayvanlar ayaktan geçer.

Bu nehri biz de geçip kuzey tarafa bakımlı kentler içinde 7 saat gidip,

Milli kenti menzili: Revan hududunda 500 evli, bağ ve bahçeli, camili, hamamlı ve hanlı şenlikli bir kenttir. Milli Nehri kenarında kurulmuştur ki Milli Nehri Sepend dağlarından doğar. Bu da Aras'a katılır.

Buradan yine kuzeye geniş çemenzâr ve sahra içinde çınar, ardıç ve salkımsöğüt ağaçları ile bezenmiş hıyabanlar gölgesinde geçip 8 saatte,

Tut alımı menzili: Bir çemenzâr, lâlezâr ovadır. Nice yüz bin gölgeli büyük ağaçları vardır. Evleri barkları yoktur. Hemen bir otlak ve verimli bir yerdir. Bu geniş ovanın dört tarafında bulunan kentlerin daroga ve kelenterleri bütün levazımâtımızı, yiyeceklerimizi, içeceklerimizi ve sulu çeşit çeşit meyvelerimizi getirip bu gönül açan yerde bir gece konuk olduk.

Buradan kuzey tarafa Aras Nehri kıyısıyla gidip *[308a]* ve Aras'ı geçitten karşı geçip,

Kağaç kenti menzili: Aras Nehri'nin doğu tarafında bir camili, han ve hamamlı, 300 haneli ve sahrasında pirinç mahsulatlı Revan toprağında mamur donanımlı kenttir.

Buradan kuzey tarafına kumsal yollar içinde toz toprak çekerek 4 saatte,

Avşarlı kenti menzili: Revan toprağında bin haneli, cami, han, hamamlı ve küçük çarşılı mamur kenttir. Sahrasındaki bütün ürünleri pirinçtir. Ve bütün reayası Sünnî mezhebinden Avşar kabilesi Türkmeni olduğundan Avşarlı kenti derler. Başka kelenteri ve mihmandârı vardır.

Buradan yine Aras Nehri sahilince imar olmuş, mesire yerleri, gülistan kentler içinde gezinip dolaşarak 7 saatte,

Şuregil şehri: Büyük şehir imiş. Hâlâ o kadar bakımlı değildir. Sultanlıktır, bin nökere maliktir. Camii, hanı, hamamı ve küçük çarşısı vardır. Buradan 5 saat gidip,

Şaraphane menzili: 500 haneli, cami ve hanlı mamur kenttir. Buradan,

Seyfeddin Han kenti menzili: Revan hududunda Aras Nehri kenarında yine Revan hanlarından Seyf Kulu Han yapısıdır ve Revan hanlarının hâssıdır. Yüz seksen haneli, bir camili ve pirinç ürünlü ve bahçeli küçük kenttir.

Buradan yine kuzey tarafa Aras Nehri kenarınca 5 saatte,

Tilfirak kenti menzili: Bin haneli, cami, tekke, han ve hamamlı, çarşı pazarlı, bağlı bostanlı ve pirinç mahsullü İrem kentidir. Murad Han, Revan'ı kuşattığında bu kentten yetmiş bin büyük ağaç kesilip Revan Kalesi'ne havâle olmak için tabyalar yapmışlar ama o zamandan beri bu kentin bağlarında uzun ağaçlar yetişmiş ki anlatılmaz. Bu kentten Revan hanına adamlar gönderdik. Ertesi günü sabahleyin yine kuzey tarafına gittik. Bir âb-ı hayat çayını atlar ile geçip bir çemenzâr yerde biraz dinlendikten sonra yine atlarımıza binip giderken karşıdan büyük bir alay göründü. Geldiklerinde meğer Revan hanının kethüdası Elvend Akay imiş.

Merhabalaştıktan sonra atbaşı beraber olup büyük bir alay ile Tebriz'den (---) günde (---) konakta (---) mübârekte,

Azerbaycan Revanı Kalesi Hoca Can şehri özellikleri

Kaleye girdiğimizde 20 pâre balyemez top atıp şenlikler ettiler. Alay ile Han sarayına girdik. İnsan cinsinden hiç kimsenin olmadığı tenha bir saraydır. Meğer Han kızkardeşinin düğününe, Hazar Denizi yani Gilân Deryası sahilinde Bakü Kalesi hanına hanın kızkardeşini vermişler, oraya gitmiş. Kethüdası

bizi Revan Hanı'nın sarayına kondurup yiyeceklerimizi ve içeceklerimizi tamamen karşıladılar. Biz orada zevk ve eğlenceye dalıp bizimle Tebriz'den gelen kervanları tamamen bizim Hasan Bey'e teslim ettik. Tebriz Hanı'nın devletli efendimize verdiği bütün yüklü develeri, Gürcü köleleri, çapar atları ve diğer hediyeleri Tebriz Hanı'nın mektubuyla Hasan Bey'e teslim edip onlar Erzurum'a mektubumuzla gitti, hakir Revan'da yine kervan toplamakla uğraşıp Revan şehrini mümkün olduğu kadar gezip dolaşırken evvelâ,

Revan şehrinin yapılmasının anlatılması

810 [1407/8] tarihinde nursuz Timur Han'ın tüccarlarından Lahicanî Hoca Can adında zengin bir bezirgân, bu Revan toprağına ayak basıp görse ki amber kokulu, verimli güzel bir toprak. Orada bütün yakınlarıyla konaklayıp yerleşir. Günden güne pirinç ekimini geliştirerek zengin olduklarınca büyük bir kent olur.

Daha sonra 915 [1509] tarihinde İran şahı İsmail Şah bir kale yapması için Revan Kulu adlı hanına emir verir. Kale yedi senede tamamlanınca adına Revan derler.

Zengi Nehri'nin doğu tarafı kıyısında tuğla ve taş yapı güzel bir kaledir. Ama yalın kattır. Daha sonra 931 [1525] tarihinde Süleyman Han, Nahçıvan diyarına sefer edip feth ettikten sonra Revan'ı İslâm askerine yağmalattırır. Ufak tefek olan kalesini de yer yer yıkarlar. Nice bol mallar ile Cem yapılı padişah mutluluk yurtlarına dönerler.

Bundan sonra 990 [1582] tarihinde Sultan III. Murad zamanında Veziriazam Ferhad Paşa denizler gibi sayısız askerle Acem ülkesine başkumandan olup Gence, Şirvan, Şamahı, Revan ve Nahçıvan taraflarını yakıp yıkarak şahın, oğlunun ve diğer bedbaht tabilerinin bağlarını, bostanlarını ve gülistanlı büyük saraylarını yıkıp taşı taş üstünde komayıp nice bin tıraşlı kızılbaşın başlarını Osmanlı kılıcıyla tıraş eder ve nice kerre *[308b]* savaşlar ederek köhne harap Revan Kalesi altına Koca Ferhad Paşa gelip çadırını kurar. Revan diyarını fethedip elegeçirmek için bütün Müslüman gazilerin iş erleriyle *"... (yapacağın) iş hakkında onlara danış..."* [Bakara, 159] mefhumunca danışılıp Revan arsasında Tokmak Han Sarayı adlı bir cennet bağı gibi bir bahçeyi ortaya alıp Zengi Irmağı kıyısında güneyden kuzeye büyük bir temel açmaya başladılar.

Revan Kalesi'nin şekilleri

Yüz elli bin zafer kazanmış İslâm askeri, din-i mübin gayretine büyük bir çabayla çalışıp nice bin ünlü yapı ustaları, dağ kazıcıları, işçiler ve bütün halkın gayretiyle Revan Kalesi'ni 45 günde tamam ettiler. Kırk günde de bütün cebehanesi ve diğer gereçleri tamamlandı.

İlk beylerbeyiliği Süleyman Han'ın harem-i muhtereminde yetişmiş olan Cağaloğlu Yusuf Paşa'ya vezirlik ile verildi. Oradan mazulen ılgar ile Revan Kalesi'ne geldi. İlk hâkim Revan veziri Yusuf Paşa oldu.

Ve muhafazasına yetmiş bin yardım askeri koyup Ferhad Paşa Revan eyaletinde Şuregil Kalesi'ni tamir edip asker kodu.

Bundan sonra Kars Kalesi'ni tamir edip Müslüman askerler ile doldurdu. Buradan Ardahan Kalesi'ni fethettikten sonra imar edip kale içine yeniçeri kodu.

Ve Ahıçka Kalesi'ni tamir edip beyaz inci gibi olduğunda üç bin kul daha fazla koyup vezirlik ile Tomris Han oğlunu hakim ettikten sonra Ferhad Paşa Âsitane'ye doğru yola çıktı.

Beri tarafta Revan veziri Cağaloğlu Yusuf Paşa Revan eyaletini adaletle ve güzellikle öyle imar eder ki Süleyman Han zamanında Lala Mustafa Paşa'nın imar ettiğinden daha iyi bakımlı ve şenlikli olur. Dört tarafında olan her bir köyü birer büyük belde gibi olup reaya ve berayaya tam adaletli davranıp cömertlikle hareket ettiğinden çok şenlikli hale getirmişlerdi. Genellikle bütün vakitleri işi gücü zevk ve sohbet ile geçirmek olmuştu.

Daha sonra 1012 [1603/4] tarihinde Kızılbaşlar Gence ve Şirvan'ı istilâ edip bu Revan'ı yedi ay dövmüşlerdi. Erzurum tarafından yardım gelmeyince kale içinde olan Müslüman gaziler aç ve susuz kaldıklarından mecburen kaleyi Tokmak Han'a verip aman ile bütün Müslüman gaziler silâhsız olarak Kars Kalesi'ne çıkıp oradan Erzurum'a geldiler.

1037 [1628] tarihine kadar kızılbaşlar elinde durup evvelkinden daha fazla imâr olup içinde olan Mir Gûne Han kötü yaşayışlı Kızılbaş askeriyle Kağızman, Kars, Çıldır, Ahıçka ve Ardahan taraflarına el uzunluğu edip dek durmadığı Ahıçka ve Gürcistan beğleri ile Erzurum valisi taraflarından feryatçılar ile Sultan IV. Murad Han'a arzlar gelince o ân Acem şahına elçiler gitti, padişahın tuğu Üsküdar bahçesinde karar edip bütün Rum ve Anadolu eyaletlerine beylerbeyiler, güvenilir ve becerikli kapıcıbaşılar

asker sürmeye gittiler. Tabanıyassı Sadrıazam Mehmed Paşa başkumandan olup bir sene önce Revan tarafına yola çıktı.

1044 [1634] yılının (---) ayında Sultan IV. Murad Han yer götürmez denizler gibi asker ile Üsküdar'daki İrem bağı önünde Süleymanî büyük çadırında konaklar. Osmanlı kanunları töreni, padişahlık şöhret ve yüceliği, cihangirlik töresini yerine getirip bütün gerekli şeyleri tamamladı.

Kırk bin yeniçeriye ve yirmi iki bin yiğit sipahilere bağışlarını ve bahşişlerini dağıttı. Bayram Paşa devlet kapısında kaymakam kaldı.

Bu mübârek senenin keremli Şevval ayının beşinci günü [24 Mart 1635] gönül alan Üsküdar menzilinden hareket edip atının yularını Revan yoluna çevirerek askeriyle yol çıktı. Menzilleri kat ederek ve merhaleleri uçarak Konya Kalesi şehrine ve oradan Kayseri köşkü şehrine, oradan menzilleri kat ederek Sivas Kalesi'ne vardılar. Bu menzilde Silahdar Mustafa Paşa ikinci vezir olup taşra çıktılar, ama yine padişah nedimi idi. Silahdar Musa Paşa otağ-ı hümâyûn hizmetine "Konakçı Paşa" tayin olundu. Daha sonra nişancı olan (---) paşa o gün silahdar olup Melek Ahmed Ağa çukadar ağa oldu.

Buradan nice menziller geçerek Erzurum Kalesi sahrasına girerken;

"İki kere yüz bin denizler gibi asker sayıldı" diye Murad Han'a bildirdiler. Hemen Rumeli eyaletine mutasarrıf Canpolatoğlu Mustafa Paşa'nın 31.000 askeri sayılıp;

"Cümle eyaleti askerinde 1.700 Hasanî ve Hüseynî Tunageçti kınalı ve başı ablaklı küheylân atlar yancıkları ve bahrî hotaslarıyla (sorguçlarıyla) yedek çekildi" diye padişaha bildirler.

Erzurum Valisi Halil Paşa *[309a]* padişahın öfkesine uğrayınca düşmanları Silahdar Paşa ve Murtaza Paşa çok çok sevindiler. Erzurum, Şam Veziri Küçük Ahmed Paşa'ya sadaka olunup Şam arpalık şeklinde Silahdar Mustafa Paşa'ya verildi.

Daha sonra Erzurum'dan üç günde Hasankalesi oradan Kars yoluyla Revan tarafına gidildi. Ve yirmi birinci günde Erzurum'dan iki kere yüz bin asker ile Revan altına çadırlar kuruldu. Ve kaleden Kızılbaşlar uzun namlulu toplar ile İslâm askerlerini rahatsız etmeye başladı.

Bu mahalde İslâm askerleri Kızılbaşların toplarına bakmayıp Zengi Nehri'ni karşı tarafa geçti. Bir solak, padişahın

önünde yaya olarak Zengi Nehri'ni geçerken büyük nehir adı geçen solağı toparlayıp götürmeye başladı. Murad Han, nehir içinde at ile solağa yetişip yakasından arslanca pençe salıp solağı sol eliyle Zengi Nehri'nden çıkarıp kurtardığı hâlâ İran ülkesinde oldukça meşhur olmuştur.

Bu nehri bu hâl ile geçtiler. Ardınca bütün Müslüman gazileri aydınlık günde insanların gözü önünde metrise koydu. Rumeli eyaletiyle, zağarcıbaşıyla 20 oda yeniçeriyle Canpolatoğlu Mustafa Paşa Tebriz Kapısı tarafından metrise girerler.

Ve sağından Anadolu Veziri Gürcü Mehmed Paşa eyaletiyle ve 20 oda dergâh-ı âlî yeniçerileriyle metrise girer.

Ve Sadrıazam Tabanıyassı Mehmed Paşa kapısı kulu ve yirmi oda yeniçeriyle Rumeli ve Anadolu arasına girip cenge başlar.

Ve Yeniçeri Ağası olan Kara Mustafa Paşa yeniçeri kethüdasıyla on cemaat oda yeniçeriyle Zengi Irmağı tarafında metrise girip 20 adet toplar ile gece gündüz kaleye aman vermeyip döğerdi. Toplam beş koldan yirmişer adet toplar ile aman ve zaman vermeyip döğerlerdi.

Bir gün bizzat Murad Han Rumeli eyaletinin metrisine girip Karabalı adlı topu nişana alıp han sarayına bir top vurdu. Ve Erzurum Valisi Küçük Ahmed Paşa, kuzey tarafında elli pâre şahî darbzenler ile yüksek bir tabya üzerinde kale içindeki, burçlar ve bedenler üzerindeki Kızılbaşlara baş çıkarttırmadı ve kale içini yakıp yıkardı.

Kapudan Deli Hüseyin Paşa, Revan Kalesi'ne havaleli Muhnad tepesinden kalenin içini dışını gece gündüz döğüp harap ederdi. Kalenin bedenleri ve mazgallarında ve çarşı pazarında değil herkes hanelerinin serdablarında (serinliklerinde, sığınaklarında) bile kale döven topların sadmelerinden oturup baş göstermeye kâdir değiller idi.

Ve Murtaza Paşa bölük sipahileriyle Toprak Kalesi taraflarında karavul beklemeye memurlar idi. Musa Paşa ve Ken'an Paşa dergâh-ı âlî müteferrikaları ile padişahın otağını korumaya memur idiler.

Ve bu kalenin dört tarafında beşer saat uzaklığı insan deryası kuşatıp karavul bekleyip yerini yurdunu yağmalamaya yaratılmış bir kimsenin cesareti olmayıp günden güne nice bin Sünnî reaya ve beraya (bütün halk) aman dilemek için hediyeler getirip

gelirler idi. Bu himmet ile kaleye göz açtırmayıp dokuzuncu günde kalenin burçları ve bedenleri üzerinde nice bin Kızılbaşlar;

"Aman, aman ey Osmanoğlunun seçkini!" deyip kaleden taşra anahtarlar ile (---) Han aman dilemeye çıktı.

Müslüman askerler kaleye doluştular. Ertesi günü sabahleyin kale içinden aman ile Mâzenderan tüfenkçiler ağası silâhlı Mir Fettah, padişahın ayağını öpmek ile şereflendi, muhafızlarıyla Nahşıvan taraflarında cehennem yurtlarına gidip karar ettiler.

O anılan günde Revan Hâkimi Mir Gûne Yusuf Han, Gürcü asıllı yedi adet han ile padişahın ayak toprağını öptüler, her birine birer büyük çadır ihsan olunup birer vezire misafir verildi. Ve kalenin burçları ve bedenlerinde ezânlar okunup yedi gün yedi gece kalenin burçları ve bedenleri sancaklar ve bayraklarla süslendi.

Beş vakitte namazdan sonra üç nöbet gülbâng-ı Muhammedî çekildi, üç nöbet top ve tüfenkler atıldı, karanlık gecelerde yüz binlerce kandiller, meşaleler ve mumlar nice bin çadırlar ve otağlar aydınlatıldı. Allah Allah sesleri ile Rum gulgulesi göklere yükselip Acem ülkesine bir endişe ve korku düştü.

Bu hâl ile kırk günde kale tamir olundu. Murtaza Paşa Revan hâkimi olup kırk bin Müslüman gaziler muhafazacı kaldı.

Sultan Murad Han *[309b]* avı olan Revan hanı Emir Gûne Han'ı ve diğer hanları önüne kattı.

Yolda Haleb eyaleti ihsan olunup kethüdası Murad Ağa'yı katl ettiğinde Emir Gûneoğlu Haleb'den azledildi. Haleb eyaleti, Küçük Ahmed Paşa'ya verildi.

Emir Gûne Yusuf Paşa İstanbul'a gelip padişah musahibi oldu. Murad Han ölünce Kara Mustafa Paşa, Emir Gûneoğlunu katl etti.

Erzurum şehrinden Tabanıyassı Mehmed Paşa ve Canpolatoğlu'nu Erzurum'da yetmiş bin asker Revan muhafızı olması için bırakıp menzilleri kat ederek ve merhaleleri uçarak Nahçıvan, Karabağlar, Şuregil Kalesi'ni, Çures Kalesi'ni, Bihistan şehrini, Hoy Kalesi'ni, Ordubar Kalesi'ni ve Tebriz şehrini yedi gün yedi gecede yakıp yıktı ve halkını esir edip kebap etti. Lur Kalesi'ni hanî edip oradan Bağ-ı Cinân Kalesi'ni, Ucan Kalesi'ni, Kehrân Kalesi'ni, Kumla Kalesi'ni, Merend Kalesi'ni ve Salmas vilâyetlerini yağmalayarak Van üstünden Bitlis'e ve Diyarbakır'a geldi. Oradan Âsitane-i saadet'e zaferlerle gelip şenlikler oldu.

Daha sonra sapık ve kötü işli şah yüz bin Kızılbaş askeriyle Revan Kalesi'ni yedi ay döve döve amanını kesti.

Tabanıyassı, Revan'da sığınmış olan Murtaza Paşa'ya düşmanlığı olduğundan Revan yardımına gitmeyip kötü şahın Revan üzerine hareketini işittiği halde Erzurum'a gelip Revan imdadına yetişmedi. Yedi ayda kale içinde zahire, top ve barut kalmadı.

Sonunda bir gece Murtaza Paşa elmas yüzüğünü yutup öldü. Ertesi günü sabahleyin bütün İslâm askerleri çıplak olarak aman ile kaleden çıkıp kaleyi şaha teslim ettiler. Giderlerken bütün İslâm askerlerini tıraşsız kızılbaş şehit etti. Nicesi Aras Nehri'nde boğuldu, nicesi Sünnî eliyle Aras'tan çıkıp kurtularak Kars Kalesi'ne ve Bayezid Kalesi'ne düşüp can kurtardılar.

Bu içler acısı durumu Murad Han duyunca cennet benzeri Bağdad'a gazaya niyet edip iki yerden gayret kılıcını beline bağlayıp mezhebimiz sâhibi Nu'man ibn Sâbit İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdem hazretlerini Kızılbaş elinden kurtarmaya büyük gayret sarfetti.

Beri taraftan 1045 [1635] tarihinden beri Revan Kalesi bu gördüğümüz mahalle dek 12 sene Acem elinde olup adâletleriyle Revan bir şanı büyük sağlam yapılar, sağlam ve dayanıklı kale ve fethedilmez sur olmuştu. Ancak yine Osmanoğullarının saldırılarına yedi gün tahammülü yoktur. Zira tamamı yalın kat duvar ile yapılmış bir kaledir.

Zengi Irmağı kıyısına yapılmış güney tarafından kuzeye uzunlamasınadır. Ve derinliği gayet ensizdir. Hattâ Sultan Murad Han'ın vurduğu balyemez topların darbından gülleleri bir yanından vurup Tebriz Kapısı tarafı duvarını yıkarak gülle dışarı çıkarmış. Nice yüz gülleler sağlam kulelere de tesir etmiştir ki bellidir.

Revan Kalesi'nin Ferhad Paşa'nın yaptığı duvarları kırkar melikî zira yüksekliktedir. Ama Tokmak Han'ın yaptığı elli zira enli ve yirmi zira derin rıhtım yapıdır.

Toplam (---) büyük burçtur ve hepsi (---) benddir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Zengi tarafından hendeği yoktur, ama mazgal delikleri çoktur. Güneyi, doğusu ve kuzey tarafına hendekleri vardır. Ama sulu yerde olduğundan hendeği o kadar derin değildir. Lâkin bazı yerleri yüz ellişer bennâ zirai enli hendektir. Ve bütün çevresinde üç adet sağlam demir kapıları vardır.

Evvelâ güney tarafına Tebriz Tapısı, kuzey tarafına Meydan Kapısı ve Yayla Kapısı derler, Çevgan Meydanı bu taraftadır. Batı tarafına Köprü Kapısı, Acemler Derveze-i Pül derler, yani köprü kapısı demektir. (---) (---) (---) (---)

Toplam 700 pâre Osmanlı'dan kalmış küçük ve büyük kale döver top var. Diğer âletlerine ve cebehanelerine hadd u hasr yoktur. Zira İran Azeybaycanı ülkesinin son sınır şehridir ki zor ile Kızılbaşların eline girmiştir.

Toplam 3.000 kale neferatı, 3.000 han askeri ve 7.000 eyaleti askeri vardır. Birkaç kere hanlar hanlığı olmuştur. Kadı, molla, şeyh-i şerîfi, kelenteri, darogası, münşîsi, yasavul ağası, korucubaşısı, eşik ağası, dizçöken ağası, yedi adet mihmandârları ve şahbenderleri vardır. Bütün İran ülkesi serhatlerinin seçkinidir.

Şehir içinde toplam 2.060 toprak ile örtülü güzel haneler vardır. Bunlardan Han sarayı bakımlı ve şenliklidir ki Emir Gûne Han fazlasıyla imar etmiştir. Bu saray yakınında şah darbhanesi vardır ki Abbasî ve bisitî kesilir ki, han sarayının solundadır.

Yayla kapısından taşra büyük varoşa Eski şehir derler. Han, cami ve çarşı pazarlı varoştur. Ve köprü başında han bağı vardır ve köprü başında cami, han ve hamamlı ve çarşı pazarlı şehri vardır.

Kısacası bu şehrin içinde ve dışında şah çarşısı bulunan büyük şehirdir. 1045 tarihinde Acem istilâ ettiğinde bu kalenin doğu tarafı dışına üç kat dolma çim ve rıhtım hisariçe dahi inşa etmiştir ki taş yapıdan sağlam dayanıklı bir hisar olmuştur.

.... (2 satır boş) ....*[310a]*

Bu Revan şehrini gezip dolaşırken Revan hanı tarafından çapar gelip bu hakiri düğününe davet etti. Kethüdası 10 tümen Abbasî harcırah verip bütün gereç ve ihtiyaçlarımızı gördü. Kırk adet tabilerimiz ve adamlarımızla,

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ikinci cildi de "günümüz Türkçesiyle" yayımlanmış bulunuyor. *Seyahatnâme*'nin özgün diliyle yayımlanan ciltlerin gördüğü ilgi, onun doğrudan yazma nüshalarından sadeleştirilerek yapılmış yeni bir basımını da zorunlu kılmıştır.

İkinci cilt, İstanbul'dan Mudanya'ya deniz yoluyla gerçekleştirilen kısa fakat çok güzel hikâye edilmiş bir yolculukla başlar. Eski payitaht Bursa'dan sonra Bolu üzerinden Karadeniz kıyılarındaki Trabzon başta olmak üzere büyüklü küçüklü belli başlı şehirlere; Erzurum yoluyla İran'a, Kafkasya'ya, Kırım ve Girit'e uzanan savaşlar, iç çekişmeler ve özellikle Kafkas şehirleri ve halklarıyla ilgili çok ilginç tespitlerle dolu bir dönemin hikâyesi olan bu seyahat, Evliyâ Çelebi'nin fırtınalı hayatının da kesitlerini oluşturur âdeta.

İki kitap hâlinde sunulan bu ciltte de Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna fazla müdahale edilmeden, daha anlaşılır ve daha "bugün"e yakın olma gayreti güdülmüştür.

Takım ISBN 978-975-08-0952-1
ISBN 978-975-08-0954-X

35 YTL